

KUNGL. VITTERHETS HISTORIE
OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

KONFERENSER II 4

DEN AKADEMISKE TEGNÉR

Den akademiske Tegnér

Olle Ferm, Bo Lindberg &

Gunbild Vidén (red.)

Konferenser 114

KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH
ANTI KVITETS AKADEMIEN

Den akademiske Tegnér. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (KVHAA),
Konferenser 114. Stockholm 2025. 288 s.

ABSTRACT

This volume results from a conference held in Stockholm in April 2023 on the Latin writings of Esaias Tegnér (1782–1846), often regarded as Sweden's foremost poet of the 19th century. During his years at the University of Lund he produced academic texts of several kinds: contributions to science and orations for ceremonial occasions, but more usually texts produced to establish his eligibility for promotion to various academic positions. Tegnér was a brilliant Latinist, a keen philosopher and an able theologian. Four papers (out of thirteen in total) deal with topics not based on Latin texts: the influence of Rome and Roman literature on Tegnér's poetry, the humour within his poetry, his political sympathies and his ecclesiastical rhetoric in Swedish.

KEYWORDS

Esaias Tegnér, latin, Neohumanism, academic dissertations, Enlightenment

© 2025 Författarna och KVHAA

Utgivare: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien
Box 5622, SE-114 86 Stockholm, Sverige
vitterhetsakademien.se

Distribution: eddy.se ab, Box 1310, SE-621 24 Visby, Sverige
vitterhetsakademien.bokorder.se

Omslagsbild: Akvarell från 1813 föreställande biskopen och skalden Esaias Tegnér.
Nordiska museets föremål inv.nr 86769. Foto: Nordiska museets fotoateljé

Grafisk form: eddy.se ab

Tryck: Åtta45, Järfälla 2025

ISBN 978-91-88763-59-4

ISBN (PDF) 978-91-88763-60-0

ISSN 0348-1433

PUBLICERAD MED ÖPPEN TILLGÅNG, [HTTPS://DOI.ORG/10.62077/8LHPIN](https://doi.org/10.62077/8LHPIN)

Innehåll

Inledning	7
Akademisk karriär	11
BO LINDBERG	
Tegnér, latinet och nyhumanismen	15
HANS HELANDER	
Tegnér's latin	33
OLLE FERM	
Tegnér om skrattet och dess orsaker	49
BO LINDBERG	
Tegnér's magisterfrågor	73
ERIK ZILLÉN	
Tegnér och den aisopiska fabeln	83
HENRIK LAGERLUND	
Esaias Tegnér's filosofiska tänkande. De latinska skrifterna	103
STEN HIDAL	
"Diverse påhitt och spetsfundigheter". Tegnér's syn på gnosticis- men i sitt sammanhang	121
JOHANNA AKUJÄRVI	
Universitetens översättningskvarn. 1800-talets dissertationsöversättningar och Tegnér's bidrag till en akademisk genre	129
MONIKA ASZTALOS	
Tegnér om diktens och diktarens autonomi. <i>De Platone, artem poëticam</i> <i>improbante</i> 1820	163

MARTINA BJÖRK	
”Sjelf är jag visst ingen Latinare”. Tegnér och romersk litteratur	173
CHRISTINA SVENSSON	
Tegnér och skrattet. Några exempel från hans diktning	193
OLLE FERM	
Tegnér, en man av upplysningen	209
BARBRO WALLGREN HEMLIN	
Att för livstiden vara dömd att hålla tal för bönder. Esaias Tegnér som kyrklig talare	235
Bibliografi	263
Medverkande	285

Inledning

Esaias Tegnér tillhör som diktare, brevskrivare och tidsspegel det svenska litterära arvet. Detta arv odlas i och för sig inte mycket numera, men citat från Tegnér finns kvar som fragment i en förnekad kanon. Det finns alltså ett kvalificerat intresse för vad som låg bakom hans spirituella utgjuter. Tegnérssamfundet ger ut en skriftserie där bemärkta svenska intellektuella ombetts kommentera honom. Litteraturvetarna tar upp honom då och då. Närmare betraktad framstår han alltså som snillrik och lysande i sitt språk, psykologiskt intressant i sin mjältsjuka och sina kvinnokontakter och svårbestämd i sin åskådning. Han misstrodde den teologi han som biskop skulle förkunna och gled mellan frihetliga och konservativa positioner. "Allt vad han sade blänkte", konstaterade Geijer när de träffades i ungdomen. Det var inte bara beröm utan en iakttagelse av ett undanlidande drag i karaktären. Kanske var det snarare så att hans briljanta retorik överglänste hans övertygelser.

Denna bok handlar om en mindre bemärkt sida av Tegnér: den akademiska. Han verkade från 1797 till 1826 vid Lunds universitet. Där författade och framförde han texter på latin, och det är dessa i eminent grad akademiska alster som flertalet av bidragen till den här volymen handlar om. De tillhör inte det man hyllat honom för, utan har karakteriserats som "obetydliga småsaker som inte satt några spår vare sig i internationell eller nationell diskussion".¹ Omdömet uttrycker en fördöm om den akademiska litteraturen på latin som på senare tid har modifierats av en omfattande utgivning av och kommentarer till tidigmoderna akademiska latintexter i svensk översättning. Linnés latinska dissertationer har sedan länge beaktats, nyligen även texter av naturvetarna Petrus Artedi och Carl Adolph Agardh, estetikprofessorn Carl Fredrik

1 Fehrman 1984, s. 105.

Neikter, filosofen Benjamin Höijer och skalden Thomas Thorild. Det ligger nära till hands att uppmärksamma Tegnér på samma sätt. Han intar en rangplats i svensk litteratur. Det gör det intressant att se på det han åstadkom inom en genre som formellt ligger utanför skönlitteraturen men innehållsligt kan påverka den.

De latinska texterna är knutna till olika akademiska roller: Tegnér examineras och disputerar, konkurrerar om tjänster, breddar sin kompetens, utövar sitt professors-ämbete och etablerar ämnet grekiska som ett självständigt akademiskt ämne. Han framträder också vid akademiska högtider och begivenheter. Innehållsligt visar texterna hur han förhåller sig till filosofiska, estetiska, filologiska och även teologiska teman i samtiden. Tegnér är självständig i sina ämnesval och åsikter men samtidigt alltid redo att distansera sig både från egen och andras lärdom. Han är akademiker men utan att ansluta sig till någon bestämd skola eller ett bestämt vetenskapligt skrivsätt. Vid flera tillfällen markerar han misstro mot det professionella vetandet och appellerar i stället till det sunda förnuftet. Det gick för sig; den akademiska avhandlingen var på den tiden inte en alltigenom vetenskaplig genre enligt nutida mått, vare sig till form eller innehåll. Latinet var däremot påbjudet i genren, och där var Tegnér framstående.

Tegnér's latinska skrifter har uppmärksamrats tidigare, innan latinet försvann ur svensk akademisk kultur. Flertalet av dem samlades i en anspråkslös utgåva 1875, *Opuscula latina*, men utan kommentarer och utan att översättas till svenska. Några finns med i en volym med Tegnér'skrifter som Albert Nilsson och Bert Möller gav ut 1913. På 1980- och 1990-talen har enstaka dissertationer publicerats av Tegnér'samfundet i svensk översättning av Arvid G:son Elg.

Men det behövs ett samlat grepp på dessa texter. Upprinnelsen till den här boken är en serie seminarier i Stockholm och Uppsala som ägnats Tegnér's latinska produktion. Våren 2023 hölls ett symposium i Vitterhetsakademien över ämnet under medverkan av forskare som deltagit i seminarierna samt några som rekryterats därutöver. Några av bidragen i denna volym har använt översättningar som framlagts under seminarierna.

Innehållet är följande: Bo Lindberg beskriver dissertationsväsendet vid universiteten och hur Tegnér's latinska texter är knutna till hans karriär i Lund. Han uppmärksammar också Tegnér's argument i värderingen av latinets och grekiskans som bildningsmedel i anslutning till den så kallade nyhumanismens pedagogiska idéer, där grekiskan i allmänhet ansågs ha ett företräde framför latinets.

Hans Helander analyserar Tegnér's latin. Skickligheten i dess hantering kan vi numera inte uppskatta på samma sätt som vi förnimmar hans glimrande svenska, men Helander identifierar olika stilistiska element och markörer som visar Tegnér's behärskning av romarspråket i dess klassiska form, samtidigt som han givetvis använde nylatinska vetenskapliga termer. Helander ger också en översikt av latinets användning bland svenska forskare århundradet före Tegnér.

De följande uppsatserna följer i stort sett Tegnérns karriär. Olle Ferm analyserar hans dissertation för magistergraden 1802, "om orsakerna till skrätt", en text som visar vad Tegnér hade läst av internationell litteratur i ämnet men främst röjer hans självständighet och ett etos som kan betecknas som upplyst. Dissertationen om detta muntra ämne avslutas dramatiskt när Tegnér får reda på att hans bror Lars Gustaf avlidit, vilket får honom att negra det valda ämnet och trösta sig med att dissertationer och deras författare snart brukar glömmas bort.

Två gånger, 1802 och 1808, fick Tegnér uppdraget att i en arrangerad debatt besvara den så kallade magisterfrågan som åtföljde promotionen. Magisterfrågorna gav tillfälle att på latin röra vid aktuella frågor i samtiden, inklusive politiska. Bo Lindberg beskriver Tegnérns bidrag till denna genre.

Mycket snart efter disputationen sökte Tegnér kvalificera sig för docenttiteln i estetik med en dissertation om den grekiske fabeldiktaren Aisopos och olika aspekter av fabelgenren. Den analyseras här av Erik Zillén. Tegnér tar ganska godtyckliga men självständiga grepp på ämnet avsedda att inrikta texten mot estetiken, som var hans primära disciplinära hemvist tills han fick sin professur i grekiska.

Tegnérns filosofiska intresse undersöks av Henrik Lagerlund på grundval av två dissertationer, båda skrivna som lärdomsprov inför sökandet av tjänster. I den ena från 1802 kritiserar Tegnér frejdigt Kants lära om tinget i sig; i den andra från 1808, som är den mest omfattande i hans dissertationsskrivande, handlar det om det moraliska dilemma som uppstår när olika plikter kolliderar med varandra. Även här spelar Kants filosofi en framträdande roll.

Sten Hidal behandlar ytterligare en text som Tegnér skrev för att kvalificera sig för en tjänst, nämligen den teologiska utredningen 1811 av huruvida det fanns inslag av den gnostiska läran i den tidiga kristendomen. Avhandlingen krävdes för att Tegnér skulle kunna prästvigas och därmed höja sin lön genom att få ett så kallat prebendepastorat. Den visar att han satt sig in i en disciplin som dittills legat utanför hans kompetensområde men så småningom blev mer aktuell för honom när han blev biskop.

1812 blev Tegnér professor i grekiska. Johanna Akujärvi skriver om de dissertationer i det ämnet som ventilerades under hans överinseende. De angavs vara författade av respondenterna, men Tegnér bidrog uppenbarligen kraftigt till dem. De bestod av översättningar av grekisk dikt till svenska och anslöt till en säregen typ av akademiska lärdomsprov som dominerade i den klassiska filologin i Sverige under första hälften av 1800-talet.

1820 var Tegnér promotor och framförde, på svenska, den berömda epilogen till magisterpromotionen. Dagen före promotionen höll han en föreläsning på latin om Platons kritik av poesin, som filosofen ansåg skadlig av moraliska skäl; poeter borde förvisas. Monika Asztalos analyserar denna text och finner att Tegnér avfärdar Platons

kritik och att hans ideal för dikten inte hittas i Platons pekpinnar utan i romersk poetisk lek och autonomi.

De fyra sista bidragen vidareför spår från de latinska texterna till Tegnér's produktion på svenska. Trots hans djupa förtrogenhet med latinet är det påfallande att Rom och de romerska motiven i Tegnér's diktning inte är så många och omfattande som man kunde vänta sig. Martina Björk undersöker detta förhållande i sin artikel och finner att hans svenska texter på både vers och prosa är fulla av romerska citat och allusioner, medan romerska teman och ideal är tillbakahållna.

Christina Svensson återkommer i sin artikel om humorn i Tegnér's diktning på sätt och vis till ämnet för Tegnér's magisteravhandling om skrattet. Här angrips ämnet från andra utgångspunkter och i relation till tidens teorier om humor och satir.

Olle Ferm anknyter till det upplysta etos han funnit i skrattavhandlingen och för över det på politiken, ett ämne som bara skymtar i de latinska texterna men var levande i den lundensiska miljön. I tre offentliga tal visar Tegnér inte bara sin sympati för Napoleon utan också ett artikulert engagemang för franska revolutionens konstitutionella principer.

Slutligen skriver Barbro Wallgren Hemlin om Tegnér's kyrkliga tal, en genre som är analog med de latinska texterna i det att den hör till en bestämd profession. Dessa tal, som är många fler än dissertationerna, höll han med en värtalighet som var anpassad efter andra krav och förväntningar än de akademiska.

Olle Ferm Bo Lindberg Gunbild Vidén

Akademisk karriär

1799	4/10	Inskriven vid Lunds universitet. Till åminnelse av denna bemärkelsedag firas sedan 1860-talet Tegnérfesten i Lund. Den avskaffas i samband med andra festligheter 1968.
	11/11	Inskriven vid Värmlands nation.
	28/11	Examen theologicum.
1801	30/5	Disputation "pro exercitio" med avhandlingen <i>Vita Anacreontis</i> . Preses Matthias Norberg ("[...] för att låta det märka det jag förstode latin och grekiska").
	10/11	E.o. amanuens (oavlönad) vid Universitetsbiblioteket under Anders Lidbeck.
	15/12	Examen philologicum för kandidatexamen.
1802	15/5	Examen philosophicum för kandidatexamen.
	5/6	Utsedd till primus.
	12/6	Disputation pro gradu med dissertationen <i>De caussis ridendi</i> . Preses Anders Lidbeck.
	21/6	<i>Lectio praecursoria de conjunctione rerum et verborum</i> (inför fakulteten).
	23/6	Promotion i domen. Efter lagerkröningen har Tegnér att besvara magisterfrågan: <i>Quaeritur: An sperandum est fore ut disciplinae et litterae saeculo XVIII tanta capiant incrementa quanta saeculo XVIII ceperunt?</i>
	8/12	Disputation med dissertationen <i>De fabula aesopica</i> i syfte att bli docent i estetik efter brodern Elof.

- 20/12 Disputation med avhandlingen *Commentatio quaestionis an congruenter praeceptis suis ponere RES PER SE animum afficientes cel. Kantius possit* i syfte att bli adjunkt i filosofi. Ämnet var förelagt av fakulteten. Förslagsrum 3. Vice notarie i fakulteten under höstterminen.
- 1803 7/1 Utnämnd av universitetskanslern till docent i estetik.
2/11 Utnämnd till vikarierande notarie vid den filosofiska fakulteten.
- 1804 20/6 Preses vid disputation i estetik med *Dissertatio de Diis Iliadis*.
26/9 Vice bibliotekarie.
- 1805 26/2 Utnämnd till adjunkt i estetik.
26/9 Utnämnd till vice bibliotekarie.
- 1808 Tillförordnad professor i estetik. Vid magisterpromotionen den 23 juni blir han som akademiadjunkt anmodad att ställa magisterfrågan: *Quaeritur an jure statuitur, quae ex pulchritudine nomen habeant artes ad hominem omni ex parte perficiendum non minus prodesse quam quas vocant disciplinas severiores?*
30/4 Disputation för professur i filosofi med ämnet *De officiis, quae collidi dicuntur*. Förslagsrum 2.
- 1809 17/6 Disputation över dissertationen *Aphorismi* utgivna av Tegnér, försvarade av Anders Lignell.
- 1810 6/12 Utnämnd till professor regius med bibehållande av adjunkturen i estetik och sin plats som vice bibliotekarie.
21/12 Disputation över dissertationen *Aphorismi* utgivna av Tegnér, försvarade av Jonas Sandell.
- 1811 14/12 Disputation i teologi över ämnet *De gnosi*.
- 1812 26/2 Utnämnd till linguæ græcæ professor, en nyinrättad professur. Installeras den 14 oktober. Tilldelas Stävie och Lackalänga pastorat.
20/12 Prästvigds.
- 1814 18/6 Presiderar vid disputation över dissertationen *De oraculo Dodoneo*, respondens et auctor Jacob Ekholm.
- 1817 13/6 Presiderar vid disputation över dissertationen *Monumenta graecorum ex anthologia, graece et suethice*, respondens et auctor Henric Reuterdahl.
juni Presiderar vid disputation över dissertationen *Sapphus vita et carmina*, respondens et auctor Carl G. Retzius.
- 1819 6/10 Lämnar sysslan som fakultetens notarie.

- 1820 13/6 Presiderar vid disputation över dissertationen *Hymnus Homericus in Pana graece et svethice*, respondens et auctor Lars G. Palmquist.
22/6 Promotionsföreläsning *De Platone artem poeticam improbante*.
- 1823 maj Presiderar vid disputation över dissertationen *In imagines graecas. Ex anthologia* del I, respondens pro laurea Esaias M. Tegnér.
maj Presiderar vid disputation över dissertationen *In imagines graecas. Ex anthologia* del II, respondens pro laurea Magnus Ullman.
- 1824 25/2 Utnämnd till biskop i Växjö stift.
9/4 Avskedsföreläsning.
- 1826 10/5 Avresa till Växjö.

BO LINDBERG

Tegnér, latinet och nyhumanismen

Av Esaias Tegnér finns 20 texter på latin bevarade. Siffran kan diskuteras, eftersom studenter har medverkat i några av dem. 17 av dem gavs ut under Tegnérns livstid, 3 i handskrift har tryckts senare. Denna produktion av latinska texter är inte särskilt mycket för en professor på hans tid. De flesta kolleger skrev fler, somliga väldigt många fler. En text är 49 sidor lång, de flesta under 20. Alla är knutna till Tegnérns akademiska verksamhet, först som student och sedan som akademisk lärare. 1875 gavs 10 av dem ut i en blygsam volym utan svensk översättning.¹ Eftersom de är skrivna på latin och har ett lärt innehåll och dessutom i några fall handlar om ämnen Tegnér inte valt själv, har de väckt ringa intresse hos eftervärlden.² Men de vittnar om att han kunde säga intressanta saker på latin, också om aktuella frågor i samtiden, och dessutom göra det med en *esprit* som syns även på latin.

Innehållet i Tegnérns latinska skrifter ska inte beskrivas här; det sker i separata bidrag till denna volym. Däremot ska tre yttre aspekter av dem anges: För det första latinets ställning på Tegnérns tid i den akademiska kulturen, och i synnerhet den i Lund. För det andra betingelserna för Tegnérns latinska skrivande, särskilt vad gäller de akademiska dissertationerna. För det tredje Tegnérns uppfattning om betydelsen av och det rätta sättet att studera de klassiska språken latin och grekiska i anslutning

¹ Tegnér 1875, *Opuscula latina*.

² Det viktiga undantaget är Albert Nilssons och Bert Möllers utgåva *Esaias Tegnér. Filosofiska och estetiska skrifter* (Tegnér 1913), som innehåller både Tegnértexter och analyser.

till den pedagogiska och filosofiska idéströmning som går under benämningen ny-humanism.

LATINET

Latin var på Tegnér's tid fortfarande universitetens officiella språk, i Sverige och Europa. Statuterna för universiteten var skrivna på latin, föreläsningskatalogerna skrevs på latin, akademiska promotioner genomfördes på latin och de orationer som förekom vid dessa och andra solenna tillfällen hölls ofta på latin. Framför allt skrevs de akademiska avhandlingarna – eller dissertationerna som de mestadels kallades – på latin och ventilerades i viss utsträckning också på det språket. Dissertationerna var den största och viktigaste genren i universitetsvärlden, där den akademiska kulturen visades upp för sina medlemmar och även för omvärlden.

Latinet var under hela 1700-talet internationellt gångbart i den lärda världen. Svenska lärde kunde sällan nå utomlands med skrifter på svenska, medan däremot latinet erbjöd ett neutralt och respekterat medium där akademiker från olika länder kunde mötas på jämlik fot. Linné använde genomgående latin i sin vetenskap och lät ge ut alla dissertationer som ventilerats under hans överinseende i nytryck utomlands. Naturalhistorien i hans efterföljd var långt in i 1800-talet en latindominerad vetenskap. Även skrifter om kemi, astronomi, filologi och filosofi av svenska akademiker blev i latinsk språkdräkt internationellt tillgängliga, ibland genom nyutgåvor i andra länder.³ Korrespondens med kolleger utomlands kunde utåtriktade svenska lärde lika så sköta på latin, och de kunde att döma av enstaka kommentarer också tala med dem för den händelse de träffades.

Härtill kom latinets prestigevärde som den lärda världens signum, både nationellt och internationellt. Förmågan att använda latin gav anseende, i någon mån hos den icke-latinkunniga allmänheten men främst bland akademiska kolleger, inom och utom riket. Inför kritiska blickar i utlandet var det viktigt att de svenska universiteten inte drog på sig kritik för dåligt latin i sina skriftliga manifestationer – den risken påtalas ofta, oklart med vad rätt. Latinet hade också en representativ roll på nationell, statlig nivå. Dess grammatik gör det möjligt att på litet utrymme formulera korta, kärnfulla och ibland gåtfulla inskriptioner på officiella monument och dokument. Detta var inte oviktigt. I Frankrike fanns Académie des Inscriptions et Belles Lettres med särskild uppgift att formulera sentenser på de monument den bourbonska monarkin manifesterade sig i. Den svenska Vitterhetsakademien, grundad 1753, hade ett motsvarande uppdrag att vid behov formulera inskrifter.

3 Mer om detta i Helanders bidrag i denna volym.

Under 1700-talet hade dock latinets herravälde börjat urholkas. Undervisningen vid universiteten gavs sedan 1740-talet på svenska, i vissa ämnen ännu tidigare. Muntliga tentamina sköttes likaså på svenska. I det nya universitetsämnet ekonomi blev det från 1741 tillåtet att använda svenska i de akademiska dissertationerna, och då naturligtvis också under disputationerna. Bruket spred sig i någon mån också till andra ämnen som juridik och topografi (ortsbeskrivningar). I Lund var på 1760-talet 17 procent av dissertationerna på svenska, i Åbo det följande årtiondet över en fjärdedel. I Uppsala var man mer återhållsam med att bevilja sådana friheter.⁴

Argumentet för att tillåta svenska var i första hand den ekonomiska och administrativa nyttan. Resultaten av akademikernas skrifter om mineraler, nyttiga växter, tekniska hjälpmedel, handel och marknad skulle spridas inom landet, tänkte man sig. Men också patriotism spelade en roll: svenskan borde duga som vetenskapsspråk, vetandet skulle inte döljas bakom den latinska språkskärmen. Försök gjordes att finna på vetenskapliga termer på svenska i stället för latin, fast med ringa framgång.

Latinkulturen gröptes också ur så att säga inifrån. Referenslitteraturen i vetenskaperna blev under 1700-talet i växande utsträckning skriven på moderna språk, inklusive svenska, och citat därifrån översattes inte till latin när de togs in i dissertationerna. Många dissertationer fick inom en latinsk ram ett svenskt innehåll när utdrag ur lagar och historiska och litterära urkunder publicerades eller återgavs i långa citat. Socialt signifikant var att akademikerna övergav seden att sätta en latinsk eller grekisk ändelse på sitt namn – Stigzelius, Lundius, Norcopensis, Nicander, Colliander och så vidare. Det latinska disputationsväsendet utsattes också återkommande för kritik: en pamflett i Uppsala 1773 dömde ut dissertationerna som innehållsligt mestadels värdelösa och disputationerna som löjliga och meningslösa tillställningar.

Latinkulturen urholkades alltså, men bara långsamt och med retrograda moment. Omkring sekelskiftet 1800 kan man rentav tala om en återhämtning. Dissertationerna på svenska minskade i antal mot slutet av seklet och upphörde nästan helt när 1700-tal övergick i 1800-tal. Förhoppningarna om nyttig vetenskap vid universiteten bleknade, ekonomiämnet fick ingen fart, samtidigt som tidsandan förändrades. En vändning mot vitterhet, ett dåtida ord för humaniora, blev tydlig i universitetsvärlden, i överensstämmelse med den gustavianska epokens kulturella orientering.

Enskilda personer gav latinbruket ny energi. Flera framstående användare av romarspråket fanns i Lund – latinprofessorn Johan Lundblad, professorn i orientaliska språk Matthias Norberg, astronomen C. A. Tiliander, Tegnérns bror Elof, som var docent i

4 Om latinets ställning vid svenska universitet, se Lindberg 2022, s. 75–150 och 209–222. Om fördelningen av latin och svenska i dissertationerna, Örneholt & Östlund 2013.

estetik, med flera.⁵ Vurmen för latinet hade inte primärt med vederbörandes ämnes-tillhörighet att göra utan var ett intresse för latinet för dess egenvärde som bildnings-medel och akademisk prestation. Carl Georg Brunius, som efterträdde Tegnér som professor i grekiska, var till sin intresseinriktning snarast konstvetare men författade likafullt ett stort versifierat epos på latin om de nordiska gudarna, *De diis arctois* (1822). De romerska stilmönstren efterbildades – Lundblad ansågs som fulländad ciceronian, medan Johan Norbergs prosa var taciteisk.

Det klassiska latinet hölls i ära, men det fanns också ansatser till förnyelse. Johan Lundblad hade studerat i Tyskland och tagit intryck av den nya känslsamheten i Goethes *Den unge Werthers lidanden*. Det väckte en önskan att ge uttryck åt denna moderna sentimentalitet också på latin, eller åtminstone när man översatte från latin. En liknande ambition hade Uppsalaakademikern Christopher Dahl som sökte ge uttryck på latin för ”känslor som antiken icke kände”.⁶

Dessa ansatser att uttrycka samtida känslolägen på romarspråket är intressanta som symptom men vann ingen anklang utan uppfattades snarast som patetiska. Mer effektivt motiverades latinstudiet i pedagogiska termer med den formella bildning som det antogs ge skolpojkar och studenter. Grammatiken övade förstånd, analysförmåga och mental uthållighet, texterna gav belärande och varnande moraliska exempel och språket var förebildligt från stilistiska och estetiska synpunkter. Dessa motiveringar för latinstudiet hade i svagare formuleringar funnits med länge men blev omkring sekel-skiftet 1800 till pedagogisk doktrin med tydligt sikte på ungdomen. 1796 deklarerade kanslern för Lunds universitet Carl-Axel Trolle-Wachtmeister att ”det bemödande studerande ynglingar använda på det latinska språkets vederbörliga lärande är det säkraste medel att väcka fattningsgåvan, städa begreppet och underhålla arbetsdriften”.⁷ Här sägs ingenting om latinets användning som vetenskapsspråk, bara om dess pedagogiska nytta. Det signalerar en viktig förändring.

TEGNÉRS LATINSKA TEXTER

Sådan var den latinska scenen i Lund när Esaias Tegnér, ännu inte 17 år fyllda, anlände dit i september 1799. Avsikten var att ta kansliexamen och sedan söka sig till något ämbetsverk i Stockholm, alltså inte att göra en lärd karriär, än mindre en litterär.⁸ Det ter sig som en trist målsättning i betraktande av den humanistiska bildning, inne-

5 Wrangel 1932 om Tegnérns lärare i Lund, s. 27–62, särskilt s. 50 ff. Även Kahl 1851, s. 33.

6 Lundvall 1840, s. 38–40.

7 Weibull 1868, s. 326.

8 Kahl 1851, s. 1. Om Tegnérns karriär och verksamheter i Lund, se Wrangel 1932, I.

fattande både klassiska och samtida författare, inklusive engelska och franska, som Tegnér utan reguljär skolgång redan förvärvat hemma i Värmland. Hans äldre bror Lars Gustaf var informator (privatlärare) åt söner till den dynamiske brukspatron Christoffer Myhrman på Råmens gård i närheten av Filipstad. Tegnér fick följa med brodern dit och kom då in i en stimulerande miljö med böcker och upplysta idéer.⁹ I Lund finansierade han sedan själv delvis studierna genom att vara informator.¹⁰

Professorerna i Lund såg Tegnérns begåvning och rådde honom att stanna där för studier i den filosofiska fakulteten. 1801 och 1802 avlade han två examina för magisterexamen, den ena filologisk i latin, grekiska, hebreiska plus historia, den andra i praktisk och teoretisk filosofi samt matematik och geologi. Tegnér fick högsta betyg i den filosofiska examen men missade det i den filologiska därför att han inte hade studerat arabiska. Han hann också med att skriva en uppsats på svenska om Europas tillstånd vid reformationstidens ingång.¹¹

För att sedan vinna den akademiska magistergraden författade Tegnér fyra latinska texter. Den första var en dissertation framlagd 1801 om den grekiske skalden Anacreon, *Vita Anacreontis*, ett disputationssprov ”för övnings skull”, som det hette. Den var ett vittnesbörd om hans intresse för och kunskaper i grekiska. Den 12 juni 1802 var det så dags för disputation *pro gradu* för filosofie magistergraden, om ”orsakerna till skratt”, *De caussis ridendi*, en undersökning snarast inom estetikens område, utförd med självständiga resonemang och flera referenser till samtida litteratur.¹² Försvaret gick bra; Anders Lidbeck, professorn i estetik som var preses för disputationssakten och den som hade att ställa till rätta om respondenten råkade i trångmål, behövde inte ingripa en enda gång.

Med dessa lärdomsprov avklarade utsågs Tegnér till primus, det vill säga nummer ett, bland dem som skulle promoveras den 23 juni. Två dagar dessförinnan hade han som primus levererat en *lectio praecursoria*, en kort föreläsning inför fakulteten över ett förelagt ämne som handlade om vikten av överensstämmelse mellan form och innehåll i retoriken.¹³ Omedelbart efter promotionen utförde han ytterligare en traditionell akt genom att besvara den så kallade magisterfrågan, där två personer skulle ge jakande res-

9 Böök 1946, I, s. 34–46.

10 Informatorväsendet var viktigt i tidens undervisning av pojkar från bättre ställda hem och som försörjning åt unga män med förhoppningar om en karriär. Tegnér vistades en del av året 1800 hos baron Leijonhufvud i Småland och var några månader under 1803 i Stockholm informator i en familj Strübling. (Böök 1946, s. 49–50, 82–83.)

11 Om Tegnérns studier i Lund, se Wrangel 1932, I, s. 100–122. Protokollen från examinationen s. 221–230.

12 Om innehållet, se bidraget av Ferm i denna volym.

13 *Lectio praecursoria de conjunctione rerum et verborum*.

pektive nekande svar på en av fakulteten uppställd fråga. Denna gång gällde det huruvida framsteget i vetenskapen kunde antas fortsätta under det kommande århundradet. Tegnér gav det jakande svaret.¹⁴

Dessa två muntliga framträdanden kring promotionen var extraordinära hedersuppdrag. Den ordinarie prestationen för att bli magister var disputationen, det muntliga försvaret av två tryckta dissertationer. Dissertationen var i det tidigmoderna universitetet en genre med flera funktioner. Studenter som tog en akademisk grad skulle, som Tegnér, disputerat två gånger, för övnings skull och för graden, men inte nödvändigtvis på en text de själva författat. Författarskapet till dissertationerna är en ältad fråga i lärdomshistorien. I stort sett gick utvecklingen mot att de akademiska lärarna för sina egna lärda syften satte ihop texter som studenterna fick disputerat på; för övningsdissertationerna var detta vid sekelskiftet 1800 det normala. Tegnér var avvikande genom att själv författa båda texterna.

En annan funktion hos dissertationen var att den som redan tagit sin akademiska grad disputerade för att kvalificera sig för en akademisk tjänst. Här gällde det att visa säkerhet i argumentationen, själva disputationen var viktigare än den tryckta text som försvarades, viktigare även än de texter som sökanden till äventyrs producerat tidigare. Ett slående exempel är Linné, när han sökte professur i Uppsala 1738: han hade åtskilliga viktiga skrifter bakom sig men höll på att missa sin befordran därför att han inte visat upp sig i en disputation *pro loco*, för platsen, som det hette.¹⁵

Tegnér för sin del disputerade under sin karriär tre gånger enligt denna ordning. Den 8 december 1802, samma år som han tagit magistergraden, lade han fram en dissertation om Aisopos fabler för att bli docent i estetik.¹⁶ Estetik, ett nytt kunskapsområde i den lärda världen, var väl egentligen det ämne som bäst svarade mot Tegnérns profil, men disciplingränserna var inte skarpa, och bara ett par veckor senare, den 20 december, försvarade han som sökande till adjunkturen i filosofi en undersökning av Kants begrepp tinget i sig.¹⁷ Sex år senare, 1808, sökte han professuren i moralfilosofi och disputerade då över ett förelagt ämne om hur moraliska plikter kan komma i konflikt med varandra.¹⁸

Ytterligare en gång, 1812, disputerade Tegnér för att få en befattning, denna gång i teologi. Dissertationen handlade om den gnostiska religionen i antiken, som ett slag

14 Härom bidragen av Lindberg och Helander i denna volym.

15 Annerstedt 1913, III:1, s. 109–110.

16 *De fabula aesopica*. Härom bidraget av Zillén i denna volym.

17 *Commentatio quaestionis an congruenter praeceptis suis ponere RES PER SE animum afficientes cel. Kantius possit* 1802. Härom Lagerlunds bidrag i denna volym.

18 *De officiis quae collidi dicuntur* 1808. Se Lagerlunds bidrag i denna volym.

hade varit ett alternativ till kristendomen.¹⁹ Syftet med disputationen var att kvalificera Tegnér för ett så kallat prebendepastorat, ett arrangemang där lönen för en prästtjänst kunde gå till andra professorer än dem i teologi, förutsatt att de prästvigdes.²⁰ Tegnér behövde inte examineras i teologi, men disputation krävdes för prästvigningen. Med detta gjort kunde han utnämnas till professor i grekiska; någon disputation för att visa kompetens i det ämnet avkrävdes honom inte. Där ansågs han redan kvalificerad; han hade vikarierat ett år på professuren och 1810 fått professors namn i ämnet, men utan lön.

Disputationen i teologi illustrerar det dåtida lärdomsväsendets förankring i den agrara ekonomin och dess samband med kyrkan. En professur baserad på ett prebende gav försörjning men var inte idealisk från akademisk synpunkt. Tegnér måste uppenbarligen då och då predika och även ägna tid åt kyrkliga angelägenheter, och avkastningen från pastoratet, som var beroende av det konjunkturkänsliga priset på säd, var inte den bästa. 1815 sökte han förflyttning till ett mer välbeställt pastorat i Fellingsbro i Närke, men utan framgång. En förbättring av sina ekonomiska villkor fick han vänta på tills han blev biskop i Växjö 1824.

Tegnér skrev inte alla sina dissertationer för befordrans skull. Två exceptionellt korta texter med "aforismer" – fyra sidor inklusive titelblad – ventilerades 1809 respektive 1810, båda med filosofiskt innehåll. Under sin tid som professor i grekiska presiderade han för fem disputationer i det ämnet där respondenterna skulle meritera sig för promotion. På de dissertationer som då ventilerades anges respondenten som *auctor*, alltså författare. Det äger nog sin riktighet; flertalet utgjordes av översättningar till svenska av grekisk poesi, en verksamhet som skulle bli vanlig i filologiska dissertationer några decennier framöver och var ett lämpligt sätt att öva och pröva studenterna.²¹ Men Tegnér hjälpte till. Henrik Reuterdahl, som med tiden skulle bli ärkebiskop, skriver i sina memoarer att han till skillnad från andra velat utarbета sin avhandling själv, men "jag skref, han rättade. Hade öfversättningarna något värde, så hade de fått det af Tegnér."²² Översättningarna i en annan av dessa dissertationer är uppenbarligen gjorda av Tegnér själv, eftersom de publicerades samma år under hans eget namn i en alltigenom svenskspråkig utgåva.²³

19 Se bidraget av Hidal i denna volym.

20 Annerstedt 1909, II:2, s. 79–80. Se även utgivarnas kommentar till brevet till G. Myhrman 1816 i *Samlade skrifter* (i fortsättningen SS) II, s. 534.

21 Utförligt om detta i Akujärvis bidrag i denna volym.

22 Reuterdahl 1920, s. 57. Hans dissertation, ventilerad 1817, bar titeln *Monumenta graecorum ex anthologia, graece et svehice*.

23 *In imagines graecas. Ex anthologia* 1823. De är upptagna under rubriken "Grekiska bilder" i SS IV, s. 61–68.

Dissertationerna tjänade alltså olika ändamål och hade en mer omedelbar roll i det akademiska befordringsväsendet än nutida avhandlingar. De var underlag för disputationer och hade karaktären av tillfällesskrifter. De var vanligen korta, medan disputationakterna kunde dra ut på tiden. Tegnér's disputation om Kants begrepp tinget i sig framkallade sju opponenter och varade i fem timmar, den om pliktcollision var likaså utdragen. En av opponenterna då var en konkurrent till Tegnér om den lediga tjänsten, och det var också han som slutligen fick den.²⁴

Dissertationerna kunde i vissa fall ha substantiellt innehåll. Men begreppet forskning saknades i universitetens stadgar. Man uppskattade nya rön om de inte stred mot stat och religion, men det förutsattes inte att syftet med dissertationer var att presentera ny kunskap, särskilt inte om det var en student som skrivit texten. Dissertationen var ett lärdomsprov snarare än en forskningsrapport med krav på metod och redovisning. Offentliga publiceringsbidrag fanns ännu inte. Tryckningen betalades vanligen av respondenten, eventuellt med bidrag av någon gynnare. Tegnér fick rimligen göra det för sina två första dissertationer, men i fortsättningen bör det ha varit respondenterna som stod för tryckningen av hans specimina. Vanligen fick de också betala en slant åt preses för att han ledde disputationen, oklart hur det var med den saken när det gäller Tegnér.

När Tegnér 1804 lade fram en text om gudarna hos Homeros delades den upp i två dissertationer, den ena ventilerad på förmiddagen, den andra på eftermiddagen och med tryckningen betald av respektive respondent.²⁵ Avsikten verkar ha varit att ytterligare delar skulle komma – Tegnér omtalar i ett brev arbetet som bestående av flera kommande delar²⁶ – men fortsättningen uteblev. Det här bruket att låta flera studenter disputerar på småportioner av ett större arbete blev mycket vanligt under årtiondena runt 1800, då de akademiska lärarna gärna publicerade editioner av historiska källskrifter, beskrivningar av djur och växter, översättningar av klassiska författare med flera materier som med fördel kunde delas upp i likformade delar. Det kunde bli flera tiotals dissertationer av en sådan publicering.²⁷ Tegnér's två dissertationer om gudarna hos Homeros var ett måttligt och avbrutet försök i den riktningen. Det faktum som ovan påpekades, att dissertationer på svenska försvann i slutet av 1700-talet, kan till någon del ha berott på att studenter i stället för att lägga fram något eget sällade sig till flocken av respondenter som deltog i ventileringen och även finansieringen av de olika delarna av ett större arbete framlagt av en latinkunnig akademisk lärare.

24 Wrangel 1932, s. 156. Även Kahl 1851, s. 277–280.

25 *De Diis Iliadis* 1804, del I resp. G. A. Giertz, del II resp. G. Bromé. Wrangel 1932, s. 132.

26 Tegnér i brev till Christoffer Myhrman 17/6 1804, SS I, s. 318–319.

27 Lindberg 2022, s. 212. Hur denna produktion av dissertationer i grekiska gick till vid de svenska universiteten visar Akujärvi i sitt bidrag.

Vilken roll respondenterna hade i dissertationsförfattandet, förutom att betala tryckningen, är alltså oklart. Mer entydiga bidrag av respondenterna var de dedikationer de riktade till sina välgörare, som bistått dem på något sätt. Den lärda texten föregicks av dedikationer till sponsorer och välgörare. På Tegnér's tid hade fenomenet avtagit något – tidigare hade också gratulationer av kolleger och vänner till respondenten fått plats i dissertationerna – men de är tillräckligt frekventa för att illustrera de ekonomiska och sociala villkoren för produktionen av dissertationer. Tegnér dedicerade sin dissertation om Anakreon till sin gynnare kronofogden Jakob Branting i Värmland – brodern Elof gav råd om hur den borde se ut – och magisteravhandlingen till överste Abraham Leijonhufvud och dennes maka, vilkas son han undervisat som informator.²⁸

Ett specialfall av seden att dedicera dissertationer erbjuder första delen av Tegnér's nyssnämnda dissertation om gudarna i Iliaden 1804. Där finns en lång dikt, skriven inte av respondenten, som brukligt var, utan av Tegnér själv och riktad till Christoffer Myhrman, i vars hem han stimulerats intellektuellt och med vars dotter Anna han 1806 skulle ingå äktenskap. Dikten upptar större plats än det lärda innehållet i dissertationen och gav Tegnér tillfälle att ironisera över den akademiska bana han som lagerkransad magister beträtt, i motsats till den praktiskt verksamme och framgångsrike svärfadern in spe:

Säll den som ej gav bort sin vår
 för några blad kring sina hår
 [---]
 Och ingen lager, flyktigt fäst
 förvissnar på hans trygga hjässa²⁹

Den sista bevarade akademiska text som Tegnér författade på latin är det tal han höll vid promotionshögtiden 1820 som handlar om Platons kritik av poesin.³⁰ Det finns också i svensk översättning; möjligen framfördes det på svenska eftersom promotionen lockade även stadens borgerliga befolkning, inklusive kvinnor. Också avhandlingen om plikt-kollision 1808 förelåg först på svenska för att sedan inför disputationen i förkortad version överföras till latin.³¹ Detsamma gäller anförandet när han 1808 för andra gången besvarade magisterfrågan vid promotionen; det är bevarat i en svensk version som i huvudsak överensstämmer med den latinska. Man kan undra över motivet bakom dessa versioner på svenska. Skulle de cirkulera bland intresserade vänner som hade det

28 Wrangel 1932, s. 101–103.

29 *De Diis Iiadis*, 1. Återgiven i SS I, s. 121–122.

30 *De Platone artem poeticam improbante*. Se bidraget av Asztalos i denna volym.

31 SS II, s. 517.

svårt med latinet? Var de avsedda att tryckas vid ett senare tillfälle? Eller är de utkast på svenska som led i förberedelsen av den latinska texten? Det verkar inte troligt; de svenska versionerna är sammanhängande, inte bara stolpar och anteckningar.

Frågan låter sig inte slutgiltigt besvaras. Existensen av dessa översättningar påminner i alla händelser om att Tegnér, också i sina akademiska roller, oftast använde svenska. Han föreläste på svenska över Homeros, Pindaros, Thukydides och över grekisk fornkunskap, vilket innefattade historia, geografi, religionsförhållanden och krigsväsen. Dessa föreläsningar innehåller intressanta iakttagelser om skillnaderna mellan den antika och moderna kulturen och visar att Tegnér tillägnat sig den förändrade syn på antiken och särskilt grekerna som höll på att etablera sig i den samtida antikforskningen.³² Vad svenska språket anbelangar ska det tilläggas att han, vid sidan av filologin, också gav undervisning i vad vi kan kalla svensk uppsatsskrivning, under stort tillopp av studenterna.³³

Men samtidigt var han en kvalificerad och för egen del också ganska hängiven latinare, uppövad redan i ungdomsåren och finslipad av latinprofessorn Johan Lundblads stilövningar. Som ung, berättade han på äldre dar, prövade han att skriva latinsk poesi utan att bli särskilt skicklig, men ändå så mycket att han fick en känsla för vad som var den rätta klassiska tonen i latinsk versskrivning.³⁴ Kommentarer av honom som antyder hans inställning till latinet är dock fåtaliga under tiden i Lund. I sitt svar på magisterfrågan 1802 konstaterar han att de gamla språken visserligen är nyttiga men numera inte tillräckliga för vetande om allting.³⁵

Beträffande latinet i dissertationerna medger Tegnér i en fakultetsdiskussion 1815 att det ger en möjlighet att ge ut vetenskapliga texter; det antyder att han ändå räknade med latinet som vetenskapsspråk. Han tillstår samtidigt att existensen av dissertationer medför att "latinska språkets talande ej blir alldeles onödigt", vilket antyder att disputationer på latin alltjämt förekom.³⁶ En mer engagerad solidaritet med latinkulturen uttrycker han samma år apropå sökanden till en adjunktur i filosofi som koketterat med barbarismer i sin latinska prosa och synbarligen "velat göra sig en förtjänst genom sin okunnighet i språket".³⁷ Tegnér var ingen uttalad apologet för latinet som akademiskt

32 Wrangel 1932, II, s. 127–134. Lindberg 2003, s. 78 f.

33 Wrangel 1932, II, s. 184.

34 Brev till C. G. Brinkman 13/3 1834, SS VII, s. 444 f.

35 *Quaeritur: An sperandum est fore ut disciplinae et litterae saeculo XVIII tanta capiant incrementa quanta saeculo XVIII ceperunt?* I Tegnér 1913, s. 435.

36 SS III, s. 335.

37 Yttrande till filosofiska fakultetens i Lund protokoll, SS II, s. 329.

språk. Däremot blev han i fortsättningen en värtalig försvarare av de klassiska språkens studium i skolorna, men då med tonvikt på grekiskan lika mycket som på latinet.

TEGNÉR SOM NYHUMANIST

Tegnér skrev och agerade på latin men det var i grekiska han blev professor 1812, och grekiskan var huvudföremålet för hans vurm för antiken. Tidigare hade professuren i grekiska omfattat även orientaliska språk inklusive hebreiska och därmed huvudsakligen betjänat teologin; hebreiska och grekiska var ju Bibelns språk. Tegnérns lärostol skulle ägnas bara grekiskan. Förhoppningarna på honom var stora. Rektor konstaterade i sin inbjudan till installationsceremonin att den grekiska litteraturen hade ett försteg framför den latinska. De romerska författarna hade bara imiterat grekerna, de lyste med lånat ljus. Vergilius efterliknade Homeros, Horatius imiterade Pindaros, Livius tog efter Herodotos och så vidare. Nu, med Tegnér på den grekiska lärostolen, skulle originalen ges plats.³⁸

Rektors ord var ett förenklat uttryck för det förnyade intresse för antiken som i lärdomshistorien går under benämningen nyhumanism, i motsats till renässanshumanismen på 1400- och 1500-talet. Nyhumanismen prioriterade det klassiska Grekland framför det klassiska Rom. Termen nyhumanism kan i och för sig innefatta den förhöjda kultivering av latinet som ovan beskrivits för Lunds del. Men den artikulerades tydligast och med grekisk accent i Tyskland av kulturfilosofer som Herder och Schiller och antikforskare som F. A. Wolf, F. W. Thiersch och Friedrich Ast. Nyhumanisterna ansåg att den moderna kulturen överträffat antiken i såväl materiellt, kulturellt som moraliskt avseende; att använda och efterlikna antikens prestationer var på dessa områden inte nödvändigt eller ens relevant. Men de vidhöll antikens betydelse för samtidens kultur genom att föra över uppmärksamheten på grekerna. Grekernas språk och kultur representerade något som samtiden kunde stimuleras och förädlas av. Grekerna tillskrevs olika kulturbärande egenskaper. Den estetiska upplevelsen av skönheten i de grekiska kulturskapelserna framkallade det genuint mänskliga hos betraktaren och innebar så till vida en mer sofistikerad interaktion mellan det antika och det moderna.

Däremot skulle man inte *efterlikna* de antika mönstren. Imitation av de klassiska mönstren var ointressant, i synnerhet produktionen av dikt och värtalighet på latin. Latinet och Rom var komprometterade ur den radikala nyhumanismens synvinkel. Omsatt i skolans pedagogik där de nyhumanistiska idéerna skulle tillämpas, innebar

³⁸ *Ad inagurationem viri celeberrimi atque amplissimi philosophiae doctoris Dni Esajae Tegner ... invitat E.Z Munck af Rosenschöld 1812.*

det att de klassiska studierna borde börja med grekiska och inte med latin, om nu romarspråket alls skulle studeras.³⁹

Som professor i grekiska från 1812 kom Tegnér i en position där han hade anledning att kommentera de klassiska studierna, inte bara latinet. 1814 och 1824 gjorde han viktiga inlägg om de klassiska studierna i skolan,⁴⁰ och sedan fick han som biskop i Växjö med ansvar för skolväsendet i stiftet anledning att återkommande ta upp ämnet. Som ledamot av den berömda Comitén för öfverseende af Rikets Allmänna undervisningsverk – ”Snillekommittén” – mellan 1826 och 1828 hade han ytterligare tillfällen att befatta sig med frågorna om värdet av de klassiska språkens studium. Originell i sina åsikter var han knappast, och inte heller konsekvent. Men hans argument visar insikt i dåtida pedagogisk debatt, är väl artikulerade och framförda med för honom typisk brio.⁴¹

Tegnér visar upprepade gånger att han delar den nyhumanistiska prioriteringen av Grekland framför Rom. Hans argumentation grundar sig i den vid denna tid så vanliga föreställningen om att folken har olika nationalkaraktärer och att dessa kommer till uttryck i deras respektive språk. Den grekiska folkkaraktären var ”mänskligare, gladdare” än den romerska. I det grekiska språkets muntra och livliga gång igenkänns enligt Tegnér den raske och lättrorlige greken: ”Så, tänker man, måste gratierna ha talat.”

Latinet har en helt annan karaktär: ”Romarna är historiens jättar, ett kraftigt, mergfullt menniskoslag.” De var ursprungligen rövare och behöll ett drag av råhet, även sedan de tillägnat sig andra folks seder.⁴² Tegnér kan tala direkt negativt om ”Tiberns herdar” – alltså de obildade romarna – som när de expanderade lade släktet under en boja där alla bättre krafter domnade.⁴³ Samtidigt har ändå romarnas makt varit en gagnelig del av det antika arvet. Latinet är ”hjeltarnas och kraftens språk, det röjer sin nations säkra och fasta lynne”. Ofta citerad är Tegnérns karakteristik av de klassiska språken i dikten *Språken* från 1817, där en könsaspekt anläggs och den kulturbärande grekiskan illustreras i en sinnlig liknelse:

Sångmön älskar dig högst, ty modersmålet är kärast
All den Olympiska ätt, Gracerna talte som du.
Troget, som klädnaden fäst uppå den badande flickan
Låter du känslorna ses, röjer du tankarnas växt.

39 Om nyhumanismen i Tyskland och Sverige, Lindberg 1987, s. 99–113.

40 ”Tal om nyttan af de gamla classiska språkens studerande i scholorna” 1814, SS II, s. 305–319. Talet påstås ha hållits av en lärare vid Malmö gymnasium, Jonas Palm, men är uppenbarligen av Tegnér; ”Tal vid de offentliga föreläsningarnas slut” 1824, SS IV, s. 110–121.

41 En god framställning av Tegnérns åsikter i skolfrågorna är Nilsson 1911.

42 ”Tal om nyttan af de gamla classiska språkens studerande i scholorna” 1814, SS II, s. 312.

43 I dikten ”Kulturen” 1804, SS I, s. 149.

Latinet beskrivs för sin del så här:

Ren är din stämma och skarp som rasslet af hårdade klingor,
hårdt, som eröfraren höfs, ljuder ditt herrskareord.
Stolt, oböjlig och arm, men ur grafven behärskar du ännu
halfva Europa. Derpå känner man Romarn igen.⁴⁴

Tegnér vill också ge en rent språklig motivering för det grekiska språkets försteg. Grekiskan är mer "bestämd" än latinet, hävdar han. Den har särskilda former för tvåtal (dualis) i både verbböjningen och substantivböjningen, den har ett extra tempus för förfluten tid (aoristus) och en särskild mediumform av verbet för att uttrycka reflexiv betydelse utöver aktivum och passivum. Dessutom har grekiskan bestämd artikel. För dessa tankelägen saknar den latinska grammatiken uttryck.⁴⁵

"Bestämd" är knappast en bra term för att beskriva den grammatiska nyansrikedom som Tegnér vill tillskriva grekiskan. Ordet associerar snarare till romersk stramhet än grekisk livfullhet. Han använder det också i olika betydelser. I Malmö 1814 heter det att de moderna "sönderdelande" (analytiska) språken, där grammatiska betydelser anges med hjälpverb, partiklar och ordens placering i satsen, är "enformigare, bestämdare, men vidlyftigare" än de klassiska språken. Samtidigt sägs att latinets grammatik är mer bestämd än grekiskans. Men i Jönköping 1827 lanserar Tegnér teorin att grekiskan är mer bestämd än latinet. Han medger samtidigt att dialektskillnaderna och mängden undantag i grekiskan gör den svårare att lära sig, men det är en annan, tristare egenskap än den pedagogiskt värdefulla "organiska mångfald" som utmärker grekiskan jämfört med det "magrare romarspråket" och som han vill kalla för bestämdhet.⁴⁶

Mer övertygande än detta språkvetenskapliga resonemang men också mer komplex är Tegnér's argumentation för den grekiska estetikens försteg, som består i diktens och konstens förmåga att förnimma och gestalta det sköna. Kunskapsmässigt har senare civilisationer överträffat grekerna, och även i vitterheten får de i olika estetiska avseenden stå tillbaka för österländsk, fornnordisk eller medeltida diktning. Men hos inget annat folk är innehållet i bildningen så förenat och sammanvuxet med dess form som hos grekerna. Det gäller också konsten. Det är för att förstå och avnjuta denna innehållets förening med formen som det är nödvändigt att lära känna det grekiska

44 SS III, s. 31.

45 "Om latinstudiet i skolorna" (Anföranden i Uppfostringskommittén), SS VI, s. 189–192. Samma resonemang i "Tal i Jönköpings skola" 1827, SS VI, s. 88.

46 I "Tal om nyttan av de klassiska språkens studerande i skolorna" 1814 heter det dels att de moderna språken är "enformigare, bestämdare, men vidlyftigare" än de klassiska, dels att latinet är mer bestämt än grekiskan. SS II, s. 311, 313.

språket, översättningar räcker inte. Inte heller syftar studiet av det till att använda det praktiskt.⁴⁷

Att grekerna är överlägsna i föreningen av form och innehåll innebär dock inte, enligt Tegnér, att man ska försöka tillämpa deras estetik i samtiden. Det blir inte lyckat att i poesi på moderna språk använda former eller motiv hämtade från grekerna, eller för den delen den götiska eller medeltida diktningen. Till formen måste dikten alltid vara samtida, "modern", "ett idealiskt organ i tiden" som han skriver; hur ska en nationalpoesi uppkomma om man ständigt kopierar avlagda former?⁴⁸ I konsekvens med den uppfattningen är han skeptisk till den ovannämnde Carl Georg Brunius tilltag att dikta om de nordiska gudarna på latin. På samma grund var Tegnér missnöjd med sin egen *Frithiofs saga* som i och för sig var på svenska men innehöll antika stildrag som var malplacerade. Efterliknandet av tidigare kulturformer, även de estetiska, är i enlighet med detta resonemang, som ligger i linje med den mer radikala nyhumanismen, således fåfängt; värdet av grekernas skapelser ligger i mötet med dem, den bildande verkan de har på en. Av efterliknandet blir det bara "nybyggda ruiner".⁴⁹

Om alltså senare tider har överträffat grekerna i vetenskapligt, moraliskt och i vissa avseenden också estetiskt avseende, verkar användningen av deras kulturskapelser inte vara så stor. Med denna motvilja mot att låna former från tidigare epoker och tillämpa dem i samtida diktning kan man sätta ihop det faktum att Tegnér i sin diktning i ganska liten utsträckning använt sig av antika motiv. En blick på dikternas titlar i *Samlade skrifter* visar att endast tio handlar om grekiska gestalter och motiv, ingen har romerskt motiv.⁵⁰ Form är visserligen inte detsamma som motiv, men den begränsade närvaron i Tegnér's egen diktning av inflytelser från den kultur han energiskt representerade som professor och skolman och försvarade som skolpolitiker är anmärkningsvärd. Å andra sidan kan man kanske, i enlighet med den nyhumanistiska principen att inte imitera utan låta sig bildas av antiken, förklara dess relativa frånvaro i diktningen med att den grekiska stimulansen integrerats med den som undfått den och inte alltid behöver synas i de skapelser vederbörande ger ifrån sig.

Grekland värderas alltså högre än Rom, men någon motsättning mellan de två vill Tegnér ändå inte ställa upp. Grekerna var "världsbildande", romarna världserövrande, de kompletterar snarare varandra som grund för den europeiska civilisationen. Erövrandet av världen har gjort att latinet är det språk varpå antiken förmedlats till Europa,

47 "Tal om nyttan av de classiska språkens studerande i scholorna" 1814, s. 314–316. Om grekiskan, "Tal vid de offentliga föreläsningarnas slut" 1824, SS IV, s. 116–217.

48 Brev till Geijer 1811, SS II, s. 395. Samma argument i brev till Atterbom, SS II, s. 399.

49 Citerat efter Rudberg 1930, s. 14.

50 I sina föreläsningar har han däremot utförligt behandlat Homeros, Pindaros, Herodotos, Thukydides m.fl. samt den romerska litteraturen.

det är bryggan som sammanbinder den moderna bildningen med den antika. Därför är det rimligt att som tidigare börja det klassiska språkstudiet med latinet. Grekiskan må ha en rikare och mer originell litteratur, men den latinska ligger oss närmare och kan inte hoppas över. Tegnér bejakade därmed inte den radikala omläggning av antikstudiet till förmån för grekiskan som påyrkats på sina håll i Tyskland.⁵¹ Den ende på svensk mark som hade förespråkat den reformen, Lorenzo Hammarskjöld, angrep han häftigt för tilltaget att skriva en reformerad grekisk grammatik som inte förutsatte förkunskaper i latin.⁵²

I viktiga stycken ger Grekland och Rom stöd åt samma värden. Till dem räknar Tegnér den viktiga patriotismen, "känslan af Statens värde och mod att derföre uppoffra allt". På detta finns både grekiska och romerska exempel – grekernas segrar över perserna vid Marathon och Salamis, romaren Iunius Brutus som jagade bort kung Tarquinius och beredde vägen för republiken i Rom, och Scaevola som stack handen i elden för att visa etruskerna hur oberörd han var inför förestående tortyr.⁵³ Allmänna formuleringar av det nyhumanistiska bildningsprogrammet kan likaså relateras till både Grekland och Rom. 1831 refererar Tegnér den tyske filologen F. W. Thierschs extremt nyhumanistiska program för gymnasiereform i Bayern: det gäller "att reda begreppet, skärpa omdömet, utbilda smaken, stadga viljan och utveckla det ädlaste hos människan".⁵⁴

Av de själsförmögenheter som utpekas här är förståndsövningen den som är lättast att träna. Målsättningen att reda begreppet och skärpa omdömet är densamma som utpekades i kansler Trolle-Wachtmeisters instruktion om latinstudiet i Lund (se s. 18), och detta betonande av den intellektuella disciplineringen återkommer ofta och i olika röster i tidens pedagogiska diskussion. Tegnér framhåller grammatikstudiets grundläggande betydelse, det måste bli huvudsaken på elementarstadiet i skolan. Grammatiken stärker muskelkraften hos det unga sinnet och ger "arbetshåg och ihärdighet"; att tumma på det är "oförståndig klemmighet".⁵⁵

Men Tegnér vill inte lägga de klassiska språkens viktigaste bildningsmål i grammatiken utan i den litteratur de ger tillgång till. Det syftet riskerar att gå förlorat genom en alltför lingvistiskt dominerad pedagogik som skymmer den humanistiska avsikten med språkstudiet. Pojkar som lärt sig grunderna måste därför få möta kulturvärdena i de klassiska språken när de kommer till gymnasiet. I ett yttrande i Uppfostringskommittén befarar Tegnér att de klassiska språkstudierna håller på att tyna bort "under

51 "Anförande i Uppfostringskommittén", SS VI, s. 192. Även "Tal i Jönköpings skola" 1827, SS VI, s. 89.

52 Lindberg 1987, s. 133.

53 "På Wexiö gymnasium" 1831, SS VII, s. 98.

54 "På Wexiö gymnasium" 1831, SS VII, s. 90.

55 "Tal i Jönköpings skola" 1827, SS VI, s. 91.

våra examinerande händer. Jag fruktar att man låter deras lifsprincip gå förlorad för nöjet att få studera språkanatomien på deras lik.”⁵⁶ Också den akademiska filologin vid universiteten kritiserar han i samma andetag för att alltför mycket ägna sig åt det lingvistiska. Hur tillägnelsen av kulturvärdena i den klassiska litteraturen närmare bestämt ska gå till säger han inte mycket om; den förutsätts komma av sig själv bara eleverna kommer i kontakt med texterna.

Hur förhåller Tegnér sig då mer specifikt till latinet och Rom? I Uppfostringskommittén, där han alltså satt med i mitten av 1820-talet, tillhörde han den reformvänliga sidan tillsammans med bland andra den mångsidige nytänkaren Carl Adolph Agardh och den framstående kemisten Jöns Jacob Berzelius.⁵⁷ I sin beskrivning av latinets roll i samtiden konstaterade kommittén att latinet inte längre är ett ”tolkningsmedel” använt av vetenskapsmän och statsmän utan bara ett estetiskt och logiskt bildningsmedel. Kommittén föreslog i enlighet härmed att dissertationer vid universiteten inte längre nödvändigtvis måste skrivas på latin, utom av filologer.⁵⁸

Tegnér har delat dessa åsikter.⁵⁹ I Jönköpings skola 1827 kritiserade han den gamla ambitionen att aktivt praktisera latinet och ”använda det som modersmål” enligt antika förebilder. Om Cicero stod upp ur sin grav skulle han ha svårt att ”förstå våra Ciceronianska orationer”, och Vergilius är att lyckönska till att han inte behöver höra ”dagens romerska skalder missbruka hans klassiska tungomål”.⁶⁰

Tegnérns ställningstaganden i kommittén vittnar om medvetenhet om förändringen av antikstudiets förutsättningar. Den klassiska bildningen var inte den enda, nya vetenskaper måste ges större plats i utbildningsväsendet och moderna språk släppas in. De klassiska studierna måste stå tillbaka. Men de kunde ändå göra anspråk på en anseelig plats, ”ett änkesäte”, vid akademien.⁶¹

Som bekräftelse av denna ordnade reträtt kan man se en pedagogisk nyhet som Tegnér införde på gymnasiet i Växjö. Han lät eleverna skriva ”latinska stilar”, det vill säga översättningsprov från svenska till latin, ett prov som Uppfostringskommittén introducerat som ersättning för de ”chrrior” som eleverna brukade skriva. Chrian var ett enklare översättningsprov där de hade möjlighet att kringgå svåra ställen genom att

56 ”Anförande i Uppfostringskommittén”, SS VI, s. 193.

57 Att döma av brev till Martina von Schwerin i mars 1827, SS VI, s. 413.

58 *Betänkande af Comitén för öfverseende af Rikets Allmänna undervisningsverk* 1829, s. 42–43.

59 Framgår i ”Om latinstudiet i scholorna” (Anföranden i Uppfostringskommittén), SS VI, s. 189.

60 ”Tal i Jönköpings skola” 1827, SS VI, s. 579, 582.

61 ”Yttrande öfver en föreslagen indragning af Grekiska professionen” 1824, SS IV, s. 107.

förenkla texten. En latinstil däremot krävde mer av ordagrann översättning och överensstämmelse mellan källspråk och målspråk.⁶²

I sådana skriftliga latinprov betonades grammatisk korrekthet och adekvat vokabulär snarare än färdighet att använda språket praktiskt. Det innebar en *skärpning* av språkkravet som låg nära till hands när latinet inte skulle vara "de lärdes modersmål" och kommunikationsmedel i vetenskap och politik utan i stället ett formellt bildningsmedel. Följden blev på sikt för skolgrammatikens del att språket hos Cicero och Caesar, ansedda som de mest klassiska av de romerska prosaförfattarna, blev normgivande för latinundervisningen i högre utsträckning än tidigare.

Man skulle kunna säga att latinstilen pekar i riktning mot det alltför lingvistiska språkstudium som Tegnér varnat för i Uppfostringskommittén. Förändringen låg i linje med den mer teoretiska beskrivning av syntaxreglerna i de klassiska författarnas latin som den filologiska vetenskapen åstadkom under förra hälften av 1800-talet. Man förstod bättre användningen av modus i bisatserna, begrep skillnaderna mellan konstruktioner som tycktes betyda samma sak och preciserade beskrivningen av språkbruket hos enskilda författare. Andreas Lindfors, latinprofessor i Lund från 1826, ska ha konstaterat att det numera blivit mycket svårare att skriva latin än tillförne; man fick ideligen gå och se efter i lexikon och grammatik.⁶³ Ambitionen att skriva klassiskt latin, som alltid funnits med i latinkulturen, även om den i olika vetenskaper inte kunnat praktiseras, kom nu med den filologiska vetenskapens hjälp inom räckhåll, när latinet inte längre skulle vara de lärdes modersmål.

Tegnér's utsagor om latinets och de klassiska studiernas ställning i utbildningsväsendet är inte entydiga. Det är i och för sig inte att undra på; det vore märkligt om han haft samma uppfattning under de tre decennier han yttrade sig i dessa frågor. Vid närmare kontakt med reformidéerna var han inte villig att radikalt minska de klassiska språkens positioner. Med tiden avlägsnade han sig från den reformbenägna opinion han hade kontakt med på 1820-talet och intog mer militanta eller pessimistiska attityder. "Vi måste förskansa oss inom våra klassiska fästningsverk", skriver han 1826,⁶⁴ och deklarerar 1839 inför kronprins Oscars iver att skära ned på de klassiska språken, att "Latin och Grekiska lemna vi aldrig, heldre Dynastien".⁶⁵ Han gjorde gärna kulturpessimistiska referenser till antiken som alternativ till samtidens förfall: de stora döda i antiken är ett "refugium från samtidens elände". De gamle är en "tillflyktsort undan

62 *Betänkande af Comiten för öfverseende af Rikets Allmänna undervisningsverk* 1829, s. 43. Tre sådana latinstilar utdelade av Tegnér finns i SS VII, s. 157–159.

63 Lindberg 1987, s. 184.

64 "På Wexiö gymnasium" 1831, SS V, s. 345.

65 Brev till C.J. Heurlin, SS VIII, s. 590.

dagens lumpna bråk". Det är bättre "att skärskåda Platons stat än vår egen".⁶⁶ Klassisk anda bör inympas i det "dvergvoxna tidslynnnet".⁶⁷ 1831 ställer han modern nyttig kunskap mot antikens visdom och moraliska erfarenhet. Greker och romare kanske inte visste varför åsken går och gräset växer. Men de visste "hvarför Leonidas föll vid Thermopylä, hvarför Sokrates tömde giftbägaren, de visste hur Homerus sjöng, hur Plato diktade, hur Tullius talte".⁶⁸

*

Och om de klassiska språken konstaterar Tegnér 1837 med bitter men elegant ironi mot tidens beskäftiga nyttovrur att

man kan hvarken koka dem eller äta dem, man kan med dem hvarken bygga tröskmaskiner eller väderqvarnar eller provincialbanker. Men det skulle väl ändå kunna vara möjligt att de innebure någon kraft till den utveckling och stärkande af de mensklige anlagen som all uppföstran åsyftar.⁶⁹

Men 1843, i slutet av sin bana, skriver han i en plötslig hyllning till den svenska nationalkaraktären att svenskarna är ett folk med praktisk begåvning som icke försjunker i sin egen värld som många andra folk, utan har det yttre som sitt käraste föremål. Det gäller även i vetenskapen, såsom visas av Polhem, Linné och Berzelius. Naturens bok är av lika stort bildningsvärde som hemmastaddheten i Grekland och Rom: "Kan det vara förnuftigt att göra sig hemmastadd i Grekland och Rom och deremot leka fremmande i den verld som omgifver oss från vaggan till grafven ..."

Här accepterar han ett modernt bildningsideal och talar om att göra Växjö gymnasium till en "provincial-akademi", med plats för naturvetenskaper, moderna språk inklusive engelska och även isländska.⁷⁰ Om detta var en definitiv omvändelse är ovisst. Tegnér's repertoar rymde moment av både realism, konservatism och framstegsvänlighet, växlande mellan olika tillfällen och stämningslägen men alltid briljant formulerade.

⁶⁶ Utsagor samlade av Nilsson 1911, s. 544.

⁶⁷ "På Wexjö gymnasium" 1831, SS VII, s. 91.

⁶⁸ "På Wexjö gymnasium" 1831, SS VII, s. 93.

⁶⁹ "På Wexjö gymnasium" 1837, SS VIII, s. 209.

⁷⁰ "Tal vid Gymnasii Jubelfest i Wexjö" 1843, SS IX, s. 344 f.

HANS HELANDER

Tegnér's latin

I min artikel vill jag försöka lyfta fram några karakteristiska drag i det latin man finner i Esaias Tegnér's avhandlingar. Dessutom kommer jag avslutningsvis att ge läsaren en bild av latinbruket under 1700- och 1800-talen.

MITT URVAL

De latinska verk, dissertationer och annat, av Tegnér som jag i någon mån bekantat mig med är följande:¹

Dissertatio de caussis ridendi = Tegnér 1802a

An sperandum est, fore ut disciplinae et literae saeculo undevicesimo tanta capiant incrementa quanta saeculo duodevicesimo ceperunt = Tegnér 1802b

Commentatio quaestionis an congruenter praeceptis suis ponere RES PER SE animum afficientes cel. Kantius possit = Tegnér 1802d

Dissertatio de Diis Iliadis = Tegnér 1804

Dissertatio de officiis, quae collidi dicuntur = Tegnér 1808

Aphorismi (1) = Tegnér 1809

1 Av dessa har jag översatt *Aphorismi*, från 1809 och 1810.

Aphorismi (2) = Tegnér 1810

Dissertatio de Gnosi ejusque in Novo Testamento vestigiis = Tegnér 1811.

Det är fråga om skrifter som avfattats i avsikt att demonstrera kunskap och kompetens på de områden där Tegnér vid den här tiden gjorde sin karriär och erhöll sina tjänster.² Här följer några korta kommentarer till innehållet i dessa arbeten:

Dissertatio de caussis ridendi (1802), "Om skrattets orsaker", är Tegnér's magisteravhandling. Han behandlar här det löjeväckande, dess väsen och olika ursprung, givetvis med utgångspunkt i den antika litteraturen, men även i högsta grad med beaktande av nyare engelsk och tysk forskning (Henry Home, Moses Mendelssohn, Immanuel Kant).

Av stort intresse är det av Tegnér författade svaret på magisterfrågan vid promotionen i Lund 1802, rörande ämnet "Skulle man kunna hoppas att lärdom och vitterhet skulle växa till i lika hög grad under det kommande århundradet som under det föregående" (*An sperandum est, fore ut disciplinae et literae saeculo undevicesimo tanta capiant incrementa quanta saeculo duodevicesimo ceperunt*). Den av fakulteten utsedde förste talaren över ämnet, Frantz Liljenroth, uttryckte programenligt – enligt fakultetens anvisning – en pessimistisk syn på den saken. Tegnér's uppgift var att bemöta kritiken.³ Hans svar är rent idéhistoriskt av stort intresse: jag har återgivit delar av resonemanget nedan i avsnittet "Latinets ställning under 1700- och 1800-talen".

I syfte att bli adjunkt i filosofi disputerade Tegnér 1802 över ämnet *An congruenter praeceptis suis ponere RES PER SE animum afficientes cel. Kantius possit*. Som titeln anger utreds här om Kant, baserande sig på sina principer, verkligen med rätta kan hävda att "ting i sig" kan påverka själen. Tegnér har i denna skrift smidigt anpassat sig till den kritik som framförs av den lundensiske professorn i teoretisk filosofi, Matias Fremling, känd anti-kantian, men han passar ändå på att hävda egna synpunkter. Framför allt kritiserar han samtidigt dunkla filosoferande och hävdar i sin polemik det sunda förnuftets primat, detta i formuleringar som dagens läsare måste uppfatta som helt typiska för den mogne Tegnér's uppfattningar i hithörande frågor (se citat under rubriken "Liknelser" nedan). Disputationen, som ägde rum den 20 december, varade i fem timmar och Tegnér fick försvara sig mot sju opponenter.⁴

År 1803 erhöll han en docentur i estetik. Vid vårterminens slut 1804 presiderade han vid en disputation över en av honom själv författad avhandling, *Dissertatio de Diis Iliadis*, som försvarades av en av hans lärjungar. Ämnet var Iliadens gudar, hur skild-

2 En utförlig redogörelse för Tegnér's befördringsgång återfinns i Nilsson 1913, s. 1–23.

3 Texten är återgiven i Tegnér 1913, s. 428–437.

4 Se Böök 1946, I, s. 81.

ringen av dem hade uppfattats i forntiden och hur den av senare tider skulle bedömas; en frågeställning som hörde till estetikens område.⁵

År 1805 blev Tegnér adjunkt i estetik och 1808 vikarierande professor i detta ämne. Då disputerade han över ämnet *De officiis, quae collidi dicuntur*, det vill säga om pliktollisioner, i avsikt att kunna efterträda den lundensiske professorn i praktisk filosofi, som avlidit året dessförinnan. Avhandlingen var hans mest omfattande på detta område. Som extraopponent uppträdde lektorn Fredrik Johan Cederschiöld. Tegnér försvarade sig enligt de flesta med den äran, men det blev Cederschiöld som till slut fick professuren.⁶

Aphorismi ("definitioner") är två korta pedagogiskt formulerade avhandlingar, daterade 1809 respektive 1810, författade av Tegnér och försvarade av ett par av hans elever, under Tegnér's presidium. Den första innehåller en klassifikation av de viktigaste filosofiska systemen. Den andra är en kritisk analys av det kantianska kategoriska imperativet.

År 1811 disputerade Tegnér i teologi över ämnet *De Gnosi ejusque in Novo Testamento vestigiis*. Tegnér vill här undersöka om det i Nya testamentet kan anas ställningstaganden till gnostiska begrepp och lärosatser. Avhandlingen gör ett påfallande modernt intryck på en modern läsare. I den omfattande notapparaten hänvisas till relevant forskning som utförts på området, och senare tiders religionshistoriker har menat att Tegnér här befann sig i forskningsfronten när han hävdade att gnosticis- mens idéer stammar från iranska religioner snarare än från neoplatoniserande källor.⁷

År 1810 utnämndes Tegnér till professor regius i grekiska utan ändrade tjänsteförhållanden. Han förblev adjunkt i estetik och vice bibliotekarie, tills han 1812 blev *Linguae Graecae professor*.

TEGNÉRS LATIN – EN KARAKTERISTIK

Som latinförfattare skiljer sig Tegnér från sin beundrade lärare Matthias Norberg, grecist och i första hand framstående orientalist, "Orientens vän och Nordens heder"

5 Den lilla skriften inleds av en svensk dikt, där författaren i högstämnda och vackra ordalag hyllar sin svärfar brukspatronen Christoffer Myhrman och prisar det praktiska, nyttiga bergsbruket. Se Böök 1946, I, s. 96.

6 Se Böök 1946, I, s. 129–130.

7 Tegnér uttrycker sig själv mycket nedsättande om sin prestation ("det ömkligaste jag tills dato skrivit"). I brev till svågern Bengt Myhrman skriver han i sin karakteristiska raljerande stil: "Jag kan naturligtvis aldrig ett ord teologi; men hoppas att min disputation därigenom blir så mycket likare de andra härvarande teologernas." Se Böök 1946, I, s. 164–165.

som Tegnér kallade honom i prologen till *Nattvardsbarnen*. Norbergs stil var taci-teisk.⁸ Tegnér kom däremot att ansluta sig till det ciceronianska stilidealet.⁹

Jag ska här försöka ge en karakteristik av det latin som möter läsaren i dessa texter. Vi ska se på ordförrådet, några karakteristiska drag i den vetenskapliga diskursen, ett par stilistiska fenomen, exempelvis relativ anknytning, hyperbaton, synonymanhopning och liknelser.

Ordförrådet

En självklarhet i sammanhanget är den filosofiska terminologin, som återspeglar den tidigmoderna filosofins huvudinriktningar och, inte minst, den allra senaste tidens filosofiska systembyggen, inte minst Kants och Schellings. Här förekommer alltså en rad namn som av naturliga skäl inte återfinns i det antika latinet. Det rör sig om välbildade neologismer, belagda från 1600-talet och framåt. I normalfallet (de tre förstnämnda nedan) handlar det om ord bildade enbart på grekiska morfem,¹⁰ i de två sista exemplen om hybridord. Motsvarande adjektiv, grekiska eller latinska, finns i antik grekiska och/eller antikt latin (då ibland bara hos senantika författare). Exempelen är hämtade från *Aphorismi* (1809, 1810).

idealismus, ty. Idealismus, fr. idéalisme, eng. idealism, från mitten och slutet av 1700-talet; *idealis* hos Martianus Capella, *De nuptiis Mercurii et Philologiae* (ca 400).

8 Tegnér högaktade Norberg för hans lärdom och hans djupa kunskaper i de främreorientalska språken. Han var däremot kritisk mot det styvmoderliga sätt varpå Norberg behandlade grekiskan. Se Böök 1946, I, s. 56.

9 Ett föredöme härvidlag var Johan Lundblad, professorn i romersk vältalighet och poesi (som hade studerat för Ernesti i Leipzig), en lysande företrädare för den ciceronianska elegansen. Tegnér förhöll sig däremot kritisk till Lundblads undervisning. Se Böök 1946, I, s. 55–57.

10 Notera också den vanliga metoden att i boktitlar använda en grekisk *terminus technicus* som sedan översätts med en latinsk parafrasering, exempelvis i Johannes Hevelius stora arbete om månen, *Selenographia sive lunae descriptio* (Danzig 1647), Ludovicus Nonnius bok om fiskärande *Ichthyophagia sive de piscium esu* (Antwerpen 1616) eller Nathaniel Hodges redogörelse för den stora pesten i London, *Loimologia, sive pestis nuperae apud populum Londinensem grassantis narratio historica* (London 1672). Denna företeelse finner man också i de moderna språken, exempelvis i Thomas Brownes arbete om begravningsurnor, *Hydriotaphia, Urn-Buriall* (London 1658).

scepticismus, ty. Skeptizismus, fr. scepticisme, eng. scepticism, från mitten av 1600-talet; *scepticus* hos Quintilianus; *σκεπτικός* hos Lukianos (ca 150), båda med referens till pyrrhonismen.

criticismus, ty. Kritizismus, fr. criticisme, eng. criticism, 1600-talet. Kan avse både 'allmän skepticism' och 'litterär kritik'.¹¹ *Criticus* hos medicinska författare 'avgörande'; hos Cicero 'som kritiserar'; *κριτικός* 'som avgör, särskiljer', hos medicinska författare och hos grammatiker.

materialismus, ty. Materialismus, fr. matérialisme, eng. materialism, från mitten av 1700-talet; *materialis* hos Macrobius (ca 400).

transcendentalismus, ty. Transzendentalismus, fr. transcendantalisme, eng. transcendentalism, från början av 1800-talet, med referens till Kant och senare till Schelling; *transcendentalis* i medeltida latin i betydelsen 'metafysisk'.

Man möter också en rad andra ord som inte förekommer i det antika latinet. Även dessa exempel har jag hämtat från *Aphorismi*.

Självva ordet *aphorismus* tycks inte vara belagt som grekiskt lånord i antikt latin. I antik grekiska är *ἀφορισμός* vanligt (Aristoteles, Theophrastos, Hippokrates) i betydelsen 'avgränsning', 'definition', 'grundläggande sats'. Termen fick genomslag i vetenskapen genom Francis Bacon som lanserade den i sin *Novum organon* 1620. Jämför Boerhaave, *Aphorismi de cognoscendis et curandis morbis* (Grundläggande satser rörande kunskapen om sjukdomar och deras botande, 1710), Agardh, *Aphorismi botanici* (Botaniska definitioner, 1817). Ordet är bildat av *ἀπό* 'från', 'av' och *ὀρίζω* 'begränsa', 'avskilja' (jfr horisont). Vårt lånord *aforism* har den specialiserade betydelsen 'kärnfullt formulerad tanke'. Som välfunnen titel på Tegnér's två avhandlingar 1809 och 1810 har ordet sin klassiska betydelse av just 'grundläggande definition'.

noumena τὰ νοούμενα 'de tänkta sakerna', 'det tänkta', plural av gr. νοούμενον 'tänkt', av νοέω 'jag förstår', 'jag tänker' och νοῦς, 'förnuft'. I kantiansk filosofi betecknar *noumenon* det översinnliga, som bara kan uppfattas med förnuftet

11 Senare, från 1800-talets början ofta med referens till Kants filosofi, exempelvis: *Philosophiam Criticam, de qua nostris temporibus magna opinio fuit, in hoc vitium incidisse [...]* (*Commentatio quaestionis an congruenter praeceptis suis ponere RES PER SE [...] cel. Kantius possit* 1802, s. 5).

och som står i motsatsförhållande till fenomenen (τὰ φαινόμενα), vilka 'visar sig' och kan erfaras genom sinnena.

identitas i antikt latin mycket sällsynt, troligen enbart hos Martianus Capella, *De nuptiis Mercurii et Philologiae* (ca 400). Viktig term i Schellings *Identitätsphilosophie* (tanken att anden och naturen har ett identiskt substratum).

Några karakteristiska markörer i det vetenskapliga språket

Utmärkande för språket i Tegnér's avhandlingar är att meningarna i regel är ganska korta och den logiska uppbyggnaden klar och genomskinlig. Man kan som ett enda, men mycket typiskt, exempel anföras hur Tegnér resonerar i avhandlingen *Dissertatio de Gnosi ejusque in Novo Testamento vestigiis* (1811). Författarens målsättning i denna lilla skrift är att påvisa förekomsten av ställen i Nya testamentet som innehåller polemik mot gnosticismen, detta i anslutning till senare tiders exegeter, vilka han flitigt hänvisar till i sina noter. Tidigare har man ansett, säger Tegnér (s. 24), att Paulus och även Johannes på ett antal ställen i sina brev vänder sig mot samtida judiska föreställningar, men en närmare granskning gör det troligt att de där i stället polemiserar mot samtida gnostiska teorier.

Vi måste anse, hävdar Tegnér, att gnostiska läror var spridda i den främreorientaliska miljön och redan från första början uppfattades som ett hot mot kristendomen:

Så förklaras allt lätt på ett övertygande sätt. Men det är inte bara dessa omständigheter som ger stöd åt vår uppfattning. Ty Clemens Alexandrinus (i not: Stromat. L. II, c. XI) berättar att gnostiker i hans generation förkastade Paulus brev till Timotheus, i första hand av den anledningen att de kristna brukade polemisera mot dem just med utgångspunkt från den texten. Alltså trodde de äldsta kristna att aposteln med de citerade orden hade avsett gnostikerna! Gnostikerna själva motsatte sig emellertid inte en sådan tolkning och ansåg den åtminstone inte som tveksam eller osäker utan de ratade av den här anledningen hela brevet.

Sic omnia facile & probabiliter explicantur. Neque tamen haec sola sunt quae sententiam nostram muniant. Refert enim Clemens Alexandrinus sui temporis Gnosticos rejecisse Epistolas Pauli in Timotheum, eam maxime ob causam, quod Christiani ceteri ex loco praecipue nostro contra eos disputare solebant. Credebant igitur antiquissimi Christiani, Apostolum allatis verbis Gnosticos

significasse. Ipsi autem Gnostici talem interpretationem non impugnarunt, nec dubiam saltem & incertam habuerunt, sed totam Epistolam ob hoc unum aspernati sunt.

Som vi ser är ledens inbördes sammanhang klart angivet genom språkliga markörer (partiklar, adverbial, samordnande konjunktioner), som anger motivering eller kausalitet (*enim*), konklusivitet (*sic, igitur*) eller motsatsförhållande (*autem, sed, tamen*), allt elegant varierat och inspirerat av den bästa utredande klassiska prosans diskurstyp.

Några stilistiska drag

Relativ anknytning och hyperbaton

Tegnér använder sig ofta av relativ anknytning (d.v.s. nyttjande av relativa pronomina i stället för demonstrativa). Hyperbaton (d.v.s. avstånd i satsen mellan huvudord och bestämning) förekommer också i betydande omfattning. Här ges bara några få exempel, som får illustrera den klassiska elegansen i hans latin.

Quorum in convenientia justaque conjunctione omnis veritas sita est (Aphorismi 1809, I)

Quam quidem quaestionem omnis Philosophia aut solvere conatur, aut solvi non posse affirmat (Aphorismi 1809, I)

Quae [scil. philosophia] vero Naturam primam ponit ... (Aphorismi 1809, II)

Qua in formula haec reprehenderem ... (Aphorismi 1810)

Qui cum consilio magis polemico quam historico scripserint, mancam admodum praebent & quasi fortuitam harum rerum cognitionem. (Dissertatio de gnosi ..., s. 7; hyperbaton markerat med rak stil)

Fyllighet och synonymanhopning

Samordning av likabetydande ord, substantiv, adjektiv eller verb, berikar texterna, kompletterar med nya aspekter och bidrar rent allmänt till intrycket av klassisk stilnivå i bästa ciceronianska tradition.

[Denna del av filosofin] har som sitt huvudsakliga *område* och *fält* att *påvisa* och *utreda* icke blott varseblivningens *väsen* och *natur*, utan även dess *ursprung* och *första grundvalar*.

... in qua tota locum suum habet et campum, non solum vim et naturam monstrare et exponere, sed ad primas quoque origines ejus et principia adscendere. (Commentatio quaestionis an congruenter praeceptis suis ponere RES PER SE [...] cel. Kantius possit 1802, s. 3.)

Tankens *former* eller *kategorier* är av naturen *inpräntade* och *medfödda* [enligt Kant].

[... cogitandi formas seu Categorias ...] animo a natura insitas et innatas esse. (Commentatio quaestionis an congruenter praeceptis suis ponere RES PER SE [...] cel. Kantius possit 1802, s. 8.)

[Skepticismen] ... *hävdar* och *betonar* *envist* att ingenting är objektivt säkert.

[Scepsis] ... *nihil objective certum esse asserit et urget. (Aphorismi 1809, III.)*

[Vår tid är] rik på olika metafysiska system, *överflödande av* och *dignande under abstraktioner* och *spetsfundigheter* av alla slag.

[Tempus] *ferax contentionum Metaphysicarum, omnibusque subtilitatibus spinisque disserendi luxurians et laborans. (De officiis, quae collidi dicuntur 1808, s. 3.)*

Precis som, när det gäller stater och riken i våra dagars Europa, allt *kastas omkull* och *ödelägges*, på samma sätt har vi i filosofin, i synnerhet under de sistlidna tjugu åren, sett så *omstörtande reformer* och *tumult* att allt gammalt och heligt störtas omkull och *nya företeelser* och *sådant som tidigare ej skådats* visar sig, precis som vid jordbävningar [...]

Ut enim, si regna civitatesque Europae spectas, omnia jactantur vastanturque; ita quoque in Philosophia, his praecipue viginti annis, tanti conatus tantique tumultus exstiterunt, ut, veluti in motibus terrae, antiqua omnia et sacra funditus eversa, novaque quaedam et antea non visa exorsa appareant [...]. (De officiis, quae collidi dicuntur 1808, s. 3; beträffande tanken, se nedan under "Liknelser".)

Liknelser

Liknelser använder Tegnér i betydande omfattning, särskilt i polemiska sammanhang. Det sker i bästa Tegnérsk stil, ofta med emfas, humor och bitande elakhet:

I detta *liknar* det mänskliga förnuftet (*ratio humana*) *solen*: även om den inte alltid lyser klart, brukar den, även om den är dold bakom moln, lysa tillräckligt mycket för att vägleda oss.

In quo ratio humana soli similis est; qui si non semper clare, tamen vel nubi-bus conditus, satis ad viam monstrandam lucere solet. (Commentatio quaestio-nis an congruenter praeceptis suis ponere RES PER SE [...] cel. Kantius possit 1802, s. 14; jfr Nilsson 1913, s. 35–37.)

Själen *blir* i denna materialistiska åskådning *som en otillgänglig ö, som inte kan nås på en bro eller med ett skepp*.

In Materialismo Mens semper inaccessibleis insulae instar erit, quae neque ponte neque navi attingitur. (Aphorismi 1809, II.)

Eftersom denna doktrin (d.v.s. den dogmatiska skepticismen) inte vill låta sig infogas i någon filosofisk församling är den *inte medborgare eller vän till någon*, förhatlig för både andra och sig själv, en sorgsen och olycklig skugga som *irrar omkring* vid den mänskliga kunskapens Styx utan att komma vidare, vare sig till Himlen eller Helvetet.¹²

12 Den avslutande bilden är inspirerad av Vergilius, *Aeneiden* 6, 295–330, den gripande skildringen av de dödas själar, som irrar omkring vid floden Styx i Underjorden.

*Quae doctrina, cum nulli societati philosophicae adscribi velit, nulli civis, nulli amica est, et aliis et sibi invisa: tristis et infelix umbra, quae ad Stygem cognitionis humanae errans neque ad Superos, neque ad Inferos pervenire potest. (Aphorismi 1809, IV.)*¹³

Dessa filosofer synes vara högggradigt lika dem som en gång försökte bygga det berömda Babels torn. Och ingalunda saknas det som blev resultatet den gången, nämligen språkförbistring.

philosophi isti iis simillimi videntur, qui quondam Babylonicam illam turrim exstruere conabantur; neque certe abest quae tum secuta est, discordia linguarum. (De officiis, quae collidi dicuntur 1808, s. 3–4.)

Man måste förlåta oss om vi vid behandlingen av denna fråga inte går djupt ned i metafysiska undersökningar och den filosofiska lärans hemligaste vrår. Vi kommer dock kanske inte så lätt att få förståelse för detta, särskilt i denna tid, *när all filosofi har börjat likna vattensamlingar, vars botten vi inte kan se, antingen därför att de är alltför djupa eller för att de är alltför grumliga.*

Quo justius excusandi erimus, si in eo tractando haud ad inquisitiones Metaphysicas latebrasque doctrinae descenderimus. Quam tamen veniam haud ita facile habebimus, his praecipue temporibus, ubi omnis philosophia coeperit similis esse aquis, quarum ima haud perspicere possint, vel quod nimis profundae sint, vel quod turbatae. (De officiis, quae collidi dicuntur 1808, s. 49.)

Det sista exemplet under rubriken ”Fyllighet och synonymanhopning” ovan innehåller också exempel på Tegnér's bruk av liknelser. Beskrivningen av hur allt kastas omkull och ödeläggs liksom vid en jordbävning syftar på franska revolutionen och Napoleons uppstigande till makten; inte minst, förstås, just de tre omedelbart föregående

13 Tegnér använder faktiskt detta uttryck igen i brev till Brinkman den 28 september 1825, som ett omdöme om Atterbom: "[...] men ännu svärfvar han mellan himmel och jord i Metafysikens rökland, 'tristis et infelix umbra, quae nec ad superos, nec ad inferos pervenire potest'. Af all syra är ingen så skadlig för den mensklige organismen, som den metafysiska magsyra hvilken förmörkar hufvudet och hopkrymper hjertat. Det gifves hvarken i konsten eller i lifvet något annat som saliggör än genomskinlig klarhet, som rätt väl låter förena sig med det djupaste djup." (Brev III, s. 314.)

årens händelser: trekejsarslaget vid Austerlitz (1805) med den därpå följande freden i Pressburg och Tysk-romerska rikets upplösning (1806) samt Napoleons segrar över Preussen vid Jena och Auerstädt (1806) och sedan Friedland (1807) och därefter Tilsitfreden samma år. Under det år då avhandlingen *De officiis, quae collidi dicuntur* ventilerades, 1808, skrev han också *Krigssång för skånska lantvärnet*, som tillkom som en reaktion på nederlagen i det finska kriget och rent allmänt kommenterar Sveriges utsatthet i ett Europa som befinner sig i kris och förvandling. Här möter vi formuleringar som påminner om det ovan citerade stycket från *Kollisionläran*. I *Krigssång* heter det "De sekelgamla / de lagbesvurna / världsformer ramla".¹⁴

Beträffande det babyloniska tornbygget (*iis simillimi videntur, qui quondam Baby-lonicam illam turrim exstruere conabantur*) noterar vi att Tegnér här föregriper sin berömda formulering i *Epilog vid Magister-Promotionen i Lund 1820*: "De gamle byggde sanningen ett tempel [...]. Nu bygger man ett Babelstorn i stället, en tung barbarisk byggnad; mörkret kikar igenom trånga fönstergluggar ut. Till himlen skulle tornet nå, men hittills har det dock stannat vid förbistringen."

LATINETS STÄLLNING UNDER 1700- OCH 1800-TALEN

Att akademiska avhandlingar i regel skulle skrivas på latin var i Sverige självklart ännu vid 1800-talets början.¹⁵ Det var i de flesta fall okontroversiellt. En betydande del av litteraturen i de olika vetenskapliga disciplinerna bestod ännu av latinska verk. Det kan, tror jag, vara berättigat att här i en liten exkurs klargöra hur fullständigt självklart det ännu vid 1800-talets början var att framlägga sina tankar på latin.

I alla discipliner hade man under studierna skaffat sig de grundläggande kunskaperna genom studier av facklitteratur skriven på latin. Det gällde utövare av *studia humaniora*, förstås, men kanske i ännu högre grad botanister, zoologer, medicinare, astronomer, matematiker och fysiker. Att framlägga sina rön på latin var praktiskt: terminologin fanns där till hands redan, och nya ord kunde lätt bildas på latinska stammar och inlånade grekiska; fraseologin var lättillgänglig och diskurstypen väletablerad. Dessutom kunde man med sina publikationer nå hela den lärda världen.

För 1700-talets svenska naturalhistoriker, astronomer och matematiker var latinet det självklara uttrycksmedlet. Anders Celsius (1701–1744), astronomiprofessor och framstående fysiker, presenterade sina rön i en rad avhandlingar, avfattade på ett klart, lättläst

14 Jfr Böök 1946, I, s. 139. Böök visar på likheten med formuleringar i Schillers *Der Antritt des neuen Jahrhunderts*: "Und das Band der Länder ist gehoben, / und die alten Formen stürzen ein."

15 Se Östlund & Örneholm 2000 med värdefulla frekvensangivelser och den klargörande översikten i Lindberg 1993, s. 75–86.

och samtidigt elegant latin, exempelvis *De satellitibus Jovis* ("Om Jupiters månar" 1741). Respondent på den avhandlingen var Pehr Wargentin (1717–1783), som aktivt hade deltagit i de svåra matematiska beräkningarna och utformat tabellerna över de fyra då kända månarnas banor. Wargentin kom senare att själv bli professor i astronomi, mångårig sekreterare i Kungliga Vetenskapsakademien (i Stockholm) och välkänd pionjär på statistikens område. Sina insikter i astronomin fundamenta dokumenterade han tidigt i ytterligare en avhandling på latin, *De incrementis, quae cepit astronomia ab ineunte hoc saeculo* ("Om de framsteg som astronomin har gjort från början av detta århundrade", 1746).

Under loppet av 1700-talet hade dock ett par av de moderna europeiska språken börjat ta över latinets roll på vetenskapens alla fält. Det gäller till att börja med franska och tyska och så småningom även engelska. Men fortfarande under 1730-talet var av alla vetenskapliga verk tryckta i Europa cirka 30 procent skrivna på latin.¹⁶

Vi kan för fortsatt exemplifiering lämpligen nämna de vetenskapens heroer som Tegnér hyllar i *Akademisången* (*Sång den 5 april 1836*): Carl von Linné, som med Tegnér's ord "stod segersäll bland sina blomsterfanor", skrev nästan allt på latin. Han var dessutom själv författare till åtskilliga av de talrika avhandlingar på latin som han presiderade för, och i sin omfattande utländska korrespondens nyttjade han i regel det gamla romarspråket. Astronomiprofessorn Daniel Melanderhielm (1726–1810) beräknade, med Tegnér's ord, "himlafärden för månens skiva och planetens ring" och framlade sina resultat i åtskilliga publikationer på latin, till exempel *Disquisitiones nonnullae circa Lunae theoriā ex principiis gravitatis derivandam* ("Några undersökningar rörande Månens teori såsom härledd ur tyngdkraftens principer", 1784). Dessutom pläderade han för bibehållandet av latinet som ett för alla nationer gemensamt språk (*Undersökning om nyttan af ett eget de lärddas språk*, 1811). Kemiprofessorn Torbern Bergman (1735–1784) drog upp "grundritningen till världen" enligt Tegnér's formulering i samma dikt. Sitt system kunde han bekantgöra för kolleger i hela den lärda världen genom skrifter som *Disquisitio de attractionibus electivis* ("Undersökning om valfrändskaper", 1775, omarbetad 1783), *Sciagraphia regni mineralis* ("Översikt rörande mineralriket", 1782) och samlingsverket *Opuscula physica et chemica* ("Mindre arbeten i fysik och kemi", 1779–1790). Detta som exempel på latinets starka ställning under 1700-talet.

Inom vissa discipliner förblev latinet det självklara mediet för internationell kommunikation långt in på 1800-talet. Det gäller, som sagt, inte minst fysik, astronomi och matematik. Man kan för klarhetens skull nämna några verk som publicerades ute i Europa under den epok då Tegnér var verksam: De italienska fysikerna Luigi Galvani

¹⁶ Waquet 1998, s. 102–106.

(1732–1798) och Alessandro Volta (1745–1827) offentliggjorde sina tidiga rön inom elektricitetsläran på latin. Den danske fysikern Hans Christian Ørsted (1777–1851) spred sina epokgörande upptäckter om sambandet mellan magnetism och elektricitet i en liten skrift med titeln *Experimenta circa effectum conflictus electrici in acum magneticam* ("Experiment rörande den elektriska strömmens påverkan på magnetnålen", 1820). Den tyske astronomen Friedrich Wilhelm Bessel (1784–1846), känd för den första parallaxbestämningen av en stjärna, publicerade *Fundamenta astronomiae* (1818) och *Tabulae Regiomontanae* ("Königsbergstabeller", 1830). Matematikern Johann Carl Friedrich Gauss (1777–1855) skrev några ungdomsverk på latin. När ungern János Bolyai (1802–1860) år 1832 lade fram sin framställning om icke-euklidisk geometri var det i ett latinskt verk, *Appendix scientiam spatii absolute veram exhibens* ("Tillägg visande en absolut sann vetenskap om rummet").

Under hela 1700-talet hade det varit en självklarhet för en person med grundläggande bildning att man skulle kunna läsa och förstå latinsk text och även kunna uttrycka sig väl på romarspråket. När Ludvig XVI och Marie-Antoinette i juni 1775 hade återvänt från kröningssceremonin i Reims besökte de Collège de Louis-le-Grand i Paris, varvid de hälsades välkomna med ett elegant formulerat latinskt hyllningstal, framfört av en duktig sjutton år gammal lovande student. Ynglingen hette Maximilien Robespierre. (Han skulle senare bli känd genom en spektakulär och snabb karriär, vilken som bekant tog ett dramatiskt slut den 27 juli 1794, eller den 9 thermidor år II, som det hette när det begav sig.)

På historiografins fält och i samhällsvetenskaperna skrevs länge åtskilliga verk på latin. Ett exempel: Den franske socialisten och fredsvännen Jean Jaurès (1859–1914) disputerade 1889 med en avhandling med titeln *De primis socialismi Germanici lineamentis apud Lutherum, Kant, Fichte et Hegel* ("Om de första antydningarna till tysk socialism hos Luther, Kant, Fichte och Hegel").

En viktig aspekt av latinbruket bör nämnas i detta sammanhang: Det fanns en möjlighet att uttrycka sig på ett friare och kanske även rentav provokativt sätt om man skrev på det gamla romarspråket. Det är detta som brukar kallas latinets asylfunktion. Kontroversiella och heterodoxa idéer kunde ibland tolereras om de formulerades på latin och därmed var tillgängliga enbart för en lärd publik. Om de offentliggjordes på folkspråken blev de däremot farliga och potentiellt revolutionära. Ett exempel är Linnélärjungens Peter Forsskåls (1732–1763) avhandling *De libertate civili* ("Om den medborgerliga friheten", 1759). Författaren ville låta trycka den på svenska också, vilket förbjöds av berörda myndigheter. Motiveringen var att sådana tankar som Forsskål hade lagt fram passade bättre på latin, i bokform; men om de offentliggjordes på folkspråken kunde de läsas av alla och därmed få karaktären av pamflett.

Potentiellt farliga tankar finner man även i Tegnér's latinska texter; ett mycket gott exempel är det av Tegnér författade svaret på magisterfrågan vid promotionen i Lund 1802. Ämnet var, som vi har sett, om lärdom och vitterhet skulle kunna växa till i lika hög grad under det kommande århundradet som under det föregående (*An sperandum est, fore ut disciplinae et literae saeculo undevicesimo tanta capiant incrementa quanta saeculo duodevicesimo ceperunt*). Den av fakulteten utsedde förste talaren över ämnet, Frantz Liljenroth, uttryckte programenligt – enligt fakultetens anvisning – en pessimistisk syn på den saken.

Tegnér's uppgift var att bemöta kritiken, och det gjorde han med besked: han framförde på sitt eleganta latin sina förhoppningar om att stora framsteg skulle ske. Bland annat ville han framhålla den senaste tidens goda utveckling i det revolutionära Frankrike. Under det att revolutionens företrädare där sade sig kämpa för friheten och människors rättigheter (*pro libertate iuribusque hominum pugnare*) hade man i själva verket utövat det grymmaste tyranni (*crudelissimam tyrannidem exercuit*), både mot andra nationer och mot det egna folket, och uppfyllt allt med skräck och blod (*horrore et sanguine omnia implevit*).¹⁷ Men numera kan man, menar Tegnér, konstatera att Frankrike är ett fredligt och lugnt land (*pacatam et quietam*) som läker de sår som landet tidigare tillfogats (*antiqua vulnera resarcientem*) och nu åter har en stabil regim och iakttar den respekt för lag och goda seder som religionen garanterar. Detta lugn, dessa fredliga förhållanden är ju förutsättningen för bildning och vetenskapliga studier (*Omnis autem hominum cultus omniaque litterarum studia pacem requirunt*).

Mot detta kunde väl den förste talaren, Frantz Liljenroth, rimligtvis inte ha några invändningar, utropar Tegnér. Särskilt vill han framhålla att Napoleon är den som har skapat fred och den goda ordning som kommer att bli bestående: "Freden har återställts genom tapperheten och klokheden hos denne man, som du [Liljenroth] nu har anklagat för tyranni, den har återgivits till hela Europa. Och dess frukter kommer till en del oss till godo, men allra mest skall de gynna våra efterkommande." (*ea [pax] vero virtute et sapientia ejus viri, quem tu tyrannidis accusavisti, toti Europae reddita est; ejusque fructus partim ad nos, maxime vero ad posteros nostros redibunt.*)¹⁸ Hållet på svenska skulle ett sådant tal förvisso ha bemötts med ogillande och fördömanden av tidens makthavare.¹⁹

17 Tegnér 1802b; texten hos Tegnér 1913, s. 431. Om Tegnér's argumentation, se Nilsson 1913, s. 33–35.

18 Tegnér 1802b; texten hos Tegnér 1913, s. 432.

19 Från sina tidiga år hade Tegnér betraktat den franska revolutionen med sympati, precis som sin svärfader, den upplyste brukspatronen Christoffer Myhrman (och säkert under inflytande från honom). Vältaliga bevis för hans beundran för den unge framgångsrike revolutionsgeneralen och blivande förste konsuln finner man i ett par ungdomsdikter som tillkom i samband med

Man kan se tendensen även bland annat i de verk där man har en svensk version att jämföra med, exempelvis i de avslutande orden i *Kollisionsläran*, där vi finner det ovan citerade omdömet om den samtida filosofin, som liknas vid grumliga vattensamlingar. Dessa ord saknar motsvarighet i den svenska översättningen.²⁰

SAMMANFATTNING

Som framgått av ovanstående var det alltså vid de svenska universiteten ännu vid 1800-talets början en självklarhet att kunna skriva ett gott latin. Och det var säkert lättare för många bildade svenskar att uttrycka sig på romarspråket än på svenska. Där fanns en hel antik värld att spegla sig i, att pryda texten med, en förrådskammare för uppfinningsförmågan och för den vackra diktionen, det som på latin kallas *inventio* och *elocutio*. Där fanns också specialterminologin, där fanns ordförrådet och den lämpliga fraseologin.²¹

rapporterna om Napoleon Bonapartes egyptiska fälttåg och hans återvändande (alltså 1799, strax före Brumaire-kuppen): "Vid tidningen om Bonapartes död" och "Vid tidningen om Bonapartes återkomst". Det var krämarnationen England som för Tegnér tedde sig som det stora hotet. Europa riskerade att fjättras vid det engelska rövarskeppet, enligt honom. Lord Nelson var havens Tamerlan, Pitt jämförs med Miltons Satan; och när Geijer 1810 återvände till Sverige från England gratulerade Tegnér honom till att ha undgått att bli pressad till matros i engelska flottan. Det står också klart att Tegnér beundrade Napoleon varade mycket länge, till kejsarens fall 1814 och 1815, och längre, något som framgår med all önskvärd tydlighet i flera dikter, exempelvis "Hjälten" (1813), "Den vaknade Örnen" (1815), "Napoleons grav" (1831). Tegnér var givetvis skakad, bedrövad och besviken med anledning av Tilsit-freden, som gav Alexander I möjligheten att erövra Finland, men han insåg hela tiden klart att en nattsvart reaktion väntade Europa, en mardröm av kleriko-feodalt förtryck, om Napoleon skulle besegras. Sina farhågor uttryckte han i *Nyåret* 1816: Svärd förer han icke, / den adlige hjälte, / men radband i hand och en dolk i sitt bälte [...]. Visst synes släktet en krympling, men det / kommer av engelska sjukan. [...] Hejsan! Religionen är Jesuit [...]. Se Böök 1946, I, s. 24, 32, 41, 43. I sin brevväxling uttrycker Tegnér senare, efter den store korsikanens fall, under årens lopp våltaligt sitt förakt för Heliga alliansen, inte minst då det blev bekant att stormakterna planerade att agera tillsammans med Turkiet för att samfällt krossa den grekiska frihetsrörelsen. I ett meddelande till Brinkman (den 23 juni 1826) talar han klarspråk: "skulle jag dessutom säga hvad jag tänker om Regenternas politik i den vägen, så blefve jag väl hängd eller utesluterad till Hel. Mahomedanska Alliansen." Brev IV, nr 95. Se Blomqvist 1989, s. 10–11.

20 Tegnér 1913, s. 171–217.

21 Våltaligheten och det sköna språket följde med latinet, med automatik. Ett gott exempel är Rudbecks *Atlantica*, exempelvis första bandet, där Rudbecks svenska står i högerspalten och Andreas Norcopensis (Nordenhielms) latinska översättning till vänster. Nordenhielms översättning är så mycket flylligare (ibland dubbelt så lång), mycket mer lättläst än Rudbecks svenska, och mycket vacker. Helander 2012, s. 130–133.

I denna tradition står alltså Tegnér. Men vi har ovan kunnat konstatera att han skriver ovanligt väl, ett rikt, glasklart, lättläst och elegant latin, ciceronianskt och klassiskt i sin grundton. Man noterar genast den höga stilistiska nivån, språkets spänst, elegans, inte minst synonymmanhopningarna och liknelserna, som skänker livlighet åt framställningen.

Av de mest kända antika romerska författarna hade han givetvis läst de flesta. De augusteiska skalderna, Vergilius, Horatius och Ovidius, citerar han ibland i sina brev, oftast uppenbarligen ur minnet.²² Det har ibland hävdats att han kanske inte har gått så djupt i den klassiska latinska prosalitteraturen, men han levde och verkade – som vi har sett i föregående avsnitt – i en värld där man dagligen, som en självklar del av det akademiska livet, läste latinsk litteratur inte bara från den antika epoken utan från alla tider, företrädesvis från de tidigmoderna århundradena, inom alla discipliner. Det var dessutom en miljö där man hela tiden författade, ventilerade och försvarade avhandlingar skrivna på latin. Det var inte så egendomligt att man blev skicklig, och var man Tegnér blev man givetvis ovanligt bra.

22 Se Johnny Strands (1984) fina sammanställning. Tegnér översatte också flera dikter av Horatius till svenska (företrädesvis ur *Carmina*).

Tegnér om skrattet och dess orsaker

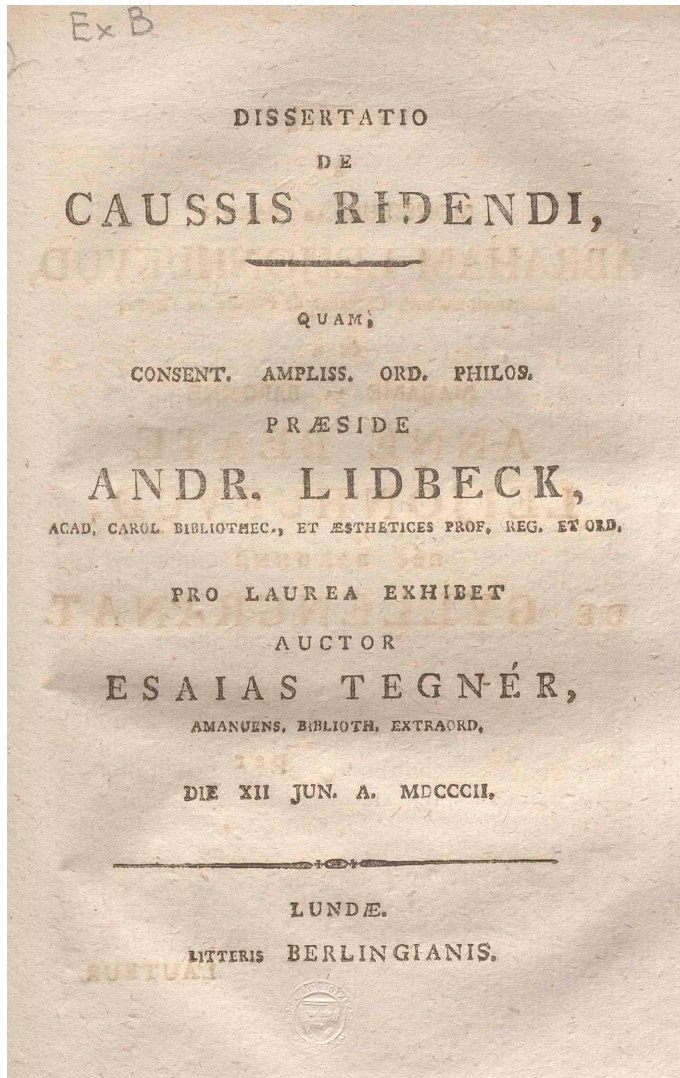
I ett postscriptum till sin dissertation *De caussis ridendi* ("Om skrattets orsaker") skriver Tegnér att en djup sorg drabbat honom.¹ En högt älskad bror, hans läromästare och vän, har i blomman av sin ålder plötsligt och obarmhärtigt ryckts bort.² I denna situation vore det mer passande, säger han vidare, att inte skriva om skrattet utan om gråten, men tiden har varit knapp, alltför knapp för byte av ämne. Då något ändå måste offentliggöras lägger han fram sitt scriptum, trots att han inte hunnit avsluta det, än mindre se över det han redan skrivit. Han tar självklart ansvar för de brister som föreligger och sätter sitt hopp till tidens gång och den glömska som omsluter obetydliga verk och deras författare, varpå han tillägger: "Glömskan ska i detta avseende som i andra inte vara ovälkommen."³ Detta var, kan vi konstatera, en from förhoppning.

Tegnér's *captatio benevolentiae* är inte bara en i sammanhanget förväntad retorisk gest. Dissertationen har sina brister, det är uppenbart, och Tegnér omtalar dem också,

1 Hänvisningar sker till texten i den 1875 utgivna *Latinska skrifter* (s. 12–19), där den rubriceras *De caussis ridendi*, som motsvaras av Tegnér 1802a. Översättningar till svenska finns: Elg 1983 och en av Eva Odelman (ännu otryckt).

2 Lars Gustaf, fil.mag. och teol.lic. i Lund, dog den 8 maj 1802 i en ålder av 30 år. Meddelandet om hans död nådde Tegnér omkring den 17 maj. Den 20 maj lämnade han sin dissertation till tryckning, så att den skulle föreligga i tid. Under tiden skrev han "Elegi öfver en broder", färdigställd den 30 maj och som – Tegnér ovetande – trycktes den 9 juni i staden Lunds tidning *Nytt och Gammalt* genom professor Anders Lidbecks försorg; denne var preses vid Tegnér's disputation den 12 juni. Wrangel 1932, I, s. 121–122.

3 *Mihi vero, in his ut in ceteris, oblivio haud ingrata erit.* Tegnér 1875, s. 19.

Titelbladet till Tegnér's dissertation för magistergraden 1802, Om skrattets orsaker. Den är framlagd "med tillstånd av den frejdade filosofiska fakulteten" (consentiente amplissimo ordine philosophico). Preses för disputationens saken var professorn i estetik Anders Lidbeck. Tegnér "lägger fram" (exhibet) dissertationen och står också som auctor, det vill säga författare, inte respondent. Det anges även att han är extra ordinarie amanuens vid biblioteket, den första försörjning han fick vid universitetet. Dissertationen omfattar femton sidor och saknar indelning i kapitel, paragrafer eller teser. Fotnoter ges men ingen bibliografisk förteckning. (Kungliga biblioteket.)

låt vara i allmänna ordalag, vilket, givet omständigheterna, är förståeligt.⁴ I sitt ofullbordade skick är dissertationen tämligen kort. Men de frågor han ställer och de resonemang han för är principiellt orienterade och därför värda att lyfta fram som ett vittnesbörd om tiden, miljön och Tegnérns intellektuella profil.

*

Tegnér inleder med att försvara sitt ämnesval och diskuterar sedan vad som utlöser skratt och vilka effekterna och nyttan kan vara. Min genomgång av dessa moment bygger på en empatisk läsning. Det är Tegnérns budskap som förmedlas och det sker på hans bästa villkor. Det betyder att upprepningar tagits bort, att det som sakligt sett hör ihop förts samman när det av något skäl hamnat åtskils, och att rubriker liksom kommentarer är införda där jag funnit skäl att infoga sådana.⁵ Min disposition följer trots det huvudlinjerna i Tegnérns utläggning, om än avvikande i enskildheter. Efter denna genomlysning försöker jag avslutningsvis ringa in Tegnérns intellektuella hemvist. Det är, om man så vill, fråga om att identifiera författaren i verket, det vill säga "the implied author" för att tala med Wayne C. Booth.⁶ Det ska visa sig att han känns igen, åtminstone delvis, från andra texter av hans hand från samma tid.

FÖRSVAR AV ÄMNESVAL

Mitt ämne kan, noterar Tegnér inledningsvis, tyckas lättviktigt och obetydligt, men det som är ett vanligt inslag i det mänskliga umgänget och som alla dessutom känner till bör uppfattas som angeläget att närmare undersöka.⁷

Denna plaidoyer är alltså gångbar. Peter Berger, den kände sociologen, hävdar i sin monografi *Redeeming laughter* (1997) att skrattets skiftande funktioner bör undersökas med tanke på att skrattet är "allstädes närvarande" (*ubiquitous*). Det ger sig ständigt och i varierande former till känna i vårt vardagsliv, samtidigt som det finns överallt; som företeelse är skrattet universellt.⁸ Undertiteln på Bergers studie är *The comic dimension of human experience*. Också Tegnérns studieobjekt är i många fall det

4 Han hade helst gjort det skrivna "elegantare eller åtminstone mindre konstlöst" (*politiora aut certe incompta minus*). Nu är den, enligt hans egen utsago, "ofullgängen" (*imperfecta*), "ett hastverk" (*festinata*).

5 Min utgångspunkt är i bästa fall i enlighet med vad Popper (1966, vol. II, s. 225) anför som förebildligt: utbytet som ett ömsesidigt åtagande.

6 Booth 1983, s. 211–221.

7 Tegnér 1875, s. 12.

8 Berger 1997, s. xiii–xvii.

av upplevd komik utlösta skrattet, men det ord han använder om ”det som lockar till skratt” är *ridiculus*, härlett ur verbet *ridere*, ”skratta”.⁹ Sambandet orsak–verkan är i latinet således etymologiskt givet. I Tegnér’s text förekommer ordet ”komedi”, *comedia*, men inte ordet *comicus*, vilket förklaras av att det i klassiskt latin inte betyder ”komisk” i vår mening utan ”det som hör ihop med komedin”.

Skrattet står för glädje, munterhet, noterar Tegnér. Motpolen är sorg och tårar. Dessa två sinnestillstånd har begåvats med var sin teaterform, komedien respektive tragedien. Ingendera är monosyntetiskt sammansatt. Som livet självt består de också av inslag som varken har med skratt eller gråt att göra. Exemplet kan uppfattas som en precisering av ett citat Tegnér redan anfört och som ska visa att skrattet är lika vanligt som plikten, om man håller sig till vad Cicero säger om plikten: ”nästan inget område av livet brukar vara utan den” (*nullam fere vitae partem [...] illo vacare solere*). Således är skrattet på intet vis allenarådande i något sammanhang, om än dominerande i vissa.¹⁰ Slutsatsen tycks vara denna: Var sak har, som det heter i Predikaren 3:14, sin tid. Tegnér anförtror nu läsaren begreppet ”vishet” och dess samband med det just sagda.¹¹

I allt väsentligt består ”vishet” (*sapientia*) i att i en given situation veta vad som är hedervärt, rätt och passande och vad som är skamligt, falskt och stolligt och att därvid hålla sig till det förra.¹² Det betyder i sin tur att den som skrattar rätt också förstår rätt. Därför skrattar även seriösa och visa män när de finner det vara lämpligt. Skratt är således inte förbehållet de stolliga eller obildade.¹³

Vad Tegnér säger är att rätt handling följer av rätt vetande. Just det är ett tecken på vishet. Påståendet är till sitt ursprung sokratiskt och återges ofta kondenserat till en sentens: ”vet man det rätta, gör man det rätta”.¹⁴ Med andra ord, dygd och vetande hör

9 *Latinsk-svensk ordbok* (Ahlberg, Lundqvist & Sörbom 1966) anger dels de negativa betydelserna ”löjlig”, ”löjeväckande”, dels de positiva ”skrattretande”, ”rolig”, ”kvik”, ”komisk”. Men enligt min förståelse har ”skrattretande” numera en negativ konnotation (”reta”, ”irritera”), medan betydelsen ”lockar till skratt”, inte upptagen i *Latinsk-svensk ordbok*, är mera neutral.

10 Texten i *De officiis* I:2,4 avviker något: *Nulla enim vitae pars [...] vacare officio potest*. Marcus Tullius Cicero, romersk politiker, talare och författare.

11 Tegnér 1875, s. 12–13.

12 En som inte förstod detta var, påpekar Tegnér, Demokritos (400-talet f.Kr.), atomteorins fader, som skrattade oberoende av situation och omständigheter, vilket enligt Tegnér var synnerligen olämpligt. Seneca d.y. (död 65 e.Kr.) skriver i *De ira* (2, 10, 5) att Demokritos alltid skrattade i offentliga sammanhang, därför att människors bekymmer tycktes honom futtiga. Jfr Beard 2014, s. 92–94.

13 Tegnér 1875, s. 13.

14 Citatet återfinns i Aspelin 1958, s. 80. Jfr Gomperz 1904, s. 99: ”die Gerechtigkeit zu kennen und gerecht zu sein” var för Sokrates samma sak.

ihop, medan odygden kommer av okunskap. Sokrates hävdar också att dygden under förnuftets primat kan läras ut och att den, till yttermera visso, gör människan lycklig.¹⁵

I Tegnér's läsning ingick, som framgått, Ciceros *De officiis*. Inget är, heter det där, mer eftersträwansvärt än visdom, ty i kraft av ett verkande förnuft erbjuder visdomen insikter om det mänskliga livets rätta ordning. Visdomen gör det möjligt att "skilja på gott och ont" (*in dilectu bonorum et malorum*). Därför kan den även befordre "ett gott och lyckligt liv" (*ad bene beateque vivendum*).¹⁶ I det livet har – det är Tegnér's tes – också skrattet sin givna plats, något han föresatt sig att visa.¹⁷

Utan att nämna det vänder sig Tegnér mot en urgammal kristen tradition – den sträcker sig tillbaka till senantiken – där man uppfattat skrattet som ett tecken på lätt-sinne och även stämplat det som en svårartad synd.¹⁸ Den kristna, fördömande attityden har levt kvar in i vår tid. En kyrkoherde berättade för mig att han vid ett tillfälle – det var på 1960-talet – berättat en som han själv tyckte rolig historia och därför hade skrattat gott när han kom till poängen. En äldre dam hade efteråt sagt till honom: "Du skrattar dig ända ned i helvetet." Såvitt jag förstår – han var en bildad man – hoppades han, trots allt, på en mer humant inrättad slutstation.

SKRATTET – EN NATURLIG IMPULS OCH KRAFT

Tegnér har inledningsvis skilt på det visa skrattet och det icke visa skrattet. Till det senare hör det han kallar det vanliga, det för alla gemensamma skrattet, eftersom det, enligt Tegnér, inget har med vishetens föreskrifter att göra. Detta skratt är nämligen

15 Aktuell dialog av Platon är närmast *Protagoras* 252 b–c. Se kommentar i Taylor 1976, s. 171–173. Den vise skulle 1803 få sin apoteos i Tegnér's dikt med samma namn. Santesson (1913, s. 53–56) finner här en direkt anknytning till Kants *Kritik der praktischen Vernunft*.

16 *De officiis* II, 2, 5–6, III, 17, 71. I det senare stycket finns i det närmaste ett citat från Platons *Protagoras* 352 c. Jfr Tusc V, I. Notabelt är att Cicero inte var känd för att i vishetens tecken provocera folk att skratta. Hans användning av olika slags skämt var, enligt Quintilianus, bortom sans och måtta och Plutarchos anför i sin bok *Parallella liv* Cicero som bjärt kontrast till den helt igenom seriöse Demosthenes. Det dåliga ryktet var framför allt förknippat med en samling (tre volymer, sedermera förlorad) av Ciceros skämt, som Tiro, Ciceros sekreterare, hade sammanställt. Se Beard 2014, s. 99–127. DKP 5, Tiro I, sp. 862.

17 Frågan vad vishet är, är på intet vis överspelad i modern filosofi. "Visdom är", hävdar Robert Nozick (1989, s. 267), "att förstå vad som är viktigt, vilket i sin tur informerar en (vis) människas tänkande och handlande." Den är, noterar han, därmed "praktiskt orienterad", och tillägger: "Visdom är vad du behöver förstå för att leva väl och kunna hantera väsentliga problem och undvika de besvärligheter livet är fullt av." Visdom är också för Nozick något man kan förvärva, om än successivt.

18 Ferm 2008, s. 29–35.

sprunget ”ur ett slags naturlig kraft och impuls” (*quasi vi et impetu quodam naturali*), som hör ihop med ”en för alla människor likartad natur” (*in simili omnium natura*). Trots denna naturgivna likhet människor emellan varierar skrattämnen stort i tid och rum. Men givet åsikten om en för alla människor gemensam natur bör det förstås, mitt i denna variation, även finnas något slags konstant, en specifik stimulus som kan knytas till impulsen att skratta.¹⁹

Hypotesen får Tegnér att uppsöka ett antikt skrattmotiv, tidigast belagt hos romaren Terentius. I en av dennes komedier träder en slav fram och lovar att själv utföra lysande och modiga dåd, trots att han i sitt sätt att tala och uppträda framstår som både feg och ängslig. Konstellationen, storvulet orerande kontra fattig förmåga, utlöser skratt. Om det kan således en lång tradition vittna.²⁰ I detta exempel identifierar Tegnér en konstant, som leder till en slutsats. Det man skrattar åt är ”avvikelser från det som är brukligt och normalt” (*a consuetis et solitis abhorrent*). Därför kan skrattämnen variera i det oändliga, eftersom det som är ”brukligt och normalt” skiftar i tid och rum.²¹ Det må tilläggas att ”avvikelserna” i sin tur skiftar ännu mer. En enda instans av normalitet kan ju ha flera avvikelser. En precisering följer hur som helst hos Tegnér.

För den som skrattar tycks det löjeväckande bestå i att uppfatta ”något oväntat och smått absurt” (*inexpectatum quoddam et subabsurdum*), som inte passar eller är lämpligt för tillfället i fråga.²² Det löjeväckande är med andra ord inte löjeväckande i sig utan är det relativt något annat. Relationen består i ”en brist på överensstämmelse” (*discrepantia*), som innebär att ”inbördes motstridiga element” (*invicem repugnantia*)

19 Tegnér 1875, s. 13.

20 Sannolikt avses Terentius (d. 159 f.Kr.) komedi *Eunuchus* med den skrytsamma slaven Thraso, en stående typ i den romerska komedien. Jfr *Miles gloriosus* och andra pjäser av Plautus ca 205–184 f.Kr. ”Den feghjärtade *miles gloriosus*” återoppar Tegnér kort i brev till diktarbrodern F. M. Franzen 1825. Brev III, nr 197, s. 333. Terentius kallades ibland den romerske Menander, därför att han ansågs vara moralisk och kultiverad. I England blev han av detta skäl mycket gouterad under 1700-talet, då den välvilliga humorn uppskattades mer än den raljerande, nedlåtande satiren. Se Tave 1960, s. 37–38.

21 Tegnér 1875, s. 13–14.

22 Här och några rader ned framträder en påverkan i ordval från Ciceros *De oratore* II, 280, 289: Skratt utlöses av en ”störande brist på överensstämmelse” (*discrepantia*) och ”av förväntningar som kommit på skam” (*expectationibus ... decipiendis*). Samma effekt uppnår man ”genom att härma en ovanligt usel person” (*similitudine turpioris*), ”genom att säga tokigheter” (*subabsurda dicendo*) och ”genom att kritisera det dåraktiga” (*stulta reprehendendo*). I Tegnér text återfinns *discrepantia*, *inexpectatum* och *subabsurdum* samt *turpe* och *stulte* (de senare ett flertal gånger). I *De oratore* II, 274 använder Cicero också ordet *subabsurda* i förening med ordet *ridicula* (”det komiska”, ”det löjeväckande”). Jfr OLD, *ridiculus*.

ställs emot varandra, vilket uppfattas som absurt, orimligt, förvänt och stolligt och därför lockar till skratt.²³

Ett annat ord för "bristande överensstämmelse" är "inkongruens" (eng. *incongruity*, fr. *incongruité*) som, framför allt i England, under den andra hälften av 1700-talet blev den vanliga termen för det som lockar till skratt. Stuart Tave, som med elegans och lärdom utrett detta tema hos engelska författare och filosofer, påpekar att med ordet "incongruity" följer mer eller mindre medvetet en komparativ aspekt. Därmed avser han just relationen eller – om man så vill – spänningen mellan det inkongruenta och det kongruenta, där det förra aktualiserar det senare.²⁴ Tegnér artikulerar kongenialt denna aspekt, när han hävdar att "inbördes motstridiga element" (*invicem repugnantia*) definierar den "diskrepans" (*discrepantia*) som utlöser skratt, låt vara att han inte använder just ordet "inkongruens" som med tiden skulle bli *le mot propre*.

Han konstaterar sedan att i allt väsentligt hör det som lockar till skratt hemma i en särskild sfär, en provins (*regio*), där det orimliga, förvända och stolliga råder. Därför kan det inte engagera någons sinne på djupet, ty förnuftet avvisar detta som just strunt.²⁵ Sannolikt har läsningen av Kant lett till denna märkliga slutsats. Till den blir det skäl att återkomma.

Givet sammanhanget blir den strategiska frågan i stället: Gäller detta även det visa skrattet? Har också det sitt ursprung i det stolligas provins?

*

Tegnér har inget svar i beredskap. Men det finns en lösning. Av dissertationstexten i dess helhet framgår att Tegnér utgår ifrån att även visa skratt utlöses av inkongruenser, vilket kan tyckas motsäga det han nyss hävdad: att det vanliga skrattet inget har med vishetens föreskrifter att göra. Vad han menar är nog detta: En vis utnyttjar bara diskrepanser som tjänar det rättsa sak. Därmed skulle också det sålunda utlösta skrattet bli ett vist skratt, förutsatt att skrattaren insett sammanhanget och innebörden.

23 Tegnér 1875, s. 14. Tegnér använder inte ordet "uppfattar" utan talar om något som "tycks", "synes" (*videtur*) lustigt för någon och som sätter tankeförmågan (*animus*) på prov. Francis Hutcheson (1725, s. 90–98, 1971, s. 114–122; se not 26 för närmare information om källan) skriver i stället att skrattet har sitt ursprung *from some perception in the mind of something ludicrous*.

24 Tave 1960, s. 84–85.

25 Tegnér 1875, s. 14–15. Animus är det ord han nyttjar själv för 'sinne', 'förmåga', 'tankeförmåga', 'förstånd'; det senare är att föredra med tanke på inspirationen från Kant. Tegnér hävdar också att vissa konstellationer är särskilt vanliga: högt ställs gärna mot lågt (varianterna är många) och tal, beteende motsägs ofta av utförda handlingar (som i exemplet från Terentius).

En insikt lyckas Tegnér trots allt inte artikulera, den nämligen att det till synes oförenliga hör ihop i kraft av en föreställning, en idé, som ligger bortom den givna kontrasten och som ger sig till känna när man sporrad av förståndet frågar efter poängen, vitsen med den givna kontrasteringen. Insikten fanns artikerad 1725 i *Hibernicus's Letters*, en tidskrift tryckt och utgiven i Dublin. Där hade filosofen Francis Hutcheson påpekat att det "löjeväckande" (*ludicrous*) består av en sammanställning av "bilder" (*images*), som idémässigt, begreppsligt, är motsatta, *contrary*, varandra och som tillsammans bildar en *contrast*, en *opposition* och liknande, men som hålls samman av en huvudidé (*principal idea*).²⁶

Insikten om denna idé – det må tilläggas – är begreppslig och ger sig till känna på en abstraktionsnivå ovanför den där kontrasteringen sker. Och denna övergripande, sammanbindande idé behöver inte vare sig ämnesmässigt eller tematiskt ha något att göra med de kontrasterande element som står för inkongruensen.

I praktiken måste Tegnér förstås ha upplevt denna vidare syftning. Men att uppleva något är som bekant något annat än att begreppsligt ringa in företeelsen. Å andra sidan, hade Tegnér läst igenom hela *De oratore* hade han funnit många exempel att fundera över. Cicero är generös med empiri i sin strävan att systematisera den praktik han hade erfarenhet av. Ett av hans fall, även uppskattat i antiken, handlar om hur den bildade Crassus häcklar den obildade Memmius, en politisk antagonist. Vid ett offentligt möte konstaterar Crassus att Memmius inbillar sig vara så stor att han måste böja på huvudet, när han via Fabius triumfbåge tar sig till Forum. Triumfbågen var den största i Rom vid denna tid (ca 110 f.Kr.). Men det är inte Memmius kroppshydda som Crassus egentligen häcklar utan hans självbild, hans ego. Den är så grandios att den inte utan vidare kan passera genom Roms största triumfbåge.²⁷

26 Hutcheson 1725, s. 90–92. Hans artiklar utgavs vid mitten av 1700-talet i bokform, nu tillgängliga i faksimil genom Hutcheson 1971. Tidskriften är flerfaldigt tillgänglig online. Hans utläggning om skattet kom också i boktryck under hans namn vid mitten av 1700-talet (i faksimil 1971). Begreppet "lek" är också aktuellt för Hutcheson, som i detta sammanhang talar om "a playing on words" (s. 98) och man frestas tillägga "and meanings", eftersom humor och skämtan kan utföras både i musik och konst. Hutcheson anses också vara inkongruensteoriens artikulatör. Inget vittnar hur som helst om att Tegnér känt till denna sida av Hutchesons tänkande. Tegnérns lärare i filosofi, Lars Peter Munthe, hade i sin kamp mot Wolff beväpnat sig med argument från Hutcheson; denne var med andra ord känd i Lund. Engelska filosofer av moral sense-skolan var diskuterade i Sverige under 1700-talet, klarlagt av Segerstedt 1937. Och engelska författare lästes. Tegnér hänvisar t.ex. till Alexander Pope och Lord Kame. Jfr Santeson 1913, s. 6, 29, 52 et passim.

27 *De oratore* II, 267; Beard 2014, s. 123, 125–126. Crassus var tidens store talare och kom under sitt liv att inneha de främsta ämbetena, medan Memmius, en krigsbuss, bara blev folktribun. DKP 1, Crassus 1, sp. 1329, resp. 2, Memmius 3, sp. 1186.

De kontrasterande inslagen kan i exemplet möjligen synas triviala men knappast stolliga, och poängen, det som åsyftas, är det definitivt inte. Ett problem med Tegnér's dissertation är bristen på konkreta exempel. En konfrontation med empirin hade tvingat honom till nyanseringar, preciseringar och fördjupningar.

*

Betydelsen av kontrasten hade de "visa" (för att nyttja Tegnér's terminologi) insett långt tidigare. En av dem, Thomas ab Aquino (1224/25–1274), skriver i sin *Summa Theologiae* att "kveck är den som snyggt vrider något sagt eller gjort, så att det blir till förnöjelse".²⁸ Att vrida på något är ju ett sätt att få inkongruenser att framträda. Ligger de kontrasterande elementen föreställningsmässigt långt ifrån varandra blir överraskningsmomentet särskilt påtagligt och den upplevda effekten kraftig. Ett känt exempel må anföras. Tegnér's auditorium och läsare hade många års latinplugg bakom sig och hade säkert i gott minne bevarad den skrattretande metaforik som Horatius artikulerar i *Ars poetica*: "Bergen är havande, fram föds en löjlig mus" (*Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus*).²⁹

Att lustigheter kunde aktualisera väsentligheter genom att vidröra socialt, ideologiskt och religiöst känsliga teman, inte bara obetydliga företeelser, var man i allmänhet medveten om. Inte minst autokrater var rädda för skattets förmåga att ifrågasätta makten och dess utövare. Greve Per Brahe berättar i sin *Hushållsbok* (1570-talet) att Erik XIV inte kunde tåla att någon i hans närhet "strök sig om munnen, harsklade, spottade, viskade eller *log* (min kursivering) och mycket annat". Han förutsatte "att allt sådan skedde honom till spe".³⁰ Och Thomas av Aquino uppskattade skämtan, när den tjänade psykisk avspänning och återhämtning. Efter vederbörlig *recreatio* kunde den sålunda vederkvickte på nytt ägna sig åt själsliga ansträngningar (detta var återhämtningens enda berättigande), men Thomas drog en gräns. Lustigheter fick inte vara riktade mot kristen doktrin.³¹

SKRATT OCH LEENDEN

Två sorters skratt finns, enligt Tegnér, nämligen skratt och leenden. De är båda uttryck för glädje och munterhet, om än olika till form och uttrycksvärde. Skrattet

²⁸ ST 2a2ae, q 168, art. 2: [...] *eutrapeleus qui bene convertit aliqua dicta vel facta in solatium*.

²⁹ Detta är den traditionella översättningen av *Ars poetica* 139. Ordet "löjlig" ska här förstås som "komisk", "lockande till skratt", den betydelsen är knappast levande i modern svenska.

³⁰ Utg. Granlund & Holm 1971, s. 35.

³¹ Ferm 2008, s. 101.

är intensivt och kraftigt, medan leendet är lugnt och stillsamt. De har ändå några kropps rörelser gemensamma: munnen breddas, käkarna höjs och ögonbrynen dras nästan ihop. Men skrattet skakar även om mellangärdet och förändrar andningen, så att flera stötvisa utandningar följer på en inandning. Reaktionen är behaglig för hela kroppen, vilket Tegnér överlåter till "fysiologer" (medicinare, läkare) och "lärda män" att förklara, ty det ingår, hävdar han, inte i hans undersökning.³²

Hänvisningen tyder på att det rör sig om vedertagen medicinsk kunskap. Eventuellt är normkällan mer specifik: Friedrich Schillers hypoteser om relationen kropp och själ i hans habilitationsskrifter i medicin från åren 1779 och 1780. Idéerna återkommer senare, om än "styckevis och delat", i hans estetiska skrifter.³³ Grundidéen är skäligen enkel: Kropp och själ hänger samman, de utgör ett helt, trots att de består av skilda substanser. Förmedlingen mellan dem sker via nervsystemet och utbytet bygger på ömsesidig växelverkan. En sjuk kropp ger upphov till nedsatta mentala krafter, medan ett glatt lynne har sin motsvarighet i kroppsligt välbefinnande et cetera.³⁴

Ett samband mellan kropp och själ hävdar även Immanuel Kant, men Tegnér avvisar dennes version.³⁵ Den tes som den "vittberömde" (*celeberrimus*) Kant med många ord sökt bevisa är, påpekar Tegnér, knappast sann, den nämligen att "förförelsen" (*voluptas*) i skrattet är alltigenom kroppsligt (*corpus*) genererad och alls inte av "förståndet" (*animus*).³⁶

Vad Kant hävdar är i korthet följande: Lek (*Spiel*) med förnimmelser (*Empfindungen*) befördrar, om den är fri och omväxlande, en känsla av hälsa (*Gesundheit*). Två sådana lekar uppehåller han sig vid, nämligen tonleken (*Tonspiel*) och tankeleken (*Gedankenspiel*).³⁷ När dessa lekar utövas ändamålsenligt stegrar de kroppens livskraft.

32 Tegnér 1875, s. 17.

33 *Philosophie der Physiologie* och *Über den Zusammenhang der tierischen Natur des Menschen mit seiner geistigen*, Schiller Bd 11 (1904), s. 19–40, 41–79, 302–309. Bara den senare blev tryckt.

34 Medicinhistoriskt är hypotesen av intresse. I tidens medicin betraktades melankoli som en åkomma betingad av somatiska störningar. Botemedlet var åderlätningar som skulle återställa balansen mellan olika kroppsvätskor. Schillers utgångspunkt var i stället psykosomatisk. Se professor Bernd Werners (2012) kommentar.

35 Jfr Rickleifs 1927, s. 17 et passim.

36 Tegnér 1875, s. 17.

37 I andra upplagan av *Kritik der ästhetischen Urteilskraft* (en del av *Kritik der Urteilskraft*), som Tegnér utnyttjat, omfattar detta avsnitt, kallat "Anmerkung", s. 222–232. Tegnér hänvisar något oegentligt enbart till s. 229. I den av mig utnyttjade utgåvan från 1983 (utg. W. Weischedel, nytryck) omfattar avsnittet s. 434–441 med angivande av motsvarande sidor i den första upplagan och andra upplagan från 1790 resp. 1793. I Wallenstens översättning (2003) rör det sig om s. 189–195.

Ty i mottagarens sinne genererar de, var för sig, en växling i föreställningar som i sin tur sätter de inre organen och diafragman i rörelse. Kant tänker sig en direkt koordination mellan rörelser i sinnet (i kraft av olika föreställningar) och rörelser i kroppens inre. Och tack vare de senare genereras den känsla av hälsa som i sin tur ger upphov till en sinnets munterhet.

Efter en diskussion om tonleken musik övergår Kant till att diskutera tankeleken skämt (*Scherz*), som initieras av tankarnas (och därmed förknippade föreställningar) växling i omdömeskraften.³⁸ När de når ett sinnligt uttryck, till exempel genom affekten skratt, aktiverar de kroppen positivt. Skratt utlöses vid förnimmelsen av "något paradoxalt, orimligt" (*etwas widersinniges*). När förståndet insett att något orimligt, absurt blivit aktualiserat kan det inte uppskatta eller finna ett nöje i det utan släpper greppet. Slutsatsen är ofta citerad: "Skrattet är en affekt utlöst av en spänd förväntans plötsliga förvandling till intet."³⁹ Icke desto mindre roar själva förvandlingen (från spänd förväntan till dess upplösning) "indirekt" och "livligt" (*lebhaft*) under något ögonblick, vilket beror på att den lek med föreställningar som det absurda utlöser påverkar diafragmans "jämvikt" (*Gleichgewicht*) som i sin tur påverkar sinnet, så att glädje erfars.

Resonemang kan, åtminstone delvis, framstå som besynnerligt och Tegnér mobiliserar två motargument:

1. Kittling ger upphov till samma kroppsrörelse som skrattet, men förnimmelserna är olika. Lustkänslan vid kittlingen är kroppslig, medan lustkänslan vid skratt är mental/själslig och föregår den kroppsliga reaktionen.
2. Om man av något skäl måste hålla inne med ett skratt och inte låter det bryta fram, så är man ändå i sitt sinne, tyst road, medan den kroppsliga reaktionen uteblir.⁴⁰

Båda motargumenten förefaller relevanta. Man kan tillägga att utdragen kittling ger upphov till känslor av obehag, men det nämner inte Tegnér. Numera vet man för övrigt att skratt utlöser dopamin och endorfiner som bidrar till känslor av välbefinnande.⁴¹ De infann sig förstås även på Tegnér's tid och gav också då upphov till sådana

³⁸ Kant 1983, s. 436–437, 2003, s. 191–192.

³⁹ *Das Lachen ist ein Affekt aus der plötzlichen Verwandlung einer gespannten Erwartung in nichts*, Kant 1983, s. 437, 2003, s. 191 resp. 226. Jfr Geier 2010, s. 134–140.

⁴⁰ Tegnér 1875, s. 18.

⁴¹ Populära artiklar om de goda medicinska effekterna av skratt finns numera flerstädes på nätet.

känslor. Känslorna upplevde man utan att veta något om deras fysiologiska bakgrund. Inte heller dåtidens "fysiologer" visste förstås vad detta välbefinnande egentligen orsakades av.

SKRATT AV OLIKA EMOTIONELL LADDNING

Thomas Hobbes (1588–1679) hävdar att skratt utmärks av förakt visavi den man skrattar åt. Med skrattet sänker man den andre och upphöjer sig själv. Skrattaren framträder som den överlägsna personen och skrattet blir ett medel till självförhärligande.⁴²

Tegnér anför två invändningar som ska visa att Hobbes idé inte är förenlig med alla skratt. För det första händer det att vi roar oss och skrattar utan minsta tanke på andras tillkortakommanden eller vår egen eventuella förträfflighet. Vi kan skratta av ren glädje över sinnets lätta och fria lek (*lusus*) med idéer och föreställningar. Han medger samtidigt att förakt ibland kan vara inblandat. Ty vi skrattar gärna åt dem vi föraktar, om vi inte har anledning att frukta dem. Det betyder inte att den egna förträffligheten ökar när andras brister via skratt blottställs och avhånas.

För det andra vore det, enligt Tegnér, inte värdigt människan att bara känna glädje över andras tillkortakommanden.⁴³ En annan sinnesförfattning finns till yttermera visso. Den har sin grund i uppskattning och kärlek och är inte skild från eller främmande för skrattet. Det händer faktiskt att vi håller av den vi skrattar åt och anser att vederbörande ska värderas högt, fastän ord och handlingar kan framstå som tokiga eller opassande.⁴⁴ Detta kan i sin tur bero på okunnighet eller ren naivitet från agentens sida; ord och handlingar vittnar egentligen om oskuld och oförvitlighet. Vad vi skrattar åt är i själva verket naturlig godhet som inte glättats av social förkonstling.⁴⁵

42 Hobbes, *Discourse on human nature*, kap. 9, avsn. 13: *I may therefore conclude, that the passion of laughter is nothing else but sudden glory arising from the sudden conception of some eminency in ourselves, by comparison with the infirmity of others or with our own formerly.* Ett urval i Morreall 1987, s. 10–40. Tegnér 1875, s. 16.

43 Om denna människans högre syftning heter det i "Den vise" (1803): "höga känsla utaf menskans värde, / hvad är jordens son förutan dig". SD I, s. 99, v. 161–162.

44 Tegnér hänvisar till Homes *Elements of criticism*, där denne skiljer på två slags skratt, utlösta av två skilda skrattobjekt. Det ena, kallat "risible" ger upphov till munterhet, det andra, kallat "ridiculous" blandar munterhet med förakt. Hutcheson (1725, s. 78–86, 1971, s. 102–110) avvisar Hobbes idé om ett direkt samband mellan känslor av överlägsenhet och skratt eller förnöjelse, d.v.s. en känsla av överlägsenhet är varken ett nödvändigt eller ett tillräckligt villkor för skratt eller förnöjelse. Jfr Tave 1960, s. 58–65.

45 Tegnér 1875, s. 15, 16, 17. Jfr Kant 1983, s. 440–441, 2003, s. 194.

Detta välvilliga skratt kan ses som en variant av det "godhjärtade skratt" och den "älskvärda humor" (*amiable laughter, amiable humour*), som man i England (i finare kretsar) pläderade för under 1700-talet. Diskussionen ledde i sin tur till att det ansågs oetiskt att skratta åt medfödda handikapp såsom kroppslig missbildning eller mental efterblivenhet, medan en i livet förvärvat dårskap var ett lovligt skrattobjekt. Den engelska diskussionen blev känd i Tyskland genom främst G. E. Lessing, som på 1750-talet, därtill sporrade av Moses Mendelssohn, läste Alexander Pope, som han uppskattade, och översatte Francis Hutcheson.⁴⁶ Det sympatiserande, välvilliga skrattet fick en självständig exponent i Johann Paul Richters *Vorschule der Aesthetik*, utgiven 1804, två år efter Tegnér's disputation.⁴⁷

I Sverige fick den godhjärtade humorn långt senare en medbroder i Gustaf Fröding, som pläderade för medkänsla och sympati via humor.⁴⁸ Någon annan humor talar han inte om. Inget tyder heller på att han kände till bakgrunden. Mera känd skulle Harald Høffdings version, "den store humor", bli. Man skrattar visserligen åt någon men gör det av sympati och välvilja, ty den andre är en medmänniska med vilken vi delar den andliga skröplighet som är konstitutiv för människan.⁴⁹

*

Skrattet kan således upprätta både åtskillnad och gemenskap. Man kan skratta åt men också med: "My friends *I laugh with*, and those that are not *I laugh at*", konstaterar Pope i ett brev (1710) till en av sina vänner.⁵⁰ Distinktionen återkommer hos G. E. Lessing. I *Hamburgische Dramaturgie* konstaterar han att "lachen und verlachen ist sehr weit auseinander".⁵¹ Det tyska ordparet "verhöhnern oder versöhnen" sammanfattar

46 Ricklefs 1927, s. 7–66; Vail 1936, kap. 2 och s. 98, 125, 150, 194–195. Tegnér hänvisar i sin disputation till Mendelssohn rörande andra aspekter. En samlad upplaga av Lessing fanns i Lund från år 1800. Silow 1913, s. 13. Den engelska debatten kan således ha nått Sverige via Tyskland, där även C. M. Wieland deltog (Geier 2010, s. 115–134) men också genom den läsning av engelska filosofer och författare som Segerstedt (1937) uppmärksammat.

47 Tave 1960, s. 86–87; de Bruyn 1991, s. 434–441.

48 Fröding 1925 (urspr. 1890), s. 32–39.

49 Høffding 1916, s. 43–58.

50 Brevet är från 1710, senare tryckt i bl.a. Pope 1752, s. 144. Tegnér var redan under studietiden bekant med Pope. Av brev till Leopold (augusti 1825) framgår även att han sökt översätta honom. Brev III, nr 163, s. 288.

51 Del I, stycke 28, jfr stycke 29 (s. 362, 363).

skrattets dubbla innebörd av förakt och medkänsla. Det antyder även dess funktion i det sociala umgänget: att å ena sidan skilja människor åt och å den andra förena dem.⁵²

VARFÖR SKRATTAR VI?

Det är uppenbart att ”vi gläds åt att skratta” (*delectamur* [...] *ridendo*). Företeelsen är, hävdar Tegnér, lättare att uppleva än att förklara. Trots det levererar han två hypotetiska förklaringar och anknyter delvis till det han tidigare hävdat. En påverkan har säkert utgått från det avsnitt av *Kritik der Urteilskraft* som redan har uppmärksamats. Det hindrar inte Tegnér från att fullfölja en egen linje.⁵³

1. Föreningen av det oförenliga (diskrepansen) representerar något nytt och oväntat, och upplevelsen av sådant brukar förnöja sinnet, trots att den i detta fall rymmer något stolligt och orimligt. Ett villkor finns: diskrepansen får inte innehålla något dystert eller oroväckande.⁵⁴
2. När förståndet söker en förklaring till diskrepansen, kommer det att irra utan förmåga att stanna, eftersom diskrepansen med sin orimlighet står i vägen för en förnuftig lösning. Det viktiga är i stället att tanken stillsamt sätts i rörelse och i det rymms den största glädjen. Det mentala förloppet liknar på det viset leken (*lusus*). Liksom kroppen återhämtar sig genom att leka (*ludendo*), återhämtar sig själen i det stillsamma irrandets glädje.⁵⁵

Tegnér föredrar den andra förklaringen. Han anser den vara den mest väsentliga (*gravissima*).

Begreppet ”lek” är säkert hämtat från Kant.⁵⁶ Och i likhet med Kant lägger Tegnér vikt vid *das widersinnige*, som Tegnér benämner *subabsurdum*, en term han sannolikt övertagit från Cicero. Det mentala engagemanget är, enligt Tegnér, stillsamt och ut-

52 I modern forskning urskiljer man flera sorters skratt och leenden. Ceccarelli (1988, s. 240–251) utpekar inte mindre än 18 olika skratt och lika många leenden.

53 Se noterna 38–39. Om Tegnér relation till Kants filosofi, se Nilsson 1913, s. 25–57, Böök 1946, I, s. 59–67. Sin beundran uttrycker han vackrast i dikten till Lars Peter Munthe: ”I det obekanta höga / dit du for, sök upp din Kant / skåda med förklarad öga / grunden till allt skönt och sant.” SD I, s. 236, v. 97–100. Det hindrar honom inte från att raljera med Kants filosofi. Brev I, nr 36: ”Ack, den dumma Kanten, som radotterar att tid och rum endast finns i tanken! De har alltför mycken realitet för den långtande kärleken.”

54 Tegnér 1875, s. 15–16.

55 Tegnér 1875, s. 16.

56 Kant 1983, s. 435–437. Se not 38, 40 och nedan under rubriken ”Nytta och nöje”. Jfr Nilsson 1913, s. 57–94.

draget och tycks inte ha ett slut, medan Kant identifierar ett abrupt slut, som inträder när förståndet släpper taget om insikten att det är fråga om en stollighet. Notabelt är vidare att Tegnér alldeles tycks ha glömt bort gapskrattet.

*

Det finns, som redan framgått, andra sätt att se på saken. Inkongruensen/diskrepansen som upprättar *das widersinnige/subabsurdum* spelar mot en kongruens. Det gäller att identifiera sambandet mellan dem och att därvid inse vad poängen, vitsen, är med kontrasteringen. Detta kräver en begreppslig insikt, vilket Hutcheson insåg när han skrev att kontrasten hålls samman av "a principal idea". Att lösa detta problem är intellektuellt stimulerande och ger upphov till skratt, om den som löst problemet gillar poängen. Den som inte förstått eller inte gillar poängen kan ändå skratta för att inte framstå som dum inför andra eller för att andras skratt smittar av sig, men det är en annan sak.

I den mentala process som ett genuint deltagande innebär låter sig alltså flera moment urskiljas: 1. En inkongruens uppfattas. 2. Sambandet med en kongruens identifieras. 3. Poängen med kontrasteringen avkodas och gillas. 4. Skrattet infinner sig.

*

Tegnér rör sig även med andra föreställningar men conceptualiserar dem inte. I den första förklaringen kan två nödvändiga betingelser för skratt urskiljas, låt vara att begreppet inte ingår i hans tankevärld: a) om en diskrepans inte föreligger, så utlöses inget skratt. I praktiken kan ytterligare en nödvändig betingelse utpekas: b) är en diskrepans inte fri från dystra och oroväckande inslag, utlöser den inget skratt. En tillräcklig faktor är därmed även aktualiserad genom de två nödvändiga faktorerna sammantagna: c) en diskrepans som verkar positivt på mottagaren utlöser skratt.

I den andra förklaringen anknyter Tegnér till den gamla insikten om själens behov av avspänning, lättnad, liksom återhämtning, vederkvickelse. Den möter redan hos Herodotos (?484–420-talet f.Kr.) och förmedlades via Johannes Cassianus (d. ca 435) till den europeiska medeltiden, där den fick en kristen utformning och fungerade som en varning för överdrivna själsansträngningar.⁵⁷

57 Herodotos *Historia*, II, kap. 173, Iohannis Cassiani XXIII, 21, där pilbågsmetaforen ånyo utnyttjas, liksom i bl.a. *Legenda aurea*. Filosofiskt försvar utvecklar bl.a. Thomas ab Aquino ST 2a2ae, q. 168, art. 2, 4. Jfr Ferm 2008, s. 68–86.

Tegnér kopplar inte denna idé om avspänning till just diskrepansen/inkongruensen. Men aktualiseringen av det andra, det motsatta, innebär, om konstellationen är begriplig och gillas, en tankemässig och emotionell frikoppling från det invanda, det idémässigt givna eller det socialt eller politiskt fastlagda. Det genererar i sin tur skratt, då känslor av lättnad, avspänning, infinner sig. Dessa kan för sin del bidra till själslig återhämtning och vederkvickelse.⁵⁸

*

En digression må tillåtas. Experimentell forskning i vår tid visar att barn kan uppskatta blotta sammanställningen av kontraster försåvitt de inte innehåller något obehagligt, medan vuxna normalt vill förstå sammankopplingen. Men undantag finns. En erfarenhet, som delas av många, får tala. Under ett flöde av munter uppsluppenhet, där skratt följer på skratt, kan till slut blotta absurditeter/tokigheter generera skratt ända till den punkt där deltagarna storknar. Att det kan kosta på att skratta noterar även Tegnér.

NYTTA OCH NÖJE

Till en undersökning av skattet hör, enligt Tegnér, att utröna hur det används och "vilken nytta och nöje" (*quidve utilitatis et gratiae*) det bidrar med i våra liv. Han tillägger att han för sin del anser detta bidrag vara "avsevärt" (*maximam*). Ty det som förmår "att roa" (*ad delectandum*) är nyttigt och bör på intet vis föraktas, eftersom det bidrar till den "lycka" (*felicitatem*) vi alla så hett och lidelsefullt attraheras av.⁵⁹

Lycka, fortsätter han, ska inte sättas i samband med vare sig social ställning eller materiella tillgångar förknippade med levnadsomständigheter. Den är tvärtom att söka i det glada lynnet, i sinnets frihet från melankoli. Ett tecken på det senare brukar just skattet vara. Ett exempel anförs. Mitt i det största elände händer det att vi kan skratta trots vår trista belägenhet. Detta kan bero på att vi jämför vår aktuella lott med en tidigare eller en efterlängtdad eller en vi anser oss ha förtjänat. Eftersom dessa instanser är olika sinsemellan och därmed inte alls överensstämmer, företer de den allmänna och vanliga orsak till skratt som diskrepansen representerar.⁶⁰

Två möjliga effekter, inte nämnda, må uppmärksammas. I det fall Tegnér tar upp erbjuder skattet i första hand tillfällig lättnad, men denna paus i det upplevda elän-

⁵⁸ Jfr Rickleifs 1927, s. 63 et passim.

⁵⁹ Tegnér 1875, s. 18.

⁶⁰ Tegnér 1875, s. 18.

det kan också verka kreativt, så att förtvivlan och tungsinne ersätts av en ambition att hitta vägar ut ur eländet. Även en mentalhygienisk aspekt bör framhållas. Det kan vara nyttigt att då och då skratta åt sig själv, att inte alltid ta sig själv på största allvar. I bästa fall kan en titt på det egna jaget i löjets spegel verka befriande: man inser att man inte alltid har rätt. Det hade nog Tegnér kunnat hålla med om.

Tegnér uppskattade muntert umgänge men har i sin dissertation inget att säga om sina erfarenheter från sådan samvaro. Inte heller har han något specifikt att säga om skrattets roll i vardagen och i den sociala interaktion som präglar människors liv.⁶¹ Francis Hutcheson gjorde det i stället, kort och koncist, elegant och tidstypiskt i den tidskrift som redan citerats. Det i vår natur "inympade" (*implanted*) sinnet för det löjeväckande har, skriver han, givit oss "an *Avenue* to Pleasure, and an easy *Remedy* for Discontent and Sorrow", varpå han påpekar att skratt kan förhöja stämningen i ett sällskap, det kan eliminera förbehåll och på så vis underlätta utbyte inom en grupp och – må det tilläggas – mellan grupper och individer.⁶²

Så småningom skulle Tegnér få erfarenheter från den komik som också präglade den akademiska tillvaron. Det hände att han också förmedlade, oftast syrligt, vad han tyckte om det som utspelat sig.⁶³

KLANDERLEK OCH SATIR

Avslutningsvis anlägger Tegnér ett nytt perspektiv. Nyttan kan vara social och moralisk på en och samma gång. Skratt kan förvisso roa, men de kan även klandra och tillrättavisa. Effekterna i det senare fallet är avsevärda. Inget är mer fientligt mot dumheter och fel, inget är mer att frukta än att bli utskrattad, ty skrattet dödar och gör det på ett högst försmädligt sätt genom att enbart "leka" (*ludendo*) med sitt offer. Därför föredrar, enligt Tegnér, mången, om han eller hon får välja, att framstå som skyldig till något klandervärt hellre än att bli utskrattad och inför andra framstå som löjeväck-

61 Det akademiska livet skulle senare ge upphov till mycken skämtan och bitska kommentarer inte minst bland härbergisterna, ett kotteri yngre akademiker som då och då träffades i akt och mening att roa sig tillsammans. Wrangel 1932, II, s. 275–295. Se även Firms andra bidrag i denna volym.

62 Hutcheson 1725, s. 97–98. Han undertecknar sin artikel med namnet Philomeides, den skrattälskande, ett epitet Homeros ger Afrodite i *Odysseen* (8, 362).

63 År 1803 skulle en ny biskop tillsättas i Lund. Om en av kandidaterna yttrar han sig i brev till brukspatron Myhrman: "Annars går nog professor Hellman långt. Han försöker att genom guld, som är ett bepröfvadt medel, att göra sin Ecclesia triumphans. Det är en liten man, med en stor peruk, utan all lärdomsflärd, mer kunnig i Lagboken än i Bibeln, och intrigant för allt, utom för Himmelriket." Brev I, nr 38.

ande. Tegnér's slutkläm är ståtlig. I sin tillrättavisande funktion är skrattet något så vackert som en "sanningens och dygdens försvarare" (*vindex veritatis virtutisque*).⁶⁴

Tegnér återkommer, som synes, till orden "lek" (*ludus*) och "leka" (*ludere*). Semantiskt ligger dessa så nära orden "skämt"/"skämtan" (*jocus*) och "skämta" (*jocare*) att ordparens samhöriga delar tycks utbytbara med varandra. Utbytbara är även *irridere* och *illudere*, vilka båda betyder "hånskratta", bildade på *ridere*, "skratta", respektive *ludere*, "leka". Ordet "lek" har samtidigt konnotationer som "lätt", "obehindrad", "lättvindig", "utan svårighet eller nämnvärd ansträngning" och liknande. Det kan stå för den lätthet med vilken den som äger "kvickhetens" (*lepos*) gåva finner lämpliga diskrepanser för sin skämtan.

För Tegnér är leken i detta sammanhang en social aktivitet, ett spel mellan agenter i ett socialt sammanhang. När Kant talar om skämt som en "tankelek" (*Gedankenspiel*) är det i stället en mental lek han utlägger. I båda perspektiven omsätts föreställningar, idéer, tankar som antar en konkret form, så att de kan förmedlas till andra. En utvecklad conceptualisering av Tegnér's utkast till "klanderleken" som en aspekt på tankeleken är möjlig i kraft av begrepp som Kant lanserar i avsnittet "Kritik der ästhetischen Urteilkraft" i sin bok om omdömeskraften.

En tankelek i egentlig mening är "en fri lek" (*ein freies Spiel*), så länge den är ett oreglerat utbyte av tankar och föreställningar. Tankeleken övergår och blir ett skämt när den får en avsiktlig inriktning, den att roa, och underkastas den "kunsapsregel" (*Erkenntnisregel*) som kallas diskrepans/inkongruens. Denna kan, när den inte är omedelbart given, ge upphov till olika med varandra växlande föreställningar hos mottagaren. Också detta tillstånd är för Kant "en fri lek", så länge föreställningarna inte har tolkats som ett uttryck för skämt, det vill säga inte underkastats en "kunsapsregel". Vid avkodningen av föreställningarna samverkar "inbillningskraften" (*Einbildungskraft*), alltså fantasin, med "förståndet" (*Verstand*) och genererar först insikten om vad som är på färde: detta är ett skämt, och sedan, i bästa fall, förståelsen.

I detta avsnitt ställer Kant intressant nog "inbillningskraften" i paritet med "förståndet" (*Verstand*) och pläderar för en "balanserad avvägning" (*proportionierte Stimmung*) dem emellan. Detta har kunnat tilltala Tegnér, om han kom så långt i sin läsning av Kant. Sin språkliga fantasikraft utnyttjade han gärna, liksom sitt förstånd, medan abstraherande begreppsbildning inte tilltalade honom. Han kallade det "tyskeri", med tiden ett okvädingsord i Tegnér's tankevärld. Han hade härvidlag kunnat citera en tysk sympatisant, Mefistofeles, och dennes kommentar till studenten i Goethes *Faust: Grau, teurer Freund, ist alle Theorie, Und grün des Lebens goldner Baum*.⁶⁵ Tegnér ansåg sig

64 Tegnér 1875, s. 18.

65 *Faust*, första delen, vers 2038–2039 från 1808. Goethe 1981, s. 66.

vara skarpsinnig och alls inte djupsinnig. Han ville tänka fritt och konkret och intog därför en skeptisk attityd till metafysisk spekulatión. Men Kants snille erkände han och tog intryck av samtidigt som han i sin diktning inte ville vara instängd i ett system.⁶⁶

*

Det finns fler tankelekar, mer avgränsade, än det rena skämtet, det som bara vill roa. Tegnér aktualiserar (som framgått) vad som inom detta resonemang blir en underordnad genre. Som redan framgått kallas den lämpligen "klanderleken", vars syfte är att roa (några) genom att klandra (andra). Den följer med andra ord en särskild "kunskapsregel". Klanderskrattet gör något eller någon till ett åtlöje. Inom denna ram, definierad av den aktuella kunskapsregeln, kan klandraren verka fritt och effektivt genom att kombinera fantasi och förstånd. För Tegnér är dessa förmågor främsta manifestation bilden, metaforen (inte begreppet) som han gärna tar till för att klandra och samtidigt väcka åtlöje.⁶⁷ Goda exempel finner man senare i hans karriär. År 1820 räknar han till sin förtjänst att han haft en för den svenska litteraturen välgörande mission genom att avhåna fosforismen: "Att phosphorismen, i det skick nemligen den uppenbarat sig hos oss, är en vämjelig uselhet, har jag från dess första födelse alltid erkänt och predikat: jag har stått fader åt dess vanrykte."

Här har han utnyttjat etablerad konceptualisering, satt in den i ny kontext, så att en inkongruens uppstår som kunnat locka den som är mottaglig för sådan skämtan till skratt. Uttalandet finns i ett brev från 1820 till Per Adam Wallmark, en förtrogen.⁶⁸ Detta är intern skämtan som bidrar till sammanhållningen inom en grupp av likatyckare.

Tegnér hade även offentligt avhånat en av fosforisterna, Lorenzo Hammarsköld, som dristat sig att utge en grekisk grammatik för nybörjare.⁶⁹ Dess uppenbara brister hade Tegnér påpekat i en kort recension i *Stockholms Posten* (1819). Om syftet med anmälan hade han brevlades meddelat en annan av sina förtrogna, kanslirådet af Kullberg: "Hans Grekiska hoppas jag dock att sjunga till den eviga sömnen."⁷⁰ Recensionen var i det avseendet inte tillfyllest, ty Hammarsköld svarade, varpå Tegnér avfyrade sitt

66 Sin allmänna skepsis formulerar han i gravdikten över Matthias Fremling: "I tankens värld systemer gå och komma / Och ett bär frukt av tusende som blomma. / Fullkomlighet blev icke människans del / och Stoas vise hade också fel." SD II, s. 84, v. 63–66.

67 Mjöberg 1939, s. 124–148 och Svanberg 1939 om Tegnér's bildspråk.

68 Brev II, nr 91. Wallmark var bibliotekarie och litteratör, utgivare av tidskrifter, en av Tegnér's medkämpar mot den litterära riktning som gick under namnet fosforism, så kallad efter tidskriften *Phosphoros*, med förankring i Uppsala och Stockholm.

69 *Första grunderna af grekiska Språkläran för Begynnare* (1818). SS III, s. 245–250.

70 Brev II, nr 81.

grövsta artilleri, fördelat över flera nummer av *Stockholms Posten*.⁷¹ Det var nog lite för mycket. Han hade alldeles glömt vad han påpekat för C. G. Brunius, hans elev och i sinom tid hans efterträdare, som i en dikt inte bara på övligt sätt smickrat Lars von Engeström, utrikesminister och universitetskansler, utan gjort det till övermått: Jag får "påminna Hr Magistern Corinnas råd till Pindarus, att man väl bör så med full hand, men icke derföre med hela säcken."⁷²

Det intressanta i vårt sammanhang är att Tegnér anser sig företräda det rätta, sanna, sköna; han är en "sanningens och dygdens försvarare", hans mission är civilisatorisk, han angriper missförhållanden som bör undanröjas, vilket rättfärdigar hans angrepp.

*

Denna tankelek har således ett vidare syfte än den rena klanderleken och var sedan antiken begreppsligt koncipierad i ordet satir. Typiskt nog nämner Tegnér inte det ordet i sin dissertation men pläderar desto mer för dess användning. Hånfull skämtan kan ha en god effekt. Det har, säger han, visa och lysande män visat, när de i kraft av sitt "intellekt" (*ingenium*) och sin verbala förmåga tagit sikte på människors dårskaper och tillkortakommanden. Av de senare urskiljer han två allmänna typer, dels de tids- och platsspecifika förvillelserna, dels de allmänna förseelserna. De förra är typiska för en viss tid och en viss miljö, medan de senare har sitt ursprung i den mänskliga naturens svaghet; de finns följaktligen i alla tider och hos alla folk. Särskilt berömvärda är, enligt Tegnér, skämt riktade mot de eviga förseelserna.⁷³

Dessvärre gick det, noterar Tegnér, i praktiken ofta galet. De som hade "förmågan att förlöjliga" (*facultatem irridendi*) och även "utsökt charm och kvickhet i sitt skämtande" (*summamque in jocando gratiam et leporem*) saknade ofta den förebildliga inställningen. Drivna av hat, avund eller ärelystnad riktade de även sitt hån mot höga

71 Tegnérns andra svar upptog sex nummer av *Stockholms Posten* 1820. SS III, s. 250–286. Till de mildare inslagen hör denna passus: "Quintillianus säger någorstådes, att en skicklig talare, som har att välja mellan flera [skäl], gerna sätter de svaga skälen midt i talet, men icke hvarken i början eller i slutet. Herr H. gör sin sak ännu bättre; han sätter de svaga skälen icke blott midtuti, utan jemväl både i början och i slutet." SS III, s. 252–253. I en ryktbar dikt från 1814 anklagar han Hammarsköld för att inte ha översatt klassiska författare från deras originalspråk: "Din första jubeltid var nu / du tog dig lärda miner / Från tyskan översatte du / båd Greker och Latiner [...]" SD II, s. 141. Om Hammarskölds relation till Tegnér, se Ljunggren 1952, som delvis äreräddar Hammarsköld.

72 Brev I, nr 213.

73 Tegnér 1875, s. 18–19.

och lysande män.⁷⁴ Exemplifiering saknas typiskt nog, men två fall från den antik han kände så väl må anföras.

Allmänt bekant är den populistiska agitation som ledde till dödsdomen mot Sokrates. Tidigare hade Aristofanes i komedin *Molnen* förlöjligat honom som varande blott en atensk gatufilosof, men också andra talade illa om honom. Exempel på förtälet anför Diogenes Laertios i sin bok *Berömda filosofers liv och läror*.⁷⁵ Themistokles, en man ur folkdjupet, ledde 480 f.Kr. atenarna till seger vid Artemisium och Salamis. Men illa omtyckt och förtalad ostraciserades han senare och först efter sin död blev han, liksom Sokrates, rehabiliterad. Om det kan man läsa i Plutarchos *Parallella liv*, obligatorisk läsning bland bildat folk på Tegnér's tid.⁷⁶

Av fall som dessa drog man, hävdar Tegnér, felaktiga slutsatser. Man förstod inte att skilja på bruk och missbruk och dömde därför ut "förmågan att avhåna" (*facultatem illudendi*), liksom skämt som avsåg "att väcka löje" (*ad irridendum*). Hånskrattet ansågs nämligen ovärdigt människan och genren (d.v.s. satiren) borde därför förvisas ur litteraturen.⁷⁷

Såvitt jag kan förstå syftar Tegnér på den debatt som först uppstod i England under 1700-talet och som gav upphov till en plädering för den godmodiga humorn som ett civiliserat uttryck för lusten att skämta. Tegnér instämmer inte i detta *pereat*, han vill ha satiren kvar, därför att den gör nytta. Som motargument anför han, mycket typiskt, en liknelse. Eld har vållat många olyckor. För den skull ska väl inte all eld på jorden släckas?

Här, med en retorisk fråga, slutar Tegnér's dissertation.

DISSERTATIONEN SOM DISSERTATION

Tegnér's dissertation är synpunktsrik. Valet av infallsvinklar ger bredd åt hans genomgång, men de olika aspekterna är inte alltid samordnade med varandra och bildar inte en väl sammanhållen helhet. Inkonsekvenser finns. Det är han ingalunda ensam om. "Only philosophers are not always consistent", noterar Iris Murdoch *a propos* Platon.⁷⁸ Titeln ("Om skrottets orsaker") är smalare än undersökningen. Fler aspekter än skrottets orsaker diskuteras.

⁷⁴ Tegnér 1875, s. 19.

⁷⁵ Diogenes Laertios 2.18–37.

⁷⁶ Det poetiska förtälet och ostraciseringen återfinns bland annat i kapitlen 21 och 22 av Plutarchos biografi över Themistokles. För Sokrates hänvisas till Diogenes Laertios 2.18–37.

⁷⁷ Tegnér 1875, s. 19.

⁷⁸ Murdoch 1997, s. 398.

Problematiskt är bristen på konkreta exempel. En analys av konkreta fall hade skärpt blicken och tvingat fram nyanseringar. Och inte alltid systematiseras iakttagelser. En av Tegnér's utgångspunkter är att skratt utlöses av förnumna "diskrepanser", men han noterar också att diskrepanser inte alltid utlöser skratt. Av hans kommentarer i olika delar av texten kan i förstone fem fall identifieras. Diskrepansen har följande effekter: 1. Den roar, ty mottagaren gillar den. 2. Den roar inte, ty mottagaren gillar den inte. 3. Den roar inte, ty mottagaren finner den obegriplig. 4. Den roar inte, ty mottagaren ställer sig likgiltig inför den. 5. Den roar inte därför att den skrämmar mottagaren. Utfallet kan i sin tur kompliceras, vilket Tegnér också antyder. I praktiken kan alla, om mottagarna är flera, gilla samma diskrepans. Motsatsen kan också gälla. Ingen gillar en given diskrepans. Mellan dessa ytterligheter kan sedan en rad kombinationer vara för handen i en konkret situation.

När detta är sagt är det också dags att påminna om att Tegnér's allmänna tes har fog för sig. Skratt kan vara både till nytta och till nöje. Som uttryck för glädje verkar de mot svartsyn och liknöjdhet. Socialt och samhälleligt kan de förena människor men också skilja dem åt. Och hänskrattet är befogat och gör nytta när det riktas mot mänskliga avarter och sociala missförhållanden.

Det gick bra för Tegnér. Hans dissertation mottogs väl. Ämnesvalet ansågs originellt och försvaret elegant. Krav på vetenskaplighet ingick inte i fordringarna. Disputationen var ett examensprov. Respondenten hade att inom den givna ramen på ett gott latin i skrift och tal försvara den text han hade ansvar för.⁷⁹ I ett tjänstgöringsintyg från januari 1804 heter det att sin gradualdisputation har Tegnér "till alla åhörare's fullkomliga nöje försvarat". Han visade "dymedelst icke allenast en utmärkt färdighet i latinska språkets talande utan ock en berömlig kännedom i [de] filosofiska och estetiska vetenskaperna".⁸⁰

DISSERTATION OCH UPPLYSNINGSTÄNKANDE

Tegnér's dissertation hör hemma i en europeisk skrattdiskurs utformad under 1700-talet.⁸¹ Det må vara att de explicita referenserna till tidens debatt är få. Thomas Hobbes, Henry Home (Lord Kames), Moses Mendelssohn och Immanuel Kant omtalas i dissertationen. Det är också av andra skäl ställt utom tvivel att Tegnér är påverkad av det samtal om skratt och humor som pågick i Europa och som på olika vägar har nått honom. Ett exempel må ges. Han avvisar Hobbes idé om skrattets innebörd

79 Se Lindbergs bidrag om Tegnér, latinet och nyhumanismen i denna volym.

80 Wrangel 1932, I, s. 114.

81 Hügli 1980, sp. 1–8.

och funktion. Samtidigt tyder inget på att han läst Hobbes. Han har i stället tagit intryck av den kritik som riktats mot Hobbes, inte minst i England under 1700-talet.⁸² Hans få hänvisningar till tidens debatt framstår för övrigt som något godtyckliga. Man får intrycket att han inte haft vissa böcker till hands då han sammanställde sin text, eftersom hans hänvisningar i allmänhet saknar förväntad precision.

Men ambitionen är det inget fel på. Under förnuftets primat driver Tegnér en undersökning som i tidstypisk anda ska bidra till allmänt välbefinnande. Hans dissertation är alldeles klart en integrerad del av den vittförgrenade diskurs som 1700-talets upplysningstänkande utformat. Denna hemvist märks i hans sätt att arbeta, i de resonemang han driver, de syften han verkar för och de begrepp han ibland utnyttjar. Det är lika uppenbart att han förhåller sig till den diskussion han tagit del av. Han diskuterar och tar ställning. Han är alls inte någon eftersägare utan har *le courage de son opinion*.

*

Ett radikalt upplysningstänkande ger dissertationen dess grundprägel. Det är min enkla slutsats. Som närmare evidens för min slutsats följer en exemplifierande utläggning; den följer de begrepp och föreställningar som för en eftervärld ansetts typiska för denna i grunden filosofiska tankeströmning som också blev en ideologisk rörelse. De strategiska upplysningsorden är kursiverade.⁸³

I stort är dissertationen *rationellt* organiserad. Frågorna om skrottets orsaker, dess uttryck och verkan diskuteras som delar av en sammanhållen helhet. Resonemangen är *förnuftsorienterade* och bygger på *erfarenhetsbaserad* kunskap. Förhållningssättet är således *empiristiskt* och *antimetafysiskt*. Syftet är att verka för något gott, positivt. Det är fråga om att *förbättra* människors livsvillkor. Den eftersträlvade *lyckan* är jordisk och glädjen i skrottet sägs vara till nytta både för den enskilda människan och för samhället i stort. Skrottet befordrar ett glatt lynne, en tillgång både för den enskilde och för det mänskliga umgänget i stort. Och som kritisk instans, som socialt verksam *corrector*

82 Hobbes filosofi var i hög grad aktuell, kritiserad av många, tagen i försvar av andra, de s.k. hobbesiisterna. Tave 1960, s. 55–58, 69–70, 72–73 et passim; Israel 2011, s. 9–10, 71–73, 124, 151, 157, 164 et passim.

83 Upplysningen kan uppfattas som en intellektuell rörelse, formad av idéer med filosofiskt ursprung, som rörelsens företrädare sökte sprida i samhället i syfte att förändra tänkesätt och handlingsmönster. Målet var att förbättra samhället. Jag replierar här i första hand på Israel 2011, s. 3–8, medan Trigger (1998, s. 30–41), som inte är aktörsorienterad, ser en uppsättning teser som centrala vilka bryter mot en äldre ordning och som verkar för en förändringsprocess. Båda aspekterna aktualiseras i mina två bidrag i denna volym.

morum, kan skrattet, rätt utnyttjat, också identifiera och straffa de moraliska brister och dumheter som frodas och fördärvar samhällsmoralen. Nyckelorden ryms i ordparet *nytta* och *nöje*.

Typisk för denna *Zeitgeist* är även åsikten att mänskligheten utgör en *naturgiven enhet*. Alla människor är utrustade med vissa *naturliga, medfödda* förutsättningar. Skrattet är *en* sådan medfödd förmåga, gemensam för alla människor, liksom förstånds-gåvor, som på olika sätt kan utvecklas genom undervisning. Idén om det naturgivna leder i sin tur till att Tegnér pekar på konstanter, när han ska förklara det mänskliga skrattets orsaker och verkan. Skrattämnen däremot skiftar, präglade av lokalt och regionalt givna omständigheter för kulturell samlevnad. I detta sammanhang anas också världen bortom Europa om vilken tidens reseberättelser vittnade.

För den lärda församling Tegnér vänder sig till var föreställningen om en mänsklig natur även förankrad i deras latinitet. Ordet "natur", latin *natura*, är härlett ur verbet *nasci* "födas" och formen *natus* "född", men själva föreställningen om något givet, medfött och för människan konstitutivt ryms också i ordet *ingenium* i betydelsen "medfött anlag", "naturanlag" av *ingigno* "inge, bibringa (vid födseln)" med formen *ingenitus* "medfödd".⁸⁴ Båda orden, *natura* och *ingenium*, förekommer i Tegnér's text. Övertygelsen att människans natur inte i grunden förändras över tid gör det också möjligt att hämta illustrativa, alltså giltiga, exempel från antikens litteratur och historia. Sådana inslag var också förväntade i ett så högtidligt akademiskt sammanhang som en magisterdisputation. De vittnade om den lärdom en *academicus* skulle besitta.

Slutsatsen är given: Tegnér's dissertation är präglad av 1700-talstänkandets *optimism* och *framåtanda*. Målet är *framsteg*, medlet är *upplysning* och *framtiden* är ljus, om *förnuftet* får råda.⁸⁵

84 Hutcheson 1725, s. 97–98 använder symtomatiskt nog ordet *implanted*, inympad.

85 Några av nyckelorden förekommer i hans brev från 1798/99: "icke *gagnar* mindre än *förnöjer*", "*förnufts* och *upplysningens* vidare *framsteg*", "*förnufts* och *upplysningens*" [maximer], "*förnufts* och *rättvisans principer*", "*fribet* och *rättvisa*". Brev I, nr 5, 7, 8.

Tegnér's magisterfrågor

I samband med promotionerna skulle den så kallade magisterfrågan framställas. Den innebar att en adjunkt, det vill säga en etablerad lärare, och den främste av dem som promoverats gav ett jakande eller nekande svar på en av fakulteten formulerad fråga. Tegnér var två gånger inblandad i detta, första gången 1802 då han som primus bland de promoverade skulle motivera ett jakande svar på den uppställda frågan, andra gången 1808 då han som adjunkt hade sig ålagt att svara nej. Magisterfrågan var föreskriven i konstitutionerna från 1655 som gällde för universiteten i Uppsala, Åbo och Lund. Formen låg nära den akademiska disputationen med respondent och opponent, men med den skillnaden att deltagarna fick hålla var sitt sammanhängande inlägg utan att växla repliker med varandra. De frågor som diskuterades var i princip bestämda av fakulteten och inte av aktörerna. De texter som blev resultatet hade därigenom än mer än dissertationerna drag av tillfällesskrifter, i synnerhet som de inte trycktes. De åsikter som förfäktades behöver inte ha varit så allvarligt menade.

Magisterfrågorna förutsattes ställas och besvaras på latin, och så skedde nog också i Tegnér's fall. Men Tegnér's inlägg 1808 föreligger också i svensk översättning.¹

1802

”Frågas: kan man hoppas på att vetenskaperna och vitterheten skall växa lika mycket under det nittonde seklet som under det adertonde?”²

1 Tegnér's svar på magisterfrågan 1802 är utgivet i Tegnér 1913, s. 329–337. Det från 1808 är i sin svenska lydelse utgivet i samma volym, s. 164–171. Det finns också i latinsk version i Lunds universitetsbibliotek som nummer 586 i Palmborg 1946.

2 *Quaeritur: An sperandum est fore ut disciplinae et litterae saeculo XVIII tanta capiant incrementa quanta saeculo XVIII ceperunt?*

Magisterfrågan 1802, som den 19-årige Tegnér alltså hade att besvara med ja, handlade om framsteget i historien: kunde man hoppas på att vetenskaperna och vitterheten skulle växa lika mycket under nästa århundrande som under 1700-talet? Adjunkten Frantz Liljenroth inledde föreställningen genom att ge ett nekande svar. Meningsutbytet kan inte ha varit helt spontant, hur duktiga de än var på latin. Anförandena måste ha skrivits i förväg och Liljenroth hade rimligen låtit Tegnér i förväg läsa vad han skulle säga; kanske hade han också fått läsa Tegnér's svar i förväg. Man kan inte utesluta att Tegnér efteråt gjort ändringar eller tillägg i den text som föreligger. Liljenroths anförande är inte bevarat; hans argument återges bara i korthet av Tegnér. Tonen i Tegnér's anförande är förbindlig; magisterfrågan var ett moment i den högtidliga promotionsakten och inbjöd inte till aggressiv polemik såsom disputationerna kunde göra. Som den yngre visar han också vederbörlig ödmjukhet.

Formen för magisterfrågans behandling var alltså reglerad, men ämnet kunde vara intressant. Vetenskapens utveckling är en central aspekt av föreställningen om framsteg i historien, som har varit ett kärt ämne för modern idéhistorisk forskning. Liljenroth och Tegnér behandlar det som en aktuell samtidsfråga, ännu inte avgjord. Olika företeelser i omvärlden, större och mindre och inte bara vetenskapen, värderas i relation till frågan om det blir bättre eller sämre. Argumenten innebär sammantagna en analys av både samtid och framtid som inte blir mindre intressant av att den genomförs på latin, ett förmodernt språk. Begrepp som "upplysning(en)", "framsteg(et)" och "modern", som är självklara i senare beskrivningar av epoken och dess plats i historien, var inte etablerade på latin; argumentationen är empirisk, inte historiefilosofisk.

Året är alltså 1802, franska revolutionen har skapat krig och kaos i Europa på många håll och Liljenroth har tydigen antytt att detta förebådar vetenskapens förfall. Men Tegnér bestrider att ostadigheten är så allvarlig; nedgången för vetenskaper och konster är inte att jämföra med tidigare civilisationers fall, som när den egyptiska, grekiska respektive romerska gick under efter att ha invaderats av krigiska barbarfolk. Inga goter eller andra barbarer hotar den europeiska civilisationen. Jämförelsen med dessa i tiden avlägsna civilisationer ter sig långsökt, och frågan är om den är Liljenroths eller en retorisk överdrift av Tegnér.

Mer relevanta är Liljenroths påpekanden om nedgång och kriser i samtiden, i Europa och globalt. Italien och Spanien är vidskepliga och svaga, England är utmattat av krigen, Tyskland splittrat och snart fjärrmat från all vitterhet, Frankrike har återförts till tyranni och katolicism. Söderns länder – väl Afrika – är vilda och barbariska, Orienten har sjunkit tillbaka i sitt vanliga mörker sedan det ljus som där tänts plötsligt slocknat – man undrar vilket. Intressant är konstaterandet att Occidenten, det vill säga Amerika, har "återfallit i slaveriets vanära". Med detta torde avses att slaveriet, som många

ville avskaffa i det självständiga USA, i praktiken blev kvar för sydstaternas del. Detta har en upplyst opinion i Europa alltså noterat. Mer gåtfullt är vad Liljenroth avsett med påståendet om våra närmaste grannar, vilket rimligen måste avse Ryssland och Danmark, nämligen att den ena (Ryssland?) behåller sitt gamla barbari medan den andra (Danmark?) håller på att "fjärma sig från en nyligen påbörjad kultivering".

Tegnér medger att det finns brister men finner genomgående farhågorna överdrivna. Vidskepelsen har successivt minskat under det gångna seklet. Man bränner inte längre människor på bål för att straffa dem. Den barbariska grymheten i krig har minskat; soldaterna ägnar sig numera verkligen åt att kriga i stället för att plundra och våldföra sig på kvinnor och barn.

Framför allt har det blivit bättre i Frankrike. Tegnér uppskattar Napoleon, då ännu Bonaparte – som Liljenroth tydligt kallat tyrann men som enligt Tegnér återställt ordningen i Frankrike efter revolutionens kaos och antyds ha inlett en period av fred i Europa. Tegnér skriver detta efter att freden i Amiens slutits mellan England och Frankrike 1801 och ett som det skulle visa sig mycket tillfälligt lugn inträtt på den europeiska scenen. Vurmen för Napoleon som hjälte skulle han, med vissa reservationer, behålla så länge denne levde.

Om den franska revolutionen uttrycker han sig däremot påfallande negativt och avger några bestämda omdömen om vikten av stat och religion för att upprätthålla en ordning som möjliggör vetenskapernas växt. Tegnér var väl aldrig någon revolutionär, men de starka formuleringarna om kaoset i Frankrike ska kanske ses mot bakgrunden av den dramatiska demonstrationen av yngre akademiker i Uppsala år 1800 då man hade spelat marseljäsen och uttryckt jakobinska sympatier. Med sådana ville Tegnér rimligen inte bli förknippad.

Så långt om det allmänna tillståndet för Europa och världen. Den utveckling som Tegnér försvarar gäller bara Europa; övriga delar av världen kan inte tillföra något utan är beroende av Europas kunskaper. Framstegsperspektivet är uttryckligen inskränkt till Europa.

Tegnér bemöter sedan specifikt Liljenroths kritik av vetenskapernas tillstånd i samtiden. Här blir framställningen mer abstrakt, inga bestämda teorier eller personer kommenteras närmare. Liljenroth har klagat över att somliga teologer går för långt i sina spekulationer. Tegnér anser att de bör uppmuntras att ställa frågor, även om de heligaste ting, men utan att precisera om vad.

Ställningstagandet till den "kritiska filosofin", det vill säga Kant, är en viktig punkt i texten, om också föga konkret. Tegnér är i huvudsak positiv till den. Den kritiska filosofin har dragit gränser för det mänskliga förnuftet, menar han, den har inte förnekat sinneskunskapen utan bara bestritt dess förmåga att avgöra allting. Kant har också

lagt en säkrare grund för vår tro på Gud och givit människorna en ny och värdig grund för moralen.

Man kan anta att Tegnér med dessa vaga bestämningar velat uttrycka vad som för många i samtiden framstod som attraktivt med Kants filosofi, nämligen att upplysningsfilosofins empirism reviderades genom att den mänskliga kunskapen begränsas till det som görs tillgängligt genom tidens och rummets åskådningsformer, medan tinget i sig inte kan förnimmas av människan. Därigenom drogs religionen undan kunskapskritiken samtidigt som moralen gavs en ny grund genom det kategoriska imperativet att vårt handlande ska följa principer som kan upphöjas till allmän lag.

Den kritiska filosofin vinner således Tegnérns godkännande: den har öppnat en bättre väg till sanningen än någon tidigare. Efterföljare till Kant däremot har hemfallit åt idealism och andra dumheter, menar han. Här avses tydligen Schelling och Fichte.

Tegnér återkom i fortsättningen flera gånger till Kant i sina latinska texter. Samma år, 1802, tog han upp Kants begrepp tinget i sig i den dissertation han skrev som specimen för adjunkturen i filosofi.³ Kant var tidens stora namn i filosofin som akademiker i karriären gärna förhöll sig till.

Tegnérns fortsatta framställning i magisterfrågan berör kortfattat olika negativa förhållanden i det svenska utbildningsväsendet som Liljenroth tagit upp. Ett argument faller i ögonen. Liljenroth har påpekat att den brist på mat som varit rådande på senare tid på grund av höga spannmålspriser har fått antalet elever i skolorna att minska – i och för sig en intressant upplysning om bräckligheten i skolväsendet. Tegnér bagateliserar detta argument och tillägger att även om så vore fallet, så är det ingen större olycka eftersom nyttan av studier inte bara ska mätas efter antalet studerande. Kvalitet är viktigare än kvantitet; bland dem som inte kan studera finns vanligtvis de svagare. Uteblir de blir det större utrymme för de övrigas begåvning.

Tegnér deklarerar avslutningsvis att de omständigheter Liljenroth anfört inte ger anledning att befara att vetenskap och vitterhet ska stagnera. Det finns en instinkt i människans natur att alltid sträva mot det bättre och högre. De omständigheter som Liljenroth pekat på ger inte anledning att tro att denna instinkt hejdas. Det finns hopp för framtiden.

Dock, tillägger han, i en konservativ reservation som går Liljenroth till mötes: Det kräver att man tar varning av de förfärligheter som omstörtat de sista åren av det föregående seklet: "Ty inget större och allvarigare bevis finns på hur mycket förstörelse

3 *Commentatio quaestionis an congruenter suis ponere RES PER SE animum afficientes cel. Kantius possit.* Om Tegnérns insatser som filosof, se Henrik Lagerlunds bidrag i denna volym.

och olycka som vållas av förmåtenheten hos det okunniga folket, av det tygellösa frihetsbegäret och av föraktet för religion och lagar.”

1808

”Frågas om man med rätta påstår att de konster som benämns sköna bidrar lika mycket till människans allsidiga förädling som de discipliner som kallas allvarligare?”⁴

Vid promotionen 1808 var det Tegnér som i sin egenskap av adjunkt hade att ge det nekande svaret på den uppställda frågan. Möjligen var det så att adjunkten alltid skulle ge det nekande svaret och lämna åt den unge magistern att ge ett uppmuntrande svar. Det jakande svaret den här gången levererades av magister Anders Hagelberg, omsider präst i Växjö stift under Tegnér's biskopstid. Tegnér berömmar honom i starka ordalag i slutorden av sitt svar på magisterfrågan.

Tegnér's anförande finns även i svensk lydelse.⁵ Vilken version som tillkommit först, den latinska eller den svenska, är oklart. De skiljer en del åt i argumentens ordning och ordens placering.⁶ Presentationen här följer den latinska versionen.

Rubrikens formulering är krånglig. Det kan för en nutida läsare låta som om det handlar om en jämförelse mellan humaniora och naturvetenskaperna, men så är inte fallet. Det gäller snarare mänskliga förmågor än olika discipliner: å ena sidan konsten, å andra sidan moralen och vetandet, och frågan är alltså om konsten bidrar lika mycket till människans förädling som moralen och kunskapsförmågan. Tegnér som adjunkt har då haft att besvara frågan nekande. Man kan tycka att det nekande svaret är angivet redan i frågans formulering, där moralen och vetenskapen kallas allvarligare eller strängare (*severiores*).

4 *Quaeritur an jure statuitur, quae ex pulchritudine nomen habeant artes ad hominem omni ex parte perficiendum non minus prodesse quam quas vocant disciplinae severiores?*

5 Tryckt i Tegnér 1913, s. 164–171.

6 Den latinska finns i Lunds universitetsbibliotek, Esaias Tegnér's arkiv, vol. 7.

18

Quum aque & sine studio omnia ea perverta
 & libidinosa, omnes illi miseriae & incommoda confi-
 deramus, quae, si a cultura temporum nostrorum
 suam originem duxerunt, at certe cum ea conjuncta
 sunt & sociata, totam illam filvam scelerum &
 cupiditatum cum vita simplici & tranquilla, cum
 antiqua fide, cum incorruptis moribus pristorum
 inventorumq. hominum conferimus, quædæ quæ-
 nam & desideratis exoritur necesse est, quænam
 sit finis, ad quod tendat omnis humani generis
 cultura? Certe, si cultus ille hodiernus, quæ
 nunc Europæi est, jam absolutus & perfectus ha-
 beri patet, nec aliquid quod vel a philosopho
 vel a sedulo studio amplius desideraretur re-
 linqueret, non sane esset in prolebus & æquæ
 qui non totum illum omnemq. pars artes & te-
 chinica ea intus mente deponeret & capere
 rebus. Sed ad culturam & perfectionem totum
 humanum genus tendit & impelitur, nec facile
 credendum est ejusmodi desiderium eo confitis
 nobis datum esse & innatum ut abesse & impu-
 rellamus. Omnis igitur cultura aliud præter
 consuetudinem aliq. finis esse debet quem jam
 appetenti sumus. Scilicet ignoto suspensi finis fu-
 it ille Cultus, qui ex paterna domo & ubi tran-
 quille

Inledningen till svaret på magisterfrågan 1808 i Tegnér's latinska manuskript (Lunds universitetsbibliotek, Esaias Tegnér's papper volym 7). Texten finns också i Tegnér's svenska version, tryckt först långt senare i Filo-
 sofiska och estetiska skrifter 1913. Hur de båda versionerna förhåller sig till varandra är oviss. Rimligen var
 det den latinska som framfördes under den akademiska akten. Den svenska var kanske bara ett utkast men
 är ändå så utarbetad att den kan ha varit avsedd att spridas till en större publik. Förhållandet är likartat för
 dissertationen om plikt-kollision 1808 och promotionsföreläsningen om Platon och poesin 1820, men i dem finns
 påtagliga skillnader mellan versionerna, vilket inte är fallet med magisterfrågan.

Quum aequè et sine studio omnia ea perversa et libidinosa, omnes illas miseriae, et incommoda consideramus, quae, si a cultura temporum nostrorum haud originem duxerunt, at certe cum ea coniuncta sint et sociata, totamque illam silvam scelerum et cupiditatum cum vita simplici et tranquilla, cum antiqua fide, cum incorruptis moribus priscorum incultorumque hominum conferimus, quaestio quanam et dubitatio exoritur necesse est, quinam sit finis, ad quod (sic) tendat omnis humani generis cultura? Certe, si cultus ille hodiernus, qualis nunc Europaeis est, iam absolutus et perfectus haberi posset, nec aliquid quod a philosopho vel a φιλανθρωπῶ ἀμπλιὺς desideraretur relinquere-turque, non sane esset vir probus et aequus qui non totum illum omnesque suas artes et lenocinia ex intima mente demoveret et exsecraretur. Sed ad culturam et perfectionem totum humanum genus tendit et impellitur [...]

När man opartiskt betraktar alla de olyckor och uselheter, all den förvändhet och utsväfning, som, jag vill icke säga ha sin grund i vår närvarande kultur, men åtminstone åtfölja den, och oväldigt jemför dessa med det lugn, den enkelhet i seder, den verkliga lycksalighet Historien visar oss hos våra mindre odlade, men oförderfvade förfäder, så kan man ej afhålla sig från att fråga: Hvad är ändamålet med all mensklig odling? Hade culturen sådan som den t.ex. nu är i Europa redan uppnått sitt ändamål, redan uppfyllt allt hvad philosophen och menniskovännen billigtvis af den väntat sig; o, då skulle det ej finnas en redlig och vältänkande man, som ej i djupet af sitt hjerta förbannade den och den stund som förde oss ut ur Naturens moderliga armar. Men till odling sträfvat omedelbarligen vårt släkte [...]

De första meningarna i svaret på magisterfrågan 1808 på latin respektive svenska. Den latinska versionen är retoriskt mer utsmyckad och därmed något längre.

Tegnér förutsätter i inledningen, liksom i magisterfrågan 1802, att mänskligheten naturligen strävar mot fullkomning. Den mänskliga kulturen är av tre slag: intellektuell, moralisk och estetisk. De tre måste alltid finnas med, men frågan är om någon av dem är viktigare än de andra. Argumentet är sedan att den moraliska kulturen är den mest angelägna, att den intellektuella ligger nära den och lätt låter sig förenas med den, medan den estetiska odlingen är problematisk och inte utan vidare kompatibel med moralen. I bakgrunden finns Rousseaus påstående från 1750 att både konster och vetenskaper har sitt ursprung i människans laster och begär, och att den moraliska dygd som ursprungligen fanns gått förlorad under civilisationens utveckling.⁷ Tegnér anknyter explicit till Rousseau genom att hävda att begär, lastbarhet och ohederlighet frodas i det annars så förfinade Europa.

Problemet är den estetiska kulturens tvetydiga roll. Konsten kan inverka positivt på moralen genom att skildra dygden med goda exempel, men den behöver inte göra det utan befordrar lika gärna det moraliska förfallet. Dess verkan är slumpartad och godtycklig. Den estetiska upplevelsen kan väcka känslor av humanitet, men de inställer sig *efter* den handling som skildras och har inte sin upprinnelse i konsten. Förnuftet och den intellektuella kulturen däremot kan tygla negativa och skadliga känslor och står därmed i ett närmare förhållande till moralen än den estetiska kulturen.

Moralen bestäms alltså inte av känslan. Här kan man ana en inflytelse från Kants argument om det kategoriska imperativet som princip för det moraliska handlandet, enligt vilket man bara ska handla efter en regel som man skulle vilja upphöja till allmän lag, således en *maxim* som grundas i ett förnuftskriterium snarare än i känslan.

På slutet tar Tegnér historien till hjälp för att visa att framstående estetisk kultur går hand i hand med fördärvade seder. I antikens Grekland blomstrade konsterna först när de moraliska sederna korruperats. Den dygd atenarna inte längre kunde se i verkligheten försökte de återskapa i konsten. I Sparta däremot, där den estetiska kulturen var mager, kunde den medborgerliga dygden fortleva länge: "Sparta hade män och vapen medan Athén berömdes bara för statyer och danserskor." Samma sak i Rom: där försvann den stränga dygden när man kom i kontakt med vekheten i den grekiska konsten. I Augustus Rom var konsten lysande men moralen utan ära och principer. I det moderna Europa har det sedeslösa Frankrike under Ludvig XIV varit ett övertydligt exempel på samma förhållande. Om Sverige vill Tegnér inte tala, "men vi vet alla vid vilka tidpunkter konsten blomstrat och sederna fördärvats".

Jämförelsen med antiken är hämtad från Schiller.⁸ Man frågar sig hur genomtänkt och allvarligt menad Tegnér's argumentation var. Med moral förstår han, åtminstone i

7 I skriften *Si le retablissement des sciences et des arts a contribué à épurer les moers.*

8 Såsom visas i Tegnér 1913, s. 446–447.

exemplen från antiken, bara mod och offervillighet hos medborgare och soldater; det blir en ganska snäv förståelse av moral. Påfallande är också att han inte nämner någonting om kristendomen som grund för moralen. Det kan bero på att frågan var reserverad för teologiska fakulteten enligt den revirordning som rådde vid universiteten, eller på Kants moralfilosofi som förklarade moralen utan att hänvisa till religionen. Det kan också vara en effekt av hans bekanta brist på religiöst intresse. Notabelt är vidare att den kvalitet han annars framför allt ville tillskriva den grekiska dikten, nämligen föreningen av form och innehåll, är estetisk och alltså tillhörig den lägre kategorin i hans rangordning av de mänskliga kulturformerna.

Slutligen är det intressant att Tegnér inte säger något om de grekiska filosoferna, förnuftskulturens framstående representanter i antiken. Han ger dock, i slutet av den latinska versionen av svaret på magisterfrågan, vad som ter sig som ett tips till opponenter som Hagelberg att ta fasta på. Han pekar på Platons begrepp *kalokagathia*, den dygd som just förenar det sköna och goda (*kalos* = skön, *agathos* = god). Här erbjuds en möjlighet att överbrygga den spänning mellan moral, sanning och estetik som Tegnér pekat på eller kanske snarare lekt med.

ERIK ZILLÉN

Tegnér och den aisopiska fabeln

I december 1802 disputerade Esaias Tegnér för en docentur i estetik på arbetet *Dissertatio de fabula aesopica*. Avhandlingen om den aisopiska fabeln tillhör Tegnérns tidiga latinska skrifter från åren vid Lunds universitet och har i mycket ringa utsträckning uppmärksammats i den litteraturhistoriska forskningen. Men dissertationen saknar långt ifrån intresse. Ur ett personhistoriskt perspektiv är den intressant, eftersom den markerar en viktig etapp i Tegnérns akademiska karriär och behandlar ett litterärt stoff av betydelse i hans bildningsgång. Fabelavhandlingen är likaså intressant ur ett dissertationshistoriskt perspektiv: som vetenskapligt specimen på latin placerar den sig i en sen fas av en lång universitetstradition samtidigt som den fungerade som meriterings-skrift inom en ny akademisk disciplin.¹ Därtill är Tegnérns dissertation givetvis intressant ur ett fabelhistoriskt perspektiv. Det är i första hand i relation till fabelgenren och dess förflutna som *Dissertatio de fabula aesopica* kommer att belysas här.

I den aisopiska fabelns historia kan man tala om en väsentlig brytpunkt just runt sekelskiftet 1800. Efter att under 1700-talet ha upplevt en högkonjunktur i europeisk kultur, inklusive den svenska, hade fabelgenren vid 1800-talets ingång hamnat i en kris. Den hade flera orsaker. Djupast sett handlade det om att den framväxande moderniteten ifrågasatte faktorer som hade utgjort centrala förutsättningar för den aisopiska genrens långa och framgångsrika historia alltsedan antiken: dygdetiken, det retoriska exemplumbruket, den antropomorfiserande natursynen. Mer akut utlöstes krisen dels av den överexploatering som fabeln utsattes för under upplysningsepokens sista de-

1 Ang. dissertationstraditionen jfr Lindberg 2022, s. 209–221; ang. estetikämnets etablering i Lund jfr t.ex. Svensson 1987, s. 44–48.

cennier, dels av de nya konstnärliga ideal som den begynnande romantiken lanserade.² I Uppsalaromantikernas månadsskrift *Phosphoros* fällde Per Daniel Amadeus Atterbom 1811 en skoningslös dom över fabelgenren: ”I sjelfva verket är detta Skaldeslag [...] i poetiskt hänseende en nullitet.”³

TEGNÉRS FABELAVHANDLING OCH DISPUTATION 1802

Mot bakgrund av det genrehistoriska krisläget är enbart det faktum att Tegnér 1802 skrev en avhandling om den aisopiska fabeln värt att notera. Det saknas entydiga belägg för om ämnet var hans eget val eller om det hade förelagts honom. Men hans *dissertatio* visar att fabeln i början av 1800-talet alltså uppfattades som en relevant genre att behandla i ett akademiskt sammanhang. Avhandlingen kan sägas bekräfta den starka position som fabelgenren så länge hade haft i både det europeiska och det svenska utbildningsväsendet.⁴ Fabelns ställning inom språkundervisningen var inte heller lika drabbad av genrekrisen. Under hela 1800-talet fortsatte den aisopiska fabeln att vara en viktig skolgenre, i synnerhet inom studiet av de klassiska språken, även om den också där stegvis tvingades till reträtt.⁵

Tegnér *Dissertatio de fabula aesopica* är ett kvantitativt sett blygsamt arbete, som i originaltrycket inte spänner över mer än 14 textsidor, vilket i och för sig – det bör tilläggas – knappast var exceptionellt för en akademisk avhandling 1802.⁶ Det begränsade omfånget till trots rör det sig om en innehållsrik text. Avhandlingen har inte, som annars var brukligt, delats in i kapitel eller teser utan är disponerad som ett sammanhängande resonemang. Samtidigt markerar den sin genretillhörighet och sin status som vetenskapligt arbete via ett femtontal fotnoter, som alla inrymmer korta källhänvisningar. Däremot saknar fabeldissertationen ”sociala kringtexter” – så omtalar Bo Lindberg i sin studie *Disputation, dissertation, avhandling. Historien om en genre* (2022) de dedikationer och hyllningsdikter som ofta ramade in själva avhandlingstexten i tryckta dissertationer under äldre tid.⁷ Tegnér specimen ägnas helt och hållet behandlingen av det aktuella ämnet.

Försvaret av dissertationen den 8 december 1802 var uppenbarligen lyckosamt. Vid fakultetens sammanträde ett par dagar senare uttalade sig estetikprofessorn Anders Lidbeck om disputationen: ”[...] herr Magistren och Extra Bibliotheksamanuensen

2 Jfr Zillén 2020, s. 517–575.

3 Atterbom 1811, s. 64.

4 Jfr Zillén 2020, s. 50–134.

5 Jfr Zillén 2020, s. 576–579.

6 Jfr Lindberg 2022, s. 43.

7 Lindberg 2022, s. 42.

Esaias Tegnér [har] författat och från öfre katedren försvarat en akademisk afhandling de fabula aesopica på ett sätt, som befästat den så fördelagtiga mening, man om honom länge och allmänt hyst [...]”⁸ Att Tegnér satt i ”öfre katedren” innebär att han under disputationsakten själv fungerade som preses. I det intyg över Tegnérns akademiska prestationer som filosofiska fakulteten utfärdade hösten 1803 understryks att avhandlingen om den aisopiska fabeln är ”[...] med lärdom författad [...]”⁹.

En summering av fabelavhandlingens innehåll kan här vara på sin plats. Dissertationen inleds med att fabelns ursprung diskuteras. Utifrån en översikt över hur metaforen och allegorin uppstod och började användas i undervisande syfte förlägger Tegnér fabelgenrens tillkomst till ett tidigt stadium i mänsklighetens historia; diskussionen utmynnar i att Aisopos betydelse som fabeltraditionens upphovsman tonas ned. Därefter behandlas utförligt fabelns form och den komplicerade frågan om hur genren bör definieras. Kännetecknande för en aisopisk fabel är enligt Tegnér att den består av två komponenter: en sensmoral och en berättelse. Om en fabel är lyckad eller inte beror, hävdar han, både på hur väl de båda komponenterna utformats var för sig och på i vilken grad det råder samstämmighet mellan sensmoralen och berättelsens olika handlingsmoment. Avslutningsvis resonerar Tegnér kring varför fabelns gestalter för det mesta är djur eller livlösa ting. Han förklarar detta, som han själv medger, möjligen svårbegripliga sakförhållande med att de icke-mänskliga aktörerna bidrar till berättelsernas korthet och entydighet och därmed underlättar genrens didaktiska uppdrag att förmedla levnadsråd: *consilium instituere* (16).¹⁰

Som framgår av detta korta innehållsreferat är *Dissertatio de fabula aesopica* inte en editions- eller översättningsavhandling, som stoffet annars hade kunnat inbjuda till och som vid 1800-talets ingång var relativt vanliga subgenrer.¹¹ Avhandlingen har inte heller sin tyngdpunkt i en litteraturhistorisk genomgång av fabeldiktandets utveckling och viktigaste utövare. Förvånansvärt nog citerar Tegnér inte en enda fabel i sitt aisopiska opus. Han har nöjt sig med att kort omnämna sex enskilda fabler och att hänvisa till ytterligare åtta fabler – det är bland annat om källorna till dessa fabeltexter som fotnoterna lämnar besked. Dissertationen ger ett intryck av att Tegnér inte i första rummet attraherades av fabeltraditionens konkreta textmaterial. I centrum står i stället den aisopiska genrens mer principiella problematik. Att avhandlingen presenterar ett försök till fabelpoetik harmonierar med att den utgjorde ett specimen inom universitetsämnet estetik.

8 Nilsson 1913, s. 3.

9 Nilsson 1913, s. 6.

10 Brödtextens sidhänvisningar till fabelavhandlingen avser originaltrycket: *Dissertatio de fabula aesopica*. Lund: Litteris Berlingianis, 1802.

11 Jfr Lindberg 2022, s. 34, 53–54, 180; Akujärvi 2021, s. 779–801.

I första delen av sin biografiska studie *Tegnér i Lund* (1932) kontrasterar Ewert Wrangel fabelavhandlingen mot Tegnérns tidigare avhandling för magistergraden, *Dissertatio de caussis ridendi*, som undersöker skrattets orsaker. Om *Dissertatio de fabula æsopica* skriver Wrangel uppskattande: "Den estetiska analysen här är mera självständig än i den fragmentariska magisteravhandlingen; värdefulla jämförelser anställas med andra fabeldiktarens arbeten."¹² Om man i stället för att relatera fabelavhandlingen till Tegnérns magisterdissertation jämför den med några av det närmast föregående seklets fabelpoetologiska texter, alltifrån förslagsvis Antoine Houdart de La Mottes "Discours sur la Fable" (1719) till Gustaf Fredrik Gyllenborgs "Afhandling om Fablen" (1795), utfaller karakteristiken något annorlunda.

TEGNÉRS FABELDEFINITION

Dissertatio de fabula æsopica har en huvudsakligen genreteoretisk orientering och vill framför allt fastställa fabelns natur, *natura fabule* (7). Argumentationen är därför i stor utsträckning inriktad på att formulera en definition av genren. Tegnér framhåller att olika författare har haft olika uppfattningar om hur fabeln ska definieras och att det beror på att de inte har utgått från samma textmaterial. Därefter fastslår han – utan att närmare redovisa sin egen materialbas – att det finns två komponenter som återkommer i alla fabler och som bestämmer genrens väsen, *vis fabule* (5): en sensmoral, *sententia* (5), som innehåller en sanning, och en berättelse, *exemplum* (5), som åskådliggör sensmoralen.

För att konkretisera Tegnérns definitionsresonemang återger jag i fulltext en av de fabler som omnämns – men alltså aldrig citeras – i avhandlingen, nämligen den första fabeln i Phaedruss första bok: fabeln om vargen och lammet. Jag följer textetableringen i andra upplagan av Johannes Schefferus Phaedrusedition, tryckt i Uppsala 1667, som är den källa Tegnér åberopar:

Ad rivum eundem Lupus & Agnus venerant
 Siti compulsi: superior stabat Lupus,
 Longeque inferior Agnus. tunc fauce improba
 Latro incitatus jurgii causam intulit.
 Cur, inquit, turbulentam fecisti mihi
 Aquam bibenti? Laniger contra timens:
 Qui possum, quæso, facere quod quereris, Lupe?
 A te decurrit ad meos haustus liquor.

12 Wrangel 1932, I, s. 123.

Repulsus ille veritatis viribus,
 Ante hos sex menses at maledixisti mihi.
 Respondit Agnus: equidem natus non eram.
 Pater hercule tuus, inquit, maledixit mihi.
 Atque ita correptum lacerat injusta nece.
*Hæc propter illos scripta est homines fabula,
 Qui fictis causis innocentes opprimunt.*¹³

I Gerhard Bendz svenska översättning från 1962 lyder denna Phaedrusfabel:

Vargen och lammet kom en gång till samma bäck
 för att släcka törsten. Vargen stod ett stycke upp
 och lammet längre ned. Den glupske rövaren
 fann genast fräckt en förevändning för ett gräl:
 ”Varför står du och grumlar vattnet här för mig,
 när jag skall dricka?” Lammet svarade försynt:
 ”Hur kan jag göra det du lägger mig till last,
 när vattnet rinner hit från platsen där du står?”
 Då sade vargen, vederlagd av sanningen:
 ”Men för ett halvår sen förtalade du mig!”
 ”Då var jag ännu inte född!” blev lammets svar.
 – ”Vid Herkules, då var det far din som var fräck!”
 Så rev han lammet, och där göts oskyldigt blod.
*För deras skull har denna fabel skrivits, som
 på falska grunder övar våld mot fredligt folk.*¹⁴

I både originaltext och översättning har jag här kursiverat de två sista raderna, som formulerar fabelns sensmoral. Phaedrus detaljerade berättelse om de bägge djurgestalternas möte vid bäcken och hans avslutande generella slutsats illustrerar de två byggstenar som enligt Tegnér utgör en fabels definierande komponenter.

Tegnér uttrycker i sin avhandling ingen tveksamhet inför möjligheten att definiera fabeln som genre. Det är annars en hållning som ofta artikuleras i det sena 1700-talets fabelpoetologiska texter. Den franske författaren Guillaume-Antoine Le Monnier till exempel skriver i sin fabelsamlings inledande text ”De la Fable” (1773):

¹³ Phaedrus 1667, s. 6–7 (kursiv här).

¹⁴ Phaedrus 1962, s. 31 (kursiv här).

Il vaut mieux renoncer à toute définition de la fable, puisqu'on ne voit pas qu'on puisse en donner une définition appropriée à toutes les fables en général, & à chaque fable en particulier.¹⁵

(Det är bäst att avstå från alla definitioner av fabeln, eftersom man inte kan ange en definition som är lämplig såväl för alla fabler generellt som för varje enskild fabel.)

Samma tanke framför Jean-Pierre Claris de Florian två decennier senare, när han likaså under rubriken "De la Fable" i sin samling *Fables* (1792) konstaterar: "je suis convaincu que ce genre ne peut être défini et ne peut avoir de préceptes" (jag är övertygad om att denna genre inte kan definieras och inte kan ha några föreskrifter).¹⁶

Den tilltagande skepsis som fanns mot försöken att definiera fabeln var ett element i genrens kris, som på kontinenten var märkbar redan under 1700-talets sista decennier. Den skepsisen tycks Tegnér ha varit oberörd av. Han följer snarare ett äldre, utbildningshistoriskt stråk i fabeltraditionen. I den antike retorikläraren Aphthonios *Progymnasmata*, som fortsatte att influera svensk skolundervisning under en stor del av 1700-talet, utgör fabeln den första retoriska övningsgenren. Aphthonios kapitel om fabeln inleds just med en *Definitio fabule*.¹⁷ Begreppsdefinitionen bildade likaså ett återkommande inslag i själva dissertationsgenren. Genom att Tegnér lägger så stor vikt vid genredefinitionen får hans avhandling och hans syn på den aisopiska fabeln ett starkt normativt drag.

Det ter sig befogat att stanna till inför de latinska termer som Tegnér benämner fabelns två definierande delar med: *sententia* och *exemplum*. I den latinspråkiga fabeltraditionen används i stort sett aldrig termen *sententia* ('mening, åsikt, tanke, innebörd') om det vi på svenska brukar beskriva som fabelns lärdom eller sensmoral. Aphthonios refererar till sensmoralen med de grekiska termerna *promythion* och *epimythion*, som även förekommer i latiniserad form: *promythium* respektive *epimythium*. I den latinska fabellitteraturen är annars *moralitas*, *morale* och *affabulatio* vanliga benämningar.¹⁸ Den sistnämnda termen utnyttjar för övrigt den tyske fabeldiktaren Christian Fürchtegott Gellert i sin på latin avfattade fabelavhandling, *De poesi apolo-*

15 Le Monnier 1773, s. v–vj.

16 Florian 1792, s. 12.

17 Aphthonios m.fl. 1670, s. 1.

18 *Moralitas* hos t.ex. Romulus Anglicus (Schnur 1978, s. 180–186); *morale* i t.ex. Dorpius 1528, passim; *affabulatio* i t.ex. Nevelet 1610, passim, och Gezelius 1669, passim.

gorvm eorumque scriptoribus (1744),¹⁹ ett i detta sammanhang inte ointressant jämförelsematerial – mer om det längre fram. I Abraham Sahlstedts latinska fabelsamling för skolbruk, utgiven i Stockholm 1765, rubriceras i stället lärdomarna genomgående *sensus moralis*.²⁰ Men många latinska fabelsamlingar – däribland Joachim Camerarius skolutgåva, använd i latinundervisningen i Sverige från sent 1500-tal till 1700-talets slut – avstår från att separatrubricera sensmoralen och nöjer sig med att inleda den med en fast formel, som signalerar att en slutsats dras av berättelsen: *fabula docet* (fabeln lär), *fabula significat* (fabeln betyder), *fabula monet* (fabeln uppmanar) och så vidare.²¹

Att Tegnér i sin dissertation benämner fabelns berättelse *exemplum* måste också bedömas som ganska okonventionellt. När en aisopisk berättelse används som retoriskt exempel i en text på latin, låt oss säga i en medeltida predikan eller en tidigmodern oration, kan den förvisso introduceras med termen *exemplum*. Men i den latinska fabel-litteraturen omnämns berättelsen i regel helt enkelt som *fabula* eller ibland – för att kontrastera den tydligare mot sensmoralen – som *narratio*. Båda termerna förekommer hos Phaedrus, som rätt ofta också använder diminutivformen *fabella*.²² Han kan någon gång även tillgripa termen *argumentum* om berättelsen och vid enstaka tillfällen faktiskt aktualisera substantivet *exemplum*.²³ Det sker bland annat i första bokens tredje fabel om den högfärdiga kajan som pryder sig med påfågelsfjädrar. Den inleds (jag citerar alljämt ur Schefferus Phaedrusedition):

NE gloriari libeat alienis bonis
Suoque potius habitu vitam degere,
AEsopus nobis hoc exemplum prodidit.²⁴

(För att vi inte ska få lust att skryta med andras gåvor utan i stället leva efter vår särart har Aisopos meddelat oss detta exempel.)

19 Gellert 1744, t.ex. s. 8, 16, 34. Inom den aisopiska traditionen användes länge termen *apologus* som en synonym till *fabula* (jfr Zillén 2020, s. 226–227).

20 Sahlstedt 1765, passim.

21 Camerarius 1679, passim.

22 Termen *fabula* i t.ex. I:1, II:8, III:6, IV:4 och V:4; *narratio* i I:12, IV:5 och V:2; *fabella* i t.ex. I:5, I:26, II:5, III:17 och IV:24 (fabelnumren enligt Phaedrus 1962, eftersom numreringen hos Schefferus avviker från modern praxis).

23 Termen *argumentum* i t.ex. II:7, IV:16 och V:3; *exemplum* i t.ex. I:3, II:1 och IV:3 (fabelnumren enligt Phaedrus 1962).

24 Phaedrus 1667, s. 14.

Som i många Phaedrusfabler – det kan betraktas som ett författarskapstypiskt drag – står sensmoralen här allra först i form av ett promythion. Det påverkar i hög grad förhållandet mellan sensmoral och berättelse, som Tegnér tillskriver en så avgörande betydelse; kravet på full samstämmighet, *convenientia* (13), mellan de båda leden är, som tidigare noterats, centralt i hans definitionsresonemang. När fabelns sensmoral placeras först får narrationen en långt tydligare exemplifierande funktion, eftersom läsaren redan fått tillgång till den tanke som berättelsen har till uppgift att illustrera. Det är en ordning som ligger i linje med Tegnérns syn på genren. I sin dissertation betonar han att sensmoralen är fabelns väsentligaste komponent: *Ex his prima est sententia* (5).

Tegnérns val av fabelpoetologiska nyckeltermer, *sententia* och *exemplum*, kan tolkas på olika sätt. En möjlighet är att, delvis i anslutning till Wrangels omdöme, se ordvalet som ett uttryck för självständighet. En annan möjlighet är att betrakta Tegnérns rätt udda terminologi som ett tecken på att han i själva verket inte var särskilt förtrogen med den aisopiska traditionen. Enligt Alvar Silows inventering av Tegnérns boklån på universitetsbiblioteket i Lund lånade Tegnér andraupplagan av Schefferus Phaedrus-utgåva så sent som den 3 november 1802,²⁵ bara en dryg månad innan han dispute-rade för docenturen i estetik. Fabelavhandlingen måste ha skrivits i högt tempo. Just Schefferus edition är Tegnérns viktigaste – och enda latinska – källtext från den omfattande europeiska fabellitteraturen: fyra av dissertationens sexton fotnoter utgör hänvisningar till Phaedrus. En tredje tolkningsmöjlighet är därför att uppfatta Tegnérns termval som en avspeglning av ett Phaedrusberoende, som skulle gälla både termen *exemplum* och den syn på relationen mellan sensmoral och berättelse som stöds av Phaedrus promythiska fabelpraktik. Dock återfinns substantivet *sententia* enbart ett fåtal gånger i Phaedrus fem fabelböcker, och bara vid ett tillfälle åsyftar det möjligen fabelns sensmoral.²⁶

Ytterligare två synpunkter skulle från en mer sentida horisont kunna anläggas på Tegnérns definitionsresonemang. För det första kan man på litteraturhistoriska grunder ifrågasätta i vad mån det är berättigt att i en definition av fabeln betrakta berättelsen och sensmoralen som lika oundgängliga komponenter. Mot fonden av genrens samlade historia är det nämligen uppenbart att en aisopisk fabel kan bestå av enbart en narration och ändå till fullo uppfattas som en fabel. Även om vi vant oss vid att fabler såsom de presenteras i samlingar alltifrån den romerska antiken till sent 1700-tal för det mesta är uppbyggda av både en berättelse och en sensmoral, kan sensmoralen svårigen betraktas som ett nödvändigt kriterium. Som i synnerhet B. E. Perry visar tillkom epimythierna som ersättning för de aisopiska berättelsernas konkreta talsituationer,

²⁵ Silow 1913, s. 58.

²⁶ Phaedrus 1962, s. 130 (IV:13).

när fablerna under antiken överfördes från det muntliga kretsloppet till nedskrivna samlingar.²⁷ Och när samlingarnas fabler sedan utnyttjades som retoriska *exempla* i tal och skrift, ersattes sensmoralerna i regel av mer eller mindre utförliga tillämpningar, *applicationes*, på de för talaren eller skribenten aktuella sakförhållandena.²⁸ Under ett senare skede i fabelhistorien, i synnerhet efter Jean de La Fontaines estetiska förnyelse av genren, blev det relativt vanligt att fabler publicerades utan explicit sensmoral. Answeret för att dra en moralisk slutsats av narrationen överlämnades under 1700-talet allt oftare till mottagaren. Den ”Fabel om Lambet och Wargen” som 1780 – för att anföra ett svenskt exempel – stod införd i *Nyköpings Weckoblad* avslutas med en uppmaning till läsaren att själv stå för tydning och tillämpning av berättelsen: ”Aplication lemnas hwar ock en.”²⁹ Och en redaktionell kommentar till de ”Twenne Fabler utur Esopus” som 1786 trycktes i Lundatidningen *Nytt och Gammalt* problematiserar på historisk grund förhållandet mellan berättelse och sensmoral:

Det anmärkes såsom underligt, at Latinske Uttolkaren, som öfwersatt detta från Grekiskan, icke äfwen öfwersatt det wid slutet af Fabler wanliga och så kallade *sens Moral*. Men den som häröfwer undrar, lærer icke weta, at det uteslutna är af kännare i alla tider blifwit ansedt såsom inflickadt i Texten af en Eftergranskare, som icke känt den gamla regelen, at wid tydeliga Fabler böra altid slutfölderna göras af Läsaren.³⁰

I en definition av fabeln vore det därför av genrehistoriska skäl rimligast att hävda att den består av två delar med olika status: en obligatorisk berättelse och en fakultativ sensmoral.

Den andra synpunkten på Tegnérns resonemang är snarare litteraturteoretisk: hur pass önskvärt är det över huvud taget att uppställa genredimensioner? Eftersom genrer genomgår ständiga transformationer, har – i ett första steg – genreforskare förhållit sig misstroga mot alla försök att bestämma en genres tidlösa väsen, det som i Tegnérns avhandling benämns *natura fabule*, och mot alla försök att formulera universellt giltiga genredimensioner. Klaus Grubmüller exempelvis tar i sin studie *Meister Esopus. Untersuchungen zu Geschichte und Funktion der Fabel im Mittelalter* (1977) tydligt avstånd från varje ”ahistorische, auf einen unveränderlichen Wesensbegriff fixierte Gattungsdiskussion”.³¹ I ett andra steg har forskare, i ännu tydligare opposition

27 Perry 1940, särsk. s. 391–393.

28 Se Zillén 2020, s. 220–307.

29 ”Fabel om Lambet och Wargen”, *Nyköpings Weckoblad* 13/10 1780.

30 ”Twenne Fabler utur Esopus”, *Nytt och Gammalt* 8/2 1786.

31 Grubmüller 1977, s. 15.

mot äldre tiders normativa genrepoetiker, hävdar att genrebegreppets primära funktion inte är klassifikatorisk utan kommunikativ och att ambitionen att definiera genrer därför är missriktad.³² Alastair Fowler fastslår i sitt standardverk *Kinds of literature. An introduction to the theory of genres and modes* (1982): "genres at all levels are positively resistant to definition".³³ Om den tveksamhet som många europeiska fabelförfattare vid 1700-talets slut uttryckte till möjligheten att definiera den aisopiska genren – en tveksamhet som helt saknas hos Tegnér – främst motiverades av genrefältets heterogenitet, pekade den samtidigt framåt mot den allmänna definitionsskepsis som en modernare genreforskning företräder.

TEGNÉR SOM FABELPOETOLOG

Wrangels jämförelse mellan magisteravhandlingen och docentavhandlingen – till den senares fördel – aktualiserar frågan om Tegnérns självständighet som fabelpoetolog. Att dissertationer under äldre tid ofta konstruerades efter en kompileringsprincip är allmänt känt. Lindberg talar i sin studie om excerperandet som en grundläggande humanistisk avhandlingsmetod.³⁴ Att excerperingskonsten ibland inbegriper källhänvisningar, ibland inte, verkar också uppenbart. I det avsnitt i fabelavhandlingen som redogör för den aristoteliska distinktionen mellan olika slags *exempla* hänvisar Tegnér i en not till ett kapitel i Aristoteles *Retorik*: "Aristotelis Rhetor. II. xx" (6). Och ett påstående om att det är effektfyllare att framhålla människors likheter med icke-mänskliga varelser än med andra människor har han försett med en referens till *Allgemeine Theorie der schönen Künste* av Johann Georg Sulzer: "Sulzers Allgem. Theorie der schönen Künste, in voce Aehnlichkeit" (16).

Men åtskilligt i de resonemang och uppfattningar som Tegnér presenterar i *Dissertatio de fabula aëtopica* och som han uppenbarligen mer eller mindre direkt har hämtat från olika *auctores* saknar hänvisning till källa. I uppsatsen "Tegnér som akademiker" (1946) påpekar Bror Olsson lakoniskt om den aisopiska avhandlingen: "den vetenskapliga apparaten är påfallande torftig".³⁵ Denna omständighet har resulterat i att Tegnér framstår som en mer autonom fabelpoetolog än vad han faktiskt är. Det kan här räcka med att anföra två markanta exempel, där referenser till och dialog med tidigare fabelpoetik saknas.

32 Jfr t.ex. Fowler 1982, s. 37–53.

33 Fowler 1982, s. 40.

34 Lindberg 2022, s. 184.

35 Olsson 1946, s. 327.

Relativt tidigt i avhandlingen hävdar Tegnér – mitt första exempel – att den aisopiska fabeln har funnits hos alla folk sedan urminnes tider och att den därför inte kan knytas till någon specifik upphovsperson. Att fabeln ändå kallas aisopisk förklarar han på följande sätt: *Quod vero ab Aesopo nomen habet, id non significat eum primum sed praecipuum & summum in eo genere apud Græcos fuisse* (Men att fabeln har sitt namn efter Aisopos betyder inte att han var den förste utan den förnämste och störste i denna genre hos grekerna). För denna framsynt historiekritiska ståndpunkt argumenterar Tegnér med visst eftertryck. Men särskilt ny är inte uppfattningen. Redan fabelkapitlen i antikens progymnasmata relativiserar Aisopos roll som genrens urfader. I Theons progymnasmata, som tillsammans med Aphthonios ingår i den av Schefferus ombesörjda Uppsalaavgåvan från 1670, heter det (jag citerar ur den latinska parallelltexten): *Sed Aesopice plerumque dicuntur, non quod primus fabulas invenerit Aesopus [...] sed quod fabulis Aesopus crebrius & magis scitè usus fuerit* (Men de kallas för det mesta aisopiska inte därför att Aisopos som den förste hittade på fablerna utan därför att Aisopos nyttjade fablerna oftare och skickligare). Orden faller något annorlunda hos Tegnér, men själva ståndpunkten kan han mycket väl ha hämtat från den grekiske retorikläraren. Inga hänvisningar görs i det här avhandlingsavsnittet – någon progymnasmatavgåva hade Tegnér inte heller lånat på Lunds universitetsbibliotek.³⁶ Kanske kom han ihåg Theons skrivning om fabelns historia från något tidigare skolstadium.

Minst lika bekant torde Tegnér ha varit med en annan auktoritet som ställde sig än mer kritisk till att betrakta Aisopos som fabelgenrens upphovsman: Martin Luther. I förordet till sin planerade fabelsamling på tyska 1530 går Luther så långt att han betvivlar att Aisopos alls existerat.³⁷ Under titeln ”D. Martin Luthers Företal til Esopi Fabler” infogades förordet i den Västeråsproducerade samlingen *Allehanda Sedolärande Fabler* (1767), där det aktuella partiet lyder:

Men at man tilägnat Esopus deßa Fabler, är efter min tancka en dikt; ty förmodeligen har aldrig någon varit til, som hetat Esopus. Jag håller före, at deße Fabler hafwa genom flera förståndiga Mäns åtgärd blifwit tid efter annan författade, och ändteligen af någon lärd Man i ordning stälde; såsom om någon denna tiden skulle samla alla hos oss brukeliga Ordspråk och Sagor, och deraf göra en ordentelig Bok. Ty de sköna Fabler, som i denna Bok finnas, lärer ej hela werlden, än mindre en enda Menniska, nu förtiden mäta updikta. Derföre är det troligare, at somlige af deße Fabler äro mycket gamla, somlige yngre, och en del upfundne den tid, då denna Fabel-Samling gjordes;

³⁶ Jfr Silow 1913, s. 54–58.

³⁷ Luther 1914, s. 452–455.

ty slike Fabler pläga blifwa år från år flere, alt som någon hört och samlat dem af sina Förfäder.³⁸

Under 1600-talet kom sanningshalten i den antika Aisoposbiografen, *Βίος Αἰσώπου*, som Luther kände väl till från Heinrich Steinhöwels utgåva *Esopvs* (1476), liksom över huvud taget Aisopos formerande roll i genret traditionen att sättas i fråga utifrån nya historievetenskapliga premisser. Det skedde i synnerhet i Claude-Gaspard Bachet de Méziriacs *La Vie d'Aesope, tirée des anciens auteurs* (1632) och Richard Bentleys *Essay on the Fables of Æsop* (1697). Dessa båda källkritiska skrifter omnämns ofta i 1700-talets encyklopedier och lärdomslexikon, av vilka åtskilliga fanns tillgängliga på universitetsbiblioteket i Lund.³⁹ Tegnér söker i sitt avsnitt om Aisoposgestalten inga replipunkter i denna lärda diskussion.

I senare delen av *Dissertatio de fabula æsopica* – detta är mitt andra och tyngre exempel – ägnas ett längre parti åt att förklara varför fabeln utnyttjar djur som gestalter. Det är ett bruk, *consuetudo* (14), som enligt Tegnér kan förefalla både löjligt och absurt, *ridicula & absurda* (14). Men vid närmare eftertanke framstår det, fortsätter han, som en klok lösning. Jag citerar en lite utförligare passage, först i original och sedan ur Arvid G:son Elgs översättning:

Sed cum bruta animalia hoc habeant proprium, ut omnis in iis cogitandi, sentiendi agendique modus certus sit semperque idem, quodque de uno solo dicatur, id ad totum genus pertineat; hinc credimus potissimum factum esse, ut quæ in fabulis agenda forent, ea brutæ naturæ potius quam rationali tribuerentur. Cum enim inter homines maxime dominetur ingenii morumque diversitas, nec quo modo agatur ex eo cognosci possit quod homo acturus est; necessarium foret personarum ingenium vivendique habitum antea describere; quod narrationis brevitati haud parum noceret & sæpe molestum esset. Quod contra est in ceteris animalibus. Neque enim solum quodque eorum omnibus ejusdem generis simile scimus, ut quod de uno dictum sit, idem de

38 Luther 1767, s. 4. Jfr även Zillén 2020, s. 195–197.

39 Båda skrifterna nämns t.ex. under uppslagsordet "Aesopus" (Adelung 1784, sp. 278–279) i det första kompletteringsbandet till Christian Gottlieb Jöchers *Allgemeines Gelehrten-Lexicon* (1750), som gavs ut i Leipzig 1784 och som 1802 troligen ingick i universitetsbibliotekets samlingar. Att såväl lexikonupplagan från 1750 som kompletteringsbandet från 1784 i bibliotekets kvartokatalog "Bibliotheca Nova II. Catalogus Bibliothecæ Novæ in Regia Academia Lundensis" förtecknas bland böcker utgivna 1804 beror förmodligen på de inte obetydliga eftersläpningarna i katalogiseringsarbetet.

ceteris valere intelligatur; sed certa quoque iis & definita agendi ratio, certi & definiti mores [...]. (15)

Men då det är utmärkande för de förnuftslösa djuren, att varje sätt att tänka, känna och handla hos dem är noga bestämt och alltid detsamma, och att vad som säges om ett enda, gäller hela arten, så tro vi, att det framför allt är därav, som följden har blivit, att vad som bör göras i fablerna, hellre anförts om åt ett förnuftslöst än åt ett förnuftigt väsen. Ty då det bland människorna mestadels råder olikhet i kynne och karaktär, och då man alltså inte kan veta, hur handlingen skall avlöpa, eftersom det är en människa, som skall agera, så skulle det vara nödvändigt att i förväg beskriva personernas kynne och levnadssätt. Men detta skulle icke obetydligt skada berättelsens korthet och ofta vara besvärande. Det motsatta förhållandet råder bland de övriga levande varelserna. Ty vi veta icke blott, att vart och ett av dessa är likt alla av samma art, så att vad som sagts om ett, tillika förstås gälla om de övriga, utan de har även ett fast och bestämt handlingssätt och fasta och bestämda seder.⁴⁰

Det här är ett insiktsfullt resonemang som inte så självklart låter sig produceras under ett par intensiva arbetsveckor. Tankegångarna är inte heller Tegnér's egna utan Gottfried Ephraim Lessings och återfinns i den andra av de inalles fem fabelavhandlingar som Lessing publicerade tillsammans med sin fabelsamling 1759: *Fabeln. Drey Bücher. Nebst Abhandlungen mit dieser Dichtungsart verwandten Inhalts*. I sin andra avhandling, "Von dem Gebrauche der Thiere in der Fabel" (Om bruket av djur i fabeln), hävdar han att användningen av djur dels effektiviserar fabelns berättande så att man kan undvika omständlig karakterisering, dels skapar entydighet. Jag citerar några berömda formuleringar ur den tyska texten:

"Ein Mensch!" Das ist ein viel zu allgemeiner Begriff für die Fabel. An was für eine Art von Menschen soll ich dabey denken? Es giebt deren so viele! Aber "ein Fuchs!" Der Fabulist weiß nur von Einem Fuchse, und so bald er mir das Wort nennt, fallen auch meine Gedanken sogleich nur auf Einen Charakter.⁴¹

("En människa!" Det är ett alltför generellt begrepp för fabeln. På vilken sorts människa ska jag i så fall tänka? Det finns ju så många av dem! Men "en

40 Tegnér 1994, s. 84–85.

41 Lessing 1793, s. 156–157.

räv!” Fabelförfattaren känner endast till en räv och så fort han nämner ordet för mig söker sig också mina tankar omgående till endast ett karaktärsdrag.)

Vi vet att Tegnér hösten 1802 var väl förtrogen med Lessings fabelutgåva. Den 23 oktober hade han på universitetsbiblioteket lånat det 18:e bandet av Lessings *Sämmtliche Schriften*, där fabelsamlingen och fabelavhandlingarna ingår.⁴² Tre av de sammanlagt sexton fotnoterna i *Dissertatio de fabula aëtopica* utgörs av hänvisningar till Lessing. Två noter i mitten av avhandlingen refererar till var sin enskild fabel i Lessings samling.⁴³ Därtill har Tegnér valt att avsluta hela avhandlingstexten med en fotnot som hänvisar till en sida i ”Von dem Gebrauche der Thiere in der Fabel”: ”Lessings Sämmtl. Schrift. 18 Th. p. 159”. Hänvisningen gäller primärt dissertationens sista tanke (texten slutar ganska abrupt) att en fabelförfattare bättre lyckas med sitt undervisande uppdrag genom att undvika att hos läsaren väcka starka affekter, *affectus* (16), och att detta lättare låter sig verkställas om fabelns gestalter är djur och inte människor. Men att i stort sett hela resonemanget om fabelns animala aktörer – och i synnerhet det parti jag citerat – har hämtats direkt från Lessing är inget Tegnér kommunicerar via sitt referenssystem.

Tegnérns arbetssätt som avhandlingsförfattare kan förvåna en nutida läsare men torde ha hållit sig helt inom ramarna för dissertationsgenrens dåtida konventioner. I den redan återopade uppsatsen ”Tegnér som akademiker” konstaterar Olsson krasst om *Dissertatio de fabula aëtopica*: ”Det är ett välgjort arbete utan några som helst självständiga egenskaper.”⁴⁴ Att autonomi brister, vare sig detta redovisats i notapparat eller ej, väcker fundersamhet även kring vilken helhetsförståelse av den aisopiska fabeln och dess historia som Tegnérns avhandling vilar på och förmedlar till sin mottagare.

TEGNÉR OCH FABELHISTORIESKRIVNINGEN

Det finns i europeisk litteraturhistorieskrivning generellt en tendens att dela upp den aisopiska fabelns förflutna i två skilda spår: dels det traditionella spåret, som har vidarefört den antika fabelkorpusen, dels det moderna spåret, som La Fontaine banade väg för och som på 1700-talet, under stimulans av idén att konstruera helt nya fabler, genomgick en närmast lavinartad utveckling och starkt medverkade till krisen för genren runt sekelskiftet 1800.

42 Silow 1913, s. 74.

43 Lessing 1793, s. 17 (I:6: ”Der Affe und der Fuchs”), 68–69 (III:9: ”Der Rangstreit der Thiere [3]”).

44 Olsson 1946, s. 327.

Mot den bakgrunden kunde det vara rimligt att förvänta sig att Tegnér som klassiskt skolad akademiker och blivande professor i grekiska i ett vetenskapligt arbete främst skulle befatta sig med fabeln som antik genre och fokusera den äldre genret-traditionen. Phaedrus utgör som redan framgått en av avhandlingens centrala referenspunkter. Bland Tegnér's angivna källor finns även en grekiskspråkig fabelsamling: *Fabulae Aesopicae Graece*. Den hade ställts samman för undervisningsbruk av docenterna Jöns Olsson och Peter Julius Appelberg och tryckts i Lund 1787: en ny och lokal bokprodukt med andra ord.⁴⁵ Volymen innehåller 257 prosafabler på grekiska inklusive en lång grekisk-latinsk ordlista. Tegnér hänvisar till denna utgåva i fyra fotnoter i samband med att han nämner enskilda fabler. Så långt håller sig alltså Tegnér till fabeln som en genre knuten till de klassiska språken.

Men Tegnér aktualiserar även några senare, folkspråkliga fabelförfattare: förutom Lessing både La Fontaine och Ludvig Holberg. Således uppfattade han också det moderna spåret som relevant för sitt avhandlingsämne. Det skulle kunna tolkas som att Tegnér betraktade den aisopiska fabelns historia som en samlad genret-tradition, präglad av en kontinuitet från den grekiska antiken till i princip hans egen samtid – ur ett fabelforskningsperspektiv i så fall ett av de intressantaste inslagen i hans dissertation. De flesta av 1700-talets fabelförfattare framställde sig faktiskt uttryckligen som arvtagare till Aisopos och Phaedrus: det gäller såväl den fabelhistoriskt radikale La Motte som vår egen mer försynte Gyllenborg.⁴⁶

Tegnér är emellertid knappast odelat förtjust i de modernare fabelförfattare som han uppmärksammar. La Fontaine tas upp i första hand som exempel på en författare som gång på gång bryter mot kravet att en fabel ska präglas av anständighet, *honestas* (12), och Holbergs fabler klandras för att ofta hemfalla åt stolligheter, *ineptiae* (13). Den av de nyare fabelförfattare som Tegnér håller högst är Lessing: hans fabler beröms för både skarpsinne, *sagacitas* (12), och snille, *ingenium* (12). I fabelns 1700-tals-historia fungerade Lessing som talesman för det jag i annat sammanhang kallat en aisopisk ortodoxi.⁴⁷ I Aisopos direkta efterföljd förordade han en kort moralinstruerande prosafabel, som han ville ställa i den upplysta rationalitetens tjänst.

Lessing var starkt kritisk till att La Fontaine frångått genrens grundkoncept; i en ofta citerad passage beskyller han La Fontaine för att ha förvandlat fabeln ”zu einem anmuthigen poetischen Spielwerke” (till ett charmfullt poetiskt lekverk).⁴⁸ Lessings fabelförfattarsamling – fabelsamlingen och de fem avhandlingarna – kan betraktas dels som en

45 Tegnér lånade volymen på UB i Lund den 3 november 1802 (Silow 1913, s. 57, där dock felaktigt tryckår anges). Jfr även Zillén 2020, s. 112–114.

46 La Motte 1719, t.ex. s. 296–297; Gyllenborg 1795, s. 36–38.

47 Zillén 2020, s. 443–444.

48 Lessing 1793, s. 191.

protest mot de stora förändringar som det aisopiska genrefältet hade hunnit genomgå vid 1700-talets mitt, dels som ett försök att återuppliva en traditionell genremodell som 1759 kraftigt hade trängts tillbaka. Att Tegnér så tydligt tar parti för Lessing och mot La Fontaine visar att det var fabeln i dess mer ursprungliga snitt som han intresserade sig för och värdesatte. Därtill vittnar hans anslutning till Lessing om att han som fabelestetisk tänkare hösten 1802 i långa stycken var en upplysningsmänniska.

TEGNÉR SOM FABELFÖRFATTARE

I svensk fabelhistoria har *Dissertatio de fabula æsopica* satt få avtryck. Carl Fehrmans hårda omdöme om Tegnér's vetenskapliga skrifter som "obetydliga småsaker" saknar inte giltighet i fabelavhandlingens fall.⁴⁹ Den var i hög grad en intern akademisk angelägenhet, ett lärdomsprov, och den skrevs vid en tidpunkt då den litterära kulturens taxering av den aisopiska fabeln befann sig i avtagande. En plausibel hypotes är emellertid att om Tegnér själv hade framträtt som fabelförfattare skulle hans aisopiska dissertation ha kommit att tilldra sig större uppmärksamhet, i synnerhet från litteraturhistoriker.

Hypotesen inbjuder till jämförelser med Gellerts fabelavhandling *De poesi apologorum eorumque scriptoribus* (Om diktandet av fabler och deras författare). Den ventilerades vid universitetet i Leipzig 1744, två år innan Gellert gav ut sin succéartade samling *Fabeln und Erzählungen*, 1748 åtföljd av en andra samling med identisk titel. För Gellerts båda fabelvolymen, som tillhörde de mest lästa litterära verken på tyska under andra halvan av 1700-talet,⁵⁰ utgjorde den latinska dissertationen en given teoretisk grund.⁵¹ Detta nära samband mellan teori och praktik har väckt läsares och forskares intresse för *De poesi apologorum eorumque scriptoribus* och i hög grad satt sin prägel på avhandlingens receptions historia. Under titeln "Von denen Fabeln und deren Verfassern" (Om fablerna och deras författare) publicerades den i tysk översättning 1772.⁵² Och i flera moderna textkritiska Gellertutgåvor har fabelavhandlingens tryckts om i sin både latinska och tyska språkdräkt från 1700-talet.⁵³ I forskningen om Gellerts fabler utgör 1744 års dissertation en självklar hållpunkt.⁵⁴

En avslutande fråga gäller därför hur det ser ut med Tegnér's egen fabelpraktik. Att han inte står i de svenska fabelförfattarnas främsta led är uppenbart. I prosatexten

49 Fehrman 1984, s. 105.

50 Jfr t.ex. Fallbacher 1998, s. 247–248.

51 Scheibe 1966, s. IX.

52 Gellert 1772, s. 1–112.

53 Gellert 1966, s. 2–121; Gellert 1994, s. 1–99.

54 Jfr t.ex. Martens 1983, s. 163; Witte 1990, s. 30; Hasubek 1994, s. 161, 169–170.

”Fragmentet”, som Tegnér skrev ett par månader före sin fabelavhandling men själv aldrig förmedlade till trycket, låter han berättarjaget nämna några litterära genrer han varit verksam inom:

Jag gick häromdagen, som jag ofta plägar gå, i tankarna [...] då en väderhvirfvel plötsligen lyfte upp för mina fötter ett stycke nersmutsadt papper. Nu har jag, från längre tid tillbaka, en synnerligen ömhet för sådana der pappersbitar; ty det har ofta händt mig att i dem igenfinna mina bästa poëmer, oder, fabler, elegier och brudskrifter.⁵⁵

Prosatextens jagberättare, som givetvis inte behöver tolkas författarbiografiskt, även om så ofta skett,⁵⁶ ägnar sig åt litterärt skapande och tycks ha skrivit åtskilliga fabler. ”Fragmentet” indikerar att Tegnér 1802 betraktade fabeln som en aktuell och produktiv genre. Men under hans fortsatta författarbana verkar fabeln aldrig ha blivit mer än en högst sporadiskt närvarande kategori. Någon enstaka gång kan han tillgripa begreppet fabel för att karakterisera ett eget alster. Den dikt Tegnér skrev till Martina von Schwerins och hennes dotters gemensamma födelsedag den 3 januari 1823 – den tredje januaridagen får i ett tal förklara sig vara långt ärofullare än årets övriga dagar – beskriver han i ett brev som ”en fabel, som kunnat vara artig nog, om den blifvit mindre flygtigt utförd”.⁵⁷

I den textkritiska utgåvan av Tegnér samlade dikter i sex volymer ingår inte någon text som i titel eller undertitel genreetiketterats som fabel. Ändå är den aisopiska genremodellen inte fullständigt frånvarande i hans poetiska oeuvre. ”Lärkan och kalkonen”, författad 1811, utgör enligt min bedömning – möjligen oavsiktligt från Tegnér sida – ett klockrent bidrag till fabelns svenskspråkiga historia. Dikten förtjänar att citeras i fulltext:

Huru liten är du, sad Kalkonen
ibland Foglar en Baron af tonen
bröstande sin löjlige person –
huru liten är du, arma lärka
Jag är Cordonbleu, kan mycket verka:
sjung min ära och du får pension.

⁵⁵ SD I, s. 59.

⁵⁶ Jfr t.ex. Wrangel 1916, s. 239–246; Böök 1946, s. 77–78.

⁵⁷ SD III, s. 161–164, 554–562; Brev II, nr 185 (brev till Werner von Schwerin 29/12 1822). Se även Böök 1946, s. 365.

Lärkan hörer, och på lätta vingar
 sångens dotter obekymrad svingar
 från vår jord och dess kalkoner opp
 sjunger allt hvad skönt blef henne gifvet
 vår och frihet och det högre lifvet
 i sin himmel, och odödligt hopp. –⁵⁸

Förvisso uppfyller "Lärkan och kalkonen" inte på alla punkter de krav Tegnér uppställer i sin fabeldefinition 1802 – här saknas bland annat explicit *sententia*.⁵⁹ Men på goda grunder kan dikten beskrivas som en nyckelfabel av det slag man kunde se frekventa prov på i det sena 1700-talets svenska press.⁶⁰ Kraftmätningen mellan två animala individer av olika arter är ett återkommande aisopiskt motiv. Att två fåglar ställs mot varandra är likaså synnerligen vanligt – det är lätt att associera till Gellerts berömda öppningsfabel "Die Nachtigall und die Lerche" (1746).⁶¹ Kalkonen hade under 1700-talet blivit en populär fabelaktör; läsarna av *Lunds Wecko-Blad* kunde exempelvis den 11 juni 1777 fördjupa sig i den anonymt publicerade fabeln "Åsnan och Kalkon-Tuppen".⁶² I Tegnérns nyckelfabel representerar kalkonen, uppger Wrangel, baronen, serafimerriddaren och generalguvernören i Skåne Johan Christofer Toll.⁶³ Och lärkan är förstås Tegnér själv.

Som aisopiskt modellerad text framstår "Lärkan och kalkonen" likväl som ett undantag i författarskapet. Att 1802 års *Dissertatio de fabula æsopica* aldrig kom att fungera som teoretisk plattform för ett framtida fabeldiktande torde kunna förklaras utifrån både den litteraturhistoriska situationen och Tegnérns egen poetologiska utveckling. Runt 1810 hade den litterära scenen i Sverige intagits av en ny författargeneration, som under inflytande från tysk idealism och tysk romantik gick till hårt angrepp mot den gustavianska epokens gamla skola. Fabelgenren dömdes ut; Atterbom hänar den i *Phosphoros* 1811 som "i modern gestalt den tjenligaste formen för Katches-Poesi".⁶⁴ Att Anders Lidbeck, Tegnérns lärare i estetik, så sent som 1811 lät publicera skriften *Om fabeln*, där den aisopiska genren lovordas för sin förmåga "att leda till dygd och

⁵⁸ SD II, s. 37, 221.

⁵⁹ Wrangel har valt att benämna detta Tegnérpoem "det lilla symboliska kvädet" (Wrangel 1932, I, s. 20).

⁶⁰ Jfr Zillén 2020, t.ex. s. 459, 465, 527.

⁶¹ Gellert 1746, s. 1–3.

⁶² "Åsnan och Kalkon-Tuppen. Fabel", *Lunds Wecko-Blad* 11/6 1777.

⁶³ Wrangel 1932, I, s. 21.

⁶⁴ Atterbom 1811, s. 57.

klokhet”,⁶⁵ måste ses som ett utslag av hans starka förankring i det äldre litterära paradigmet; Lidbecks motstånd mot romantikens tänkande är väl belagt.⁶⁶

I Tegnér's författarskap däremot skedde redan åren 1805–1807 ”[d]et romantiska genombrottet” – uttrycket är Fredrik Bööks.⁶⁷ Och även om Tegnér's förhållande till den nya skolans estetik var komplicerat,⁶⁸ innebar hans omorientering som poet att ”resterna av den rationalistiska upplysningsfilosofien” i hög grad övervanns.⁶⁹ Därmed underminerades också den tidigare aktningen för fabelgenren. Det träder på ett paradoxalt sätt fram i ”Lärkan och kalkonen”: å ena sidan utnyttjar den fabelns etablerade formspråk, å andra sidan vänder den sig mot all instrumentalisering av konsten och hyllar i platonsk-kantiansk anda sångens och fantasins fria spel – som vore den en romantisk programdikt. Att Tegnér aldrig följde upp sin aisopiska avhandling med eget fabelförfattande utgör ytterligare ett vittnesmål om genrens djupnande kris i det tidiga 1800-talets Sverige.

65 Lidbeck 1811, s. 8. Rent formellt offentliggjordes *Om fabeln* som en gradualavhandling (27/5 1811) med Pehr Johan Meurling som respondent.

66 Svensson 1987, s. 207–242.

67 Böök 1917, s. 37.

68 Jfr t.ex. Vinge 1978, s. 124–157.

69 Böök 1917, s. 74.

HENRIK LAGERLUND

Esaias Tegnér's filosofiska tänkande

De latinska skrifterna

Esaias Tegnér förekommer inte vanligtvis i översiktsverk om den svenska filosofins historia,¹ men det har ändå skrivits en hel del om honom som filosof.² Det kan delvis förklaras med att han faktiskt skrev filosofiska avhandlingar i början av sin karriär och sökte flertalet tjänster i filosofi i Lund innan han fick professuren i grekiska år 1812, men det beror naturligtvis också på vem han är och den plats han innehar i den svenska litteraturhistorien. Filosofiintresset kom naturligt nog också att påverka hans författarskap, och flertalet filosofiska teman förekommer i hans senare och mest berömda dikter. Den filosofiska bakgrunden till dikten "Det eviga" från 1828 är välkänd,³ men även hans mest berömda diktepos *Frithiofs saga* (1820–1825) innehåller tydliga filosofiska teman från Kant, Schiller och Platon.⁴

Hur ska vi se på Tegnér som filosof? Var han "en utpräglad filosofisk natur", som Albert Nilsson hävdar i sitt arbete om Tegnér's filosofiska och estetiska skrifter från

1 Han får knappt två sidor i Nordin 1987, s. 244–246, och nämns inte ens i Lagerlund 2020. Ett undantag är Nyblaeus 1881. Han inkluderar över 70 sidor om Tegnér i den andra delen av *Den filosofiska forskningen i Sverige från slutet af adertonde århundradet*. Han ser Tegnér, tillsammans med Leopold, som en kritiker av Schelling. Delen om Tegnér publicerades året efter som en separat bok (Nyblaeus 1882).

2 Se främst Nilsson 1913, Bohman 1933, Nilsson 1934 (en kommentar till Bohmans avhandling), Norberg 1946, Bohman 1971 och Nordin 1987, s. 244–246.

3 Om Schillers betydelse för Tegnér och andra filosofiska teman i "Det eviga", se Böök 1917, s. 127 f. och Källquist 1939, s. 103.

4 Se vidare Aspelin 1974 och även Segerstedt 1981 om Tegnér's kritiska syn på upplysningen i sin senare diktning. Nordin 1987, s. 246 presenterar ytterligare filosofiska teman i Tegnér's diktning.

1913, eller var han en medioker filosof, som Svante Bohman hävdar i sin avhandling från 1933?⁵ Flertalet mer moderata uppfattningar om Tegnér har formulerats i tidigare forskning.⁶ Han skriver själv följande om sina filosofistudier i *Självbiografiska anteckningar* från år 1839:⁷

Under åren 1801–1802, då promotion inträffade, studerade jag utom latin och grekiska synnerligast filosofi: Flera av Platos dialoger, Kants skrifter och även en del av Fichtes genomgångs. Med mitt konkreta sinne hade jag dock föga tycke eller fallenhet för dessa abstrakta spekulationer, ty ehuru jag kan ha någon skarpsinnighet, saknar jag dock djupsinnighet och förvillar mig lätt vid en längre systematisk deduktion, som icke kan ge några hållpunkter för min fantasi. Vad som i synnerhet fäste mig vid kantiska criticismen var dess ursprungligen skeptiska natur och dess resultat som stannar vid ett obekant och outgrundligt.

Tegnér talar här om inflytandet från Immanuel Kant (1724–1804), men också om att han läste Platon och Johann Fichte (1762–1814). Han säger också att han var måttligt intresserad av den mer abstrakta delen av de tyska filosofernas system och att han i stället drogs till vad han uppfattar som en skepticism i Kants kritiska filosofi. Det var ingen ovanlig tolkning av Kants syn på tinget i sig i början på 1800-talet, och samma synsätt framkommer i Tegnérns avhandling från år 1802 som vi ska se. Precis som vissa tyska idealister uppfattar han där Kants beskrivning av människans oförmåga att nå tinget i sig som att Kant hamnar i skepticism.

Tegnér studerade filosofi under en tid i svensk filosofi då Kant nyligen introducerats och den tyska filosofin efter Kant började slå igenom. Det handlar naturligtvis om Fichte, men även om Friedrich Schelling (1775–1854) och senare Friedrich Hegel (1770–1831). Svensk filosofi hade före introduktionen av Kant främst varit inriktad emot brittisk filosofi. Det gällde både Lund och Uppsala.⁸ Tegnér står i början av den idealistiska filosofins dominans under 1800-talet. Här vill jag placera in Tegnér i denna

5 Se Nilsson 1913 och Bohman 1933. En sammanfattning och ett försök att utvärdera debatten finns i Norberg 1946.

6 I Nordins presentation av Tegnérns filosofiska synsätt framträder en mer nyanserad bild. Se Nordin 1987, s. 244.

7 Citatet är hämtat från Tegnér 2014.

8 En översikt av svensk filosofi på 1700- och 1800-talen finns i Lagerlund 2020.

historia, men jag vill också utvärdera hans tidiga latinska filosofiska skrifter och säga något om hur vi ska se på Tegnér som filosof.

INTRODUKTIONEN AV KANT I SVERIGE

Innan vi går vidare bör något kanske sägas om Kants inflytande på filosofin i Sverige. Kants kritiska filosofi introducerades först i Uppsala av professorn i praktisk filosofi, Daniel Boëthius (1751–1810), mot slutet av 1700-talet. Han nämner Kant så tidigt som 1788 i sina föreläsningar, vilket bara är några år efter att *Kritiken av det rena förnuftet* utkommit på tyska för första gången. Boëthius ger sedan år 1794 ut boken *Stycken till befrämjande av rätta begrepp om filosofien*, som förespråkar Kants tänkande, och kort därefter utkommer också översättningar av Kants moralfilosofiska skrifter på svenska.

Boëthius hade innan vändningen mot Kant främst tagit intryck av brittisk filosofi. Hans lärare, Pehr Niclas Christernin (1725–1799), var tidigt påverkad av den brittiske filosofen John Locke (1632–1704), men Boëthius tog steget vidare och utvecklade ett intresse även för senare brittiska upplysningsfilosofer och moralister som David Hume, Adam Smith och Adam Ferguson.⁹ Det var ursprungligen Kants kritik av den tyske filosofen Christian Wolff (1679–1754) som Boëthius uppskattade. Wolff hade under en period varit mycket inflytelserik i Sverige.¹⁰ Det betydelsefulla med detta är att det är just den skeptiske och kritiske Kant som Boëthius tar fasta på – åtminstone initialt.¹¹ Vändningen mot Kant irriterade hans lärare Christernin som, även om han höll med om Boëthius användning av Kant för att försvara en empiriskt-skeptisk ståndpunkt, hade hållit kvar vid vissa delar av den wolffianska filosofin för att underbygga sin teologi och religion. Det fanns en skepticism mot religionen inom den brittiska filosofin som han inte gillade.

I Lund var det professorn i teoretisk filosofi, Mattias Fremling (1744–1820), vars föreläsningar Tegnér åhörde, som introducerade Kant och de tyska idealisterna.¹² Han föreläste regelbundet om Kant i början på 1800-talet men hade redan ett decennium tidigare nämnt Kant i föreläsningar. Han blev professor år 1782 och precis som Boëthius var han från början influerad av den brittiska, empiriska, filosofin, men svängde allt mer mot Kant och de tyska idealisterna i början på 1800-talet. Fremling vistades i Greifswald

9 Den viktigaste studien om inflytandet från brittisk moralfilosofi under 1700-talet på svensk filosofi är fortfarande Segerstedt 1937.

10 Se mer om detta i Lagerlund 2020, s. 65–68.

11 Den viktigaste studien av Boëthius filosofiska tänkande är Segerstedt 1937, s. 151–239.

12 *Svenskt biografiskt lexikon* (1964–1966) innehåller en informationsrik artikel om Fremling, Hildebrand och Åkesson (1966–1968); jfr också Åkesson 1974.

under år 1770 och det är troligt att han då träffade den förkritiske Kant.¹³ Han beskriver i sina föreläsningar från den tiden Kant som en djupsinnig logiker och metafysiker.

Fremling var dock i början kritisk till Kant. År 1798 publicerade han boken *Försök til en granskning af Kantiske grunderna för dödlighet och en Gud*. I den gav han sig på vad han uppfattade som den alltför abstrakta kantianska synen på moral, och framför allt ogillade han Kants sätt att grundlägga moralen genom att göra Gud, odödligheten och friheten till praktiska postulat. Den boken måste nog, vid sidan av Carl Gustaf av Leopolds (1756–1829) Kantkritiska skrifter, betraktas som den viktigaste kritiska skriften mot Kant i Sverige på den här tiden.¹⁴ Leopold och genom honom Gustav IV Adolf var också mycket förtjusta i Fremlings skrift. De blev dock väldigt besvikna när Fremling några år senare helt svängde och började föreläsa i mer positiva ordalag om Kant men även om Schelling. Det är Schellings betydelse för filosofin i Lund fram emot slutet på Fremlings liv som Tegnér har i åtanke när han skriver sin berömda dikt ”Nyåret 1816”:

Hejsan! Religionen är jesuit,
Sanningen schellingian,
Världen är fri och korpen är vit
Vivant påven – och fan!

Tegnér hade själv föreläst om Schellings metafysik då han under år 1809 vikarierade på professuren i estetik i Lund.¹⁵

Tegnér tycks dock ha haft en mer personlig relation till den andre professorn i filosofi under den här tiden. Det var Lars Peter Munthe (1752–1807). Han var professor i praktisk filosofi från år 1785 till sin död år 1807. Precis som för Fremling var det den brittiska filosofin som påverkat hans tidiga tänkande.¹⁶ Det var den både han och Fremling men även Boëthius hade vänt sig till för att göra upp med wolffianismen som dominerat och näst intill kvävt all annan filosofi i Sverige under lång tid på 1700-talet. Den hade även inflytande långt utanför filosofin.¹⁷ Dessa svenska filosofer kommer alltså till Kant från Hume och hans efterföljare. Det är på sätt och vis inte olikt hur Kant själv kom fram till sin kritiska filosofi. Han var nämligen en uttolkare av Wolffs

13 Se mer om detta i Segerstedt 1937. Kant var under den tiden djupt influerad av Wolff.

14 Nordin 1987, s. 219–226. Mer om Leopolds Kantkritik finns att läsa i Lagerlund 2020, s. 87–95.

15 Nilsson 1913, s. 218–225.

16 Det mest utförliga studiet av Munthes tänkande finns i Segerstedt 1937, s. 446–475.

17 Wolffs inflytande i Sverige bidrog i stor utsträckning till att upplysningen aldrig riktigt slog rot i Sverige. Se framför allt kapitel 5 i Frängsmyr 1993.

tänkande i ungdomen men vände sig bort från denne efter att han läst Hume. Svensk filosofi har mot slutet av 1700-talet en liknande utveckling.

Munthe, som var den som påverkade Tegnér mest av de två lundaprofessorerna, kom till Kant lite senare än Fremling, men var kanske en starkare förespråkare av Kant åtminstone till en början. Det är också tydligt att Tegnér främst såg honom som en anhängare av Kants filosofiska tänkande. En dikt som han skrev till minne av Munthe innehåller följande vers:¹⁸

I det obekanta höga
dit du for, sök opp din Kant,
och se med förklaradt öga
grunden till allt skönt och sant

Precis som hos Boëthius verkar det som om Munthe sökt sig till Kant främst för att hitta en grund för sin praktiska filosofi och ett moraliskt "bör". Båda är kritiska till den brittiska moralfilosofin och ser dess främsta prestation, framför allt genom Adam Smith (1723–1790), som att ha klarlagt vad som driver människan till handling, det vill säga det är en filosofi som ger oss enbart ett "är" men inget "bör", menar de, och därför vänder de sig i stället till Kant. Han har genom morallagen, plikten och det praktiska postulatet kunnat lägga fast det "bör" som de brittiska filosoferna misslyckades med att göra.¹⁹ Det är alltså framför allt Kants praktiska filosofi som under den här tiden är betydelsefull för svenska filosofer.

Den tredje filosofen av betydelse i Lund när Tegnér studerade och framlade sina filosofiska skrifter var Anders Lidbeck (1772–1829), som från år 1801 blev den förste professorn i estetik i Lund. Tegnér stod Lidbeck nära och det var i estetik han blev docent och adjunkt, men även vikarierade på professuren. Även Lidbeck var influerad av Kant men höll trots det fast vid den brittiska filosofin längre än de andra, och det är oklart om han någonsin övergav den. Han var, kan man kanske säga, en tvehågsen kantian och hade en mycket "friare" inställning till Kant.²⁰ I sina föreläsningar och skrifter lutar sig Lidbeck i stället mot Kants efterföljare Friedrich Schiller (1759–1805) för att utveckla sin syn på estetik. I en avhandling från 1808 med titeln *Om behag* skriver Lidbeck:²¹

18 Den citeras här från Nordin 1987, s. 46.

19 Mycket av Munthes senare tänkande finns i hans föreläsningar som skrevs ned av hans studenter. Tegnér har själv antecknat delar av Munthes föreläsningar om etiken. Se Segerstedt 1937, s. 474, för mer om detta.

20 Segerstedt 1937 argumenterar för att Lidbeck aldrig övergav den brittiska filosofin och samma position vidhåller även Bohman 1933.

21 Här citeras detta stycke från Segerstedt 1937, s. 476.

Men då Schiller byggt sin lära till betydlig del på Kantska moral-philosophiens grunder, och då vi väl begrunda denna filosofi såsom ett af mensklige djupsinnighetens mästerprof, men det oaktligt ej kunnat öfvertyga oss om riktigheten af dess hufudsatser, så hafva vi varit föranlåtne, att i åtskilligt väsentligt afvika från honom, och budit till att på empirisk botten omplantera hans lära, den vi föröfrigt till största korthet sammandragit.

Lidbeck uttrycker här sin målsättning att grunda Schillers estetik främst på empirisk grund och inte i en kantiansk metafysik. Det ska dock sägas att Schiller främst tagit intryck av Kants *Kritik av omdömeskraften*, vilken är avsevärt lättare att förena med de brittiska filosoferna än hans teoretiska eller för den delen hans praktiska filosofi. En gemensam källa till både den tyska och den brittiska estetiken var Lord Shaftesbury (1671–1713). Shaftesbury var känd i Sverige före både Kant och Schiller, vilket gjorde det betydligt lättare för Lidbeck och även senare romantiker att ta till sig den tyska estetiken.

Tegnér själv föreläste under hela vårterminen 1808 i ämnet estetik. Dessa föreläsningar är djupt influerade av Schiller.²² En viktig aspekt av Schillers estetiska brev är dess kritik av den franska revolutionen och upplysningen. Denna aspekt kan även spåras i Tegnérns diktning. Han skriver, till exempel, i dikten "Kulturen" från år 1805:

Tidehvarf, som sköt af ljusets välde,
Fridspredikaren med vapengny!
Öfver stoft en i Panteon ställde
O hur blodig sjönk din aftonsky.
Fåfångt stod en verld i brand för målet
Att se frihetens och dygdens tid,
Lik en Fenix, flyga opp ur bålet.
Blott förstöring vann hon än dervid.

Dikten "Svea" som kom några år senare och prisades av Svenska Akademien var också den tydligt fientlig mot upplysningens ideal.²³

22 Det finns vidare flertalet studier om Schillers inflytande på svensk 1800-talslitteratur (se t.ex. Graf 2010), men även på Schillers inflytande på Tegnér. Se främst Nilsson 1905 men även Nilsson 1913 och Böök 1917.

23 I Segerstedt 1981 finns det mer att läsa om Tegnérns kritik av upplysningen och hans relation till Sveriges främsta upplysningsfilosof och Svenska Akademiens förste ständige sekreterare, Nils von Rosenstein (1752–1824). Tegnérns syn på upplysningen är dock inte enbart negativ. Han vurmade för dess frihetsideal men uttryckte avsky för terrorväldet i Frankrike.

I sin studie av Tegnér's filosofiska tänkande hävdar Svante Bohman att Fremling och även Lidbeck aldrig riktigt övergav den brittiska moralfilosofin och empirismen och att Tegnér följaktligen inte heller gjorde det.²⁴ Fremling introducerade Schelling i Lund på 1810-talet, vilket skapade oro i ledningen för Lunds universitet.²⁵ Det fanns dock en trend i Lund som inte alls var närvarande i Uppsala, och det var att dessa filosofer till viss del såg likheter mellan Kant och den brittiska filosofin. Även om det inte framkommer lika tydligt hos Fremling så finns det uttryckligen hos både Munthe och Lidbeck.²⁶ Boëthius bryter mycket tydligare med sin ungdoms filosofi, och detta förklarar också varför introduktionen av Kant i Lund gick mycket lugnare till än i Uppsala.²⁷ Kant hade tack vare Leopold kopplats ihop med den franska revolutionens idéer och det fritänkande som inte stod högt i kurs i Gustav IV Adolfs stränga regim. Detta kom även att innefatta de tyska idealisterna, speciellt Schelling, före revolutionen i Sverige och den nya tryckfrihetsförordningen år 1809.²⁸

TEGNÉR'S FILOSOFISKA TÄNKANDE – KOMMENTAR TILL DEN KANTIANSKA METAFYSIKEN

Detta är alltså situationen i svensk filosofi och i Lund när Tegnér år 1799 kommer dit för sina studier och när han senare försöker meritiera sig för tjänster i filosofi och estetik. Tegnér hade lite kunskaper i filosofi när han kom till Lund.²⁹ Han genomgick en enorm utveckling under bara ett par år, och redan i början på 1800-talet skriver han initierat om några av filosofins allra svåraste filosofer. Hans främsta bidrag till

24 Se Bohman 1933 för mer om Tegnér's relation till empirismen och till sina lärare Fremling och Munthe. Nordin 1987 avvisar denna tolkning.

25 Nilsson 1913.

26 Bohman 1933 argumenterar för detta, men det har också bekräftats av Segerstedt 1937. Se också Norberg 1946 för en sammanställning av denna debatt.

27 En annan förklaring är Benjamin Höijers (1767–1812) politiska aktivism. För mer om Höijer, se Lagerlund 2020.

28 Mer om detta och revolutionens betydelse för Benjamin Höijers karriär i Lagerlund 2020.

29 Det är troligt att Tegnér hade läst åtminstone Locke och Voltaire när han kom till Lund, men även andra filosofer fanns representerade bland de böcker han hade tillgång till under sin uppväxt. Norberg 1946 argumenterar att Tegnér var väl bevandrad i den empiriska filosofin när han kom till Lund. Hon nämner att Tegnér också troligen läste Per Kölmars bok *Utkast till en systematisk afhandling i theoretiska och practiska philosophien* från 1799. Den ger en introduktion till flertalet filosofiska frågeställningar och nämner en rad filosofer, bland andra Leibniz, Locke och Wolff men även Kant. Kölmars beskrivning av både den teoretiska och praktiska filosofin har tydliga kantianska förtecken, men är blandad med mycket empiriskt inspirerad filosofi.

filosofin är två avhandlingar på latin, som tar sin utgångspunkt i Kants tänkande men ingalunda är okritiska utan går i tydlig polemik mot honom. Ett exempel är skriften från år 1802 som Tegnér använde sig av för att meritiera sig för en adjunktstjänst i filosofi, *Commentatio questionis an congruenter praeceptis suis ponere RES PER SE animum afficientes cel. Kantius possit* ("Kommentar till frågan om den berömda Kant kan förutsätta tingen i sig, som påverkar själen, i överensstämmelse med sina lärosatser").³⁰ Han fick inte tjänsten men blev docent i estetik året efter.

Tegnérns avhandling tar sig an frågan om Kant kan upprätthålla distinktionen mellan tinget i sig och medvetandet (själen). Det är en kritisk skrift som främst argumenterar att Kants teoretiska filosofi utgör ett försök att medla mellan en kunskapsteoretisk realism och idealism samt att han tycks vackla i sin syn på tinget i sig. Det är en inte ovanlig kritik av Kant speciellt från Fichte, och efter honom även de andra tyska idealisterna. Enligt dem måste Kants synsätt utmynna i en idealism av något slag och, enligt Schelling efter år 1801, i en identitet mellan objekt och subjekt i självmedvetandet.³¹ Tegnér håller med om detta och menar att den kritiska filosofin bör utvecklas i den riktningen eller överges, eftersom den annars är motsägelsefull. Han skriver följande om problemet att postulera ett noumen (eller ting i sig) bortom medvetandet:

Dessa begrepp [formerna] har lika mycket som övriga av samma slag sin plats och sitt verksamhetsfält bland fenomenen men når inte upp till Noumena; härav följer att vi, om vi följer Kants regler, anser att dessa saker varken är nödvändiga eller finns eller överhuvudtaget kan finnas. I sådana befinner sig nämligen de där kategorierna. Men det tycks mig ha föga giltighet, det som åtskilliga, som beaktar tingen hos Kant, brukar hävda, nämligen att realiteten och övrigt som är inbyggt i tänkandets formler, förvisso inte bör räknas till Noumena i sig utan bara när vi tänker dem. Tanken kan nämligen inte finnas utan dessa begrepp. Ty om vi inte tänkte dem, skulle de alltså inte ha dessa egenskaper utan vilka de överhuvudtaget inte skulle kunna finnas utan övergå till påhittade och meningslösa saker, och därför skulle de helt och hållet tyckas förutsatta inte i tinget utan i tanken.³²

Tegnér argumenterar alltså att distinktionen mellan noumen (tinget i sig) och fenomen (föreställningen) inte går att upprätthålla. I bästa fall är distinktionen inom

30 Mina citat från Tegnérns två latinska skrifter som här undersöks är översatta av Eva Odelman. Originalet finns på latin i Tegnér 1802d och Tegnér 1808.

31 Se Tegnérns korta föredrag om Schellings identitetslära i Tegnér 1913.

32 Tegnér 1802d, s. 12. Översättning Eva Odelman.

2
COMMENTATIONEM QUESTIONIS,
AN,
CONGRUENTER PRÆCEPTIS SUIS, PONERE
RES PER SE,
ANIMUM AFFICIENTES, CEL. KANTIUS
POSSIT,

JUSSU AMPLISS. ORD. PHILOSOPH.
EXHIBENT
ESAIAS TEGNÉR,
PHILOS. MAG. ET AMANUENS. BIBLIOTH. EXTRA ORD.

ET
PAULUS CRONSTEN,
SCANUS,

IN LYCEO CAROLINO, DIE XX DECEMB. MDCCCII.

LUNDÆ,
ATTTERIS BERLINGIANIS

Tegnér's dissertation med kommentar till Kants lära om tinget i sig som han och respondenten Paul Cronsten "lägger fram" (exhibent) den 20 december 1802. Tegnér fungerade som preses, men var inte professor och benämns därför inte som preses. Försvaret under den långa disputationensakten torde han ha skött själv; respondenternas insats vid ventileringen av dissertationer de inte skrivit själva är oklar. (Göteborgs universitetsbibliotek.)

medvetandet (själen). Det var den uppfattning som Fichte förespråkade. Hos Tegnér blir det aldrig en positiv lära utan stannar vid skepticism. Det faktum att vi inte når utanför medvetandet kan naturligtvis också tolkas som huvudsakligen en humeansk position, men den är hos Tegnér inbäddad i en terminologi som påminner om Fichte.

Ett år före Tegnér's skrift om tinget i sig hade Hegel publicerat sin första avhandling, *Skilnaden mellan Fichtes och Schellings filosofiska system* (1801). I den kritiserar han Fichte för att ha gått för långt mot idealism och subjektivism i sin kritik av Kant och i sin syn på objektet och subjektet såsom inom ett självmedvetande. Han hyllar i stället Schelling för att ha fört tillbaka filosofin mot objektet i sin betoning av naturen. Det finns inget som tyder på att Tegnér kände till Hegels skrift, men han har definitivt läst Fichte och lutar alltså åt dennes kritik av Kant även om han inte är villig att gå riktigt lika långt i sin subjektivism.

I ett föredrag från år 1808 med titeln: "Om Schellings Identitets system" försöker Tegnér sig på en tolkning av den svårbegripliga identitetsfilosofin som Schelling förfäktade mellan åren 1801 och 1809. Den tar sin utgångspunkt i en kritik av Kants och Fichtes syn på jaget. Enligt Schelling måste jaget vara ett resultat som uppstår i relationen mellan ett självmedvetande och ett objekt, och inte ett transcendentalt postulerat jag som hos Kant eller en ursprunglig handling som hos Fichte.

Tegnér börjar sin föreläsning med orden: "Schellings systeme är Fichtes vetenskapslära förenad med den Platonska och Alexandrinska Mysticismen."³³ Han nämner inte Spinoza som annars faller sig naturligt och som Hegel lyfter fram i sin diskussion av Schelling, men han har rätt i sitt omdöme om den mysticism som vilar över Schellings identitetslära. Den går att spåra i de senare svenska romantikernas läsning av Schelling.³⁴ Tegnér fortsätter med de sammanfattande orden: "Det högsta, hvartill philosophien kan lyfta sig, är det Absoluta, som är Identiteten af det Reella och Ideella, det Objektiva och Subjektiva."³⁵ Hans tolkning är en kommentar till samtidens filosofiska debatt och den är mycket svårgenomtränglig. Han har kommit lång väg från sin tidiga skrift om tinget i sig och föredraget får hans skeptiska attityd till metafysik, som han uttrycker i självbiografiska anteckningar, att se smått oärlig ut.

Detta är speciellt pregnant eftersom det som sticker ut i Kantavhandlingen från 1802 inte är så mycket Tegnér's kritik som hans slutord, vilket tycks avfärda alla filosofers försök att metafysiskt förklara världen och vår kunskap om den. Han skriver:

33 Nilsson 1913, s. 218.

34 Den svenska romantiska filosofin har studerats av Svante Nordin (Nordin 1987). Det intressanta med Tegnér's föreläsning är att den uppmärksammar Schelling precis i början på hans och romantikens inflytande på svenska filosofer. Det var först efter revolutionen och den nya tryckfrihetsförordningen år 1809 som dennes filosofi fick ett verkligt genombrott i Sverige.

35 Nilsson 1913, s. 218.

Ty fastän det sedan den avlägsnaste forntiden funnits framstående och skarpsinniga män som sysslat med att utreda dessa frågor, av vilka var och en påstått sig kort sagt ha funnit det rätta, förblir trots allt frågan allttjämt oförklarad och är behäftad med i stort sett samma otaliga svårigheter, så att man skulle kunna säga, att filosofernas försök härvidlag har varit värdefulla inte så mycket för att finna sanningen som för att öva sin begåvning. Men ändå kan denna diskussion inte sträcka sig utanför filosofskolorna, ty allt annat, vare sig det gäller förståelsen eller handlandet, kan inte utan framgång underkastas sunda förnuftet. Ty det som har sin plats i moralläran och avser dygdens kvalitet och ett hedervärt liv, det tycks inte så mycket vara avhängigt av detta slags meningsskiljaktigheter.³⁶

Här uttrycker Tegnér en allmän skepsis emot den teoretiska filosofin och dess förmåga att nå sanningen om de metafysiska frågorna. Han avskiljer också moralen från den teoretiska filosofin och menar att den inte är beroende av de teoretiska spekulationerna. Detta överensstämmer å andra sidan med den syn på teoretisk filosofi som han ger i sina självbiografiska anteckningar.

TEGNÉRS FILOSOFISKA TÄNKANDE – KOMMENTAR TILL MORALFILOSOFIN

Det andra mer gedigna filosofiska arbetet av Tegnér är en avhandling om plikt-kollision eller vad vi nu skulle kalla problemet med motsägande plikter eller kanske också moraliska dilemman. På latin heter den *De officiis, quae collidi dicuntur* ("Om plikter som sägs kollidera"). Tegnér lade fram den som merit för sin ansökan till professuren i praktisk filosofi efter Munthes död. Han valde inte ämnet själv utan blev föreskriven det av fakulteten efter lottning. Han fick i slutändan inte professuren utan den gick i stället till Fredrik Johan Cederschiöld (1774–1846), som Tegnér beskyllde för att försöka gifta sig till tjänsten eftersom han var "utan omdöme, temeligen ignorant och lite sjelvkär". Det var dubbelt bittert eftersom Tegnér redan vikarierade på en filosofiprofessur. Lidbeck var rektor under året 1808 och behövde någon som föreläste i estetik under det året. Valet föll på docenten i estetik, Tegnér.³⁷

Cederschiöld företrädde en filosofi främst inspirerad av Wolff, vilket inte var en populär ståndpunkt i Sverige vid den här tiden, eller någon annanstans i världen för den

³⁶ Tegnér 1802d, s. 14. Översättning Eva Odelman.

³⁷ För mer om den här tiden i Tegnér liv, se Nilsson 1913, s. 16–18.

delen.³⁸ Två generationer av svenska filosofer hade arbetat för att ta filosofin i Sverige bort från Wolffs inflytande. Den tredje medsökanden var akademisekreteraren och härardshövdingen Lars Weibull (1755–1820). Om honom skrev Tegnér att han "har studerat Philosophien ungefär som jag har Arabiskan". Med det menar Tegnér naturligtvis att han knappt alls studerat filosofi. Han lämnade inte heller in något arbete för meritering.

I *Om plikter* framstår Tegnér som en lite mer frisinnad och mogen filosof. Han tar sig också an en originell och filosofiskt relevant fråga i moralfilosofin eller den praktiska filosofin. Huruvida plikter kan vara i konflikt och vilka principer som gäller när plikter står i konflikt med varandra är fortfarande debatterade frågor inte bara i kantiansk moralfilosofi utan inom filosofin generellt. Kant säger inte så mycket om frågan i sina mest kända moralfilosofiska skrifter, det vill säga *Kritiken av det praktiska förnuftet* och *Grundläggning av sedernas metafysik* (den fanns i svensk översättning av Boëthius år 1797), utan det är först i den sena skriften *Sedernas metafysik (Die Metaphysik der Sitten)* från år 1797 som han tar upp frågan. Den fanns inte översatt till svenska vid den här tiden, men det är ändå den som Tegnér refererar till.³⁹

Tegnérns avhandling börjar med Kant och ställer frågan om moraliska plikter kan vara i konflikt. Det är inte självklart att så är fallet för Kant. När Kant introducerar motsägande plikter i *Sedernas metafysik* skriver han:⁴⁰

Plikter som motsäger varandra (*collisio officiorum, s[ive] obligationum*) har den relationen att den ena gör den andra (helt eller delvis) ogiltig.

Den här formuleringen av motsägande plikter tyder på att Kant inte egentligen anser att plikter kan motsäga varandra, utan om den situationen uppstår så ogiltigförklarar den ena plikten den andra. I Kants terminologi kan plikter alltså inte kollidera på det sätt som vi föreställer oss i genuina moraliska dilemman.⁴¹ Han skriver vidare:⁴²

38 Se Liljeqvists (1929) artikel om Cederschiöld i *Svenskt biografiskt lexikon*. En mer detaljerad studie av Cederschiöld finns i Nordin 1987, s. 227–236.

39 Det ska sägas att även om Kant är utgångspunkt för diskussionen i denna avhandling hänvisar Tegnér ofta till Ciceros *De officiis*. Den tredje boken av tre i Ciceros skrift handlar just om motsägande plikter. Det är tydligt att Ciceros syn på plikter har påverkat Tegnér, speciellt som han avviker från Kant i just synen på vad en plikt kan vara.

40 Se Kant 1907, s. 224.9–11. Citaten från Kant är mina översättningar från den tyska Akademie-utgåvan av *Die Metaphysik der Sitten* som vi hittar i volym VI på sidorna 205–493.

41 I Esser 2008 finns en grundlig genomgång av Kants syn på konflikter och den omfattande kritik som han fått för sin näst intill obefintliga diskussion av moraliska dilemman.

42 Kant 1907, s. 224.11–18.

Men eftersom plikt och moralisk skyldighet (*obligatio*) är begrepp som uttrycker den objektiva praktiska nödvändigheten av vissa handlingar, och två regler som står emot varandra inte kan båda vara nödvändiga samtidigt – snarare om det är ens plikt att handla enligt en av dem, att handla enligt den motsatta är inte någon plikt, utan istället i strid med plikten – en kollision av plikter och skyldigheter är inte ens tänkbar (*obligationes non colliduntur*).

Hur ser Tegnér på motsatta plikter? Han börjar sin utläggning, efter en kort introduktion, med att citera det första stycket ovan från Kant:

En strid och tvist mellan plikter (kollision mellan plikter och förbindelser) vore ett sådant förhållande mellan dem att den ena av dem upphävde den andra (helt eller delvis).⁴³

Om en plikt är nödvändig att följa, som Kant påstår, så kan dess motsats inte vara möjlig, men å andra sidan, skriver Tegnér, är detta helt i konflikt med erfarenheten, som uppvisar otaliga exempel på moraliska konflikter och vad vi kanske kan kalla plikt-kollisioner. Han illustrerar detta med ett exempel på en man som får veta att en av hans mycket nära vänner har för avsikt att delta i revolutionär verksamhet som kan störta staten, och han inser också att han är den ende som kan förhindra denna kupp genom att berätta om den för polisen och myndigheterna. Denne man ställs nu inför motsatta plikter. Å ena sidan har han en plikt gentemot sin vän att hålla tyst och bevara hans hemlighet, men å den andra har han en plikt gentemot staten att berätta vad han vet. Vad ska han göra? Det är en av moralfilosofins uppgifter att ge vägledning, menar Tegnér, och svara på dylika frågor.

En plikt följs, eller snarare, den utgörs av en handling och det går inte att göra motsatta saker samtidigt. Vi kan inte både handla i enlighet med plikten att stödja vår vän och att stödja staten. Dessa plikter är främst motsatta i att de föreskriver två motsatta handlingar. Med detta som utgångspunkt kan Tegnér ge ett första svar på frågan om pliktens kollision. Han svarar med att införa en distinktion. Han säger att plikter inte kolliderar formellt sett, men att de kan kollidera till innehållet, det vill säga materiellt.

Det här är en intressant distinktion som inte direkt har motsvarighet i Kants diskussion om plikter. Kant talar inte om plikter som formella och materiella, utan snarare förkastar han allt tal om materiella plikter. Han talar i stället om formella och materiella maximer. En materiell maxim är en princip abstraherad från en individuell handling, och ett moraliskt gott kan aldrig följa från en sådan princip. Ett exempel som

43 Tegnér 1808, s. 7. Översättning Eva Odelman.

Kant själv använder sig av är någon som beslutar att stjäla mat när han är hungrig och inte har råd att köpa den. Från denna handling kan han sedan abstrahera principen att "jag stjälar mat när jag inte har råd att köpa den". Det här är ingen princip som kan göras till allmän lag. Formella maximer är baserade på plikter. Plikter är moraliskt bindande och implicerar ett "bör". Det är endast från sådana maximer och de handlingarna baserade på dem som ett moraliskt gott följer. Tegnér verkar inte använda sig av Kants terminologi utan uppfinner sin egen.

Det Tegnér menar med materiella plikter liknar i stället vad vissa senare filosofer under 1900-talet har kallat *prima facie*-plikter. De kontrasteras ofta med absoluta eller, i Tegnér's terminologi, formella plikter. En *prima facie*-plikt i den brittiske filosofen W. D. Ross (1877–1971) användning är en instans av en mer absolut plikt, men som det lika väl kan vara rätt att bryta mot. När jag bryter mot en sådan plikt, vilket i Tegnér's exempel innebär att jag inte kan hålla vad jag lovade min vän, erkänner jag fortfarande pliktens giltighet och det är därför jag drabbas av skuldskänslor på grund av min handling. Jag drivs som följd av det av ett behov att betala tillbaka eller kompensera för det jag gjort.⁴⁴ Den ena plikten ogiltigförklarar alltså inte den andra utan kvarstår som en plikt. Tegnér's syn på materiella plikter är en rätt originell syn på plikter för sin tid och mycket okantiansk. När vi förstår plikter på det sättet blir det betydligt lättare att hantera genuina konflikter. Tegnér skriver:

Till metafysiken om moralen, där man främst a priori frågar efter formen för de moraliska begreppen och deras förklaring, hör alltså inte denna lära om plikt-kollisionen, utan den hör i hög grad till livet och handlandet och bör just därför kanske inte föraktas.⁴⁵

Även om Tegnér börjar i Kant är det tydligt att han snabbt rör sig bort från den tekniska, metafysiska och ibland stelbenta diskussionen mot en mer pragmatisk uppfattning av moral. För denna spelar moraliska konflikter en viktig roll, och moralfilosofins uppgift är bland annat att föreskriva vad vi ska göra i olika situationer, det vill säga att föreskriva ett "bör" även i dessa snåriga situationer.⁴⁶

44 Se Ross 1930, s. 28.

45 Tegnér 1808, s. 12. Översättning Eva Odelman.

46 Det kan vara av intresse att jämföra Tegnér's diskussion om plikter med Cederschiöld's. Den senare publicerade år 1821 boken *Allmän inledning till apriorisk, eller rationel, pligt-lära* (Cederschiöld 1821). I den utvecklar han sin syn på moralfilosofin och han kommenterar även problemet med kolliderande plikter. För Cederschiöld är den högsta moraliska principen motsäggelselagen. Han menar att Kant har missat den som moralisk princip, men att han försätter den hela tiden. Det är mot bakgrund av Wolff's filosofi som han hävdar något sådant.

Tegnér ser moraliska konflikter först i den klassiska bemärkelsen som konflikter mellan naturen eller begäret hos människan och hennes förnuft eller moral.⁴⁷ Ur ett sådant perspektiv handlar större delen av moralfilosofins historia om just sådana konflikter, men han rör sig snabbt mot en diskussion om genuina moraliska dilemman. I den här delen av sin avhandling blir han som mest detaljerad och går igenom flertalet olika kollisioner av plikter, men även kollisioner mellan lagar och plikter, det vill säga juridiska och moraliska kollisioner. Ett av de tydligaste exemplen på att Tegnér rört sig bortom Kant mot en syn på plikter som främst *prima facie*-plikter är exemplet med att ljuga för att skydda någon från att dödas. Han förklarar situationen:

Om en arg och uppretad människa med draget svärd förföljer en fiende och du ser, att hon är förlorad, om du förråder henne, då kolliderar två allmänna plikter med varandra, av vilka den ena är att inte lura någon med ord och den andra att inte orsaka någons död.⁴⁸

Tegnérns förslag till lösning är att vi ska försöka undvika att bryta mot någon av plikterna. Han hänvisar till Cicero med orden att det är ”en sak är att lura, en annan att dölja”. Vi bör alltså undvika att ljuga och i stället dölja. Det låter lite som en lek med ord, men om det inte går att blott dölja den andre är det likväl vår plikt att försvara oss och den andre, det vill säga gå emellan och skydda den andres liv, om vi kan. Tegnér är definitivt inte kantian i sin syn på pliktens kollision i detta exempel.

Den måste också vara den vägledande principen i konflikter eftersom riktiga plikter inte kan motsäga varandra. Vi kan aldrig vara förpliktigade till en motsägelse, menar han.

I sin diskussion av plikt-kollision (s. 13–14) skiljer Cederschiöld mellan objektiva och subjektiva plikter. En objektiv plikt är det som åligger en människa i allmänhet och en subjektiv plikt är det som åligger en viss person. Det är endast i det andra fallet som något kan upplevas som en konflikt eftersom det som Kant kallar *fortior obligatio vincit* (den starkaste plikten segrar) inte nödvändigtvis gäller i den situationen, utan *fortior obligandi ratio* gäller i stället, d.v.s. det starkaste skälet för plikten, vilket kan vara subjektivt motiverat. I en konfliktsituation har man sålunda motsägande motiv, vilka upphäver varandra enligt den övergripande motsägelselagen. Cederschiölds exempel, vilket lustigt nog är ett vanligt återkommande exempel i boken, handlar om att låna ut pengar till en vän eller betala sina egna skulder. Andra kanske har möjlighet att verkställa båda dessa men han har inte det, skriver han. Ingen har en plikt att göra det fysiskt och moraliskt omöjliga. Det är stor skillnad mellan Tegnér och Cederschiöld syn på plikter och på kolliderande plikter. Plikter kan verkligen kollidera enligt Tegnér, medan det inte är möjligt enligt Cederschiöld. Cederschiölds synsätt är också mycket mer metafysiskt stelbent än Tegnérns pragmatiska inställning.

47 Tegnér tar i sin diskussion av konflikter mellan naturen eller naturlagen och morallagen intryck främst från Cicero.

48 Tegnér 1808, s. 42. Översättning Eva Odelman.

Svaret på hur dessa kollisioner ska lösas finns inte i någon princip, menar han, utan i den konkreta situationen och förnuftets överväganden i stunden. Han skriver:

Ty om, såsom många menar, alla plikter borde anses likvärdiga och lika viktiga, då inser man, att inget som helst skäl kan anföras till att den ena skulle föredras framför den andra, om de kolliderade. Men just det vari plikterna kolliderar tycks öppna vissa källor till avgörande. Ty visserligen är en viss nödvändighet knuten till varje plikt och nödvändigheten har inga grader, så att formen är likvärdig och densamma för alla, men eftersom man vid handlandet även måste beakta innehållet, uppstår därav en viss icke föraktlig olikhet.⁴⁹

Tegnér hänvisar återigen tillbaka till sin inledande distinktion mellan formella och materiella plikter. Han konstaterar också att om man inte kan bryta en plikt har förnuftet inte något att säga i en konfliktsituation. Det finns dock ingen allmän regel eller princip som förklarar vad man bör göra i varje situation, utan det beror på situationen. Därför består den återstående delen av Tegnér's avhandling i ett sorterande och katalogiserande av olika typer av konflikter. Han ger också fantasifulla exempel på dessa konflikter och diskuterar olika förslag på hur de upplöses och vad man bör göra i olika situationer.

Plikter kan alltså, enligt Tegnér, innehållsmässigt motsäga varandra och kan på så sätt inte tyckas ha någon lösning, men det är fel, menar han. Här skiljer han sig från Kant och även från Cederschiöld. Det finns allt som oftast en utväg och en lösning på moraliska dilemman. Om det likväl inte skulle finnas någon väg ut för det praktiska och teoretiska förnuftet är det alltid möjligt att låta bli att handla, eller att handla utan preferens, alltså att blint välja ett av alternativen, menar han. Det finns alltid en utväg för fria individer. Tegnér lutar här åt de brittiska moralfilosofernas synsätt. Det är heller inte långt till John Lockes syn på människans frihet i Tegnér's syn på moral. Vi kan definitivt utesluta att han i denna avhandling är en efterföljare till Kant och han förhåller sig med viss ambivalens till dennes moralfilosofi.

AVSLUTANDE REFLEKTION

Tegnér's filosofiska produktion, framför allt de två latinska avhandlingarna, är inte direkt filosofiskt banbrytande, men de är båda intressanta; kanske främst eftersom de representerar den typ av filosofi som bedrevs i Sverige vid den här tiden. De behandlar

49 Tegnér 1808, s. 33. Översättning Eva Odelman.

två kantianskt inspirerade frågeställningar och tar sin början i Kants teoretiska respektive praktiska filosofi, men de är i sig inte särskilt kantianska.

Den första ställer frågan om Kant kan upprätthålla distinktionen mellan tinget i sig och medvetandet. Tegnér argumenterar för att det inte går och noterar att vi aningen landar i skepticism eller i någon form av idealism där dualismen mellan objekt och subjekt finns inom medvetandet. Tegnér stannar framför allt vid skepticism i den avhandlingen utan att ta steget mot idealism.

Den andra avhandlingen, *Om plikter*, tar också sin början i Kant men rör sig snabbt bort från hans något stelbenta hantering av pliktkonflikter mot en mycket mer pragmatisk hållning. I det här fallet är det främst Ciceros *De officiis* som Tegnér tar hjälp av. På så sätt ser det ut som han tolkar plikter som *prima facie*-plikter, även om han aldrig använder de orden. Det betyder dock att plikter i hans läsning inte behöver vara absoluta och alltså kan brytas men likväl kvarstå som plikter, vilket Kant förnekar. Det är denna syn på plikter som gör att han på goda grunder kan säga att plikter kolliderar samtidigt som dessa kollisioner inte är olösliga utan det alltid finns en väg ur kollisionen. Detta ger Tegnér avhandling ett originellt innehåll, men han stavar aldrig tydligt ut denna syn på plikter utan lämnar den outforskad. Vad som är klart är att han inte heller i denna skrift är kantian.

En vanlig uppfattning om Tegnér syn på filosofi bland moderna uttolkare är att han såg på den med viss skepsis, det vill säga att han inte egentligen ser sig själv som filosof utan i sina skrifter tar avstånd från främst den teoretiska filosofins spekulationer.⁵⁰ Nordin skriver följande om Tegnér:

Tegnér talar nästan alltid med ringaktning om abstrakt spekulation, om 'metafysik', system, filosofiska hårklyverier. Han jämför filosofin, alltid till dess nackdel, med sunda förnuftet, med poesin, med den levande religionen. Han rycker på axlarna åt striden mellan de olika filosofiska systemen. Han ser med fullkomlig skepsis på den filosofiska kunskapsartens möjligheter att nå sanningen.⁵¹

Detta verkar stämma, som jag redan noterat i min diskussion om avhandlingen om tinget i sig från år 1802, men det stämmer inte om vi tar fasta på Tegnér senare föreläsningar om både Schellings identitetsfilosofi och Schillers estetik från år 1808. Det finns mycket lite skepticism mot metafysik i dessa föreläsningar. Naturligtvis går det att invända att Tegnér presenterar dessa idéer i sina föreläsningar för studenter och då

⁵⁰ Se till exempel Wärendh 1939, s. 97–108.

⁵¹ Nordin 1987, s. 245.

inte är kritiskt inställd till dem. Det är dock svårt att dra en generell skeptisk slutsats från hans filosofiska skrifter. Trots det verkar han själv uttrycka ett sådant synsätt i sina självbiografiska anteckningar.

Den praktiske filosofen Tegnér får bara komma till tals i avhandlingen om plikter från år 1808, men han är ingen skeptiker till filosofin. Filosofi har en klar plats i Tegnér's syn på människans handlande och kan också vara vägledande i svåra konflikter och moraliska dilemman. Från ett historiskt perspektiv är det synd att han inte fick professuren efter Munthe. Kanske skulle vi då haft fler filosofiska skrifter av Tegnér och kunna ha en mer välgrundad uppfattning om honom som filosof.

”Diverse påhitt och spetsfundigheter”

Tegnérns syn på gnosticismen i sitt sammanhang

Inte fullt trettio år fyllda utnämndes värmälningen Esaias Tegnér år 1812 till professor i grekiska vid Lunds universitet. Efter en lång tid då grekiska och de så kallade österländska språken varit förenade i en tjänst, bröts grekiskan ut och fick en egen företrädare.¹ Men han skulle även avlönas, och det var ett problem vid en tid då det inrättades flera tjänster än det fanns ekonomisk grundval för. Teologer kunde bli prebendekyrkoherdar och vissa – men inte alla – i den filosofiska fakulteten kunde få samma förmån.

Tegnér hade tur. Han blev kyrkoherde i Stävie och Lackalänga pastorat strax utanför Lund. Men innan han tillträdde pastoratet måste han undergå pastoralexamen, något som var obligatoriskt mellan 1748 och 1884.² Det innebar att skriva och försvara en avhandling på latin. Vanliga präster kunde få nöja sig med att sätta upp ett antal teser, så småningom även på svenska, men en professor i grekiska hade man andra anspråk på. Tegnér skrev en till omfånget för sin tid ganska betydande dissertation med titeln *De Gnosi eiusque in Novo Testamento vestigiis* och den försvarades offentligt den 14 december 1811. I fortsättningen citerar jag den ur Eva Odelmans översättning.

Det är känt att Tegnérns ofta uttalade sig ringaktande om sina litterära alster, *Frithiofs saga* inberäknad. Denna dissertation är inget undantag. I ett brev skriver han att den är ”det ömkligaste jag till dato skrivit”. I ett annat brev till svågern Bengt Myhrman (7/11 1811) skrev han: ”Jag kan ej ett ord i Theologien, men hoppas att min disputa-

1 Om Tegnérns akademiska karriär, se Wrangel 1932, s. 123–161.

2 Om pastoralexamen, se Jarlert 2001, s. 60.

tion därigenom blir så mycket likare de andra teologernas.”³ Men som vi ska se är detta inget annat än falsk blygsamhet.

Dissertationen är avfattad på ett klart, elegant och tydligt nyhumanistiskt latin. H. S. Nyberg skriver om Tegnér's latin – närmast med tanke på hans sonson Esaias Tegnér den yngre – att det var ”ett mycket levande klassiskt latin, lika pregnant och uttrycksfullt som den svenska prosa han skulle bli mästare i”, och det är ett omdöme man gärna delar.⁴

Innan jag går in på att närmare granska innehållet i avhandlingen bör en sak förskickas. Vi är ännu långt från det humboldtska forskningsuniversitetet. Vi ska inte vänta oss att författaren arbetar självständigt med källorna. Han orienterar sig i sekundärlitteraturen, diskuterar enskilda ställen men har ingen avsikt att komma fram till en självständig uppfattning, än mindre att lösa ett vetenskapligt problem. Vi måste vara medvetna om att Esaias Tegnér själv blev professor i grekiska utan att ha publicerat ett enda vetenskapligt arbete i detta språk, där han för övrigt var helt självlärd – han hade ju aldrig gått i gymnasiet. Professurer tillsattes huvudsakligen efter antalet tjänsteår, och universitetens uppgift var undervisning och examination.

Nu till dissertationen. Författaren tar som sin uppgift att påvisa spår av gnosticism i Nya testamentet. Av noterna framgår att han är väl inläst på den relevanta litteraturen. Inledningsvis söker han ställa upp en definition av gnos: ”... ett slags djupare och speciell kunskap om de gudomliga och eviga tingen. Man försmådde den kristna religionens genuina enkelhet såsom inte tillräckligt lärd och filosofisk och ville utsmycka den med diverse påhitt och spetsfundigheter (*variisque eam commentis & argutiis exornare voluerunt*).” Här möter vi en grundtanke hos Tegnér som ofta återkommer och i regel kombineras med barntemat, så i *Nattvardsbarnen*: ”... allt det höga är enkelt / både i lära och sång, ett barn kan fatta dess mening”.⁵ Tegnér är en svuren fiende till vad han kallade teologins sofisterier, dess inneboende lust att krångla till det mera än nödvändigt. Klarhet, enkelhet och tydlighet var hans motto, och på den punkten förblev han trogen de fransk-klassiska idealen inte endast i sin diktning utan även i prosan.

Men diverse påhitt och spetsfundigheter måste ju ha sitt upphov någonstans, och det är frågan om gnosticisms uppkomst som Tegnér ägnar mest utrymme åt att försöka besvara. Han nämner olika förslag, där han genast avfärdar två, nämligen judendomen och platonismen. Det judiska alternativet avvisas utan egentlig argumentation, medan han blir mera mångordig i fråga om Platon. Så här står det: ”I den gnostiska filosofin finns mycket, ja oerhört mycket, som helt avviker från Platons läror. Så är hos

3 Brev I, s. 208.

4 Nyberg 1966, s. 11.

5 SD III, s. 92.

Platon Gud världens skapare, men hos gnostikerna är det en mycket underlägsen ande, Demiurgen.”

Tegnér låter så blicken vandra österut, till vad han kallar den orientaliska filosofin. Begrepp som eoner och pleroma leder tanken till Zoroaster, en religionsstiftare som Tegnér nämmt även i vissa dikter (så i ”Elden”: ”Zendas höga lära”), och slutsatsen blir: ”Med hänsyn till detta tror vi att denna gnosis härstammar inte från en viss grekisk filosofi utan snarast från en orientalisk, och härvid ansluter vi oss till vederhäftiga auktoriteter.” Dock finns här även tankegoods från Platon, som har bearbetats för att passa i en ny kontext.

Någon närmare beskrivning av denna orientaliska filosofi får vi inte, och det var inte heller att vänta med tanke på det källmaterial som stod till buds. Ty varifrån hämtade Tegnér sina uppgifter om gnostikernas läror? Han hade inget annat att tillgå än noter hos kyrkofäderna, främst Ireneus och Tertullianus, vilka av naturliga skäl är starkt präglade av den polemiska situationen.⁶ Kyrkofäderna uppfattade ju gnostikerna som sina största fiender. Några originaltexter av gnostiker hade Tegnér inte tillgång till, och fortfarande är sådana mycket begränsade till sitt omfång.

Den enda större gnostiska text han hade till sitt förfogande var, intressant nog, utgiven av en äldre kollega till honom i Lund, nämligen professorn i österländska språk Mattias Norberg.⁷ Denne hade i ett bibliotek i Paris funnit den mandeiska religionsurkunden Ginza och utgivit en del av den med latinsk översättning under titeln *Adamsboken*. Mandeerna är en gnostisk döparreligion, som möjligen kan gå tillbaka till Johannes Döparens verksamhet. Deras religion har starka gnostiska inslag, men var svår att få begrepp om utifrån den text som Norberg publicerat. På en lundastudent vid namn Erik Johan Stagnelius gjorde den dock så starkt intryck att han dedicerade sin första och enda diktsamling *Sarons liljor* till professor Norberg. Tegnér å sin sida dedicerade sin stora hexameteridyll *Nattvardsbarnen* till samme Norberg, och i dedikationsdikten läser vi dessa ord: ”i fyrty år den höga forntids lära, / (en helig Adamsbok) du tydde här”. Sedan ett antal år har vi en inte obetydlig grupp av mandeer bosatta i Sverige.

Givetvis noterar Tegnér även de namn på ledande gnostiker som var bekanta för honom genom kyrkofäderna. Hit hör Kerinthos, Basilides och Valentinus. Om den sistnämnde skriver han: ”Den mest berömda bland gnostikerna, vilken också hade de flesta anhängarna, var Valentinus skola. Denne fyllde pleroma med trettio eoner av båda könen, ur vilka han berättade att nästan otaliga grupper uppstod [...] Han ansåg

6 Om kyrkofäderna och gnosticismen, se den översiktliga framställningen hos Pelikan 1971, s. 81–96.

7 Om Norberg, se Gierow 1971, s. 320–322.

även, liksom de andra gnostikerna, att den mänskliga Jesus var skild från den gudomliga och hävdade att endast den förre hade lidit.” Här ser vi skillnaden mellan skaparguden, Demiurgen, och den sanne Guden.

I sin dissertation nämner Tegnér också Adamsboken, men menar att den till följd av sin ålder – fjärde eller tredje århundradet – inte är så aktuell för hans syfte. Han vill komma åt gnosticismen under apostlarnas tid och en stor del av avhandlingen ägnas därför Nya testamentet.

En given utgångspunkt är då vad som berättas om Simon Magern i Apostlagärningarnas åttonde kapitel. Det var i denna skildring som kyrkofäderna fann gnosticisomens upphov – med vilken rätt behöver vi inte nu diskutera. Simon ska ha verkat i Samariens huvudstad och där fått stort anseende för sina magiska konster. Så småningom uppstod en rik legendflora kring honom. Han har även givit upphov till termen simoni, alltså att kyrkliga tjänster som förutsätter en vigning säljs för pengar.

För att fortsätta med Nya testamentet, så är det särskilt i den johanneiska litteraturen som Tegnér finner spår av gnosticismen: ”Det finns nämligen mycket i Nya testamentets böcker som, åtminstone enligt vår uppfattning, inte utan vidare kan tolkas som rörande annat än gnostiskt.” Hit hör till exempel 1 Joh 2:18–19, där det talas om att många Antikrist har trätt fram. Här är följande utsaga viktig: ”Vem är lögnare om inte den som förnekar att Jesus är Kristus?” Enligt Tegnér betyder detta att förneka inkarnationen.

Det finns ett annat ställe hos Johannes som enligt honom ännu tydligare syftar på gnostikerna och i synnerhet Kerinthos: ”Denne (Jesus) är den som kom genom vatten och blod, Jesus Kristus, inte bara i vattnet utan i vattnet och blodet”, 1 Joh 5:6. Versen är på många sätt svårtolkad, men förmodligen har Bibel 2000 rätt med sin not, där det står: ”Motståndarna ansåg att Kristus inte var en verklig människa. Enligt deras tolkning av Matt 3:13–17 steg han ned från himlen och förenade sig med människan Jesus i dopet, men lämnade honom före korsfästelsen; han hade alltså varken förts eller dött.” Detta är en typiskt gnostisk lära.

Tegnér övergår så till att diskutera ett ställe i Paulus första brev till Timotheos, 1 Tim 1:1–4, där mottagaren förmanas att se till att det inte förkunnas avvikande läror och att man inte heller ägnar sig åt myter och ändlösa släkttavlor eller – som det återges i Bibel 2000 – ändlösa legender om förfäderna. Härmed avses säkerligen försöken hos vissa gnostiker att läsa in en djupare, symbolisk betydelse i vissa genealogier i Gamla testamentet.

Men paradnumret i Nya testamentet är ett ställe i sista kapitlet av samma brev till Timotheos, 1 Tim 6:20–21, där vi läser: ”O Timotheos, bevara det som anförtrotts dig och vänd dig bort från profant struntprat och invändningar från en kunskap med falskt namn.” I grekiskan står det *antitheseis tes pseudonymou gnoseos*. Att det rör sig

om en form av gnosticism är ställt utom varje tvivel – *Antitheseis* är för övrigt titeln på en skrift av Markion.

Men hur var synen på gnosticismen i samtiden? Fanns det något intresse för denna religiösa riktning utanför en liten krets av specialister? Att vissa romantiker fångslades av de säregna och för fantasin lockande namnen på olika företeelser, det ger hos oss Stagnelius ett tydligt exempel på.⁸ Demiurgen och eoner möter ofta hos honom. I övrigt får man säga att intresset var svalt. Man hade de svårtolkade notiserna hos kyrkofäderna att utgå från men hade inte lätt att relatera dem till kristendomen, i varje fall i dess lutherska form.

I två sammanhang kunde man emellertid få en viss, om än begränsad, inblick i gnosticismen som ett religiöst system för de invigda. Jag tänker på det svenska frimureriet och på swedenborgianismen.⁹ Det så kallade svenska systemet inom frimurarorden, som fick sin slutliga form av hertig Karl, den blivande Karl XIII, har i sig tagit upp vissa element från gnosos men givit dem en mera tydlig kristen utformning. Den esoteriska avgränsningen mot utomstående är gemensam. Swedenborgs religionsform är en synkretistisk skapelse som nästan inte kunde undgå att i sig absorbera åtskilligt från gnosticismen. Men Tegnér var inte frimurare och om Swedenborg har han flera gånger uttalat sig avvisande och nedlåtande.

Tegnérns pastoraldissertation är – trots författarens eget omdöme – en imponerande prestation. Det han säger om gnosticismen kan fortfarande i huvudsak anses vara riktigt. Ett problem för honom var synen på judendomen. Den var för honom identisk med Gamla testamentet och den rabbinska judendom som vi ser ett tidigt stadium av i Nya testamentet. Vi vet nu genom ökad tillgång till källor att flera former av judendomen vid den aktuella tiden var starkt präglade av olika orientaliska tankeströmningar av gnostisk prägel. Det är sannolikt i sådana judiska marginalgrupper som gnosticismen har haft sitt upphov.

Den syn på gnosticismen som framkommer i Tegnérns dissertation är nedlåtande. Redan orden ”diverse påhitt och spetsfundigheter” säger egentligen allt. Det är något märkligt att han valde just gnosticismen till ämne. Det var han själv som valde, ämnet var inte förelagt. Förmodligen har han under läsning i Nya testamentet blivit nyfiken på vad vissa utsagor kan syfta på, just de utsagor som han valde att diskutera. Där har han i de flesta fall kommit rätt, medan bilden av gnosticismens uppkomst behöver korrigeras och kompletteras. Jämfört med vad som annars lades fram som pastoraldissertation vid den tiden framstår dock Tegnérns opus som ett av de klart bästa.

8 Se Widengren 1944, s. 115–178.

9 Se Lamm 1918–1920 och Lenhammar 2000, s. 152–157.

AD
INAUGURATIONEM
VIRI CELEBERRIMI ATQUE AMPLISSIMI,
PHILOSOPHIÆ DOCTORIS,
D^{NI} ESAJÆ TEGNÉR,
A
S: A R: A M: TE
GRÆCÆ LINGUÆ PROFESSORIS ORDINARIJ
CLEMENTISSIME CONSTITUTI,
LITTERARUM
LITTERATORUMQUE PATRONOS,
HOSPITES HONORATIORES,
PATRES CIVESQUE ACADEMICOS
ET URBICOS
REVERENTER ET OFFICIOSE
INVITAT
ACADEMIÆ GOTHORUM CAROLINÆ
RECTOR
E. Z. MUNCK AF ROSENSCHÖLD.

LUNDÆ, MDCCCXII.
LITTERIS BERLINGIANIS.

Inbjudan till installationen av Tegnér som professor i grekiska 1812 som kunde äga rum sedan han disputerat i teologi. "Rektor Munk af Rosenschöld inviterar vetenskapens och vitterhetens beskyddare, hedersgäster, akademiska lärare, studenter samt stadens invånare till installationen av den till professor i grekiska av Kungl. Maj:t i nåder utnämnde filosofie doktor Esaias Tegnér." Även stadens borgare var alltså inbjudna till denna högtidlighet. (Lunds universitetsbibliotek.)

Men också ur en annan synpunkt är denna text värd vår uppmärksamhet. Den är nämligen den enda skrift av Tegnér som kan kallas för teologisk. I Tegnér's brev finns många ställen där han uttalar sig överlägset och ibland nedlåtande om teologin – det mest kända är väl det där han jämför förhållandet mellan teologin och religionen som en döds-kalle stjälp-t över en lilja. Än en gång visar det sig hur farligt det kan vara att ta honom på orden. Ty både på andra ställen i breven och i förteckningen över boksamlingen visar det sig att biskopen i Växjö läste mycket teologi livet genom, ja, kanske mer än någon annan biskop i Sverige.¹⁰ Det är att beklaga att det enda resultatet av detta är den pastoralavhandling som vi nu har ägnat vår uppmärksamhet åt. Tegnér hade kunnat göra mera, om han hade velat.

Man kan undra om bönderna i Stävie och Lackalånga fick någon glädje av sin kyrkoherdes pastoral-dissertation. Visst är att Tegnér's predikningar från den tiden inte påverkades av hans kunskaper om gnosticis-men i Nya testamentet. Men av allt att döma var hans relation med prebendeförsamlingarna bättre än i de flesta fall. Under alla förhållanden var det en fördel för honom att ha någon erfarenhet av att vara kyrkoherde när han tillträdde som biskop i Växjö.

10 Se Förteckning 1847.

Universitetens översättningskvarn

1800-talets dissertationsöversättningar och Tegnér's bidrag till en akademisk genre

De sex sista av de sammanlagt fjorton dissertationer som lades fram under Tegnér's presidium enligt Marklins kataloger över disputationer vid de svenska universiteten härrör från hans tid som professor i grekiska.¹ Fem av dem är flerspråkiga dissertationer som omfattar översättningar från grekiska till svenska, med korta noter och i ett fall även en inledning på latin; också den grekiska texten har tryckts tillsammans med översättningen. De fem dissertationerna lades fram 1817 (två stycken), 1820 och 1823 (två delar); de utgör fyra titlar eftersom den sista i raden är en miniserie i två delar som försvarades av två olika respondenter:

E. Tegnér (praes.) – Henr. Reuterdaahl (resp. *et auctor*), *Monumenta graecorum ex anthologia, graece et svethice*, Lund 1817 (juni).

E. Tegnér (praes.) – Carl Gustaf Retzius (resp. *et auctor*), *Sapphus vita et carmina*, Lund 1817 (juni).

E. Tegnér (praes.) – Lars Gustaf Palmqvist (resp. *et auctor*), *Hymnus homericus in Pana graece et svethice*, Lund 1820 (juni).

E. Tegnér (praes.) – Esaias M. Tegnér (resp. I) & Magnus Ullman (resp. II), *In imagines graecas. Ex anthologia*, I & II, Lund 1823 (maj).

Till sin utformning är dessa dissertationer typiska för en genre som jag har kallat dissertationsöversättningar i en tidigare studie av översättningar till svenska av grekisk och romersk litteratur i dissertationer försvarade i disputationer under 1800-talet vid svenska och finländska lärosäten, det vill säga universiteten i Uppsala, Lund, Åbo

1 Marklin 1820, s. 142–143; Marklin 1856, s. 95.

(fi. Turku) och Helsingfors (fi. Helsinki).² Dissertationsöversättningarna är ett fenomen eller en undergenre som uppstod i början av den fjärde perioden i Bo Lindbergs periodisering av det svenska dissertationsväsendet.³ Den nådde sin kulmen före periodens slut 1852 och fortlevde i starkt förminskad skala och under ändrade former ett litet tag, innan den upphörde helt.

En diskussion om dessa produkter av Tegnér's gärning som professor i grekiska vid Lunds universitet hör hemma i en volym ägnad åt hans latinska skrifter. När ett författarskap är så väl utforskat som Tegnér's, förvånar det inte att också dessa dissertationer har behandlats i forskningen, åtminstone de översättningar som inkluderades redan i samlingsvolymen *Smärre samlade dikter* (1828), nämligen den homeriska hymnen till Pan och de grekiska bilderna ur antologin (de två sista dissertationsöversättningarna).⁴ I sin grundliga studie *Tegnér's översättningsverksamhet* (1971) behandlar Jan Mogren såväl dessa som Tegnér's övriga översättningar i både tryck och manuskript från juvenilia till reconvalescentia samt hans utlåtanden om översättning.⁵ Den textkritiska utgåvan av hymnen till Pan och de grekiska bilderna i *Samlade dikter* är försedda med utförliga kommentarer som sätter dessa alster i deras tegnér'ska och samtida sociolitterära sammanhang.⁶ Det kan vara värt att påminna sig om att dessa översättningar, samt "Till den förmörkade solen (efter Pindarus)", är de enda tryckta översättningarna från grekiska av Tegnér's hand.

I det följande studeras Tegnér's dissertationsöversättningar, vilka som sagt utgör en stor andel av de dissertationer som försvarades under Tegnér's tid som professor. De studeras i egenskap av universitetsprodukter och diskuteras därför mot bakgrund av 1800-talets vidare dissertationsöversättningspraktik. Syftet är att undersöka hur hans gärning som professor i grekiska i det här avseendet står sig i jämförelse med kollegerna vid de svenska lärosätena. I denna avsikt beskrivs först den ganska stora korpus som dissertationsöversättningarna utgör översiktligt och kvantitativt, med fokus på den kronologiska utvecklingen, fördelningen över universiteten, val av text och författarskap. Därefter snävas de kronologiska ramarna ned till dissertationsöversättningar fram till och med 1823. Slutligen diskuteras dissertationsöversättningar vid Lunds universitet fram till och med 1823, med fokus på översättningar av poesi, det vill säga dels Tegnér's

2 Akujärvi 2014a; den stora mängden dissertationsöversättningar har också tidigare noterats i forskningen, se bl.a. Lindberg 1987, s. 117–118.

3 Lindberg 2022, s. 19–24.

4 Tegnér 1828, s. 278–287 och 288–290.

5 Mogren 1971, s. 122–132.

6 SD III, s. 72–73 och 168–174 för text, III, s. 355–357 och 573–579 för kommentar.

ovannämnda dissertationer, dels den nio delar långa översättningsserie av Hesiodos *Theogoni* som försvarades under Carl Christian Ebersteins presidium (1813–1818).⁷

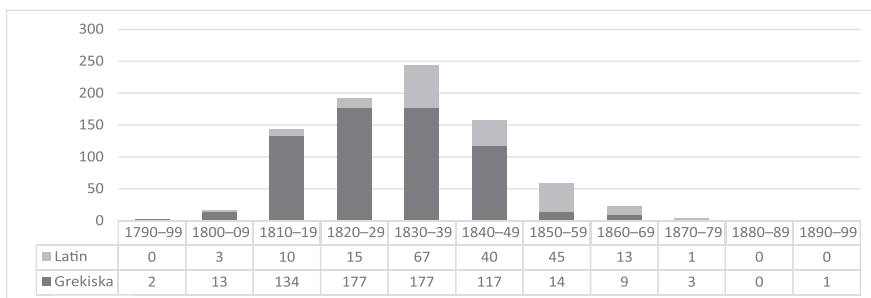
DISSERTATIONSÖVERSÄTTNINGSPRAKTIKEN MELLAN 1790- OCH 1890-TALET – ANTAL OCH KRONOLOGI, UPPGÅNG OCH FALL

Mellan 1797 och 1894 producerades 264 eller 841 dissertationsöversättningar till svenska av antik litteratur beroende på hur man räknar.⁸ De separata dissertationerna var ofta delar av serier som inte alltid avslutades. De kortaste serierna bestod av 2 och den längsta av 90 delar. I serierna var pagineringen kontinuerlig från den ena delen till den andra; brottet mellan delarna kunde komma mitt i en mening eller mitt i ett ord. Om förlagan trycktes parallellt med översättningen, kunde den grekiska eller latinska texten återfinnas på en dels sista sida och översättningen på nästa dels första sida. Ibland fick en avslutad dissertationsserie ett nytt gemensamt titelblad så att alla delar kunde samlas under en titel. På det sättet fungerade de verkligen som en publikation. Om serierna alltså räknas som en enda publikation är det totala antalet dissertationsöversättningar 264; 167 (63 %) av dessa består av översättningar av grekiska och 97 (37 %) av latinska texter. Om man i stället räknar de enskilda dissertationerna, det vill säga de enskilda disputationerna som skulle resultera av dissertationsöversättningarna, är antalet 841; 647 (77 %) av dessa består av översättningar av grekiska och 194 (23 %) av latinska texter. Efter 1852 har vi inga dissertationsöversättningsserier.

Den grekiska dominansen är således markant vare sig man räknar dissertationsserier eller enskilda dissertationer. Jag kommer att utgå från de enskilda dissertationsöversättningarna eftersom de tagna för sig ger en tydligare bild av verksamhetens kronologiska spridning och kvantitativa aspekter, framför allt antalet disputationer knutna till verksamheten.

7 Tillsammans med Jacob Faxes dissertationsserie i fyra delar med översättning av Platons *Menexenos* (1820–1822) utgör dessa summan av periodens lundensiska dissertationsöversättningar.

8 Statistiken i det följande grundar sig på undersökningen som gjordes för Akujärvi 2014a (även på engelska i Akujärvi 2017), till vilken läsaren hänvisas för en mer detaljerad diskussion. För en fullständig förteckning över de ingående dissertationsöversättningarna, se Akujärvi 2014b. Även om största möjliga noggrannhet har iakttagits är det möjligt att någon enstaka titel eller dissertationsdel har blivit förbisedd; det skulle inte påverka statistiken eller resonemanget annat än marginellt, utom om det rörde sig om en författare/text som översatts endast en eller några få gånger.

Figur 1. Dissertationsöversättningarnas kronologiska fördelning per årtionde från 1790- till 1890-tal uppdelat på källspråk.

Figur 1, som åskådliggör dissertationsöversättningarnas kronologiska fördelning över århundradet 1790- till 1890-tal, visar att produktionen är hög från 1810- till 1840-talet och hur snabbt verksamheten både trappades upp från de två första decenniernas enstaka dissertationsöversättningar och trappades ned under 1850-talet för att igen ge upphov till strödda dissertationsöversättningar under de sista decennierna. Figuren visar också tydligt att grekiska som källspråk visserligen dominerar, men att latin som källspråk blir proportionellt större från 1830-talet; på 1850- och 1860-talen är översättningarna från latin fler än de från grekiska.

Dissertationsöversättningarna till svenska fortsätter en äldre tradition av att föga en latinsk översättning till en edition av en text skriven på ett ovanligare språk, även när editionen trycks i en akademisk avhandling.⁹ Så hade översättning förekommit i dissertationer försvarade vid samtliga svenska universitet redan på 1600-talet. Till en början rörde det sig om latinsk översättning från hebreiska i editioner av rabbinska kommentarer till gammaltestamentliga texter eller annan rabbinsk litteratur¹⁰ och i mer begränsad omfattning i editioner av grekiska profana texter.¹¹ På 1750-talet började översättningar till svenska figurera bland de talrikare latinska översättningarna av

9 Jfr Akujärvi 2021.

10 Till de flitigare hörde Gustaf Peringer (Lillieblad), Daniel Lundius och Anders Boberg vid Uppsala universitet, Carl Schultén vid Uppsala, Pärnu och Lunds universitet, samt Haquin Stridzberg vid Lunds universitet.

11 Framför allt Laurentius Norrmannus vid Uppsala universitet producerade ett flertal editioner av grekiska retoriska verk med latinsk översättning och kommentar, men åtskilliga andra professorer lät studenter disputerat på en avhandling med grekisk text och latinsk översättning, t.ex. Georg Wallin d.y. vid Uppsala och Johan Engeström vid Lunds universitet.

gammatestamentliga texter och passager ur den befintliga svenska översättningen av Gamla testamentet och, något senare, Nya testamentet.¹²

Från sent 1780-tal märks ett växande intresse för översättning av grekisk poesi vid Uppsala universitet och Kungliga Akademien i Åbo, först till latin och sedan också till svenska. De två första dissertationsöversättningarna till svenska försvarades under Christopher Dahls presidium år 1797 och presenterar svenska prosaversioner av var sitt pindariskt olympiskt ode.¹³ Ungefär samtidigt försvarades dissertationer med latinska översättningar av grekisk poesi, bland andra tre dissertationer med översättningar till latin av Pindaros, en i Åbo och två i Uppsala.¹⁴ Det enda som skiljer Dahls dissertation från dessa är målspråket, svenska i stället för latin. Dessa dissertationer synes reflektera det nyhumanistiska intresset för antiken vid de svenska universiteten. Till sin utformning och sitt innehåll är de typiska för dissertationsöversättningsgenren under 1800-talet: den valda källtexten är kort, litterär och tryckt parallellt med översättningen, inledning och noter finns och själva dissertationen är inte omfångsrik.

Utöver dissertationsöversättningarna till svenska disputerades det under hela denna period också på översättningar med andra käll- och målspråk. Utöver en stadig rännil av översättningar från grekiska till latin, finns det också några enstaka översättningar från grekiska till finska och engelska och en översättning från latin till grekiska, för att nämna endast de kombinationer som är aktuella vid översättning från de två klassiska språken. Dessutom förekommer översättning av svensk poesi till latin; bland annat finns Tegnér's *Nattvardsbarnen* och delar av *Frithiofs saga* i latinska versioner av Johan Tranér (1833–1835) respektive Johan Gustav Ek (1850). Flest i denna grupp är översättningarna från grekiska till latin. Mellan 1790- och 1870-talen lades det fram åtminstone en sådan avhandling per decennium, utom på 1820-talet då det inte producerades någon och på 1860-talet då det producerades tretton avhandlingar med översättning från grekiska till latin. Den plötsliga uppgången under samma decennium som dissertationsöversättningarna till svenska minskade än mer är anmärkningsvärd.

Den branta nedgången på 1850-talet härrör från den revision av statuterna för Uppsala och Lunds universitet som efter en lång debatt antogs 1852 och trädde i kraft 1853

12 Här utmärker sig ingen med avseende på översättningar, men som exempel kan nämnas Johan Adam Tingstadius vid Uppsala universitet, Isaac Ross vid Kungliga Akademien i Åbo och Nils Hesselgren vid Lunds universitet, med avhandlingen *Vaticinia Haggaei, versa et illustrata* som försvarades av Esaias äldre bror Lars Gustaf 1799 för teologie kandidatgraden. Framför allt Johan Floderus producerade två långa dissertationsserier kring den svenska översättningen av Matteusevangeliet respektive paulinska epistlar. För detaljer, se Akujärvi 2021.

13 Dahl – Knös 1797; Dahl – Örnberg 1797.

14 Malmström – Krogius 1789; Pousette – Öhrström 1790; Hesselgren – Lindström 1796. Se också Dahl 1790–1806; Lagus – Mollerus 1796.

med övergångsregler som gällde fram till magisterpromotionen i Uppsala år 1854.¹⁵ Efter 1852 publicerades endast 54 dissertationsöversättningar; denna siffra exkluderar de 16 dissertationer som trycktes 1853 och 1854 men försvarades enligt de gamla statuterna.

De regeländringar som framför allt påverkade dissertationsöversättningarna var att disputationer *pro exercitio* avskaffades eftersom de hade utgjort nästan 60 procent av alla dissertationsöversättningar före 1852.¹⁶ Att studenten själv skulle skriva och försvara sin dissertation utan preses hjälp ledde till att seriedissertationerna försvann. Att latinet inte längre var obligatoriskt språk för disputation och avhandling samt att studenten inte längre behövde ha betyg i fakultetens samtliga ämnen för kandidatexamen började urholka de antika språkens ställning, även om de tillfälligt säkrades i egenskap av "tvångsämnena". Att vetenskaplig skicklighet skulle vara den enda grunden för bedömning av sökande till akademiska tjänster gjorde dissertationsöversättningar som akademiskt specimen mindre attraktiva, eftersom de färdigheter som de demonstrerade – förståelse av källspråket, formuleringsförmåga på målspråket, versifikatorisk förmåga (om det var en poetisk översättning) och lingvistiska, historiska och litterära handbokskunskaper, om översättningen hade en kommentar – inte längre premierades lika högt som avhandlingar som lade fram nya rön. Filologin professionaliserades och blev mindre av en konst. Disputationsaktens betydelse minskade i förhållande till avhandlingen, vilket medförde att de dissertationsöversättningar som producerades efter 1852 var mer omfångsrika än de tidigare. Detsamma gällde för alla typer av avhandlingar.¹⁷

Källspråk och textval

Den kronologiska översikten ovan visar att grekiska dominerade som källspråk. Det gjordes mer än tre gånger så många översättningar från grekiska som från latin. Figur 1 visar också att översättningarna från grekiska minskar radikalt på 1850- och 1860-talen, medan de från latin ökar svagt. Kanske beror det på att studenten föredrog latinet som källspråk när han skulle arbeta mer självständigt, eller på vad läraren eller handledaren föreslog. För lärarens betydelse talar att 1860-talets nedgång i översättningar från grekiska till svenska sammanfaller med ett uppsving av översättningar från samma

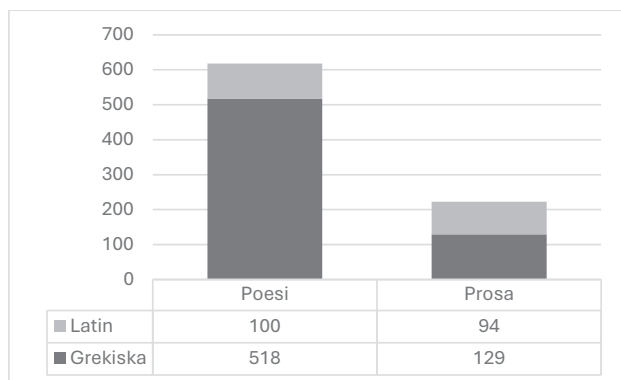
15 Frängsmyr 2010, I, s. 14–17, 295–297, II, s. 14–16; Gierow 1971, s. 125–155; Lindberg 2022, s. 209–221.

16 Med ett undantag är samtliga dissertationsöversättningar från Åbo/Helsingfors *pro exercitio*. Mer om de finländska förhållandena nedan.

17 Jfr Lindberg 1987, s. 234–235.

källspråk till latin. Dessa lades med några få undantag fram vid Uppsala universitet när professuren i grekiska innehades av Johan Spongberg (1853–1874), som var en god latinist och vidmakthöll latinets aktiva bruk i föreläsning och skrift, även om han själv inte var en produktiv författare.¹⁸

Vilka texter översattes? Figur 2 nedan, som redovisar textens form – prosa eller poesi – fördelat på de två källspråken, visar att övervikten för poetiska källtexter är nästan lika stor som övervikten för grekiska som källspråk: 618 av 841 dissertationsöversättningar är av poetiska texter. Av dem är 518 av grekisk och 100 av latinsk poesi. Av de 223 översättningarna av prosatexter är 129 från grekisk och 94 från latinsk prosa. Översättningar av grekisk poesi dominerar alltså fullständigt, medan det råder nästan balans mellan prosa och poesi i kategorin översättningar från latin.

Figur 2. Översättningarnas fördelning över källspråk samt prosa respektive poesi.

Redan preferensen för poesi antyder att källtexter som kan beskrivas som estetiskt tilltalande översattes i särskilt hög utsträckning. Om vi tittar på vilka författare som översattes, blir det snabbt tydligt att några få källtexter dominerade men att urvalet samtidigt är ganska brett. Nedan presenteras en översiktlig lista över samtliga översatta författare eller texter från respektive källspråk, inte i alfabetisk ordning utan efter hur många dissertationsöversättningar det finns av respektive författare eller text. När namn eller titel är grupperad i intervaller anger siffran efter namnet eller titeln antalet dissertationsöversättningar som gjordes av samma författare eller text.

18 Om Spongberg, grundligast i Rudberg 1946–1947. Se också Akujärvi 2015a.

Förteckning över antalet dissertationsöversättningar per källtext

Källspråk grekiska:

100 +: de homeriska eposen (164)

50–30: *Anacreontea* (46), Demosthenes (46), Euripides (37), Aischylos (36), Sofokles (36)

29–10: Platon (29), Pindaros (27), *Anthologia Graeca* (25), Thukydides (22), Hesiodos (21), Aristoteles (17), Theokritos (16), Sapfo (13), Bion av Smyrna (12), homeriska hymner (11), Aristofanes (10)

4: Hermesianax av Kolofon, Herodotos, Johannes Chrysostomos, Kallimachos, Klemens av Rom, Xenofon

2: Kratinos, pseudo-Longinos, Lukianos, pseudo-Lykofton, Moschos, Musaios, Theofrastos

1: Apollonios av Rhodos, Diofantos, Kleantes, Krates av Thebe, Lysias, Mimnermos, Naumachios, Panyassis, Proklos av Konstantinopel, Quintus av Smyrna, Solon, Tyrtaios

Källspråk latin:

10 +: Cicero (42), Tacitus (32), Ovidius (21), Horatius (16), Livius (16)

7: Ausonius, Catullus, Plautus, Propertius, Tibullus

4: Juvenalis

3: Claudius Claudianus, [Vergilius]¹⁹

2: Lactantius, Martialis, Plinius d.y., Sulpicia, Terentius

1: Annaeus Florus, Calpurnius Siculus, Persius, Pomponius Mela, Statius, Valerius Flaccus

Förteckningen visar att det som översattes var litterära texter och texter som är intressanta för studiet av litteratur, exempelvis *Om det sublīma* (*De sublimitate*) som i manuskript tillskrivs "Dionysios eller Longinos" som numera går under författarnamnet pseudo-Longinos för att markera attribueringens osäkerhet. I prosa märks en preferens för retorik i all synnerhet. Tal av Demosthenes, Lysias, Cicero liksom homilier av Johannes Chrysostomos och Proklos av Konstantinopel översattes; i urvalet ur Herodotos, Thukydides, Xenofons, Livius och Tacitus historiska skrifter är preferensen för tal slående. Det är få prosaförfattare i listan ovan som inte kan beskrivas som intressanta för sina litterära kvaliteter, men dit hör avgjort inte Aristoteles *Kategorier* eller Diofantos *Aritmetik*, möjligen inte heller Pomponius Melas *Geografi*.²⁰

19 Översättningar av *Copa*, *Culex* och *Moretum* ur *Appendix Vergiliana*.

20 Afzelius 1848; Glimstedt 1855; Leidesdorff 1856.

Givet att översättningar av poesi och särskilt grekisk poesi dominerar stort, som visades ovan, är det inte förvånande att det bland de fjorton författare eller texter som finns översatta i fler än tjugo dissertationer återfinns åtta poster med grekisk poesi – de homeriska eposen, de så kallade anakreontiska dikterna, de tre stora tragödnerna, Pindaros, epigram ur den grekiska antologin och Hesiodos – och en romersk poet, Ovidius. Översättningsfrekvensen för de homeriska eposen är frapperande. Både för de homeriska eposen och de flesta andra författarskap som översattes i stor mängd gäller att det i allmänhet är en eller ett par översättare som producerat den stora mängden dissertationsöversättningar. Mer om detta nedan.

Det är värt att notera att antalet återöversättningar av samma dikter eller samma textstycke är lågt, vilket hänger samman med att många av författarskapen översattes av samma översättare. I de fall som översättarna av samma text är fler än en tycks de ha haft kännedom om tidigare översättningar, så att återöversättning antingen undveks eller gjordes avsiktligt för att producera en bättre svensk version. Detta kan noteras vad gäller översättningar av större verk: *Iliaden* respektive *Odysseen* översattes av två olika översättare, få av översättningarna av de grekiska tragödnerna överlappade men när de gjorde det var det för att skapa en bättre översättning i ett för översättaren viktigt avseende, exempelvis metrisk.²¹ Vad gäller smärre stycken, såsom enskilda dikter ur *Anthologia graeca*, är det svårare att avgöra om överlappningar är avsiktliga och signifikanta eller accidentella.

Anthologia graeca, ”den grekiska antologin”, är en konstruktion och benämning – en används som samlingsbegrepp för att beteckna de stora ackumulerade urval och mestadels tematiskt organiserade samlingar av grekiska epigram som bevarats i två huvudsakliga samlingar. Det äldsta och största kallas *Anthologia Palatina* (15 böcker) efter Bibliotheca Palatina i Heidelberg, det bibliotek där samlingens huvudvittne finns, utom en del av manuskriptet som finns i Paris. Det andra urvalet kallas *Anthologia Planudea* efter kompilatorn Maximus Planudes som 1301 färdigställde ett mindre urval epigram (7 böcker). Trots sitt mindre urval utgör Planudes antologi ett viktigt supplement till *Anthologia Palatina* i det att den bevarar ett stort antal ekfrastiska epigram som beskriver monument och statyer; i moderna editioner av den grekiska antologin trycks Planudes tillägg till *Anthologia Palatina* som bok 16, men citeras i allmänhet som *Anthologia Planudea*.

Bredden i urvalet är stor, men de mest översatta texterna hör till de mest kanoniska klassiska texterna. Kronologiskt sett dominerar de perioder som traditionellt uppfat-

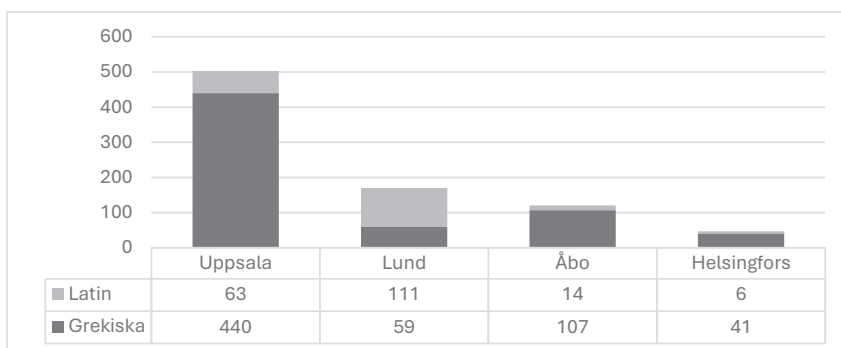
21 Detta gäller exempelvis dramaöversättning i allmänhet, och nyöversättningarna av Sofokles *Aias* i synnerhet; se Akujärvi 2015a och 2015b (om Homerosöversättningar), men jag avser att studera nyöversättningar djupare i en kommande undersökning.

tats som litteraturernas höjdpunkter i kreativt och estetiskt hänseende. För den grekiska litteraturen innebär detta den förklassiska och klassiska perioden – av författarna som översattes mer än tio gånger är endast Theokritos och Bion av Smyrna senare; dikterna i den grekiska antologin är från skilda perioder, och de anakreontiska dikterna behandlades fortfarande som äkta. Av de romerska författare som översattes sju eller fler gånger hör alla till den klassiska perioden, utom Plautus (förklassisk), Tacitus (efterklassisk) och Ausonius (senantik).

Valet av texter verkar ha styrts av en strävan att översätta kanoniska texter. Det som översattes i störst omfattning är också de författare som oftast gicks igenom på universitetets föreläsningar, men dissertationsöversättningarnas urval är inte begränsat till de författarskapen. Man tycks dock samtidigt ha undvikit texter som redan fanns i prisade översättningar. Det är en rimlig förklaring till valet av de mest översatta texterna och till varför Vergilius saknas i listan med tanke på Gudmund Jöran Adlerbeths av samtiden högt prisade översättningar.

Universiteten och översättarna

Vilka var översättarna och vid vilka universitet verkade de? Hur såg de enskilda universitetens översättningsprofiler ut? Figur 3 nedan specificerar hur den totala dissertationsöversättningsproduktionen fördelade sig över de fyra lärosätena och i fråga om preferens för källspråk.

Figur 3. Dissertationsöversättningar per universitet med hänsyn till källspråk.

Uppsala universitet dominerar; där försvarades sammanlagt 503, vilket motsvarar 60 procent av alla dissertationsöversättningar. Uppsala är översättningspraktikens

främsta centrum inte bara för att det största antalet dissertationsöversättningar producerades där, utan också för att det var där bruket att disputerar på dissertationer med svensk översättning började år 1797. När de första dissertationsöversättningarna till svenska försvarades vid Lunds universitet år 1813, hade 84 sådana dissertationer försvarats i Uppsala.

När den första dissertationsöversättningen till svenska försvarades i Åbo år 1816 var de institutionella förutsättningarna där annorlunda än i Uppsala och Lund. Även om akademien i Åbo som bekant inte längre var "kunglig" utan "kejsrerlig", visar bland annat dissertations(översättnings)praktiken att lärosätets svenska arv var märkbart även efter 1809. På drygt tio år försvarades 121 dissertationsöversättningar där innan universitetet flyttades till Helsingfors såsom Kejsrerliga Alexandersuniversitetet i Finland efter den förödande stadsbrand som drabbade Åbo 1827. I samband med flytten reformerades också statuterna. De ändringar som har betydelse för denna diskussion gällde disputationerna; en avhandling *pro exercitio* försvarades nu för magistergraden, den *pro gradu* gällde doktorsgraden. Men fram till 1852 var det också i Finland möjligt för en student att disputerar på en avhandling som hade författats av preses och vars tryckning studenten bekostat. Den sistnämnda förändringen märks dock inte i materialet, eftersom den sista dissertationsöversättningen till svenska i Helsingfors försvarades 1849.²²

Ytterligare två observationer är värda att göra angående figur 3. I Lund och Åbo/Helsingfors produceras ungefär lika många dissertationsöversättningar, 170 respektive 168. Vad gäller källspråk kan det noteras att översättningar från grekiska dominerar i både Uppsala och Åbo/Helsingfors med 87 till 88 procent av samtliga dissertationsöversättningar vid respektive lärosäte, medan översättningar från latin dominerar i Lund med 65 procent; 57 procent av samtliga översättningar från latin producerades i Lund.

Universitetens översättningsprofiler kan knytas till de personer som var verksamma där. Så, vilka var översättarna? Frågan ska inte utredas biografiskt, utan kvantitativt utifrån översättarnas ställning vid universitetet och funktion under disputationen. På grund av regeländringarna år 1852 en avgörande brytpunkt. Tre översättarprofiler utkrystalliserar:

(1) *Student-respondenten* som översättare: 148 översättare som gjorde 154 översättningar; 101 före 1852 och 53 efter 1852.²³ Till denna kategori förs alla de dissertationer där respondenten benämns *auctor*, *interpret* eller liknande på titelbladet; i vissa fall

²² Gylden – Söderholm 1849.

²³ Strikt kronologiskt är översättningarna efter 1852 69 stycken, men den siffran inkluderar 16 dissertationer som under en övergångsperiod försvarades efter 1852 men i enlighet med de äldre statuterna.

kan det innebära att en översättning felaktigt tillskrivs en student (se nedan angående Palmqvist) eller tvärtom att översättningen inte blir tillskriven studenten.²⁴ Antalet dissertationer är något högre än antalet översättare, vilket betyder att några få studenter skrev och försvarade dissertationsöversättningar både *pro exercitio* och *pro gradu*, men de flesta nöjde sig med en enda. Därför är antalet översättare stort i förhållande till antalet dissertationsöversättningar i denna kategori i jämförelse med de två följande.

(2) *Magister-praeses* som översättare: 31 översättare, 110 dissertationsöversättningar. Till denna grupp förs de översättare som hade en akademisk grad, ofta också någon lägre befattning, såsom *docens* eller *adjunctus* i enlighet med den information som anges under preses namn på titelbladet, och som antingen aldrig blev professor eller slutade översätta efter att ha uppnått professorsvärdigheten. Det sistnämnda skiljer denna grupp från nästa. De flesta i denna grupp översatte och presiderade för endast en titel, men den titeln var ofta en serieöversättning (upp till 24 delar). Alla utom en har tillkommit före 1852; den är också veterligen den enda dissertationsöversättningen som efter 1852 användes för meritering (docentur i grekiska språket och litteraturen i Uppsala). Översättaren, Aron Martin Alexandersson, blev sedermera professor i grekiska i Lund.²⁵

(3) *Professor-praeses* som översättare: 15 översättare, 577 dissertationsöversättningar. Till denna grupp förs de dissertationsöversättningar som producerats av en professor, inklusive dem som han hade presiderat över innan han avancerade till professuren. Det bidrar till att antalet dissertationer i denna grupp är så stor.

I denna grupp återfinns flest dissertationsöversättningar men det minsta antalet översättare. 577 översättningar är 68 procent av samtliga översättningar och 73 procent av dem som gjordes före 1852 (siffran inkluderar de 16 dissertationer som försvarades enligt de gamla reglerna under övergångsperioden). Endast 39 av de 577 dissertationerna av översättarna i denna grupp är enskilda titlar; resterande 538 dissertationer utgörs av 54 seriedissertationer som består av mellan 2 och 90 delar. De mest flitiga professorerna (Tranér, Sjöström och Palmblad, se nedan) producerade särskilt omfattande dissertationsserier på 25–90 delar, men serierna på 17 eller färre delar utgör majoriteten. Professorerna tycks ofta ha nöjt sig med att översätta en text, stycka upp den och dess anmärkningar (om sådana fanns), fördela bitarna bland studenter som betalade för tryckkostnader och fick en text att lägga fram. Till dissertationens kärna kunde studenterna lägga dedikationer till familj och välgörare, samt teser som avhandlades på disputationssakten.²⁶

24 Jfr Akujärvi 2014a, s. 34.

25 Alexandersson 1868.

26 Se Akujärvi 2014a och 2014b för detaljer.

Tabell 1 nedan samlar information om översättarna i denna grupp. Listan är inte sorterad i bokstavsordning efter översättarens namn, utan efter antalet dissertationsöversättningar han producerat (andra kolumnen). Många av professorerna presiderade också för dissertationsöversättningar som studenter gjort (tredje kolumnen). Tabellen specificerar vidare hur stor andel dissertationsöversättningarna, som de själva eller studenter översatt, utgör av det samlade antalet dissertationer som de presiderade över (fjärde kolumnen). Sedan följer information om perioden under vilken de var verk-samma som översättare av respektive preses för dissertationsöversättningar (femte ko-lumnen). Med undantag för Christopher Dahl verkade alla på 1800-talet. Slutligen anges källspråk (sjätte kolumnen) och universitet (sjunde kolumnen).

	Över-sättare	Preses	Andel	Övers.-period	Språk	Universitet
Johan Tranér (1770–1835)	220	4	92 %	1807–1833	GR	Uppsala
Axel Gabriel Sjöström (1794–1846)	145	–	91 %	1816–1846	GR	Åbo/Helsingfors
Vilhelm Fredrik Palmblad (1788–1852)	55	19	60 %	1836–1851	GR	Uppsala
Gustav Knös (1773–1828)	49	1	21 %	1809–1813	GR	Uppsala
Johan Gustaf Ek (1808–1862)	24	2	47 %	1833–1853	LA	Lund
Joseph Otto Höijer (1775–1833)	23	15	54 %	1810–1831	GR	Uppsala
Johannes Gabriel Linsén (1785–1848)	18	1	35 %	1817–1842	LA	Åbo/Helsingfors
Carl August Hagberg (1810–1864)	14	–	59 %	1831–1842	GR	Uppsala/Lund
Ebbe Samuel Bring (1785–1855)	11	17	10 %	1829–1839	LA	Lund
Olof Kolmodin (1766–1838)	10	8	29 %	1809–1836	LA	Uppsala
Christopher Dahl (1758–1809)	2	1	5 %	1797, 1809	GR	Uppsala
Esaias Tegnér (1782–1846)	3	2	36 %	1817–1823	GR	Lund

Carl Edvard Zedritz (1805–1859)	1	5	32 %	1851–1854	LA	Uppsala
Nils Abraham Gyl- dén (1805–1888)	1	1	6 %	1836–1849	GR	Helsingfors
Eric Götlin (1744– 1820)	1	–	12 %	1811	LA	Uppsala

Tabell 1. Förteckning över professorerna och deras dissertationsöversättningar, översatta av dem själva respektive av respondent.

De fyra mest flitiga producerade tillsammans fler än hälften av alla dissertationsöversättningar och nästan fyra femtedelar av de översättningar som producerades av denna grupp översättare.²⁷ Av tabellen blir det tydligt att huvuddelen av dissertationsöversättningarna är knuten till några få personer, vars dominans är så stor att den reflekteras i universitetens profiler. De mest flitiga, verksamma i Uppsala och Åbo/Helsingfors, översatte från grekiska. Johan Tranér, professor *regius* från 1815 men aldrig ordinarie professor i Uppsala, och Axel Gabriel Sjöström, verksam i Åbo och från 1833 professor i grekiska i Helsingfors efter universitetets flytt dit, stod i en klass för sig med sina 220 respektive 145 översättningar. De utmärker sig också genom att översättningar utgjorde mer än 90 procent av deras sammanlagda dissertationsproduktion. Andelen dissertationsöversättningar i Vilhelm Fredrik Palmblads och Gustav Knös, professorer i grekiska i Uppsala 1835–1852 respektive 1810–1814, dissertationsproduktion är betydligt lägre, men båda presiderade för 50 eller fler dissertationsöversättningar vardera. De mest flitiga översättarna i Lund, Johan Gustaf Ek, professor i latin (*eloquentiae et poëseos*) 1842–1862, och Ebbe Samuel Bring, professor i historia 1828–1855, översatte däremot från latin.

Uppgiften om hur stor andel dissertationsöversättningarna utgjorde i dessa personers sammanlagda dissertationsproduktion (i bemärkelsen antalet disputationer som personen i fråga presiderat för) har inkluderats eftersom den ger en uppfattning om hur vanligt eller ovanligt det var att deras studenter disputerade på översättning till svenska av antika texter. Spännvidden mellan de mest och de minst flitiga i denna grupp är stor både i absoluta siffror och sett till andelen. Det senare blir särskilt tydligt i tabellens nedre del, och avslöjar de professorer vars dissertationsöversättningar trots sitt ringa antal ändå utgör en stor del av deras sammanlagda dissertationsproduktion. För både Tegnér i Lund och Carl Edvard Zedritz, professor i latin i Uppsala

27 Koncentrationen till några få individer är än mer tydlig sett till de dissertationsöversättningar som producerades i Finland: Axel Gabriel Sjöström och Johannes Gabriel Linsén producerade 97 % av alla dissertationsöversättningar som försvarades i Åbo och Helsingfors.

1852–1859, utgjorde några få dissertationsöversättningar omkring en tredjedel av deras i övrigt blygsamma dissertationsproduktion; de presiderade inte för många disputationer och bägge var mindre flitiga som akademiska än som skönlitterära författare. Tegnér lämnade dessutom professorsstolen i Lund för biskopssätet i Växjö efter tolv år som professor.

DISSERTATIONSÖVERSÄTTNINGSPRAKTIKEN FRAM TILL 1823

Ovan har dissertationsöversättningspraktiken beskrivits övergripande utan hänsyn till kronologi annat än för att överblicka produktionen decennievis och för att ta hänsyn till brytpunkten 1852 som inte kan ignoreras. Men hur såg det ut mellan 1817, när Tegnér först uppmuntrade sin student Henrik Reuter Dahl att disputer på en dissertationsöversättning, och 1823, när han tillhandahöll översättningar till Magnus Ullman och sin brorson och namne att trycka upp i en dissertationsserie att försvara på disputation?

Att praktiken ökade närmast explosionsartat under 1800-talets första decennier har redan framkommit. För att zooma in på de sju åren då Tegnér också bidrog till "den översättningskvarn" som drogs igång vid universiteten av nyhumanismens återupplivande av antikstudierna och "som vid akademierna malde fram en jämn ström av disputationer", för att låna Jan Mogrens metafor,²⁸ och beskriva den i siffror enligt samma kategorier som använts ovan, kan följande noteras:

- **Kvantitet och utveckling:** Till och med år 1816 producerades sammanlagt 113 dissertationsöversättningar; till och med år 1823 hade antalet mer än dubblats till 252.
- **Källspråk:** Till och med år 1816 gjordes 104 översättningar från grekiska och 9 från latin; till och med år 1823 hade antalet översättningar från grekiska mer än dubblats till 239 medan de från latin ökade med 4 till sammanlagt 13.
- **Typ av text:** Till och med år 1816 gjordes 57 översättningar av poesi och 56 av prosa; till och med år 1823 hade antalet översättningar av poesi mer än tredubblats till 184 medan de av prosa ökade med 12 till sammanlagt 68.
- **Universitet:** Till och med år 1816 var översättarna till 107 dissertationer verkssamma vid Uppsala, 4 vid Lunds universitet och 2 vid Kungliga Akademien i Åbo; till och med år 1823 var ökningen större i Lund och Åbo, men som ovan visats kom de aldrig ikapp Uppsala: en ökning till 203 dissertationer av över-

²⁸ Mogren 1971, s. 122.

sättare vid Uppsala universitet, 20 vid Lunds universitet och 29 vid Kungliga Akademien i Åbo.

- Översättare: Till och med år 1816 var 94 dissertationer översatta av professorer, 16 av ”karriärister” och 3 av studenter; till och med år 1823 mer än dubblades dissertationerna översatta av professorer till 218, och dissertationer översatta av ”karriärister” ökade till 28 och de av studenter till 6.

Redan från praktikens första början märks alltså de tendenser till dominans som kommer till synes när praktiken som helhet sammanfattas; i de flesta fall är tendenserna ännu mer markanta i inledningsfasen. Mer än 90 procent av alla översättningar är från grekiska. Mer än 90 procent av översättningarna producerades vid Uppsala universitet fram till 1816, en siffra som sjönk till 80 procent fram till 1823. Professorer är översättare till fler än 80 procent av dissertationerna. Tabell 1 ovan, kolumnen ”Övers.-period” som specificerar perioden då de var verksamma som översättare och/eller preses för dissertationsöversättningar, visar vilka som var aktiva redan under århundradets första decennier: Dahl, Gömlin, Höijer, Knös, Kolmodin, Sjöström och Tranér, till och med år 1823 tillkom Linsén och Tegnér.

Den enda siffra som avviker är fördelningen mellan översättningar av prosa och poesi. Fram till 1816 översattes i princip lika mycket prosa som poesi, men fram till 1823 ökade översättningarna av poesi proportionerligt mer än prosaöversättningarna, till 73 procent av det totala antalet, vilket är samma siffra som gäller sett till fördelningen mellan prosa och poesi för samtliga dissertationsöversättningar. Detta förhållande kan knytas till professorerna i grekiska vid Uppsala universitet Gustav Knös (1810–1814) och Joseph Otto Höijer (1815–1833) samt professor *skytteanus* Olof Kolmodin (1805–1838), vilka producerade ett stort antal dissertationsöversättningar av prosatexter: Demosthenes orationer, tal ur Thukydides historia och utdrag ur Tacitus verk med ett personhistoriskt fokus.

Vad gäller val av text kan en ännu större övervikt för de stora klassiska författarskapen konstateras under dissertationsöversättandets första decennier. Bland de grekiska författarskap eller texter som återfinns i särskilt många dissertationer fram till 1823 märks de homeriska eposen och hymnerna, Hesiodos *Theogoni*, Pindaros, Demosthenes, Herodotos, Platon, Thukydides, Bion av Smyrna, Theokritos och den grekiska antologin. Bland de romerska författarna är Horatius, Ovidius och Tacitus de enda som översattes. Ofta rör det sig om dissertationsserier där samme översättare är ansvarig för alla eller de flesta dissertationerna.

Framväxten av praktiken att disputerar på svenska översättningar av profan antik litteratur i det sena 1700- och tidiga 1800-talet sammanfaller kronologiskt med nyhumanismen, vilken, som Bo Lindberg noterar, stimulerade de klassiska studierna i

Sverige.²⁹ Den grekiska dominansen i källspråk samt specifika textval, som Homeros, Hesiodos eller Pindaros, vittnar om en stark nyhumanistisk impuls i översättningspraktikens begynnelse. I en tidigare undersökning har jag föreslagit att dissertationsöversättningarna blev så många eftersom de svarade mot många behov i den bildningsanstalt för blivande ämbetsmän i stat, skola och kyrka som det tidiga 1800-talets universitet var.³⁰

Den filosofiska fakulteten utbildade inte specialister utan generalister, för vilka språk, stil och argumentation hörde till de viktigaste färdigheterna. En översättning demonstrerade förståelse av, och färdighet i att tolka, en text skriven på källspråket, formuleringsförmåga på målspråket (samt eventuell förståelse för vers och poesi om det var en versöversättning av poesi), samt historiska, biografiska och litterära kunskaper liksom andra handbokskunskaper, om översättningen hade en kommentar. För studenten kunde det räcka som merit för fortsatta studier eller tjänst även när han disputerade på en översättning gjord av någon annan, och för karriäristen kunde dissertationsöversättningar tjäna till befordran. För professorn var dissertationerna en lättillgänglig och gratis publikationskanal om studenten disputerade på hans text, och särskilt seriedissertationerna lättade på arbetsbördan när studenterna fortfarande skulle disputerat både för övnings skull och för graden.

TEGNÉR OCH DISSERTATIONSÖVERSÄTTNING

Dissertationsöversättningarna

Dissertationsöversättningarna som försvarades under Tegnér's presidium är tidiga sett till det faktum att de producerades vid Lunds universitet, även om de inte var de första där. Carl Christian Eberstein, son till teologie professorn och senare biskopen Carl Johan Eberstein, magister och docent samt befördrad till adjunkt i grekiska 1815, mot Tegnér's rekommendation och vilja, hade dessförinnan hunnit låta fyra studenter disputerat på fyra delar (1813, 1814 [2 delar] och 1816) av en översättningsserie av Hesiodos *Theogonin* som skulle bli nio delar lång.³¹ En av disputationerna diskuteras nedan.

Tegnér var också underrättad om dissertationsöversättningar vid Uppsala universitet. Det visar ett brev till Erik Gustav Geijer, daterat den 17 februari 1811, där Tegnér bland andra nyheter frågar om Tranér har fortsatt sin översättning av *Iliaden* ”som sy-

²⁹ Lindberg 1987, s. 99–101.

³⁰ Akujärvi 2014a. Se även Lindberg 1987, s. 114–122 och 232–236.

³¹ Eberstein 1813–1818. Om Eberstein, se Carlquist & Steffen 1949.

nes lofva så mycket”, ett omdöme som Tegnér tycks ha reviderat senare.³² Tranérs översättning av *Iliadens* tolv första böcker skulle med sina nittio delar bli den längsta dissertationsöversättningsserien när han avslutade arbetet 1822, men fram till februari 1811 hade han bara hunnit avsluta seriens första sex delar, vilka omfattade första boken.³³

På grund av hans kännedom om andra dissertationsöversättningar är det inte förvånande att de fem som försvarades under Tegnérns presidium på många sätt är typiska för genren, som nämnts ovan. Dissertationerna är korta, de två sista utgör en miniserie om två delar, den grekiska texten har tryckts med översättningen, de lägger fram fullständiga översättningar av kortare stycken grekisk poesi, till texten finns anmärkningar med information om olika utgivares föreslagna ändringar i texten, alternativa tolkningar och realiaförklaringar, och en öppnar med en inledande text om Sapphos liv. Texterna – dikter i två tematiska urval ur *Anthologia Graeca*, Sapphos lyrik och en homerisk hymn (till Pan) – hör till det slags grekiska texter som översattes både i och utanför universitetet under 1700-talets sista och 1800-talets första decennier.

Med tre års mellanrum, mot slutet av vårterminen på promotionsåren 1817, 1820 och 1823, försvarades dissertationerna för filosofie magistergraden av (i kronologisk ordning) respondenterna Henrik Reuterdaahl (1795–1870, senare teologie professor i Lund, biskop i Lunds stift och ärkebiskop), Carl Gustaf Retzius (1798–1833, senare professor vid Veterinärinrättningen i Stockholm), Lars Gustaf Palmqvist (1797–1872, senare adjunkt i historia i Lund, kyrkoherde och prost i Lunds stift), Esaias M. Tegnér (brorson till Tegnér, 1800–1866, senare hovpredikant och prost i Stockholms stift) och Magnus Ullman (1798–1842, senare kyrkoherde i Göteborgs stift).

Enligt uppgift på titelbladen, där de benämns *auctor*, ska Reuterdaahl, Retzius och Palmqvist ha varit författare till dissertationerna, medan Tegnér själv var författare till den sista tvådelade dissertationen. Den här dissertationsseriens grekiska bilder, eller *imagines Graecae* som de benämns på titelbladet, är ett urval epigram ur den grekiska antologin som beskriver och levandegör konstverk, statyer och målningar av berömda skulptörer och målare. Som tidigare nämnts lät Tegnér trycka om sitt urval i *Smärre samlade dikter* som ”Grekiska bilder (ur *Anthologien*)”. Ordningen är något omkastad och en dikt har fallit bort, kanske av misstag, och återstoden har tryckts med smärre ändringar och en något reviderad stavning. Exempelvis blir latiniserande c:n i transkription till k:n.³⁴

32 Tegnér, Brev I, nr 139, s. 197. Se Mogren 1971, s. 84–85.

33 Tranér 1807–1810.

34 Tegnér 1828, s. 278–287. För publiceringshistoria och detaljer rörande avvikelser mellan dissertationen och omtrycket, se SD III, s. 573.

Men *Smärre samlade dikter* inkluderar också, som även nämnts ovan, översättningen av den homeriska hymnen till Pan, som enligt dissertationens titelblad är författad av Palmqvist, respondenten som försvarade avhandlingen den 13 juni 1820.³⁵ Diskrepansen i författaruppgifterna har noterats. I studien *Tegnér i Lund* föreslog Ewert Wrangel att diskrepansen kan förklaras med att kvaliteten på Palmqvists översättning var så låg att Tegnér inte kunde låta den passera utan snabbt ersatte den med en egen, men att han lät respondenten stå kvar som *auctor* på grund av att han författat de latinska kommentarerna, som upptar fem sidor mot översättningens två sidor.³⁶ Wrangel förmodar vidare att en orsak till Tegnér's ingrepp kan ha varit det gyckel med vilket denne själv och härbergisterna – den litterärt-akademiska krets som också inberäknade Tegnér – hade mottagit Ebersteins theogoniöversättning i en beryktad disputationssakt som gått till annalerna.³⁷ Det kan vara fallet. Orsaken kan också helt enkelt ha varit att den inte levde upp till minimikraven på kvalitet på samma sätt som Reuterdaahl och Retzius hade lyckats göra, eller att Tegnér detta promotionsår, då han själv var promotor, inte hade tid att handleda studentens arbete med översättningen utan fann det vara mer tidseffektivt att själv göra översättningen.

I det följande diskuteras först uppträdet vid disputationen då Ebersteins theogoniöversättning ventilerades, med särskilt fokus på ”Epilog vid en disputationssakt i Lund”, som kan ge en direkt inblick i mottagandet av översättningen (jag försöker bortse från rena personangrepp). Därefter behandlas översättningarna av grekiska epigram som producerades under Tegnér's tid vid universitetet. De två trådarna är belysande både vad gäller dissertationsöversättningsproduktion och mottagande i Lund på Tegnér's tid.

En dissertationsöversättning försvarad: Ebersteins Theogoni

När andra och tredje delen av Ebersteins *Theogonia Hesiodi svethice Reddita* skulle försvaras (21/12 1814, med gotlänningarna Olof Stenhoff och Johan Gahne som respondenter), utsågs Härbergets värd, Bengt Magnus Bolmeer, då docent och senare professor vid universitetet, till fakultetsopponent. I egenskap av dekanus ledde Tegnér

35 Tegnér 1828, s. 288–290. Också tryckt i *Stockholms Posten* 31/7 1820, no. 174 med titeln ”Homeriska Hymnen till Pan (Från Grekiskan)” med angivelse om att översättningen är tagen ur den lundensiska dissertationen. Översättare namnges inte explicit, men både Tegnér och Palmqvist omnämns med sina respektive funktioner vid disputationssakten. För publiceringshistoria och detaljer rörande avvikelser mellan dissertationen och omtryck, se SD III, s. 355–356.

36 Se Wrangel 1932, s. 140–141 och Mogren 1971, s. 122 med fotnot 10.

37 Wrangel 1932, s. 285–289.

Teckning av Karl Aspelin föreställande Sällskapet Härberget, där Tegnér var en centralfigur, samlat i Lund. Tegnér till höger med hund. Christoffer Heurlin berättar i sina memoarer: "För politiken intresserade vi oss varmt. Vi voro alla likväl mer eller mindre tillgifna franska revolutionens grundsatser om frihet och jemlikhet. Bördens anspråk voro oss en styggelse – jemlikhet inför lagen var den fäna vi svurit. Napoleon var vår hjelte" (citerat efter N. Palmborg, Esaiaas Tegnér sedd av sina samtida, Malmö 1958, s. 26–36). (Tegnérmuseet/Kulturen i Lund.)

enligt uppgift disputationen till en början, men Anders Otto Lindfors, professorn i historia, fick ta över och fungera som dekanus i Tegnérns ställe eftersom denne på grund av andra åligganden blev tvungen att lämna disputationen innan den hade hunnit avslutas. Det berättas att disputationen ägde rum inför ett överfullt och engagerat auditorium. Det finns samtida skildringar av den livliga akademiska debatten i vilken Eberstein som preses ska ha hävdat sig väl mot opponentens både sakliga och mindre sakliga anmärkningar.³⁸ Episoden tycks ha levt vidare i lundaminnnet, möjligen i en något förvanskad form till Ebersteins nackdel, att döma av framställningen i Henrik

³⁸ Kahl 1868, s. 228–231; Heurlin 1918, s. 111–112. Se också Wrangel 1932, s. 285–288 och SD II, s. 330–333. Enligt Schönbeck (1927, s. 390) förlorade Eberstein inte modet trots att han inte klarade av att vederlägga något av oppositionens argument.

Schönbecks *Prelater*.³⁹ Schönbeck, som blev student i Lund 1824, tio år efter episoden, var ingalunda vittne till episoden och ägde en erkänt "spetsig penna".⁴⁰

Eberstein ska även ha svarat väl på opponentens avslutande avskedshälsning, eller epilog till disputationsakten. I detta fall var avskedshälsningen en högst hänfull och ärerörig hexameterdikt på knappt 40 verser som likt en cento till stor del är uppbyggd med citat ur Ebersteins översättning, markerade med citationstecken i *Samlade dikter*.⁴¹ Enligt Heurlin menade man att Eberstein "var upblåst af inbilskhet", och avsikten var att stävja den.⁴² Som utgivarna av Tegnér's *Samlade dikter* säger var "Epilog vid en disputation i Lund" sannolikt ett lagarbete av härbergisterna, och Tegnér's andel går inte att bestämma. Efteråt cirkulerade den i åtskilliga avskrifter som uppvisar vissa textuella variationer.⁴³

Epilogens utformning visar tydligt att det som härbergisterna reagerade på i Ebersteins översättning var hexametern som ibland haltade på grund av att obetonade ord eller stavelser fått betoning, samt formuleringar, i synnerhet ordval och nybildade sammansättningar vilka skulle återge den grekiska episka diktationens många adjektiv, men vilka kotteriet uppfattade som olyckliga. Exempelvis kan man i epilogens inledning, utformad som en episk invokation till muserna för poetisk inspiration, notera att citaten ur Ebersteins översättning huvudsakligen utgörs av översättningar av beskrivande element, i synnerhet poetiska adjektiv, vilka i allmänhet inte bara var sammansatta utan också ovanliga och därför särskilt svåra att överföra till ett annat språk:

"Sångmör, I som bebon" den "fjäll-besprängda Olympos",
 "gullsko-snörade" mör, I fagra, "drillande nymfer",
 Kleio, Melpomene samt Terpsichore, "trippande tärna",
 och Euterpe "af smaklig gestalt" och du "rosendearmda"
 "Erato och Kalliope, som är ypperst af alla!"
 Sägen mig nu ett ord till lof för den "treflige" praeses!⁴⁴

39 Schönbeck 1927, s. 389–393.

40 Enligt Nils Erdmann, "Förord", tryckt i Schönbeck 1927, s. 17.

41 Se också SD II, s. 331 där utgivarna specificerar verserna från vilka citaten är hämtade.

42 Heurlin 1918, s. 111. Schönbeck (1927, s. 389) utvecklar: "Ansågs av akademikamrater okunnig, oförskämd och påflugen då han trängde sig in på parnassen vid 17 års ålder 1811."

43 SD II, s. 330–331. Enligt Schönbeck (1927, s. 390) gjordes det "hundratals avskrifter" av epilogen och åtskilliga fanns att tillgå när han själv kom till universitetet. Han säger också att den var mer Bolmeers än Tegnér's verk, samt att när den lästes upp på disputationsakten var den betydligt längre än den som sedermera trycktes bland Tegnér's skrifter.

44 Citeras enligt SD II, s. 147, vv. 1–6. I v. 5 har det inledande citationstecknet flyttats från framför Kalliope till radens början.

Diktens fortsättning visar att Härbergets gyckel med Eberstein gällde inte bara hans senaste företag – att översätta *Theogonin* – utan även hans poetiska produktion i övrigt. Översättningen beskrivs med en föga smickrande jämförelse med havsmonstret Echidna, utan att hennes namn nämns:

Nu "ett nytt storverk du har födt, så utomordentligt,
och de evärdliga gudar så väl som menniskor olik",
– olik i synnerhet dock den gamle Hesiodi sånger.⁴⁵

"Storverket" som föds fram i passagen ur vilken citatet hämtas och med vilket Ebersteins översättning implicit jämförs (Hes. *Theog.* 295–296), är alltså Echidna, ett unikum bland både dödliga och odödliga, till hälften en vacker nymf och till hälften en fruktansvärd orm (*echidna* betyder 'orm'). Med Typhon, ett annat monster som framställs med drak- och ormelement, blev hon mor till åtskilliga monster av vilka de mest kända är Hades vakthund Kerberos och det månghövdade och giftiga ormmonstret Hydra (*hydra* betyder också 'vattenorm') som dödades av Herakles som hans andra stordåd. Precis som Echidna är olik både gudar och människor, så är också Ebersteins "storverk", hans översättning, olik det som fanns före, det vill säga förlagan, Hesiodos *Theogoni*. Översättningen ändrar inte Ebersteins ställning bland diktare, fortsätter härbergisterna, utan bekräftar den:

Alltid är du dig lik, ja alltid skall du behålla
"samma hedrande plats", du förr bland skalder besutit.⁴⁶

Den ironiska "hedrande plats" som utgör Ebersteins värde och ställning som poet beskrivs i det föregående så här:

[...]

lik en "stätelig flod" din sång "från läpparne flyter".
Såsom fordomdags Crispinus hos fader Horatius
gör du väl hundra vers på en stund, *stans pede in uno*:
lätta de äro att skrifva, men deremot svåra att läsa.⁴⁷

45 SD II, s. 147, vv. 16–18.

46 SD II, s. 147, vv. 19–20. I v. 20 har det avslutande citationstecknet flyttats från versslutet till efter plats.

47 SD II, s. 147, vv. 10–13.

Allusionen till "fader Horatius" är signifikant. I första bokens fjärde satir, där vi möter Crispinus och uttrycket *stans pede in uno* ("stående på en fot", det vill säga utan ansträngning), beskriver Horatius sig själv som satiriker genom att jämföra sin stil och poetik med föregångare och samtida utövare av genren. De två första namngivna romarna är Lucilius, den romerska satirens uppfinnare, enligt Horatius (*Sat.* 1.10.48), samt den i övrigt föga kände stoikern Crispinus, som får upprepade förklenande omnämnanden i Horatius satirer (*Sat.* 1.4.6–18). Enligt Horatius är både Lucilius och Crispinus poeter som snabbt och utan ansträngning spottar ur sig verser. Men, säger han, Lucilius fick mycket ur sig, men hans flod av verser grumlades av att han var för lat att orka skriva korrekt.

I epilogen, med citat ur theogoniöversättningen, liknar härbergisterna Ebersteins sånger vid en ståtlig flod, som flyter från hans läppar, och förbinder därmed hans poetiska alstring med Horatius kritik av Lucilius – *flueret luculentus* ("strömmar grumlig", *Sat.* 1.4.11), säger denne om Lucilius, med ett verb som används om både strömmande vatten och ordflöden.⁴⁸ Felet med Crispinus, enligt Horatius fjärde satir, var att han var stolt över sin produktivitet och i det såg ett stort värde – så stort att han ska ha varit beredd att utmana diktjaget till en offentlig tävling för att se vem av dem som kunde skriva mest på en timme. Det intresserar inte diktjaget som skattar sig lycklig över att gudarna skapat honom "så till naturen / småväxt i anden och karg, dess tal både lågmält och fåmält", för att låna en lyckad turnering ur Ebbe Lindes Horatiusöversättning.⁴⁹

I epilogen framställs alltså översättningen som en produkt av den poetiska förmåga som Eberstein uppvisat tidigare: ymnig och mångordig, men av ringa värde för dem som för ordet. Om deras ideal är den horatianska låg- och fåmälldheten kan lämnas därhän, men de tar i alla fall avstånd från Ebersteins verser som är lätta att skriva men svåra att läsa, på grund av alla deras brister. I fortsättningen framställs Eberstein som "broder" till de uppsaliensiska nyromantikerna – ofta benämnda fosforister efter tidsskriften *Phosphoros*, husorgan för deras poetiska och estetiska idéer⁵⁰ – och som adept till den store tyske översättaren Johann Heinrich Voss:

48 Jfr också Tegnér's "S.H.T.": "Jag kan ej, lik Thomaëus, skrifa psalmer / om svafvelpölen och om himlapalmer, / ej såsom E—n på grafvars mull / de andra söfva för de dödas skull"; SD II, s. 123 med kommentar.

49 Linde 1959, s. 42. Hor. *Sat.* 1.4.17–18 *di bene fecerunt, inopis me quodque pusilli / finxerunt animi, varo et perpauca loquentis*.

50 Jfr t.ex. Tegnér's brev till E. G. Geijer 17/2 1811 (Brev I, nr 139, s. 196), där han frågar Geijer var han står i den nu uppseglade striden mellan den s.k. gamla respektive nya skolan: "Låt mig weta om du står i något slags förhållande till Phosphorister, Polyfemiter el. Lyceister. Att du ej är af Wallmarkianerna är väl tydligt." Eugène Schwartz (1903, s. 39–70, särskilt 64–67) har beskrivit Tegnér's ställning mellan gamla och nya skolan som en vacklan som övergick till förvisning om

Derföre, dråplige skald, du blef en broder ”åt stjernan
Fosforos”, hvilken ännu upplyser ”beryktade kamrar”.
Mätte dig Voss ”bistå” – förlåt! Jag menade bistå –
att du ej suckar, ”svåra betryckt”, ”i vettiga strider”!⁵¹

Antydningen om Ebersteins intresse för de litterära idéer som förespråkades av flera Uppsalaakademiker görs med ett citat ur theogoniöversättningen: ”åt stjernan / Fosforos”. Eberstein använde ”Fosforos” för att översätta Hesiodos Ἑωσφόρος (v. 381, ”Grynings-bringare”), vilket är ett mindre vanligt och mer specifikt poetiskt namn för Φωσφόρος (”Ljus-bringare”), morgonstjärnan. Huruvida Eberstein valde Fosforos för dess specifika associationer till den svenska tidskriften och fosforisterna får vara osagt. Det är inte osannolikt att hexameterns krav har spelat in. I kretsen kring Tegnér var det inte en odelad förtjänst att synas sympatisera med fosforisterna. Carl Adolph Agardh berättar i ett brev till Tegnér om ett elakt spratt mot Eberstein. De lurade honom att tro att han fått erbjudande om att upptas i Auroraförbundet. Eberstein ska ha ”antagit och besvurit den nya läran och svarat Atterbom på det allra artigaste”, säger Agardh. I skrivande stund tycktes sprattet inte ha blivit avslöjat, för Agardh avslutar anekdoten med orden ”jag fruktar han vid upplösningen af detta spektakel blir alldeles galen”.⁵²

Översättning av i synnerhet antik poesi och kritik av översättningar var ett betydande element i *Phosphoros*. Översättningsidealet var trogna översättningar vars vers återgav källtextens meter lika noggsamt som den svenska måltexten återspeglade förlagan till språk och innehåll samt gärna berikade det svenska språket med exempelvis nybildade ord – den grekiska poesins många sammansatta adjektiv gav rika möjligheter till nybildningar.⁵³ För fosforisterna var Voss en stor förebild vad gäller både hans trogna översättningsprinciper och hans återskapande av den antika hexametern på tyska. Detsamma gällde för litteratören Gustaf Regnér och Vergilius-, Horatius- och Ovidiusöversättaren Gudmund Jöran Adlerbeth, vilka fosforisterna ofta återopade som sina förebilder. Något som under 1800-talet diskuterades mycket av både översättare av grekisk vers och kritiker av versöversättningar var hur man skulle reglera sammansatta ords hantering i vers. Frågan gällde bland annat tvåstaviga sammansatta verb som ”bistå”, huruvida de kunde användas som spondé eller troké. Åtminstone

att inte stå på någondera sidan av striden. Tidigast tog Tegnér avstånd från fosforisterna, vilket hans korrespondens visar.

51 SD II, s. 147, vv. 22–25. I v. 25 har citationstecknen flyttats för att bättre reflektera hur fragment tas ur *Theogonin*.

52 Elof Tegnér 1882, s. 44–45, citat s. 44.

53 Jfr Berg 1905; Akujärvi 2011; om antiköversättningarna i *Phosphoros* Henrikson 2015.

skulle man helst undvika att den andra och tonsvagare stavelsen hamnade i versfotens betonade del, eftersom ett jambiskt uttal då är svårt att undvika. Eberstein lyckas inte undvika det, vilket parodieras i epilogens vers 24: "Måtte dig Voss 'bistå' – förlåt! Jag menade bistå", häcklar Ebersteins olyckliga placering av just "bistå" i versen "Att den hon täcktes bistå, Hon med kraft och styrka biträdde" (429), där verbets andra stavelse får särskilt kraftig betoning av att den följs av cesur. Kanske antyds också att Eberstein var starkt beroende av Voss tyska översättning av Hesiodos.⁵⁴

Jag har dröjt vid denna ofta återberättade och mindre smickrande episod ur Tegnér och Härbergets verksamhet eftersom den ger en ovanlig inblick i hur en dissertationsöversättning kunde tas emot, åtminstone under dissertationsöversättandets tidigaste fas, innan det hade utvecklats till en massverksamhet där enskilda översättningar kanske inte uppmärksammades i mängden av översättningar som producerades varje år.

Fallet med Ebersteins översättning tycks visa att när en dissertationsöversättning försvarades kunde disputationen till synes handla om just översättningen, även om våra källor inte går in på detaljer om vilka frågor som avhandlades. Kahl, som är utförligast, säger att Bolmeer inledde sin opposition med "filologiska och kritiska anmärkningar mot öfversättningen", och då de "vederlades med linguistisk kännedom och disputatorisk färdighet af preses" övergick han till "sarkasmer och infall", vilka besvarades väl av Eberstein.⁵⁵ Kahl noterar också att preses behöll fattningen när Bolmeer läste upp epilogen och avgick med värdigheten i gott behåll i auditoriets uppfattning med ett lugnt *cura ut valeas* till opponenten som avsked.

Härbergisternas hårda mottagande av Ebersteins theogoniöversättning föranleddes inte bara av att den uppfattades som misslyckad och utförd efter ett översättningsideal som förespråkades varmt av en litterär rörelse som inte gouterades fullt ut, även om Tegnér's brev visar på intresse för åtminstone Tranér's översättningsverksamhet, som ovan nämnts.⁵⁶ Dispyten vid disputationen i december 1814 förvärrades sannolikt av att den utspelades mellan två aspiranter till samma tjänster vid universitetet. Året efter förordnades Bolmeer till e.o. adjunkt i historia, medan Eberstein, som redan var docent i grekiska, förordnades till ämnets adjunkt i juli 1815, mot Tegnér's önskan,⁵⁷ efter Johan Höglblad som inte hade blivit långvarig i den ställningen. Kort senare lämnade Eberstein den akademiska banan för att bli rektor för Helsingborgs läroverk, men han

54 Schönbeck 1927, s. 389 låter förstå att det kan ha varit en rådande uppfattning.

55 Kahl 1868, s. 228–231, citat s. 229.

56 Jfr också kommentarerna till "Epilog vid en disputationsakt i Lund", SD II, s. 332, som samlar andra samtidas onådiga omdöme om översättning.

57 Se Wrangel 1932, s. 136–137.

ägnade stor energi åt journalistik vid den av honom grundade *Helsingborgs Posten*. Efter prästvigning avslutade han sin karriär som pastor i Västra Karup och Hov.⁵⁸

Tegnér och det grekiska epigrammet

Under det tidiga 1800-talet figurerade grekiska epigram och den grekiska antologin ofta i dissertationer som producerades vid de svenska (och finländska) universiteten. Det första översättningsförsöket utkom i Uppsala 1806, i Zacharias Juringius avhandling *Svecanae interpretationis e Meleagro conamen*. Kort därefter försvarades där också en avhandling om epigrammets teori, och under 1820-talet försvarades några dissertationer med översättningar ur antologin under professorn i grekiska Joseph Otto Höijers presidium.⁵⁹ Den mest omfattande dissertationsöversättningsserien ur antologin producerades vid akademien i Åbo där Axel Gabriel Sjöström, en av storöversättarna, mellan 1821 och 1826 producerade tre volymer av epigram ur antologin; dessa försvarades i 17 delar av lika många respondenter. I Lund märks intresset för den grekiska antologin dels i dissertationer med översättningar av Tegnér själv och hans student Reuter Dahl – dessa ska diskuteras nedan –, dels i det specimen *De epigrammate graeco* som lades fram under Johan Höglblad och försvarades av Salomon Wulff i maj 1815. Höglblad utsågs till docent i grekiska i juni samma år, men han insjuknade kort därefter och dog på anstalt i Stockholm.⁶⁰

Tegnérns översättningar är, i Mogrens terminologi, ”tolkningar”, det vill säga översättningar av versförlagor vilka är ”på vers där förlagans versform och diktning är rättessnören”, en översättningsprincip som ofta kallas för ”trogen översättning”.⁶¹ Mogren närstuderar några av Tegnérns översättningar ur den grekiska antologin och jämför dem med ungefär samtida tyska översättningar samt Sjöströms svenska översättning. Den dissertationsseriens första delar försvarades redan 1821 och fanns således tillgängliga när Tegnér lät lägga fram sina sista dissertationsöversättningar år 1823.

Mogren noterar att Tegnér ändå, trots den överordnade principen, ganska ofta tillåter sig smärre avvikelser från trohet till förlagan, ibland inspirerat av tyska översättningar som han haft till hands. Men i översättningen av Poseidippos epigram⁶² över Lysippos skulptur föreställande ”Tillfället” – *Καιρός* (*Kairos* – inte tid i allmänhet,

58 Carlquist & Steffen 1949.

59 Liedzén – Brandelius 1810; Höijer – Rydqvist 1822; Höijer – Sjöberg 1824.

60 Weibull & Tegnér 1868, II, s. 379; Wrangel 1932, s. 137.

61 Mogren 1971, s. 10 (citater) och 115–136 (om Tegnérns översättning av antik poesi som akademiker och versöversättare), särskilt 122–132 (om dissertationsöversättningarna).

62 *Anthologia Planudea* 275 (om namnet, se ovan).

utan ”kritisk tidpunkt” eller ”rätt tid”, det snabbt förbirusande tillfället som bara kan gripas när det närmar sig och aldrig när det har gått förbi), gör Tegnér inte bara smärre justeringar, utan bryter ut ett verspar och ersätter det med egen text med förklaringen att han inte accepterar förlagans bildspråk.⁶³ Tillfallets flyktighet gestaltas, enligt Poseidippos skildring, i Lysippos skulptur av att den har bevingade fötter, står på tå och har en ordentlig lugg men är skallig baktill. I sin högra hand bär Tillfället dessutom på ett rakblad, vilket ska påminna om att tillfället är skarpare än vilken egg som helst:

Χειρὶ δὲ δεξιτερῇ τί φέρεις ξυρόν; – Ἄνδράσι δεῖγμα,
ὡς ἀκμῆς πάσης ὀξύτερος τελέθω.”⁶⁴

Varför bär du på ett rakblad i din högra hand? – ”Som ett tecken för människor på att jag är skarpare än varje egg.”⁶⁵

Tegnér diskuterar denna symbolik i not *g*) till översättningen.⁶⁶ Med hänvisning till det idiomatiska uttrycket ἐπὶ ξυροῦ ἴστασθαι ἀκμῆς, ”stå/väga på ett rakblads egg”, ett uttryck som återfinns i både poesi och prosa om att stå inför ett kritiskt avgörande som kan sluta i överlevnad eller total katastrof (även andra verb kunde förekomma),⁶⁷ ville Tegnér hävda att Poseidippos ger fel bild av statyn. Han menade att Poseidippos infört rakbladet i dessa verser och att han därmed förvanskade den symbolik som Lysippos siktade efter, en symbolik som, enligt Tegnér, bevarats i Kallistratos ekfras över samma staty. Kallistratos var verksam tidigast på 300-talet e.Kr.; i jämförelse med Poseidippos var han således både sen och mångordig. I Kallistratos beskrivning står Tillfället på ett klot, och också i andra skildringar placeras Tillfället på klot eller hjul.⁶⁸

63 Diskuterar i Mogren 1971, s. 131–132.

64 *Anthologia Planudea* 275, vv. 5–6.

65 I den nästan samtida dissertationsöversättningen översatte Sjöström ”a. Hverföre bär du i handen en knif? b. för att menskorna lära, / Att ej stålet engång skarpare biter än jag”. Detta epigram förekommer i seriens första del (Sjöström 1821–1826, vol. 1, del 1, s. 12–15, nr 9).

66 Tegnér 1823, s. 8.

67 Exempelvis *Iliaden* 10.173–174: νῦν γὰρ δὴ πάντεσσιν ἐπὶ ξυροῦ ἴσταται ἀκμῆς / ἢ μάλα λυγρὸς ὄλεθρος Ἀχαιοῖς ἢ βιῶναι ”ty på en rakknivsegg för oss alla det står nu och väger, / om vi ömkliga skola förgås eller livet behålla” (övers. Lagerlöf 2012, 188).

68 Kallistratos *Statuarum descriptiones* 6.2 εἰστήκει δὲ ἐπὶ τινος σφαίρας ἐπ’ ἄκρων τῶν ταρσῶν βεβηκώς ἐπτερωμένος τῷ πόδε ”... han stod på tå med sina bevingade fötter på ett klot”. Ett runt föremål, men denna gång ett hjul, återfinns i Ausonius epigram över en staty föreställande Tillfället (*Occasio*) och Ånger (*Paenitentia*), enligt dikten skulpterad av Fidias, nu med tillägget att ”Tillfället inte kan stå still”, *Epigrammata* 33 Prete: *quid rotulae insistas? stare loco nequeo* ”Varför står du på ett hjul? Jag kan inte stå still på plats.”

På grundval av Kallistratos och andra ersätter Tegnér Poseidippos ovan citerade grekiska verser med följande svenska verser:

A. Hvad betyder det klot som du står på? B. Betyder jag vacklar,
Finner på klotet ej lätt fäste för halkande fot. (SD III, s. 168, v. 9–10)

Genom denna ändring, att använda ”klot i stället för rakblad”, vilket han alltså baserar på bland andra Kallistratos ekfras, menar han sig ha tagit god hänsyn till både skulptören och poeten.⁶⁹ Som Mogren påpekar innebär detta ett väsentligt avsteg från Tegnér’s översättningsprincip i övrigt.⁷⁰ Härutöver är det värt att notera att Tegnér’s argument är vilseledande, och frågan inställer sig om det är avsiktligt. Han förtiger att ändringen sträcker sig längre än till att byta ut ett substantiv mot ett annat – i hans version uttrycker predikatet en annan handling och omständigheterna är andra. Som citatet ovan visar står Poseidippos Tillfälle inte på en rakbladsegg, såsom Tegnér’s diskussion om det grekiska idiomatiska uttrycket antyder, utan han håller ett rakblad i sin högra hand. Det är dessutom anmärkningsvärt att Tegnér’s byte av bild introducerar en symbolik som är mer förknippad med Τύχη (*Fortuna*), med vilken Καίρος kunde förbindas och förblandas; gudinnans ombytlighet och ostadighet kunde bland annat representeras ikonografiskt av att hon halkar på ett klot eller med att hon snurrar på ett hjul (*rota Fortunae*).⁷¹

Den trogna översättningsprincipen etablerades för översättning av antik poesi under 1800-talets första decennier, kring samma tid som intresset för grekisk poesi växte starkt.⁷² I dissertationsöversättningar i allmänhet tycks den principen ofta ha tillämpats, åtminstone vad gäller formen – översättningar av poesi sker till lika många verser och tar efter förlagens versmått. Storöversättarna av poesi (Tranér, Sjöström, Palmblad) höll hårt på trohetsprincipen,⁷³ men småöversättarna är många och deras översättningar har inte studerats i detalj.

69 Tegnér 1823, s. 8: ”Quorum igitur auctoritatem secuti, globo pro novacula posito, melius nobis et artifici et poëtae consuluisse videmur.”

70 Mogren 1971, s. 132.

71 Se ovan, och jämför exempelvis Dion Chrysostomos 63.7: οἱ μὲν γὰρ ἐπὶ ξυροῦ ἔστησαν αὐτήν, οἱ δὲ ἐπὶ σφαίρας, οἱ δὲ πηδάλιον ἔδωκαν κρατεῖν· οἱ δὲ τὰ κρείττω γράφοντες τὸ τῆς Ἀμαλθείας ἔδοσαν κέρας πλήρες καὶ βρύον ταῖς ὥραις, ὃ ἐν μάχῃ Ἡρακλῆς Ἀχελώου ἀπέρρηξεν. ”Vissa placerade henne (Tyche) på ett rakblad, andra på ett klot, åter andra lät henne hålla ett roder; de som skildrade det särskilt bra gav henne Amaltheas horn, svällande fullt med årstidernas frukter, det horn som Herakles hade brutit av från Acheloos i strid.”

72 Mogren 1963; Akujärvi 2011, 2015b, 2023.

73 Jfr Söderhjelm 1895; Berg 1905; Stålmarm u.ä.; Akujärvi 2015a, 2015b.

I enlighet med detta använde Tegnér hexameter för översättningen av den homeriska hymnen och elegiskt distikon för epigrammen ur den grekiska antologin. Också hans studenter iakttog samma princip. Reuterdahls urval ur den grekiska antologin är alltså på elegiskt distikon, liksom Retzius översättning av de epigram som tillskrivs Sapfo, men denne använder sapphisk strof i sin översättning av de två lyriska fragmenten "Till Afrodite" (Sapfo, fragment 1), känd genom Dionysios av Halikarnassos avhandling om litterär stil (*De compositione verborum* 23) där dikten citeras som exempel på polerad eller förfinad stil, och "Till en älskad flicka" (Sapfo, fragment 31), känd genom citat i pseudo-Longinos avhandling om litterär storhet (*De sublimitate* 10) där detta stycke anförs som ett exempel på en mästerlig beskrivning av de många och ofta motstridiga känslor som far genom hela kroppen vid åsynen av den älskade med en annan.

Henrik Reuterdahl, den blivande ärkebiskopen och ecklesiastikministern, beskriver i sina memoarer hur det gick till när han färdigställde sin magisteravhandling bestående av ett urval epigram ur *Anthologia Graeca* på temat litterära gravmonument, med svensk översättning och latinska anmärkningar:

Jag hade den fåfången att sjelf vilja författa min gradualdissertation, något för philosophie kandidaterna ingalunda vanligt. ... Med Tegnér gick jag i råd om min gradualdisputats. Vi blevo överens att jag skulle öfversätta och under hans praesidium utgifva och försvara en del epigrammer ur den grekiska anthologien. Han satte erforderliga böcker i min hand, jag skref, han rättade, och således utkom, i juni 1817, de första blad, på vilka mitt namn såsom författarenamn stod tecknad ... Hade öfversättningarna något värde så hade de fått det af Tegnér. För min del var jag glad att intet hindrade min promotion.⁷⁴

Som Reuterdahls handledare hade Tegnér således föreslagit ämnet, försett honom med litteratur och läst och rättat manus. På grundval av ett epigram över Praxiteles Erosskulptur,⁷⁵ som finns översatt i både Reuterdahls och Tegnér's urval ur den grekiska antologin, antar Bror Olsson i studien *Tegnér som akademiker* att "Tegnér icke burit alltför stort våld på Reuterdahls översättningar".⁷⁶ Det är ett rimligt antagande att Tegnér's ingrepp troligen huvudsakligen sträckte sig till att kontrollera språk, upp-

74 Reuterdahl 1920, s. 57–58. Det är rimligt att med Wrangel 1932, s. 140 anta att arbetsgången var ungefär densamma även i Palmqvists fall, men att Tegnér's insats för översättningens bättrande var så pass mycket större att den blev hans egen och därför upptogs i *Smärre samlade dikter*.

75 *Anthologia Planudea* 204; dikten tillskrivs Simonides. Den grekiska texten, för läsarens bekvämlighet: Πραξιτέλης, ὃν ἐπασχε, διηκριβώσεν Ἐρωτα / ἐξ ἰδῆς ἔλκων ἀρχέτυπον κραδῆς, / Φρύνῃ μισθὸν ἐμείο διδοὺς ἐμέ. φίλτρα δὲ τίκτω / οὐκέτι τοξέων, ἀλλ' ἀτενίζομενος.

76 Olsson 1946, s. 330–331; Tegnér – Reuterdahl 1817, s. 12–13, Tegnér – Tegnér 1823, s. 2.

11.
SAPPHUS VITA ET CARMINA,

Quæ

Consent. Ampl. Facult. Philosoph. Lundens.

P R Æ S I D E

ESAIA TEGNÉR,

Litter. Græc. Prof. Ord,

P R O

GRADU PHILOSOPHICO

P. P.

AUCTOR

CAROLUS GUSTAVUS RETZIUS,

Lundensis.

In Lyceo Carolino die

Junii MDCCXCVII.

LUNDÆ MDCCXCVII.

Litteris BERLINGIANIS.

Titelbladet till dissertationen *Sapphus vita et carmina* som *Gustaf Retzius* framlade offentligt (p.p. = publice proponit) i juni 1817 med *Tegnér* som preses. Den består av en kort beskrivning av *Sapphos* liv och är försedd med några filologiska kommentarer; varefter följer fyra översatta dikter, bland dem den berömda där *Sappho* beskriver diktjagets passion för bruden på det bröllop hon beivstar. *Retzius* står som auctor, upphovsman till texten; vad *Tegnér* har bidragit med är oklart. (Göteborgs universitetsbibliotek.)

hjälpa de största bristerna och kanske förbättra stil och vers något. När Reuterdahls översättning, som följer förlagan mycket nära i ordval, syntax och ordföljd, sätts bredvid Tegnér's trogna men ändå poetiskt tolkande översättning blir det också uppenbart hur stor skillnaden kan vara mellan två översättningar som ändå kan beskrivas som trogna:

Mig, den Eros af hvilken han led, Praxiteläs bildat;
 Utur sitt eget bröst lefvande mönstret han tog,
 Och åt Frynä mig gaf som belöning för mig. Till att tända
 Lustan behöfver jag ej bågen – allenast en blick. (Reuterdahl)

Här i marmor jag står, den kärlek Praxiteles kände,
 drag för drag är jag lik mönstret han bar i sin barm.
 Phryne fick mig till lön för mig sjelf: och nu med min åsyn,
 icke med pilarna mer sätter jag hjertan i brand. (Tegnér)

Reuterdahls och Tegnér's översättningar följer förlagan nära, men skiljer sig ändå åt mycket, eftersom Tegnér lösgör sig från den grekiska syntaxen och har tillåtit sig smärre tillägg som sätter ord på konnotationer som ligger latent i den grekiska textens referensram. Exempelvis är ”i marmor” ett förtydligande tillägg i texten som påminner den svenska 1800-talsläsaren om att just denna Eros av Praxiteles var en marmorskulptur. Den som för ordet i epigrammet är Eros – som omväxlande kan identifieras som guden, känslan (begäret) eller statyn. I den grekiska förlagan förstår läsaren först i tredje versens första halva (Φρύνη μισθὸν ἐμῆο διδοῦς ἐμέ ”... och till Fryne gav han mig [d.v.s. statyn] som en lön för mig själv [d.v.s. guden och begäret]”) vem det är som talar. Omedelbart därefter sker en subjektväxling. Eros går över från att tala om Praxiteles handlingar (tredje person singular i vv. 1–2 ”Praxiteles framställde med stor omsorg den Eros som hans själv led av; ur sitt eget hjärta drog han ut förlagan”) till att tala om sig själv som gud och staty (första person singular i vv. 3–4 ”Nu föder jag inte längre attraktion / genom mitt bågskytte utan genom min åsyn”). Reuterdahl följer förlagens syntax i detta avseende, men väljer att genast avslöja att diktens jag är Eros; först Eros guden och begäret som Praxiteles gjort till skulptur (”Mig, den Eros ... Praxiteläs bildat”), sedan Eros-statyn (”åt Frynä mig gaf ...”).

Tegnér's mest genomgripande frihet gentemot den grekiska syntaxen är att jaget genomgående talar om sig själv. I Tegnér's version gäller i det första versparet huvudsatsens verbhandling inte Praxiteles skickliga och precisa skapande av skulpturen mot en förlaga som han är intimt bekant med, utan jaget (som skulptur) talar om sin befintlighet i rummet (”Här ...”), material (”... i marmor ...”), identitet (”... den kärlek ...”) och

relation till förlagan ("... drag för drag är jag lik mönstret ..."). Än är det inte självklart att "kärlek" ska förstås som kärleksguden Eros, men det framkommer i avslutningen, trots att Tegnér där följer den grekiska förlagan och inte nämner Eros vid namn. Jaget behöver inte längre använda pilarna för att väcka begär, det räcker med statyn.

Några veckor efter Reuterdahls disputation erbjöd Tegnér honom en docentur i grekiska, men han avstod att söka för att hellre slå in på den kyrkliga banan. För att komma vidare på den vägen och bli docent vid prästseminariet måste han avlägga ett presidieprov vid filosofiska fakulteten, det vill säga speciminera med en dissertation för vilken han var preses, biträdd av en respondent.⁷⁷ Än en gång översatte Reuter-dahl epigram ur den grekiska antologin – åter på Tegnérns inrådan – men i stället för ett tematiskt urval valde han denna gång epigram som tillskrivs Platons namn. Efter att översättningarna granskats av Tegnér färdigställde Reuter-dahl dissertationen, *Epigrammata Platonis graece et svecice*, i två delar så snabbt att han kunde spika dem på höstterminens första dag och ventilera dem den 11 oktober, vilket var så tidigt på höstterminen som då var möjligt. Respondenter var Nils Otto Ahnfelt och Anders Daniel Lagerlöf.⁷⁸ I sina memoarer reflekterar Reuter-dahl över sin ungdoms bedrift:

När jag i dag (13/11 57), väl för första gången under några och trettio år, kastar ögat på dessa blad, finner jag öfversättningen någorlunda trogen, men ojemn och på några ställen konstlad, samt metern någorlunda felfri, men här och der tung och knagglig.

Han bedömer alltså översättningar utifrån deras trohet mot förlagan och meterns korrekthet. Men han säger att han framför allt påminnes om originalets stora skönhet, vilket fick honom att i efterhand bättre förstå den hänförelse han hade haft för uppgiften och det stora intresse med vilket han hade läst in sig på epigrammets historia och teori samt fördjupade sig mer än vad han egentligen hade behövt i Platons skrifter.

AVSLUTNING

Dissertationsöversättningar är intressanta som företeelse, i egenskap av akademiska lärdomsprov som skrevs och publicerades för att offentligen försvaras av en respondent under en disputationsakt vid universitetens filosofiska fakulteter. De disserta-

⁷⁷ Reuter-dahl 1920, s. 63–65.

⁷⁸ Lagerlöf var huslärare hos (SD III, s. 576) eller släkting till (Reuter-dahl 1920, s. 64) Tegnér; oavsett vilket ska Tegnér ha ordnat en tillställning efter disputationstillfället, "der munterheten var stor, och min belåtenhet icke så liten", enligt Reuter-dahl.

tionsöversättningar som försvarades under Tegnér's presidium färdigställdes vart tredje år och försvarades i maj eller juni, precis i tid inför magisterpromotionen i terminsslutet på promotionsåren 1817, 1820 – året då Tegnér var promotor och utgav *De Platone, artem poëticam improbante* som promotionsprogram samt diktade "Epilog vid magister-promotionen i Lund" – och 1823. Arbetet med dissertationerna hörde till hans ämbete, vilket han skötte "med mycket nit" som han själv säger när han ser tillbaka på sin verksamhet år 1839,⁷⁹ oavsett om han som handledare redigerade eller gav råd angående en text som studenten hade producerat eller försåg en student med en färdig översättning.

Som ovan visats finns det bland dissertationsöversättningarna många som är preses verk och där respondentens insats inskränker sig till att bekosta publicering. Han får därigenom en text med vilken han kan uppfylla ett av de formella kraven för examen. Det har i allmänhet antagits att en respondent kan antas vara författare när han benämns *auctor* eller dylikt på titelbladet. Men fallet med den homeriska hymnen till Pan som medtagits i Tegnér's samlade dikter trots att respondenten Palmqvist står som dissertationens *auctor* visar att sådana uppgifter kan behöva tolkas mer eller mindre bokstavligen. Berättelserna om den beryktade disputationen i december 1814 då del 2 och 3 av Ebersteins theogoniöversättning ventilerades påminner om att respondenternas insatser under disputationen kunde vara mycket begränsade. På denna disputation var det preses själv, Eberstein, som försvarade sitt alster om skildringarna ska tros; respondentens insats var i detta fall synbart begränsad till att endast ha bekostat tryckningen av dissertationen. Bland dissertationsöversättningarna finns det åtskilliga serier vars separata delar enligt titelbladet skulle försvaras på samma dag eller i nära följd på varandra, så frågan uppstår hur de disputationerna organiserades.⁸⁰

Dessa praktiker var två av symptomen på det gamla disputationsväsendets förfall, vilka åtgärdades i 1852 års statuter. I sin skildring av uppträdet i samband med Ebersteins *Theogoni* förmodar Achatius Kahl att disputationernas anseende förminskades i Lund av en sådan avslutning som den disputationen fick genom Härbergets sluthälsning i "Epilogen" – "de framställde dem icke från en allvarsam och magtpåliggande synpunkt utan från en skämtsam och löjlig sida. Och hvad som en gång blifvit förlöjligadt har sedan icke så lätt at återvinna sin fordna aktning."⁸¹ Han beklagar att det inte verkade finnas utsikter för att återge disputationerna "sitt urgamla, vördnadsbjudande skick och ... katedern och oppositionsbänkarna sitt förlorade inflytande".⁸² Dessa reflektio-

79 Citerat från Wrangel 1932, s. 139.

80 Jfr Akujärvi 2014a.

81 Kahl 1868, s. 231.

82 Kahl 1868, s. 231.

ner står oändrade från första editionen av hans hågkomster *Tegnér och hans samtida i Lund*, som utkom 1851, just när de nya statuterna snart skulle träda i kraft, och ”disputationsväsendet står färdigt att säga sitt sista farväl åt universiteterna”.⁸³

I Lund inleddes praktiken att disputeras på en dissertationsöversättning senare än i Uppsala, och den blev inte heller lika omfattande där. De fem dissertationerna som varit detta bidrags fokus kan tyckas vara en liten droppe i den stora massan av dissertationsöversättningar som producerades under huvudsakligen 1800-talets första halva, men de utgör en betydande del i jämförelse med Tegnérns akademiska produktion i övrigt och är proportionerligt i paritet med andra professorer vars studenter disputerade på enstaka dissertationsöversättningar.

De dissertationsöversättningar som diskuterats här visar tydligt att de är produkter av sin tid och präglas av det samtida intresset för i synnerhet grekisk men också romersk litteratur, av diskussioner om översättningsprinciper, av sitt sammanhang vid universitetet – av undervisning och examination i de två språken vid den filosofiska fakulteten och av språkens ställning inom och utom akademien.

Att estetiska överväganden var centrala i denna verksamhet märks både i Reuterdahls hågkomster om sina översättningar, Tegnérns beslut att ersätta Palmqvists översättning med en som han själv gjort (förutsatt att Palmqvist gjort ett eget försök först, såsom det i allmänhet förmodas) och i uppgörelsen under disputationsakten i december 1814. Ett bidragande skäl till den hårda kritiken mot Ebersteins akademiska alster var att han tycktes ha varit inspirerad av de uppsaliensiska filosofisternas estetiska idéer om översättning av antik poesi och anammat ambitionen att bibehålla versmåttet och återge förlagens stil samt dess språkliga uttryck, inklusive arkaismer och nyskapade ord som speglar grekiskans vokabulär. Sakliga argument förslår inte fullt ut när striden gäller så svårkvantifierade och svårgripbara frågor som litterär smak, poetiska ideal eller översättningsprinciper. Därutöver stod också avancemang i den akademiska karriären på spel för både opponent och preses.

83 Kahl 1868, s. 231.

Tegnér om diktens och diktarens autonomi

De Platone, artem poëticam improbante 1820

Den 21 juni 1820 utgav Tegnér en fjorton sidor lång inbjudningsskrift på latin till magisterpromotionen i Lunds domkyrka, *De Platone, artem poëticam improbante*.¹ Tegnér hade tidigare skrivit en svensk text som Gunnar Rudberg träffande karakteriserat som ett "första koncept" till den latinska.² Den saknar rubrik och publicerades först efter Tegnér's död under titeln "Plato och poesien".³ Om man jämför Tegnér's båda texter ord för ord ser man att den latinska versionen i vissa avseenden säger något annat än den svenska.⁴ I detta bidrag vill jag inte fokusera på att den blivit mera stringent och klar i argumentationen (vilket den har) utan på hur Tegnér på de sista sidorna lägger Platon åt sidan och genom allusioner till romersk litteratur formulerar ett program, ett manifest om diktens och diktarens roll i samhället, som saknar motsvarighet i den svenska texten. Den latinska inbjudningsskriften fungerar därmed som en introduktion till hans kanske mest kända dikt, "Epilog", som han framförde vid promotionsaktens slut.

I början av "Plato och poesien" analyserar Tegnér Platons poetiska skicklighet. Det framstår för honom som en paradox att den grekiske tänkaren trots sitt sinne för dramatisk dialog och sitt poetiska språk ger uttryck för vedervilja mot poesin och hävdar att läsandet av Homeros fördärvar ungdomens moral. Mitt i texten framför Tegnér sin egen uppfattning: poeternas uppgift är inte att bidra till åhörarnas moraliska förkov-

1 "Om Platons ogillande av/invändningar mot/fördömande av diktkonsten". Alla översättningar från latinet är mina.

2 Rudberg 1942, s. 158.

3 Texten utgavs av Albert Nilsson och Bert Möller i *Filosofiska och estetiska skrifter* 1913.

4 Intressanta observationer om skillnaderna mellan texterna har gjorts av Rudberg 1942 och Stolpe 2015.

ran. Poesin är fri och självständig och utgör en egen stat. I två långa partier försöker Tegnér sedan komma fram till hur ”en tänkare som Plato kunde uppställa en sats som den att i en välbeställd stat friheten att dikta i poesie, i målning, i hvad konst som helst skulle stå under offentlig uppsigt”.⁵ Till sist återvänder han till sin egen syn på poesins autonomi och avslutar, något förvånande kanske, diskussionen med några ord om den platonska ironin – ett kort stycke som Jan Stolpe för övrigt bedömt som det mest intressanta i skriften.⁶ I den latinska texten kastar Tegnér om ordningen: han börjar med att redovisa vad Platon säger om poesin och sparar sina egna tankar till slutet där han framför dem i samlad form. Stycket om Platons ironi har utgått.

Om man jämför inledningarna till de delar där Tegnér framför sin egen syn, alltså mellanpartiet i den svenska versionen och avslutningen i den latinska, ser man stora skillnader:

Vi befinna oss nemligen nu i medelpunkten af Platos lära om poesien, och hvarur egenteligen och rättast hela hans vedervilja mot denna konst bör förklaras. Han betraktade henne nemligen väsendtligast från den ethiska sidan, och ville att hennes värde skulle förnämligast bero derpå att hon befordrade dygd och goda seder. En sådan åsigt af saken är också icke ovanlig; och ännu finnes mången som i poesien nödvändigt vill höra en dygdepredikant, likväl troligtvis utan att ana, huru Platonisk han härigenom är. Att nu en sådan fordran innefattar en orimlighet är väl icke svårt att visa.⁷

*Scilicet hic mihi et in Platone et in aliis permultis primarius error videri solet, quod de poësi judicaturi non intra limites poëticae aestimationis manent, sed quaerunt praeter poëticam aliam quoque et adscititiam praestantiam. Hoc enim mira rerum confusione a poetis poscitur, ut aut instituentis aut emendantis partes agant; et nostra quoque aetate decantatum audivimus, vanam esse poëtarum laudem, si sint ad mores corrigendos inutiles.*⁸ (Detta är förstås det jag brukar anse vara det främsta misstaget hos både Platon och åtskilliga andra: när de vill bedöma poesi håller de sig inte inom poesikritikens gränser; förutom poetisk ypperlighet kräver de även en annan som inte hör hemma i den. Genom en märklig begreppsförvirring begär de nämligen av diktarna att de ska ta på sig rollen som uppfostrare eller moralens väktare. Till och med i

5 Tegnér, ”Plato och poesien”, s. 419.

6 Stolpe 2015, s. 29.

7 Tegnér, ”Plato och poesien”, s. 416–417.

8 Tegnér 1820, s. 118–119.

vår samtid matas vi ständigt med åsikten att diktarnas berömmelse är grundlös om de inte kan användas till att förbättra sederna.)

I den svenska texten uttalar sig Tegnér respektfullt. Han visar en tydlig vilja att förstå hur Platon kom fram till sin uppfattning, vilket han sedan ägnar många sidor åt att utreda. Vi får först efter några rader veta att den grekiske filosofens syn inte är unik utan delas av många andra. Till slut säger Tegnér försiktigt att det väl inte är svårt att visa på dess orimlighet.

I stark kontrast till denna hovsamma attityd uppträder Tegnér i den latinska versionen som en auktoritet: *mibi* ("jag") står före *in Platone* ("hos Platon"). Med uttrycket *mibi videri solet* (ungefär "jag brukar säga att") låter han åhörarna förstå att det inte är första gången han reflekterar över detta, kanske till och med att det är en käpphäst. Man får intrycket att tid förflutit sedan han skrev det första konceptet på svenska. Tegnér berövar vidare Platon hans särställning genom att omedelbart klumpa ihop honom med väldigt många andra: *et in Platone et in permultis aliis* ("hos både Platon och åtskilliga andra"). Genom att använda tredje person pluralis om dem alla låter han Platon ingå i ett kollektiv: *judicaturi, manent, quaerunt* ("när de vill bedöma", "håller de sig", "kräver de"). Det centrala i den latinska versionen är att de alla hade fel: subjektet i satsen är *primarius error*, "det främsta misstaget". Detta är det sista vi hör om Platon. Det är inte en vördnadsfull kritik, det är ett avfärdande.

I "Plato och poesien" hade Tegnér beskrivit poesins verksamhetsområde som en egen stat: "Poesien har därför sitt ändamål och sitt värde inom sig själv. Hon utgör en stat för sig själv; det första man hos henne måste erkänna är hennes självständighet och oafhængighet."⁹ Man hade kunnat vänta sig att han i den latinska versionen skulle använda ordet *res publica* eller *civitas* som han gjort tidigare i texten när han talat om Platons stat. Men det gör han inte. Han har förklarat att varken Platon eller andra politikfilosofer under antiken gav individen något spelrum utanför medborgarsamfundet, *civitas*, och att det offentliga rummet, *res publica*, lade beslag på individen från vaggan till graven. Det är uppenbart att varken *res publica* eller *civitas* är en kongenial plats för Tegnér's diktare. Han använder i stället uttrycket *sua regna*, "sitt eget kungarike": *Hinc sibi ipsa sufficit, nulli subjecta est, pulchri indagatrix, ars poetarum: suum consilium sequitur, sua regna habet, liberrima illa nullique obnoxia*¹⁰ ("Därför är poeternas konst självtillräcklig, inte underordnad något, en det skönas spårare: den strävar mot sitt eget mål, den har sitt eget kungarike, den är sannerligen fri och ingens understått"). Ordvalet öppnar flera dörrar till den romerska litteraturen.

⁹ Tegnér, "Plato och poesien", s. 417.

¹⁰ Tegnér 1820, s. 119.

Tacitus, en författare som Tegnér uppskattade,¹¹ skriver i *Dialogus de oratoribus* 32.4: *detrudunt eloquentiam uelut expulsam regno suo*¹² ("de stöter bort värtaligheten som hade den fördrivits från sitt eget kungarike"). Även hos Tacitus är det en *ars*, en konstart, som har sitt eget kungarike. Men varför använder Tegnér pluralformen *sua regna*? Varför inte singularformen som vi finner hos Tacitus? En rimlig förklaring, menar jag, är att Tegnér med denna form vill få sina läsare att associera till romersk dikt. Pluralformer av neutrala substantiv, även när det som åsyftas är något singulart, är legio i hexameterverser där poeterna alltid är på jakt efter korta stavelser, och just kombinationen av *regna* med ett possessivt pronomen förekommer på flera ställen i latinsk poesi.¹³ Men uttrycket *sua regna* leder inte bara läsaren till ett typiskt diktspråk utan till ett speciellt diktverk, Vergilius *Ekloger*. I den första eklogen klagar herden Meliboeus över att han just fördrivits från sin lilla jordlott som exproprierats och givits åt en veteran, en ovärdig barbar, och han frågar sig om han någonsin kommer att få återse den blygsamma odling som dock utgjort hans eget kungarike (*mea regna*).¹⁴ Herdediktaren Tityrus svarar: "Å Meliboeus, en gud¹⁵ har låtit mig förfoga över min egen tid (*deus nobis haec otia fecit*)".¹⁶ "Han låter mina kor ströva fritt omkring, som du ser, och mig själv spela vad jag vill (*ludere quae vellem*) på mitt bondska vassrör."¹⁷

Verbet *ludere*, användbart i Vergilius pastoral landskap där herdar ständigt diktar, sjunger och spelar på sina flöjter, förekommer i två nyckelpassager i slutet av Tegnér's latinska text (båda citeras nedan). Dess grundbetydelse är 'spela', 'förströ sig', 'roa sig', men det används i latinsk poesi i en speciell betydelse: att roa sig med att skriva dikter av lättsam karaktär, gärna om kärlek; det förekommer ibland (t.ex. i den ovan citerade första eklogen) tillsammans med någon form av ordet *otium*, 'ledig tid', 'fritid', 'tidsfördriv', men också 'fred'. Startskottet för detta speciella bruk av *ludere* ljuder i Catullus 50.1–2, där poeten påminner sin vän och diktarkollega Calvus om hur de dagen innan hade slagit sig lösa (*otiosi*) och roat sig med att dikta (*lusimus*) på Catullus skrivtavla.¹⁸ Men eftersom det förmodligen är via Vergilius som det nått Tegnér, är det värt att se närmare på vad den romerske diktaren kan tänkas lägga i verbet.

11 Rudberg 1942, s. 159: "Tacitus' stil torde ha lockat Tegnér." Även Tacitus pregnanta formuleringar kring frihetssträvan och oberoende kontra servilitet och underkastelse bör ha appellerat till honom.

12 Citerat ur Michel 1962.

13 Se Vergilius, *Eclogae* 1.69, *Georgica* 1.12.4, Lucanus, *Bellum civile* 9.321.

14 *Eclogae* 1.69. Alla citat av Vergilius är ur Geymonat 1973.

15 En anspelning på Octavianus.

16 *Eclogae* 1.6.

17 *Eclogae* 1.9–10.

18 Citerat ur Mynors 1958.

I de första raderna i den sjätte eklogen säger Tityrus (med en referens till Theokritos) om sin musa: "Vår Thalia var den första som fann det förenligt med sin värdighet att roa sig med att dikta (*ludere*) på syrakusansk vers och som inte skämdes för att bo i skog och mark. När jag ville besjunga (*canerem*) kungar och krig, tog Apollon mig i örat och förmanade mig: 'det anstår en herde att låta sina får beta sig feta men hålla sin dikt slank.'"¹⁹ Här knyts verbet *canere* till komponerandet av verk i det stora formatet med krigiska övertoner (det används i latinska texter bland annat om stridstrumpe- tens ljud); jämför Aeneidens inledning: *Arma uirumque cano*, "Vapnen och mannen besjunger jag". I de sista raderna av *Georgica* signerar Vergilius sitt verk med sitt namn och presentationen "jag som roat mig med att dikta herdesånger" (*carmina qui lusi pastorum*), och han kontrasterar sitt "obemärkta tidsfördriv" eller, om man så vill, sin "fredliga aktivitet som inte skänker ära och berömmelse" (*ignobilis otii*) i ett intellektuellt stimulerande Neapel mot Augustus krigiska erövringar och förberedelser för ett upphöjt liv på Olympen.²⁰

Det är troligt att de romerska poeternas – och i synnerhet Vergilius – bruk av *ludere* för den egna kreativa verksamheten tilltalade Tegnér på djupet. I den svenska texten hade han påpekat det absurda i att använda diktverk som läroböcker i religion:

Homerus utgjorde Grekernas bibel. Det var naturligt, att hans dikter och myther, på detta sätt fattade, skulle åstadkomma en mängd orimliga och äfven ovärdiga föreställningar.²¹

I den latinska versionen fördömer han denna uppfattning i ännu starkare ordalag, men han uttrycker också vad diktarens verksamhet går ut på, och det gör han med verbet *ludere*:

*Nec ulla erat alia religionis doctrina, quam quae e fabulis poetarum peteretur: Homeri et Hesiodi carmina Graecis pro sacris codicibus erant. Quae cum per-verse intellexerentur, dogmatis auctoritate iis arrogata quae luserat vates, multa certe absurda, multa fidem exsuperantia, multa diis indigna in hominum mentes disseminarunt.*²² (Och det fanns ingen annan lära om religion än den man hämtade ur diktarnas berättelser: Homeros och Hesiodos dikter fyllde

19 *Eclogae* 6.1–5: *Prima Syracosio dignata est ludere versu / nostra neque erubuit silvas habitare Thalea. / Cum canerem reges et proelia, Cynthus aurem / vellit et admonuit: "Pastorem, Tityre, pinguis / pascere oportet ovis, deductum dicere carmen."*

20 *Georgica* 4.559–566.

21 Tegnér, "Plato och poesien", s. 419–420.

22 Tegnér 1820, s. 118.

hos grekerna samma funktion som den heliga skrift. Eftersom dikterna utsattes för en grov vantolkning och man tillskrev det som poeten diktat för sitt nöjes skull [*quae luserat vates*] tyngden hos en dogm, spred man bland människorna åtskilliga föreställningar som var orimliga, saknade trovärdighet och var gudarna ovärdiga.)

Tegnér inför alltså med uttrycket *quae luserat vates* en dimension som helt saknas i den svenska texten, idén om diktandet som en kreativ förströelse i en krets av likasinnade, en aktivitet som inte kontrolleras av någon högre statsmakt utan ostört kan pågå i en skyddad sfär, ett eget kungarike. Med pluralformen *sua regna* och valet av verbet *ludere* rör sig Tegnér obehindrat i det romerska poetiska landskapet. Genom sin allusionskonst emulerar han därmed det som han explicit säger sig beundra hos Platon: hans poetiska prosa. I inledningen till "Plato och poesien" kallar han filosofen "den mest poetiska af alla prosaister" och karakteriserar hans språk som "upplöst vers",²³ alltså metriskt obunden vers. Uppenbarligen var Platons prosa ett stilideal för Tegnér.

Lite längre fram i den latinska texten använder Tegnér för andra och sista gången verbet *ludere* för att beskriva vad diktaren gör, även denna gång utan någon motsvarighet i "Plato och poesien" där han hade skrivit:

Hon [poesien] skall ej undervisa, utan endast bilda. Hon skall ej vara en schola på jorden, utan en syn i molnen. Men af den som ej gör något anspråk på att bli trodd, kan man icke säga att man blir narrad. Den sanning hon innehåller kan ej vara annat än symbolisk.²⁴

I den latinska versionen skriver Tegnér tvärtom att poeten öppnar en skola:

*ludum aperit, non ut doceat, sed ut ludat, non instituendi sed fingendi artem profitetur: quidquid veri habeat, id non historice sed symbolice et figurate interpretandum.*²⁵ (Han [poeten] öppnar en skola, inte för att undervisa utan för att roa sig med att dikta [*ut ludat*]. Han utger sig inte för att vara expert i konsten att utbilda utan i konsten att gestalta. Varje sanning han besitter bör förstås inte som en redovisning av något som hänt utan symboliskt och bildligt.)

²³ Tegnér, "Plato och poesien", s. 410.

²⁴ Tegnér, "Plato och poesien", s. 417.

²⁵ Tegnér 1820, s. 119.

Grundbetydelsen hos ordet *ludus* (som är besläktat med verbet *ludere*) är 'lek, spel', men *Oxford Latin Dictionary* ger som betydelse 6 "A place of instruction or training; (esp.) an elementary school". Att uttrycket *ludum aperit* skulle tolkas bokstavligt är uteslutet: diktaren öppnar inte en läroanstalt. Och även om *ludus* i vissa kontexter kan syfta på en elementär skola för barn är det uppenbart inte så ordet används i Tegnér's text. Det rör sig i stället högst sannolikt om ännu en allusion till romersk litteratur.

År 46 f.Kr., när Caesar hade utropat sig till diktator, var Ciceros karriär som politiker över. I ett brev till sin vän Paetus reflekterar han över hur han ska klara sig när han förlorat sitt inflytande. Han prövar en idé på vännen: han kan undervisa Caesars anhängare Hirtius och Dolabella i talekonst och på så sätt kanske vinna Caesars gunst. Lönen: att bli bjuden på goda middagar.

Jag har fått ditt brev som är fullt av älskvärdheter. Jag förstod av det att du gillar mina planer på att – likt tyrannen Dionysius som, då han hade fördrivits från Syrakusa, sägs ha öppnat en skola (*ludum aperuisse*) i Korinth – när jag nu förlorat min domsrätt och mitt kungarike på forum börja bedriva en sorts skolverksamhet (*ludum quasi habere*).²⁶

Cicero har alltså inte planer på att öppna en skola i egentlig mening (vilket också framgår av det relativiserande *quasi*), definitivt inte en skola för barn, utan han har tagit på sig rollen som personlig coach i talekonst. I dialogen *Brutus*, skriven vid samma tid, kanske rentav samma år, använder Cicero återigen ordet *ludus* i överförd betydelse, denna gång modifierat med både *quasi* och *quidam*:

Så framträdde ... Isokrates, vars hus stod öppet för hela Grekland liksom en sorts skola (*quasi ludus quidam*) och retorikverkstad. Han var en stor talare och en fullfjädrad lärare, trots att han saknade ljustet på forum och fick nöja sig med att inom husets väggar ge näring åt en berömmelse som enligt min uppfattning ingen uppnått efter honom. Han producerade själv många lysande verk i skrift och undervisade andra.²⁷

²⁶ *Epistulae ad familiares* 9.18.1 (Shackleton Bailey nr 191): *accepi tuas litteras plenissimas suavitatis; ex quibus intellexi probari tibi meum consilium, quod, ut Dionysius tyrannus, cum Syracusis pulsus esset, Corinthi dicitur ludum aperuisse, sic ego sublati iudicii, amisso regno forensi ludum quasi habere coeperim*. Citerat ur Shackleton Bailey 1977.

²⁷ *Brutus* 8 (32): *Exstitit igitur [...] Isocrates, cuius domus cunctae Graeciae quasi ludus quidam patuit atque officina dicendi; magnus orator et perfectus magister, quamquam forensi luce caruit intraque parietes aluit eam gloriam quam nemo meo quidem iudicio est postea consecutus. Is et ipse scripsit multa praeclare et docuit alios*. Citerat ur Douglas 1966.

Uttrycket *ludum aperire* förekommer även hos Suetonius om oratorn Marcus Epi-
dius som ”öppnade en retorikskola och undervisade bland andra Marcus Antonius
och Augustus”.²⁸ Och Aulus Gellius berättar om Aristoteles som på sin ålders höst
blev ombedd att utse en efterträdare: ”Det fanns vid den tiden många dugliga män i
hans skola (*in eius ludo*), men två som utmärkte sig framför andra, Theophrastus och
Menedemus”.²⁹ Valet föll på Theophrastus som tog över den peripatetiska skolan som
Gellius alltså kallar en *ludus*. I Ciceros, Suetonius och Aulus Gellius texter frammanar
bruket av *ludus* och *ludum aperire* bilden av en erkänd auktoritet som delar med sig
av sin expertis till utvalda, i exemplen mestadels namngivna, personer, alltså en form
av masterclass.

När Tegnér i sin latinska version talar om att poeten öppnar en skola, kan man se
det som en programförklaring till hans egen ”Epilog”, en dikt som egentligen är ett
tal, visserligen ett versifierat sådant men i den ceremoniella kontexten dock ett tal.
Som Christina Svensson påpekar i sin analys av ”Epilog” bröt Tegnér nämligen med
traditionen genom att skriva sitt promotorstal på svensk vers i stället för latinsk pro-
sa.³⁰ I början av ”Epilog” vänder sig Tegnér till de nypromoverade och förklarar vad
den nyvunna lagerkransen står för genom att återberätta Ovidius myt i *Metamorfoser*
1.452–567 om hur Apollon upptänd av kärlek jagar nymfen Daphne som i sista stund
räddas genom att förvandlas till ett lagerträd:

Rörd tryckte Febus den förvandlade
intill sitt bröst: ännu var trädet varmt,
och hjertat slog ännu inunder barken.
En qvist han bröt sig utaf nyfödd lager
och flätade den in i gyllne lockar,
och bar den jemt till tecken af sin kärlek.
Och från den stunden (det är sagans mening)
nå Febi söner ej det högsta sköna,
det högsta sanna: det flyr undan för dem,
och när det stadnar är det ren förvandladt,
en ringare natur, en fallen engel;
den rätte engeln bor uppöfver stjernor.
Men ur den fallnes anlet genomskina

28 *De grammaticis et rhetoribus* 28: *ludum dicendi aperuit docuitque inter ceteros M. Antonium et Augustum*. Citerat ur Kaster 1995.

29 *Noctes Atticae* 13.5.3: *Erant tunc in eius ludo boni multi, sed praecipui duo, Theophrastus et Menedemus*. Citerat ur Marshall 1968.

30 Svensson 2023, s. 87–88.

de höga dragen af ett himmelskt ursprung
 och Dafnes hjerta klappar under barken.
 Bevaren därför eder lagerkrans,
 ty den betecknar edert mål i lifvet.³¹

Anders Cullhed tar upp Ovidius myt i sin inledning till Björkesons översättning av *Metamorfoser* och undrar om inte den känsligaste Ovidiusvariationen på svenska står att finna just i Tegnér's "Epilog". Han drar särskilt uppmärksamheten till en återkommande formulering i dikten om Daphnes hjärta som klappar under barken:

Som flertalet Ovidiusbrukare vrider sedan Tegnér det här scenariot åt sitt eget håll, i akt och mening att åskådliggöra hur "idealet" (Dafne) ohjälpligt gäckar poeternas och filosofernas försök att komma åt "det högsta sköna, / det högsta sanna". Inte desto mindre återvänder han till Ovidius' text med upprepningen att "Dafnes hjärta klappar under barken". [...] Vad han kallar "sagens mening" – hos Ovidius den ständigt grönskande lagerns betydelse som äretecken för segrare och skalder, hos Tegnér idealets oåtkomlighet – bleknar vid en jämförelse med sagan själv.³²

Det är en skarpögd iakttagelse. De som läst Tegnér's latinska inbjudningsskrift till promotionen och följt honom till den romerska litteraturen dit hans ordval och allusioner leder ser tydligt hur han i "Epilog" bildligt talat öppnar en skola (jfr *ludum aperit*) för de nypromoverade och i programmet namngivna magistrarna i Lund. Formuleringen "det är sagens mening" är när allt kommer omkring en tydlig pekpinne där diktaren själv visar hur den sanning han besitter bör förstås symboliskt och bildligt (jfr *quidquid veri habeat, id non historice sed symbolice et figurate interpretandum*). Men vi anar också att han inte gör det för att undervisa utan för den tillfredsställelse det ger honom att skriva poesi (jfr *non ut doceat sed ut ludat*). Genom att inleda upprepningen om Daphnes hjärta som klappar under barken med konjunktionen "Men" och placera den *efter* det pedagogiska "det är sagens mening" har han låtit dikten få sista ordet.

³¹ Vers 63–79. SD III, s. 76. Understrykningarna är mina.

³² Cullhed 2015, s. 22–23.

MARTINA BJÖRK

”Sjelf är jag visst ingen Latinare”

Tegnér och romersk litteratur

I början av 1804 vann den 21-årige Esaias Tegnér pris i en dikttävling med sin filosofiska dikt ”Den vise”.¹ Dikten framhåller en idealmänniska som är plikttrogen, följer sitt kall, visar mod och är nöjd med sin lott. Som exempel på en sådan person anføres Cato den yngre, romaren som stred på Pompejus sida i kampen mot Caesar. Efter förlusten valde Cato att följa sitt republikanska ideal och begå självmord hellre än att bli benådad av Caesar. Cicero uttrycker flera gånger sin beundran för Catos stoiska hållning och mod.² I dikten lyfter Tegnér fram ytterligare en av Ciceros förebilder: Regulus, konsul under andra puniska kriget. Cicero berättar att Regulus värderade ett löfte till sina fiender så högt att han var beredd att dö för det.³

Tegnér var drillad i latin och läste de romerska författarna redan som barn. Man skulle därmed kunna tänka sig att denna del av hans klassiska bildning också syntes i hans diktning, men ungdomsdikten ”Den vise” hör till de få exempel där det romerska får utrymme – och då för att upphöja ett romerskt ideal snarare än att uttrycka beundran för de romerska författarna.

Varför denna relativa frånvaro av romersk litteratur? Eftersom Tegnér var professor i grekiska klappade förstås hans hjärta mer för grekiskan än för latinet, men han tycks ha behärskat båda språken lika väl. Kanske imponerade romarnas hjältemod mer på honom än deras författarinsatser? Jag kommer här att undersöka de influenser från ro-

1 Dikttävlingen arrangerades av Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg. Se brev till G. Rosén 9/2 1804 i Tegnér, Brev I, nr 45. För analyser av dikten, se Böök 1917, s. 17–23, och Lyth 1912, s. 97–107.

2 Se t.ex. Cicero, *Tusculanae disputationes* 1.30.

3 Cicero, *De officiis* 3.26.99–3.29.105.

mersk litteratur som trots allt finns hos Tegnér samt diskutera hur dessa används och varför de är så sällsynta.

TEGNÉRS LATINSKA BILDNING

I ett brev till sin äldre bror Elof berättar en tioårig Esaias Tegnér om sitt dagliga latinpensum som består av läsning av flera kapitel ur Cornelius Nepos biografier.⁴ Därtill kommer grammatikstudier och imitationer av Ciceros brev. Fem år senare skriver den flitige ynglingen att han ämnar ägna kommande sommar åt att studera grekiska och romerska författare, i synnerhet deras poesi. Sådana studier ”förädlar smaken”, ”odlar förståndet” och ger ”känsla och jugement af det sköna”, menar femtonåringen.⁵

Som tonåring hittade Tegnér till Homeros. Det blev en livslång kärlek. Även en romersk författare konkurrerade om uppmärksamheten: Horatius. När Tegnér var student i Lund föreslog brodern Elof att han skulle skriva en dissertation om skalden.⁶ Någon sådan blev det inte, men däremot en rad andra dissertationer författade på latin, företrädesvis om grekiska litterära ämnen.⁷ Tegnérns obehindrade förmåga att uttrycka sig på romarnas språk väckte beundran.⁸ Själv var han inte lika övertygad. Han prövade att dikta på språket men var inte nöjd med resultatet.⁹ ”Sjelf är jag visst ingen Latinare”, som han uttryckte det.¹⁰

ROMERSKA CITAT OCH LITTERÄRA REFERENSER

I den lilla skriften *Tegnér och antiken* letar Erik Wistrand romerska avtryck i Tegnérns texter. I breven finner han citat från främst Vergilius och Horatius, men också från Terentius, Cicero, Catullus, Lucretius, Livius, Ovidius, Lucanus, Martialis, Tacitus

4 Brev till Elof Tegnér 19/2 1793, Brev I, nr 1.

5 Brev till J. Branting 16/2 1798, Brev I, nr 5.

6 Brev från Elof Tegnér till Esaias Tegnér 25/10 1801, Tegnér 1882, s. 8–9. Tegnér gjorde prosaöversättningar av Horatius oden och epoder, vilka finns bevarade i handskrifter i Tegnérnsamlingen i Lunds universitetsbibliotek.

7 Exempel på dissertationer är *Vita Anacreontis* (Anacreons liv) 1801, *De caussis ridendi* (Om skäl att skratta) 1802, *De Diis Iliadis* (Om Iliadens gudar) 1804 och *De Platone artem poeticam improbante* (Om Platon, klandrande poesikonsten) 1820.

8 Wistrand 1981, s. 7; Lyth 1912, s. 37.

9 ”Jag har i min ungdom läst mycket i de Latinska poëterna, har äfven sjelf som Student, gjort Latinsk vers till husbehof: men det ville aldrig rätt lyckas mig, och jag nedlade snart denna rörelse.” Brev till C. G. von Brinkman 13/2 1834, Brev VII, nr 83.

10 Brev till C. P. Hagberg 28/1 1821, Brev II, nr 106.

och Juvenalis, till synes citerade ur minnet.¹¹ Vidare upptäcker Wistrand inspiration från romersk litteratur i poesin. Exempelen rör ofta enstaka fraser, som i och för sig skulle kunna vara inlånade eller inspirerade från latinet, men också utgöra etablerat poetiskt språk.

När Wistrand till exempel härleder formuleringen ”stå och dricka himlen” till Vergilius *haurire caelum* i *Aeneiden*,¹² medger han att den lika gärna kan ha nått Tegnér via tyska poeter.¹³ En annan sådan översättning eller latinism är, menar Wistrand, frasen ”tog ej emot den sista suck du drog” i sorgedikten över brodern Lars Gustaf från 1802.¹⁴ Både Cicero och Ovidius använder uttrycket *postremum spiritum ore excipere*.¹⁵ Wistrand nämner också dikten ”Den lycklige” till Emeli Selldén med Catullus ”Ille mi par esse” som exempel på lån från den romerska litteraturen.¹⁶ Men eftersom den dikten i sin tur är en imitation av en Sapphodikt ligger det förmodligen närmare till hands att anta att det är den grekiska förlagan som Tegnér vill imitera. Frasen ”Man gör Brudgummen till viljes och gör Bruden ej emot” i dikten ”Till en mor” (1830) är, enligt Wistrand, en referens till Catullus kända ”Miser Catulle” och raderna *ibi illa multa tum iocosa fiebant, quae tu volebas nec puella nolebat*, ”där lektes dessa många lekar som du var villig till och din flicka inte heller sa nej till”.¹⁷ Wistrand nämner också en passage från dikten ”Till min hembygd” (1804), om en tall som stiger ned för att tjäna människorna genom att byggas till skepp.¹⁸ Denna bild hittar han i Ovidius *Metamorfoser*,¹⁹ men det är över huvud taget ett litterärt grepp som används i antik litteratur, att pinjeträd huggs ned för att bli skepp.²⁰

Wistrand anför några fler exempel som, om de inte kan bevisas som direkta, ändå är indirekta. Han uttrycker själv förvåning över hur lite som syns av Tegnérns antika beläsenhet i dennes egna skriftliga produktion.²¹ En förklaring som han föreslår är Tegnérns

11 Wistrand 1981, s. 9–10.

12 Vergilius, *Aeneiden* 10.899.

13 Wistrand 1981, s. 10–12. Citatet har Wistrand hämtat ur dikten ”Vid invigningen af Gårdsby kyrka” 1837.

14 Wistrand 1981, s. 10–11.

15 Cicero *In Verrem* 2.5.45, 118 och *De inventione* 1.108; Ovidius *Ars amatoria* 3.746.

16 Wistrand 1981, s. 16–17.

17 Catullus 8. Min översättning.

18 Wistrand 1981, s. 18.

19 Ovidius *Metamorfoser* 1.94–95, s. 132–134.

20 Se t.ex. Euripides *Medea* 1–6 eller de inledande raderna i dramat med samma namn av Ennius, citerade av exempelvis Cicero i *De fato* 35.

21 Wistrand 1981, s. 21–22. Se även Wrangel 1932, II, s. 159–161, som gör samma observation.

självständighet,²² något som jag tror att det ligger mycket i, då ett alltför flitigt och explicit användande av antika författares texter skulle tyda på bristande diktarsnille.

Wistrand talar om Tegnér's kallsinnighet inför den latinska bildningen, och att den har sin grund i "det onaturliga och ensidiga sätt, varpå latin lästes både i skola och vid universitet".²³ Han anar att den högre undervisningens inriktning på språkfärdighet på bekostnad av studier av litteratur kan ha påverkat denne känslornas poet. Enligt Wistrand önskade Tegnér att språket skulle bli ett medel för att förstå litteraturen, inte litteraturen ett medel för att lära sig språket. Wistrand hänvisar till hyllningsdikten till professor Johan Lundblad, i vilken Tegnér uppmanar till inlevelse när de klassiska författarna studeras: "Känn deras känslor."²⁴ Tegnér var själv en spirituell lärare som ville blåsa anda i litteraturen. Studenter vid Lunds universitet som hade Tegnér som lärare vittnar om hans kärlek och entusiasm inför den grekiska litteraturen. Enligt dem gjorde han de grekiska författarna både förstådda och älskade genom sin entusiasm och kunnighet.²⁵

I en annan bok, med samma titel som Wistrands skrift, *Tegnér och antiken*, ser Erik Lindskog hos Tegnér "böjelsen för det retoriska och didaktiska ävensom det satiriska anslaget" som "romerska släktdrag".²⁶ Det är ett allmänt hållet omdöme som skulle kunna illustrera hur Tegnér's beläsenhet i romersk litteratur tar sig uttryck i hans egen produktion på ett mer övergripande plan. Tyvärr ger Lindskog inga exempel ur Tegnér's författarskap för sitt påstående.

Däremot strösslår Tegnér sina brev och tal med latinska citat. Det är vittert och ofta humoristiskt. Utifrån Johnny Strands förteckning över grekiska och latinska citat i Tegnér's brev är det lätt att konstatera att Horatius är den mest citerade romerske författaren.²⁷ Det egna skrået, poeternas, kallar han skämtsamt med Horatius ord "skalderernas retliga släkte" (*genus irritabile vatum*).²⁸

Så var ju också Horatius en favorit från ungdomen. När Tegnér talar om god undervisning vid de småländska gymnasierna låter han Horatius råd till författare i *Ars*

22 Wistrand 1981, s. 22.

23 Wistrand 1981, s. 24.

24 Wistrand 1981, s. 24–25. Hyllningsdikten "J. Lundblad" 1822, SS I, s. 641.

25 Wieselgren 1929, s. 29–30; Wrangel 1932, II, s. 131–134; Ahnfeldt 1963, s. 37–38.

26 Lindskog 1910, s. 27.

27 Strand 1984.

28 Horatius, *Epistulae* 2.2.102. "Men du känner 'genus irritabile Vatum' af dig sjelf om ej af andra", skriver han till vännen C. G. von Brinkman 21/1 1824, Brev III, nr 3. Citatet finns även i brev till Bernhard von Beskow 30/9 1830, Brev VI, nr 51; i brev till J. J. Berzelius 29/1 1835, Brev VII, nr 194; i brev till C. E. von Weigel 12/3 1835, Brev VII, nr 203 samt i brev till P. D. A. Atterbom, författat omkring den 25 september 1839, Brev IX, nr 176.

poetica utgöra pedagogisk ledstjärna för åhörarna. Till lärarna i Växjö säger han: *Scribendi recte sapere est & principium & fons*, vilket betyder "att ha kunskap är både grunden och källan till att skriva korrekt".²⁹ Därefter leker han med citatet genom att byta ut *scribendi recte*, "skriva korrekt", mot *recte informandi*, "utbilda korrekt", eller som han själv sammanfattar det: "undervisningens yttersta grund och källa är kunskap".³⁰

Vilhelm Andersen, som letar spår efter Horatius i en mängd olika författarskap, ägnar ett kapitel åt Tegnér. Han konstaterar dock att det är mer tunnsått med påverkan från Horatius än man skulle kunna vänta. *Frithiofs saga* har inte en enda Horatiusreferens,³¹ skriver han, ej heller Tegnér's erotiska diktning.³² Inspiration från Horatius dikt "Vides ut alta stet" finner Andersen i Tegnér's vinterdikt "Lustigt över slätten spänner" (1820).³³ Efter vad jag kan se är snön den enda gemensamma nämnaren, varför jämförelsen i mina ögon ter sig föga övertygande. Andersen hittar även påverkan från Horatiuscitat i Tegnérformuleringar. För egen del finner jag även dessa en smula långsökta eller av så pass allmän filosofisk karaktär att de skulle kunna kallas slumpmässiga. Ett exempel som anförs är de berömda Tegnérorden: "Hvad du ej klart kan säga vet du ej, / med tanken ordet föds på mannens läppar, / det dunkelt sagda är det dunkelt tänkta", som Andersen härleder från den formulering hos Horatius vilken brukar förkortas *rem tene, verba sequuntur*, "behärska ämnet, så följer orden".³⁴ Jämförelsen framstår inte som solklar, men behöver ändå inte avfärdas. Det är ett rimligt antagande att de många sentenserna från Horatius och andra romerska författare indirekt har påverkat Tegnér's diktning. Ingen svensk poet kan väl mäta sig med Tegnér i antalet kärnfulla, slagkraftiga formuleringar som blivit bevingade uttryck. Utöver redan nämnda har vi "Det går en liklukt genom mänskolivet"; "Vad våldet må skapa är vanskligt och kort"; "Det starka är det sköna värt"; "Miste du en, stå dig tusen åter".

En annan typ av referens är den mytologiska. När Tegnér vill angripa människor som förargar honom tar han vid ett par tillfällen till en otäck best ur *Aeneiden*, den människoätande Cacus (namnet i sig betyder *ond* på grekiska).³⁵ Här är det hans litterära trätobroder Lorenzo Hammarsköld som liknas vid monstret: "Angriper man nu

29 *Bellum Troianum orditur ab ovo*, Horatius, *Ars poetica* 309. Min översättning.

30 "På Wexjö gymnasium", 1830, AS I, s. 214. Min översättning.

31 Andersen 1948, s. 83.

32 Andersen 1948, s. 99.

33 Andersen 1948, s. 79–80.

34 Horatius, *Ars poetica* 310–311. Min översättning.

35 Vergilius, *Aeneiden* 8.193 ff.

denne man på förnuftiga grunder, går man honom på lifvet med skäl och bevis, då gör han som Cacus i Æneiden, han pustar rök och mörker omkring sig i sin håla.”³⁶

På Oscarsdagen 1823 i Lund håller Tegnér tal till det nyförlovade kronprinsparet Oscar och Josefina. I det gör han en jämförelse med den mytologiska berättelsen om Medea och Pelias döttrar, hämtad ur Ovidius *Metamorfoser*,³⁷ för att förklara vikten av långsamma förändringar i samhället:

Fabeln berättar oss om Pelias döttrar, som på en gång ville föryngra sin ålderstegne far derigenom att de tappade ungt blod i hans ådror: följdén var den naturliga, att det gamla blodet förrann honom, och det nya ville ej stadna. Så är det även med Statskroppen. Det nyare bättre måste efter hand ingå i dess blodmassa, och småningom förtränga de osunda vätskorna. Folken måste uppfostras till de nya formerna, liksom de i sekler varit uppfostrade till de gamla.³⁸

Mer ingående än så här blir det sällan. Referenser till romersk litteratur förekommer som synes, men i liten skala. Tegnér använder den romerska litteraturen i citat- eller anekdotform för att förstärka eller understryka vad han vill säga. Även om han vid ett par tillfällen talar om författarnas ”afgrunds djupa Romaretankar”,³⁹ utvecklar han inte vad deras djup består i. Den som söker romerska influenser hos Tegnér får därför leta, ofta i mindre kända alster.

LATIENS NORDISKA SKALDER

Ett sådant alster är ”Skaldebref” (1815), som utgör ett tydligt exempel på påverkan från romersk litteratur. Dikten är en Ovidiusimitation, tillägnad den framstående poeten, översättaren och akademiledamoten Gudmund Jöran Adlerbeth.⁴⁰ Det är faktiskt Ovidius (med tillnamnet Naso) själv som talar i dikten, som om det vore den romerske skalden som hade fattat pennan. På så vis påminner dikten om Ovidius exildikter, men också om hans *Heroides*, i vilken mytologiska gestalter skriver förmanande brev

36 Ur ”Svar på L. Hammarskölds historisk-kritiska förklaring”, SS II, s. 330. Se även brev till C. G. Brunius 3/5 1818, Brev II, nr 24.

37 Ovidius, *Metamorfoser* 7.297–349.

38 ”Tal på Oscarsdagen 1823 i Lund”, AS I, s. 104–105.

39 I ”Till Martina, vid hennes dotters död” 1839, SD VI, s. 113. Se även ”I Jönköpings skola” 1827, i vilket Tegnér talar om ”de verldsomfattande romaretankarna”, SS II, s. 112.

40 Om tidens översättningar till svenska av antik diktning samt Tegnérns syn därpå, se Tengström 2014.

till sina älskade.⁴¹ Versmåttet är det som Ovidius ofta diktade på, elegiskt distikon. Vid tiden för diktens tillkomst hade Adlerbeth översatt Vergilius tre stora verk *Aeneiden*, *Bucolica* och *Georgica*. Han hade också översatt satirer och epistlar av Horatius och skulle två år senare ge ut hans oden och epoder.

I inledningen av "Skaldebref" träder Ovidius fram ur dödsriket och hälsar Adlerbeth som en stor poet, vars diktning introducerats för de gamla döda poeterna genom gudarnas budbärare Mercurius, "Majas bevingade son":

*Naso till Adlerbeth sin helsning ur skuggornas rike!
Majas bevingade son förer den villigt till dig.
Ty från diktningens land ännu besöker han jorden,
ännu med gyllene spöet jagar han skuggorna hit.
Språksam lärer han oss hvad skönt, som bildas deruppe,
genom den vingades mun känna vi sången i Nord.*⁴²

Mercurius har rest "från diktningens land". Huruvida detta land är Grekland eller Rom framgår inte, men det verkar som om det i det här fallet handlar om Rom. Senare i dikten talas det om "Latiens skalter",⁴³ vilket talar för att Tegnér här låter dem få företräde framför grekerna.

Diktens Ovidius berättar att Kellgren (även han översättare av romerska författare) stolt läst upp både Vergilius- och Horatiusöversättningarna för de gamla romarna, som har applåderat av hänförelse. Men Ovidius själv då? Borde inte han hedras med en översättning av Adlerbeth? Jo! Tegnér vill uppmuntra sin vän att ta sig an Ovidius. Följande passage imiterar typisk ovidiansk skälmskhet. Den "illfundige guden" är Mercurius, som viskar i Ovidius öra att Adlerbeth nog har glömt honom.

Se, då nalkades mig med hån illfundige Guden,
hviskade, hörd av en hvar: "Naso, dig glömmet han dock,
dig, som lefde likväl, som dog vid Asarnas vagga,
dig: som diktade sjelf, tror jag, i Göthiska ljud."⁴⁴

Raderna alluderar på Ovidius exildikt *Epistulae ex Ponto* 4.13, i vilken den landsförvisade diktaren meddelar att han har börjat skriva på det inhemska språket, getiska.

⁴¹ För Tegnér och heroiddiktning, se Sjödin 2018.

⁴² SD II, s. 186.

⁴³ SD II, s. 186.

⁴⁴ SD II, s. 186.

Likheten med ordet "Göthiska" och platsen för Ovidius exil föranleder Tegnér, själv medlem av Götiska förbundet, att koppla samman Ovidius med nordisk litterär tradition och ge Adlerbeth en anledning att välja Ovidius diktning till sitt kommande projekt.⁴⁵

Vidare talar Ovidius om sin ställning som en av de tre stora, jämte Vergilius och Horatius:

Mången helsade mig för den Romerska sångens Triumvir,
 efter de prisade två nämnde man äfven mitt namn.
 Böcker, tre gånger fem, om förvandlade former jag diktat,
 dikten, så säger man mig, lefver i minnet ännu.⁴⁶

Det sista versparet i citatet ovan är en direkt referens till en passage i öppningsdikten i *Tristia*, där Ovidius själv sammanfattar sin litterära produktion.⁴⁷ "Böcker, tre gånger fem" är hans *Metamorfoser*, som består av just femton böcker.⁴⁸

"Skaldebref" avslutas med en hälsning från Ovidius till hans svenske kollega Adlerbeth om att denne själv en dag kommer att upptas i deras skara:⁴⁹ Adlerbeth kallas "svensken med romaresinnet":

Derför är plats i vårt lag för Svensken med Romaresinnet,
 Latiens skalder en dag famna sin nordiska bror.⁵⁰

Roms skalder hade en annan bror i Tegnérns latinlärare, professor Johan Lundblad, som var verksam vid Lunds universitet och samtidigt framstående latindiktare. I ett brev till Carl Peter Hagberg påpekar Tegnér att den romerska litteraturen hålls på en högre nivå i Lund än i Uppsala genom professor Lundblads försorg.⁵¹ Tegnérns levnads-

45 Adlerbeth skulle komma att översätta Ovidius *Metamorfoser*, som gavs ut postumt 1820.

46 SD II, s. 186–187.

47 Ovidius, *Tristia* 1.105–120.

48 Ovidius, *Tristia* 1.117.

49 Något liknande uttrycks även i "Sång den 5 april 1836", i vilken Adlerbeth hyllas som en nordisk romare: "Roms Sångar-gudar flyttade till Norden / med ADLERBETH – en Romare i släkt / med dem till andan, icke blott till orden", SD VI, s. 73.

50 SD II, s. 187.

51 Brev till C. P. Hagberg 28/1 1821, Brev II, nr 106.

tecknare Evert Wrangel håller Lundblad som den främste i sitt slag, ”en ciceronian av renaste vatten”, genom vilken latinämnet hade sina glansdagar.⁵²

Till en minnesfest år 1822 arrangerad av Lunds universitet, två år efter Lundblads död, skrev Tegnér en hyllningsdikt till sin lärare. I den kommer Lundblad som en halländsk Apollo till den akademiska bondbyn Lund och återuppväcker ”det glömda Latium”, ”med manligt vett, med styrkan och behagen”, förkroppsligande det gamla Rom. Som den professor i romersk poesi och vältalighet som Lundblad var, får hans berömda förmågor representeras av ”Maros sång”, nämligen Vergilius poesi, samt ”Tullii svada”, Ciceros vältalighet.

När herdegossen med sin lyra kom
från Hallands hedar, då steg småningom
det glömda Latium opp för oss i dagen
med manligt vett, med styrkan och behagen;
och unga sinnen tjustes än en gång
av Tullii svada och av Maros sång.⁵³

Versmåttet är rimmad blankvers. Något klassiskt versmått blev det således inte för att hedra latinläraren. I Ovidiusimitationen ”Skaldebref” till Adlerbeths ära höll sig skalden till förlagans versmått elegiskt distikon, men annars var Tegnér länge motståndare till att använda klassiska versmått i svensk poesi.⁵⁴ Rimrad vers gjorde sig bättre här i Norden, menade han.⁵⁵

Det är värt att stanna upp ett slag vid ett stycke om den milda västanvinden. Raderna lyder som följer:

Låt stormen gny och rena himlaspegeln,
och hän mot andra världar jaga seglen,
men även västan äger sitt behag
då öm hon läspar på en molnfri dag
sin klagan, knappast märkbar, genom lunden
och vaggar blommorna och krusar sunden.
Skön är den rika, skön den djärva sång,

52 Wrangel 1932, I, s. 50. Lundblad examinerade Tegnér genom att låta honom översätta ur Ovidius *Tristia* och Ciceros *De oratore*. Wrangel 1932, I, s. 221–222.

53 ”J. Lundblad” 1822, SS I, s. 642.

54 Werin 1934, s. 197.

55 Tegnér var inte helt konsekvent i sin ståndpunkt. I *Frithiofs saga* från 1825 förekommer hexameter.

men icke alla följa lätt dess gång,
och mången strålbild obemärkt försvinner:
vad hjärtat diktat helt till hjärtat hinner.⁵⁶

Lågmäld och försiktig, ”knappast märkbar”, men med skön och djärv sång – så beskrivs västanvinden. Är det Lundblad själv som avses? Är det han som åsyftas när västanvinden ”läspar” och att ”icke alla följa lätt dess gång”? Enligt Wrangel ansåg studenten Tegnér att professors muntliga framställningar lämnade en del att önska: ”Hans föredrag från lärostolen var alldagligt, hackande och stundom löjligt. Jag bevistade därför sällan hans föreläsningar. Däremot skrev jag så mycket flitigare, dels på (dålig) vers, dels på prosa över de ämnen, han uppgav, och åtnjöt ofta den ära att mina skrifter från katedern upplästes och föreställdes som efterdöme i avseende på språket.”⁵⁷ Om föremålet för hyllningen varit närvarande kunde raderna nog ha setts som en förölmplning, inte minst som Tegnér själv var kritisk. Nu var ju Lundblad avliden sedan ett par år, varför raderna kanske väckte en viss ömsint munterhet. Av dikten att döma kompensterades dessutom denna brist av att Lundblads poesi gick direkt till hjärtat.

Att västanvinden nämns är intressant i ett annat avseende, nämligen med tanke på det som sedan följer i dikten. I Ovidius *Metamorfoser* berättas om den vackre Hyacinthus som älskades av Apollo, även kallad *Phoebus* – eller som här hos Tegnér: *Febus*.⁵⁸ Medan de båda älskande kastade diskus fick Hyacinthus av misstag skivan i huvudet varpå han föll ned och dog. Ur hans blod växte en väldoftande hyacint. Tegnér diktar:

Sen Hyacinthus dog i Febi famn
och blomman växte opp som bär hans namn,
rätt ofta guden (sagan så förtäljer)
för reslig lager hyacinthen väljer:
den enkla blomman, bilden av hans vän,
som står i dalarna och darra än
med daggens tårar i sitt blåa öga,
den blomman älskar Febus i det höga.⁵⁹

Ovidius låter Apollo hålla ett kort sorgetal över sin dödade vän. Berättelsen är tydligt homoerotisk, inte bara för en modern läsare. I de grekiska versionerna av myten är

⁵⁶ SS I, s. 643.

⁵⁷ Wrangel 1932, I, s. 50. Se även Wrangel 1932, II, s. 183.

⁵⁸ Ovidius, *Metamorfoser* 10.162–219.

⁵⁹ SS I, s. 643.

Eros den som föranlett kärleken. I *Metamorfoser* låter Ovidius sångaren Orpheus, Apollos son, berätta, och han introducerar sina sånger med följande förklarande ord:

Lättare toner slår jag nu an, ty om pojkar som gudar
blivit förälskade i vill jag sjunga, om flickor som lågat
av en förbjuden eld och hur de fått sona sin lusta.⁶⁰

Apollo älskade Hyacinthus. Vid hans död övergav Apollo sitt Delphi, säger berättaren Orpheus i Ovidius version av myten.⁶¹ I andra versioner spelar västanvinden en avgörande roll i berättelsen. Hos grekerna Lucianus och Philostratus den yngre är Zephyrus en svartsjuk tredje part. När han ser Apollo och den älskade Hyacinthus kasta diskus, blandar han sig i leken och får med sin vindpust diskusen att träffa Hyacinthus, så att han faller död ner.⁶²

Man kan undra vad detta erotiska motiv har med Lundblad att göra. Rör det sig om en allusion till Lundblads privatliv? Vem är han i så fall? Västanvinden eller Apollo? Det framstår som föga passande att hedra en bortgångna professor, tillika familjefar, med en berättelse om ett homoerotiskt triangeldrama.⁶³ Men någon sådan association verkar inte dikten ha förmedlat till dåtidens läsare. Vännerna Franzén och Leopold kommenterar dikten, visserligen utan att ge någon hjälp till tolkning. Däremot är de båda entusiastiska. Leopold anser att stycket om Hyacinthus har "en så frisk och levande skönhet, att min egen och de flesta andras poesi måste i jämförelse dermed förekomma mig såsom urblekta blyertsritningar. Det är här, till tanke och stil, Pope och Virgilius förenade."⁶⁴ Även Franzén skriver beundrande: "För verserna öfver Lundblad tackar jag dig af flera skäl än du tror kanske, eller jag nu hinner förklara. Huru Lundblad, som jag höll för en temligen prosaisk person, skulle kunna ge anledning till en sådan poesi, hade jag ej förut kunnat föreställa mig. Men hvad är det, som du icke kan ge både färg och glans och anda och lif?"⁶⁵

60 Ovidius, *Metamorfoser* 10.152–154. Översättning Björkeson 2015.

61 Ovidius, *Metamorfoser* 10.166–167.

62 Hos Lukianos, *Gudarnas dialoger* 17 (Hermes och Apollo) och Philostratus d.y., *Bilder* 14, finner man versionen med Västanvinden, Zephyrus, som den som blir svartsjuk och hämndlysten därför att Hyacinthus föredrar Apollo framför honom.

63 Hyacinten som symbol för förgänglig kärlek förekommer i Hedvig Charlotta von Nordenflychts sorgesång över en döende blomma, "Över en hyacint". Dikten tolkas ofta biografiskt, som en olycklig kärlekshistoria mellan författarinnan och en yngre man.

64 Brev från C. G. af Leopold 17/1 1823, Tegnér 1882, s. 188.

65 Brev från F. M. Franzén 10/1 1823, Tegnér 1882, s. 185.

Tegnér i profil. Odaterad akvarell av L. H. Roos af Hjelmstäter. (Foto: Cecilia Heisser/Nationalmuseum.)

TEGNÉR SOM SMAKDOMARE ÖVER DEN ROMERSKA LITTERATUREN

Innan Tegnér erhöill sin professur i grekiska var han docent i estetik. Inom ramen för ämnet estetik höll han år 1808 en föreläsning i romersk litteraturhistoria. Tyvärr är den inte bevarad i sin helhet. Föreläsningen rör värdet av de romerska litterära verken.

Tegnér inleder med att sammanfatta det bästa av det grekiska och romerska. "De fullkomligaste verken i tekniskt hänseende är verken av Homeros och Sofokles, Vergilius *Georgica* och *Aeneiden* samt Horatius oden", skriver han.⁶⁶ Därefter delar han in den romerska litteraturen i tre perioder: före, under och efter Augustus, eller morgon, middag och kväll, som han kallar det. Det är under Augustus, middagstiden, som den romerska perioden når sin höjdpunkt, den epok som ofta kallas den litterära guldåldern.⁶⁷

Under den första perioden nämns inledningsvis de äldsta författarna, av vilka endast kvarstår fragment.⁶⁸ Därefter avhandlas dramatikererna Plautus och Terentius, vilka båda ges stort utrymme.⁶⁹ De får representera det som de romerska författarna var för nyhumanisterna och för Tegnér: efterhärmarare av det grekiska.⁷⁰ Framväxten av talekonsten tas också upp. Cicero nämns, men bara i förbigående, kanske därför att han av romantikerna ansågs vara en epigon och ointressant som författare i egen kraft. Av föreläsningen att döma är Tegnér av denna åsikt. Ur Ciceros rika produktion är det bara verket *Brutus* som omnämns.⁷¹ Däremot citeras Cicero beträffande sina uttalanden om andra författare.

Lucretius och Catullus är annars de, jämte nämnda dramatiker, som avhandlas i den första perioden.⁷² I jämförelse med Vergilius och Horatius didaktiska dikter är Lucretius versbildning enligt Tegnér "rå" och "kraftig", hans språk "icke nog varmt", hans framställning "ej nog bildande".⁷³ "Han framställer sitt system så omständligt, så regelmässigt, så naket och utan prydnad, så att man lätt inser att hans afsigt blott är undervisning, intet estetiskt nöje."⁷⁴ Tegnér medger dock att *De rerum natura* trots allt har "enskilta sköna och poetiska ställen".⁷⁵ Catullus har förmågan att "förena ett lätt joller med känsla".⁷⁶ Elegierna betraktas som "impromptuer", spontana infall. Bland dem skattar han dikt nummer 65 till Hortalus främst, en dikt om den förlamande sorgen som inträffat efter en broders död. Tegnér uppskattar den särskilt, eftersom

66 Ur föreläsningen "Romersk litteraturhistoria", Tegnér 1913, s. 354.

67 Tegnér 1913, s. 356.

68 Tegnér 1913, s. 357–361.

69 Tegnér 1913, s. 361–367.

70 "Grekiska litteraturen är rikare och självständigare, och förhåller sig i flera fall till den romerska, som originalet till efterbildningen." Ur "I Jönköpings skola" 1827, SS II, s. 114.

71 Tegnér 1913, s. 368.

72 Tegnér 1913, s. 368–374.

73 Tegnér 1913, s. 369.

74 Tegnér 1913, s. 369–370.

75 Tegnér 1913, s. 370.

76 Tegnér 1913, s. 370.

känslan i den är "sann och skön, uttrycket elegiskt utan att vara sömnigt"; dessutom har den ett vackert slut.⁷⁷

Tegnér förklarar den romerska litteraturens guldålder, "middagen", med republikens fall. När romarna inte längre i första hand riktade sina krafter mot statsangelägenheter kunde konsten blomstra. Därtill kom uppmuntran från kejsar Augustus.⁷⁸ Vergilius är den store mästaren under denna epok. Hans mest fulländade verk anses *Georgica* vara, lärodikten om jordbruk. Det är skönheten i den som framhävs: "Intet matt ställe, ingen släpande vers, intet prosaiskt uttryck. De vanligaste och lägsta föremål få genom hans behandling glans och värde."⁷⁹ Slutligen berömmar Tegnér verkets originalitet. Även om det delvis är imiterat från Hesiodos *Verk och dagar* och andra didaktiska verk är detta i sammanhanget irrelevant, då verket måste betraktas "såsom fullkomligen poetens eget".⁸⁰ Även eklogerna framhålls med sin "mängd lysande bilder, ofta förfinade, ehuru ej idylliska känslor och framför allt en mästerlig versification, ett odlat och musikaliskt språk".⁸¹

När det gäller *Aeneiden* försvaras den av den blivande professorn i grekiska gentemot de kritiker som hävdade att den är svag i jämförelse med Homeros epos. *Iliaden*, menar Tegnér, tröttnar läsaren med allt sitt slaktande, och *Odysséen* tråkar ut med sin ständigt irrande huvudperson Odysseus.⁸² *Aeneidens* skönhet prisas, särskilt andra, fjärde och sjätte boken.⁸³ Ändå blir det Homeros som vinner i längden. Homeros, hävdar Tegnér, *skildrar* inte sina personer; de skildrar sig själva genom sina handlingar och sitt tal.⁸⁴

Därmed avslutas den augusteiska perioden abrupt, utan att ens Horatius eller Ovidius har nämnts. Ingenting från den tredje delen finns bevarat, och vi vet inte vad som mer ingick i föreläsningen.

När Tegnér ska ranka Roms skaldar i andra sammanhang är det Vergilius och Horatius som återkommer. I ungdomsdikten "Skalderna" är det de två som nämns. När väninnan Martina von Schwerin förlorar sin dotter, som var ivrig latinstuderande, författar skalden en sorgedikt,⁸⁵ i vilken han nämner Vergilius (kallad vid tillnamnet Maro), Horatius och Tacitus. Även i den ovan nämnda dikten "Skaldebref" (1815) är

77 Tegnér 1913, s. 372.

78 Tegnér 1913, s. 374.

79 Tegnér 1913, s. 378.

80 Tegnér 1913, s. 379.

81 Tegnér 1913, s. 376.

82 Tegnér 1913, s. 380.

83 Tegnér 1913, s. 384.

84 Tegnér 1913, s. 384.

85 "Till Martina, vid hennes dotters död" 1839.

det Vergilius och Horatius som värderas högst av de romerska poeterna, med Ovidius som tredje namn i skaran.

I ett tal kallas Horatius av Tegnér ”den visaste bland skalder”,⁸⁶ och han citeras som sagt ofta. I en föreläsning om Pindaros nämner Tegnér att Horatius ofta jämförs med Pindaros. Dock låter han den jämförelsen bli till grekens fördel.⁸⁷ Visserligen har Horatius

många och stora poetiska förtjenster, oaktadt hans nedsättande i våra dagar, men som lyriker har han med Pindarus nästan ingen beröringspunkt. Horatius i sina bästa stycken är en glad sällskapsman, en angenäm husvän, en lärare till lefnadsvishet, till sans och måtta, på sin höjd en romersk medborgare, en förnuftig vän af sitt fädernesland. Men Pindarus besjunger hjeltar och är sjelf en hjelte i sången.⁸⁸

Här ser vi igen hur Tegnér försvarar en romersk författare gentemot samtidens be-lackare, men i slutändan låter den grekiska litteraturen avgå med segern i den estetiska kampen.

NYHUMANISTISKA IDEAL

Mellan åren 1812 och 1824 innehade Tegnér professuren i grekiska vid Lunds universitet. I sin avskedsföreläsning vid universitetet beskriver han grekiskan som formfulländad och ”smärt och afqvistad och rak som ett palmträd, med sin rika, men symmetrisk krona, och en näktergal sitter emellan bladen och sjunger”.⁸⁹ Homeros, Sofokles, Platon, Herodotos och Xenofon kallar han de främsta: ”något mera fulländadt i detta afseende har hittills icke, så vidt jag vet, visat sig på jorden”.⁹⁰

Det hörde till tidens nyhumanistiska strömning att anse grekernas litteratur för renare och mer ursprunglig och originell än romarnas. Nyhumanisterna riktade kritik mot den romerska kulturen som de ansåg vara våldsam och själlös. Tegnér var en anhängare av dessa idéer och betraktade romarna som ”ett folk för svärdet ej för lyran”,⁹¹ som fältherrar och politiker snarare än konstnärer. ”All kraft öfvergick der till handling och uppoffring, icke till dikt och lekar.”⁹² Den romerska poesin ”hade icke utvecklat

86 ”I Jönköpings skola” 1827, SS II, s. 112.

87 ”Inledning till föreläsningar öfver Pindarus” 1816. Se även Werin 1934, s. 202.

88 Ur ”Inledning till föreläsningar öfver Pindarus” 1816, Tegnér 1874, s. 188.

89 ”Vid offentliga föreläsningarnas slut” 1824, SS II, s. 69.

90 SS II, s. 70. För Tegnérns förhållande till det grekiska språket, se Blomqvist 2016.

91 Tegnér 1913, s. 357.

92 Tegnér 1913, s. 357.

sig ur nationens egna anlag, såsom den Nordiska eller Grekiska, och saknar i allmänhet en bestämd nationalcaracter; och i sin högsta fullkomlighet röjer den ännu spår af detta sitt första ursprung”.⁹³

Att göra grekiska till första språk framför latinet för skolelever var också en nyhumanistisk idé. Även om Tegnér tillstod grekiskans överlägsenhet i rikedom och originalitet höll han inte med om just detta, då han menade att det latinska språket låg närmare till hands och fungerade som en sammanbindande länk mellan antik och modern bildning.⁹⁴

Som bekant vurmade Tegnér för den fornnordiska litteraturen, som han ansåg äga nationalkaraktär, till skillnad från den romerska. Hans berömda verk *Frithiofs saga* (1825) är förstås en produkt av denna vurm. I dikten ”Kronbruden” (1841) deklarerar diktaren sin poetiska hemvist: han hör till ”Brages diktargille”. Professorn i grekiska identifierar sig alltså hellre med Brage än Apollon, och biskopen i Växjö stift, ett ämbete som han vid tiden för diktens tillkomst hade innehåft i sjutton år, diktar hellre i nordisk tradition än skriver psalmer som kung David.⁹⁵ Med de romerska författarna verkar han inte vilja kännas vid något större släktskap, åtminstone inte litterärt sett.

KÄRLEK TILL DET GREKISKA FÖRMEDLAT VIA DET ROMERSKA

Samtidigt får jag känslan av att Tegnér för syns skull undanhåller läsaren en genuin kärlek till romersk litteratur. När det gäller den prisbelönta ungdomsdikten ”Den vise”, som jag nämnde inledningsvis, valde Tegnér som underrubrik ett citat ur en av Vergilius ekloger, *sub pedibusque videt nubes et sidera Daphnis*, i översättning ”och under sina fötter ser Daphnis moln och stjärnor”.⁹⁶ I Vergilius dikt är Daphnis en älskad herde som nyligen gått bort och sörjs av sina vänner. I livet efter detta har han höjt sig över sitt gamla jordeliv och sitter nu och blickar ned över världen. Bergen och träden sjunger hans lov och hyllar honom som en gud. Varför Tegnér väljer att citera Vergilius arkadiska idyll, som beträffande innehåll och uttryck står långt från hans egen hjältedikt, framgår inte. Dock vet vi att han beundrade Vergilius. Vergilius *Eclogae*, eller *Bucolica* som verket också kallas, är en romersk variant av Theokritos idyller, pastorala dikter förlagda till grekisk miljö.

93 Tegnér 1913, s. 358.

94 Lindberg 2003, s. 84–86.

95 Vännen och diktarkollegan, tillika psalmförfattaren, J. O. Wallin fick av Tegnér epitetet ”Davidsharpan i Norden” i dikten *Nattvardsbarnen* (1820).

96 Vergilius, *Bucolica* 5.57. Brev till G. Rosén 9/2 1804, Brev I, nr 45.

Vidare berättar den unge pristagaren att han som "namnsedel" i den anonyma tävlingen valde Lucretiuscitatet *Non ita certandi cupidus quam propter amorem*, "inte så mycket av tävlingslust som av kärlek",⁹⁷ ur *De rerum natura*.⁹⁸ Kärlek? Till vad? Till diktkonsten? Taget ur sitt sammanhang kan Lucretiuscitatet förstås betyda rätt och slätt att Tegnér deltog i tävlingen, inte så mycket för tävlandets skull som för sitt intresse att dikta. Kanske kan vi få en ledtråd om vi läser hur Lucretius formulerade det:

*E tenebris tantis tam clarum extollere lumen
qui primus potuisti inlustrans commoda vitae,
te sequor, o Graiae gentis decus, inque tuis nunc
ficta pedum pono pressis vestigia signis,
non ita certandi cupidus quam propter amorem
quod te imitari avel.*⁹⁹

Du, den förste som lyft ur mörkret en skinande fackla
och som med den spritt ljus över glädjen livet vill ge oss,
du som skänkt ära åt Greklands folk, dig följer jag troget
och sätter tryggt min fot i de djupa spår du har lämnat,
inte så mycket av tävlingslust som av kärlek och längtan
att söka ödmjukt likna dig.¹⁰⁰

Den som tilltalas i dikten är Epikuros, grundaren av den filosofiska skola till vilken Lucretius ansluter sig. Lucretius inleder flera av sina böcker i *De rerum natura* med att hylla den grekiske filosofen. Det är troligen inte materialisten Epikuros som den blivande prästen och biskopen Tegnér hyser beundran inför. Poängen, tror jag, är den grekiska filosofins och litteraturens storhet, för vilken en senare författare böjer sig i vördnad. Men det är ändå betecknande för Tegnérns förhållande till den antika litteraturen, att när han väljer ett citat som ska etikettera honom som författare i den utlysta tävlingen, blir det ett som uttrycker beundran för det grekiska, men som är hämtat ur den romerska litteraturen. Det var i den han hade sin grund och det var den litteratur som hans bildade samtid hade läst. Den kärlek som utgör drivkraften för hans dikt blir därför, som jag tolkar det, trefaldig kärlek: till diktandet på det egna modersmålet, till

97 Översättning Björkeson 2018.

98 Lucretius, *De rerum natura* 3,5.

99 Lucretius, *De rerum natura* 3,1–6.

100 Översättning Björkeson 2018.

de grekiska mästarna samt till de romerska författarna som står i tacksamhetsskuld till sina grekiska föregångare och uttrycker sin beundran inför dem.

EN GUDOM UPPENBARAR SIG

I den antika epiken var det litterär sed hos författarna att i inledningsraderna be om bistånd från en gud, ofta en musa, om inspiration till verket. Men ibland uppenbarar sig gudarna själva för författaren för att ge råd om det påbörjade litterära projektet. Även om detta poetiska grepp har sitt ursprung hos grekerna,¹⁰¹ har det blivit känt för eftervärlden via den romerska litteraturen, och då inte bara inom epiken.

I Vergilius sjätte eklog är herdediktaren i färd med att besjunga kungar och strider. Då dyker Apollo (med tillnamnet *Cynthius*) upp och förmanar poeten att hålla fast vid herdepoesin och ge upp tanken på att skriva hjältedikter.¹⁰² Något liknande sker i Ovidius *Amores*. I samlingens första dikt berättar skalden hur han har påbörjat en dikt om krig och hjältebragder på hexameter, men störs av Cupido som rycker bort en versfot från varannan rad.¹⁰³ Kärleksguden vill förstås att poeten ska dikta på kärlekens versmått, elegiskt distikon, och förvandlar därför varannan hexameterrad till pentameter. I den andra bokens första dikt förklarar diktaren att Amor har befallt vad han ska skriva.¹⁰⁴ Och i den dikt som inleder tredje boken möter diktaren två musor som representerar *Elegien* respektive *Tragedien*. Den senare förmanar honom att överge den lättsinniga genren kärlekselegi och i stället ägna sig åt den högstämda tragedien.¹⁰⁵

En liknande scen återfinns i Tegnér's hyllningsdikt till brodern Elof:

Och bäst jag diktade, det sken i qvällen,
och från Olympen nedsteg en gestalt,
med lyran i sin hand, och på min panna
hon lade fingret, hviskande till mig:
Du menar godt, men orätt är din väg
och det förbund, som här du ville stifta
om ock det bildas, leder ej till målet.¹⁰⁶

101 I Kallimachos *Aitia* 1 dyker Apollon upp för att ge diktaren skrivråd.

102 Vergilius, *Bucolica* 6.1–12.

103 Ovidius, *Amores* 1.1:3–4.

104 *Hoc quoque iussit Amor*. Ovidius, *Amores* 2.1.3.

105 Ovidius, *Amores* 3.11–32.

106 "Elof Tegnér", SS 1876, s. 368. Originaldikten författades vid broderns död år 1815, men bearbetades. De citerade raderna ovan sägs vara tillagda så sent som på 1840-talet, se Werin 1934, s. 314–316.

En gudom uppenbarar sig för den skrivande poeten och övertalar honom att tänka om, att ändra riktning. Den första tanken som slår läsaren är troligen att det är Apollo som stiger ned till den diktande poeten. I den rollen möter vi Apollo hos Kallimachos och Vergilius. Men så omtalas gudomen med ”hon”. Av muserna, vilkas ledare Apollo är, är det Terpsichore, musan för dans och sång, som avbildas med lyra. Men hon bor inte på Olympen. Muserna håller till på Parnassos eller Helikon, beroende på vilken tradition man följer. Men kanske är det faktiskt så att Tegnér låter henne få sitt hem på Olympen. I hans dikt ”Onar och Kalliope”, även kallad ”Drömmen och sångmön”, (ca 1840) är Kalliope dotter till Apollon (som är den grekiska varianten av namnet), trots att alla muser enligt myterna är döttrar till Zeus.

Musans ärende är att förmana poeten till försoning:

Det skönas blomma växer icke opp
på polemikens ofruktsamma grund

Närmare bestämt handlar det om nedgrävning av stridsyxan i en litterär fejd.¹⁰⁷ Den litterära striden mellan fosforisterna, med Atterbom i spetsen, och den gamla skolan, företrädd av Leopold, pågick under flera decennier. Tegnér var aldrig någon egentlig kombattant i striden, men umgicks med planer på att starta en tidskrift som skulle utgöra en motrörelse. Han kom dock på andra tankar, och tidskriften blev aldrig av.

Det epifaniska motivet är således grekiskt men förmedlat via den romerska litteraturen. Den direkta uppmaningen från guden till poeten för tankarna till Ovidius behandling av motivet.

EN LYRANS MAN

Esaias Tegnér var bildad i latin och den romerska litteraturen som få, men betraktade sig aldrig som någon riktig latinare. Han uttryckte missnöje med sin förmåga att författa på latin, trots att han beundrades för sina färdigheter i det latinska språket. Dessa färdigheter hade grundats i tidiga år. Det föll sig naturligt för honom att citera ur den romerska litteraturen, men han gör det företrädesvis i sina brev och tal, inte lika mycket i poesin. I breven och talen strör han latinska litterära citat här och där, för att uttrycka något kvickt eller kärnfullt, för att understryka vad han vill säga, för att undervisa eller knyta an till läsarens eller åhörarens gemensamma bildning. De förslag på påverkan från romersk poesi som har framförts utöver dem jag nämnt ter sig ofta långsökta och inte särskilt övertygande.

¹⁰⁷ Se t.ex. Werin 1934, s. 313 ff. och Lotass 2013.

Påfallande lite i Tegnér's stora produktion påminner om den romerska litteraturen. Visst förklaras det av att han var professor i grekiska och att hans hjärta klappade för det grekiska språket och den grekiska kulturen, men också att han var barn av sin tid. Litterär självständighet och originalitet var egenskaper i litteraturen som upphöjdes av romantikerna och nyhumanisterna. Som den konstnär Tegnér var ansåg han att det var i den grekiska litteraturen som man fann poetisk fulländning. Han ville identifiera sig mer med den kulturen, med Kalliope som musa. På samma sätt intresserade han sig mer för det nordiskt folkliga och såg sig som en poet i Brages tjänst.

Det låg i tiden att betrakta de romerska författarna som epigoner. De imiterade grekerna utan att överträffa dem. I sin föreläsning om den romerska litteraturen förklarar Tegnér denna brist: romarna var världserövrare och politiker. Även om Tegnér erkänner storheten hos flera romerska författare, särskilt Horatius och Vergilius, vilka han försvarar mot samtidens klander, är likväl grekerna oöverträffade. De romerska författarna får stå i bakgrunden. De tillhörde ett folk som i första hand var svärdets och inte lyrans män. Således är det romarnas manlighet, hjältemod, ståndaktighet, plikt känsla och levnadsvisdom som bör framhållas. De romerska författarnas svenska arvtagare, Adlerbeth och Lundblad, förlänas hyllningsdikter i festlig akademisk tradition med tydliga influenser från romersk poesi. När Tegnér diktar i denna stil är det just i en tradition, och dessutom med dikter tillägnade män som tillhör en äldre generation med andra ideal. Självt ansåg han sig inte höra till kretsen av "Latiens nordiska skalder". I de flesta andra fall använder Tegnér den romerska litteraturen för att uttrycka beundran för dess grekiska föregångare. Vergilius och Horatius i all ära, men Homeros och Pindaros låg honom varmare om hjärtat.

CHRISTINA SVENSSON

Tegnér och skrattet

Några exempel från hans diktning

Tegnérns användning av humor, komik, satir och den romantiska ironin i sitt författarskap är inte så väl undersökt som Atterboms, Almqvists och Claes Livijns humor och ironi. Orsaken är naturligtvis att Tegnér inte skrev romaner eller noveller och att hans diktning och versepos inte har skapat något större intresse genom sin komik och humor. I Stig Hallgrens *Jean Paul och Sverige. En undersökning av Jean Pauls betydelse för svensk romantik 1800–1840* blir det i stället skoltalen som nämns som exempel på Jean Pauls inflytande på Tegnér. Här handlade det således inte om humor utan om en humanistisk syn på barn och deras uppfostran. Hallgren nämner också Tegnérns föreläsningar i estetik 1808, men framhäver att Tegnér aldrig fullständigt delade Jean Pauls estetiska ställningstaganden.¹ I Jonas Asklunds avhandling om Jean Pauls estetikens betydelse i svensk romantik omtalas Tegnér inte alls, och det behövs inte heller, därför att Jean Pauls inflytande på Tegnérns humoristiska dikter inte tycks ha varit särskilt stort.²

Min egen bild av Tegnér har präglats av annat än hans humor, såsom Tegnérns hyllning till poesin, diktandet, inspirationen och hänryckningen. I hans dikter finns också ett tema som var vanligt under romantiken, nämligen spänningen mellan den ändliga världen och den oändliga. Längtan bort – bort till en transcendental verklighet, det eviga, en himmel eller en gud – är ett annat viktigt tema. Tegnér skildrar denna längtan tragiskt eller melankoliskt. En av huvudtankarna i det sjunde programmet i Jean Pauls *Vorschule der Ästhetik*, påpekar Jonas Asklund i sin avhandling, är att denna längtan också kan skildras komiskt. Upplevelsen av det ändligas intighet inför det oändliga kan lika gärna upplevas ur ett komiskt som ett melankoliskt perspektiv, menar Jean

¹ Hallgren 1988, s. 99–113.

² Asklund 2008.

Paul. Det handlar inte om en enskild utpekad löjlig person utan om hela mänskligheten och dess dårskap. Det är således en medkännande humor.³

Jonas Asklund påpekar att den vikt som läggs på humorn i Jean Pauls estetik gör den till något mer än bara det satiriska, parodiska och ironiska. Jean Paul kallar också humorn för det omvänt sublima. I stället för längtan bort från den materiella till det oändliga eller idévärlden vänder Jean Paul på perspektivet och betraktar den ändliga världen och människan i den utifrån det oändligas synvinkel.⁴

DE FÅ EXEMPLEN

Materialet, när det gäller Tegnér och humorn, är ganska magert. Han skrev få humoristiska, satiriska och ironiska dikter, och det finns inte mycket skrivet om hans författarskaps humoristiska sida. Tegnér var dock känd inom vänkretsen för sin kvickhet, och följande epigram, som Tegnér skrev till Christoffer Heurlin när de båda herrarna hade förväxlat hattar, visar den vänliga humorn som fanns vännerna emellan och i Härberget:

Ett misstag åter! Men tillstäd mig
få rätta det, ty huru det är fatt
jag byter gerna hufvud med dig
men icke hatt.⁵

Epigrammet är svårt att datera men det skulle kunna vara skrivet vid riksdagen i Stockholm 1829. Här finns det ju en mycket vänlig humor, vilket skiljer den från de politiskt satiriska dikterna "Hammarspik" och "Oppositions-Talare". Skämtet är egentligen inspirerat av ett odaterat brev som Johan Olof Wallin skrev till Tegnér.⁶

Voltaire menade att alla genrer är viktiga utom de tråkiga. Det finns trots allt några dikter och versepos där Tegnér lockar läsaren till skratt. Det sker på många olika sätt. Hans roliga dikter kan vara allt ifrån vänligt humoristiska till elakt satiriska.

Jag har endast valt ut två satiriska dikter och två inledande dikter till ett ofullbordat versepos som underlag till den här artikeln. Det har bland annat inneburit att jag har uteslutit den kända satiriska dikten "Hammarspik" och den skickliga parodin i en födelsedagsdikt skriven till landshövding af Klinteberg 1826. Parodin har jag analyserat i några tidigare uppsatser.⁷ Jag har också uteslutit *Frithiofs saga*, som innehåller

3 Asklund 2008, s. 16–18.

4 Asklund 2008, s. 18, 23.

5 SD V, s. 95.

6 Brevsamling Tegnér 1829, LUB.

7 Svensson 2003 och Svensson 2020.

många humoristiska situationer, därför att jag vill visa på en utveckling i Tegnér's humoristiska diktkonst och därmed gör ett begränsat urval. *Frithiofs saga* kräver en större utredning än vad som får plats i en mindre artikel. De två första dikterna som jag ska analysera är två satiriska dikter, "Halkan", som är tryckt för första gången 1819, och "Oppositions-Talare", som är skriven under riksdagen 1829. Jag avslutar med dikterna "Jätten Finn" och "Gerda" som skulle inleda ett versepos kallat *Helgonabacken* eller *Minnen af Lund*. Prologen "Jätten Finn" trycktes första gången 1829,⁸ och "Gerda" är endast tryckt postumt.

"HALKAN" – EN SATIRISK DIKT I 1700-TALSSTIL

Den först omtalade dikten "Halkan" är skriven på vintern. Diktjaget sitter och tittar ut genom sitt fönster, kanske från Tegnér's bostad på Gråbrödersgatan i Lund, och han får se hur den ene efter den andre som promenerar förbi halkar. Dikten är en parodi på dödsdansen. Alla är jämlika inför halkan på isen. Här ramlar gammal som ung, rik som fattig, man som kvinna och alla förlorar jämlikt sin värdighet. De sista två stroforna lyder:

Se, två Recensenter mötas
vidtberömda för talang.
Deras pannor sammanstötas,
hör Ni bara hur det klang.
Nya, gamla
scholan ramla,
Amen, Amen, jorden sang.

Dock – jag vill ej stå här längre
mina Bröder till förfång.
Ut ibland dem jag mig tränger,
ännu är dock dagen lång;
men till natten
slår jag vatten
öfver gatan än en gång.⁹

Den här dikten är ofta citerad som exempel på Tegnér's sinne för det komiska.

8 SD V, Kommentar, s. 176.

9 SD III, s. 59–61.

"Halkan" är först tryckt i *Stockholms Posten* 1819, och den blev mycket populär. Den tonsattes av en anonym person och sjöngs vid många festliga tillfällen.¹⁰ I "Halkan" finns ironi och drift med olika människors försök att behålla sin värdighet. De som främst halkade på isen var representanter för olika typer, klasser, kön eller yrkesgrupper, det vill säga inga individer med namn. Det är en satir över de olika personligheternas anspråk och egenskaper. Det här exemplet på satir har sina rötter i 1700-talet hos Pope och Boileau, och det är i Sverige representerat av till exempel Anna Maria Lenngrens dikt "Portraiterne" och Kellgrens "Ljusets fiender", där inte namngivna personer kritiserar utan mer en speciell karaktär, som adelsdamen i "Portraiterne" eller pastorn, svärmaren och spionen i "Ljusets fiender".

Jean Paul, som Tegnér också nämnde i sina föreläsningar i estetik 1808, delar in humorn i olika huvudegenskaper. En av dem är att humorn i stället för att rikta sig mot enskilda personer vänder sig mot hela mänsklighetens dårskap. Han betonar också att humorn bygger mer på känslan än på intellektet.¹¹ Louise Vinge har i en artikel påpekat att receptionen av satiren och det satiriska förändras över tid.¹² Det gäller den här dikten också. Om läsaren känner till Tegnérns samtid blir det lättare att förstå vem satiren riktar sig mot och varför.

"OPPOSITIONS-TALARE" – EN DIKT SOM ALDRIG BORDE HA TRYCKTS

Nästa satiriska dikt var aldrig avsedd att tryckas, men genom att den spreds blev Tegnér en mycket kritiserad person. Det handlar om dikten "Oppositions-Talare", skriven vid riksdagen 1829 och uppläst i ett privat sällskap.

Enligt Louise Vinge försvann satiren som genre under 1700-talet, och i stället kom olika typer av texter med en satirisk hållning. I sin artikel betonar hon hur kortvarig satiren är. Den är svår att förstå därför att de händelser som blir utsatta för satir inte alltid är aktuella, utan det roliga förstås bara om man rekonstruerar de åsyftade företeelserna. Detta gäller i högsta grad "Oppositions-Talare", skriven på Sinclairvisans meter, precis som "Hammarspik". Dikten riktar framför allt sitt hån mot Riddarhuset och förlöjligar några namngivna medlemmar.

Diktens tillkomstshistoria har utretts av Ewert Wrangel. Dess upphov finns i Jacob Hessen Hamiltons förslag till motion i Riddarhuset att några helgdagar skulle dras in samt att långfredagen, Kristi himmelsfärdsdag och Marie bebådelsedag skulle flyttas

¹⁰ SD III, Kommentar, s. 322–326 samt Eliäson & Norlind 1946, s. 59.

¹¹ Pagrot 1962, s. 137.

¹² Vinge 1991.

till en söndag. Hamilton menade att landet därigenom skulle kunna göra betydande ekonomiska vinster och öka arbetarnas antal dagsverken. Förslaget motiverades med materialistiska upplysningsidéer som Tegnér tidigare hade kritiserat i reformations-talet och i "Epilog vid Magisterpromotionen 1820". Redan i Riddarhuset väckte motionen opposition och många ledamöter ville förhindra att förslaget skickades vidare till riksdagen. Trots allt lämnades motionen in, men Hamilton uteslöt då flyttningen av långfredagen till en söndag, därför att han ansåg att tiden inte var mogen för en sådan förändring.

Även som nutida läsare måste man faktiskt förundras över förslaget att flytta långfredagen till en söndag. Det innebär ju att Bibeln hade fått skrivas om. Jesus kunde inte uppstå på den tredje dagen utan på den åttonde om påskdagen skulle firas nästa söndag. Utskottets utlåtande skrevs av Tegnér, och motionen avstyrktes i kraftfulla ordalag av honom. Språket i Tegnérns betänkande liknade inte den vanliga riksdagsprosan, och det avvek framför allt genom sitt rika bildspråk. Bondeståndet var förtjust över yttrandet, och det begärde att 1 000 extra exemplar skulle tryckas. I Riddarhuset lät det annorlunda och yttrandet kritiserades starkt. Adeln kände sig framför allt provocerad av tonen och stilen i skrivelsen. Det är Riddarhusets debatt om betänkandet som Tegnér driver med i dikten; Riddarhuset hade bland annat angripit ordvalet i Tegnérns utlåtande. Uttryck som "solens portar" eller "menschlighetens högsta och egentliga RiddarhusOrdning" tog adeln avstånd ifrån enligt Riddarhusets protokoll. Löjtnant Per Reinhold Bråkenhielm gick till personligt angrepp på Tegnér. Han var son till Per Bråkenhielm (1754–1835), kyrkoherde i Pjätteryds församling i Växjö stift. Kyrkoherden och Tegnér kom senare att ha bittra meningsmotsättningar i några kyrkliga ärenden. Betänkandet fick trots invändningarna stöd av majoriteten av rösterna.¹³

Tegnér skrev "Oppositions-Talare" i goda vänners lag och läste upp den för de andra. Carl Gustaf von Brinkman anlände och tog en avskrift av satiren. Därefter sprang han iväg så fort han kunde till grevinnan Björnstjärna, som hade mottagning, och sedan var katastrofen ett faktum. Dikten blev allmänt känd och flera tidningar kritiserade både skaldestycket och Tegnér. Det skrevs också hånfulla dikter som var riktade mot biskopen och författaren. Konsekvenserna av allt detta har bedömts olika inom Tegnérforskningen. Ewert Wrangel menar att händelserna blev en vändpunkt i Tegnérns liv och att de ledde till att Tegnér utvecklades i konservativ riktning. Wrangel menar också att de här händelserna så småningom bidrog till Tegnérns sinnessjukdom.¹⁴

13 Wrangel 1919. Citaten från Jansson 1948, s. 258.

14 Wrangel 1919, s. 63.

Göte Jansson har en helt annan uppfattning. Han anser att turbulensen inte påverkade Tegnér, vars politiska uppfattning var stabil och genomtänkt.¹⁵

Diktens fyra första strofer lyder:

Oppositions-Talare
På Riddarhuset härom dan
uppfördes stort spektakel.
Opposition, som den är van,
den gjorde der mirakel.
Det var också, som ryktet lopp,
en viktig sak å bane.
Vältaligheten svällde opp
som kam på retad hane.

Herr *Geyerstam* steg först på bänk:
”Jag är en vän av ljuset,
men räds att man gjort narr, betänk,
af sjelfva Riddarhuset.
Vårt majestät går då i quaf,
och folket man förvillar.
Det är Herr Geyerstam, Herr af
han sjelf, som slikt ej gillar.”

Bort, bort med *solens portar*, skrek
en *Uggla* helt naturligt;
jag tål ej ljuset och dess lek
det är mig för figurligt. –
Det fins ej allvar nog uti
den skrift, sad *Fredrik Boye*.
Ett värdigt språk det fordra vi
Hur vildt vi sjelfva skoje.

Nu reste sig med makt Herr *Bräk-
enhjelm*, en man att rosa.
Är det, sad han, ett Vtskottsspråk?
Är det en Riksdagsprosa?

15 Jansson 1948, s. 258–261.

Hvad bocksprång! Jag är född i Småln,
 har lärt dess melodier:
 Gif akt, jag vill ha fläsk i kåln
 och rim i Poesier.¹⁶

Jean Paul och Karl Solger uppfattade humor som ett uttryck för medlidande och tolerans med medmänniskorna. Detta gjorde också Kierkegaard. Romantikernas humorbegrepp innebar en identifikation med "offret". Läsaren skulle inte skratta *åt* utan *le med*. Den aggressiva och utpekande komiken definieras som exempel på en låg humor.¹⁷ "Oppositions-Talare" är en politisk pamflett utan medkänsla med de angripna personerna. Den liknar samtida smädande dikter som publicerades i tidsskrifter. Dikten var skriven och uppläst i en liten krets av goda vänner och inte avsedd att spridas eller tryckas.

"JÄTTEN FINN" OCH "GERDA" – TVÅ DIKTER UR ETT PLANERAT VERSEPOS

Slutligen ska jag presentera de två första dikterna, "Jätten Finn" och "Gerda", ur ett mer seriöst projekt, nämligen ett planerat versepos kallat *Helgonabacken* eller *Minnen af Lund*. Här är de litterära ambitionerna betydligt högre. De två dikterna blev färdiga innan Tegnér flyttade från Lund 1826, men hela verseposet blev klart först under den så kallade sjukdomstiden. Tegner skickade ett färdigt manuskript den 15 augusti 1842 till sin brevvän och litteräre rådgivare Carl Gustaf von Brinkman, som lade in en liten lapp i manuskriptet: "Gerda, fulländad [d.v.s. avslutad], men misslyckad, omarbetning; rimsaga i 12 sånger."¹⁸ "Jätten Finn" skulle enligt Tegnér vara prolog till det planerade verseposet. Under Stockholmsvistelsen 1828–1829 lånade Tegnér Brinkmans avskrift av det manuskript som han hade skickat till Brinkman med ett brev den 16 februari 1826. Tegnér gjorde en del ändringar innan han läste upp "Jätten Finn" på Svenska Akademiens högtidsdag 1828. Dikten blev mycket uppskattad av de närvarande. Bernhard von Beskow lät trycka dikten i *Heimdall* 1829, och den översattes redan samma år till danska och tyska.¹⁹ Tegnér var mycket tveksam till tryckningen. Han ville ha hela eposet klart innan de enskilda delarna trycktes, men trots det lät han övertala sig.

16 SD V, s. 96–97. Se också Kommentar, s. 165–197.

17 *Nationalencyklopedin*, humor. <http://www-ne-se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/humor> (hämtad 30/12 2023).

18 SD VII, Kommentar, s. 361.

19 SD V, Kommentar, s. 165, 169, 175–176, 196.

Under romantiken ökade intresset för medeltiden. I både Lund och Köpenhamn uppmärksammades epoken, och Tegnér inspirerades av Lunds domkyrka och dess första ärkebiskopar. Sagor och sägner blev också populära under romantiken, och i samtida reseskildringar och dagböcker omnämns berättelsen om jätten Finn, vilket visar på att sagan var levande och aktuell. Uppllysningar om den historiska bakgrunden hämtade Tegnér framför allt från Saxo Grammaticus *Gesta danorum*. Huvudmotivet skulle i Tegnér's versepösa vara kampen mellan hedendom och kristendom. I den tidiga tyska romantiken introducerades motivet först av Friedrich Schelling och August Wilhelm Schlegel. Den senare pekar just på att kampen mellan nya och gamla gudar var ett viktigt ämne för poetisk behandling.²⁰ I *Helgonabacken* skulle det också finnas ett erotiskt motiv knutet till Gerdas och Axel Hvides kärlek. I den romantiska versberättelsen, som Tegnér introducerade i Sverige med *Axel* (1822), var kärleken ett huvudmotiv.²¹ Planerna och de två första dikterna tyder på att Tegnér med *Helgonabacken* ville skapa något helt nytt.

”Jätten Finn” är förmodligen den mest lästa dikten i Lund. De flesta barn har hört den läsas och sett den förstenade jätten Finn i domkyrkans krypta. Kunskapen om kyrkans tillkomst har lundaborna från Tegnér's dikt ”Jätten Finn”, där det berättas att Sankt Laurents kom till Lund från Saxland men inte hade någon kyrka att predika i. Jätten Finn lovade att bygga en sådan om han fick Sankt Laurents ögonpar som belöning, men om missionären kunde gissa jättens namn behövde han inte betala. När jätten Finn nästan var klar och bara den sista stenen fattades, kom Laurents på vad Finn hette och då började det hända saker:

”Och heter jag Finn, af jätteätt,
ej läggs så lätt
den stenen – den eden jag svär dig.
En evig ruin skall din kyrka stå,
och utanpå
och innantill aldrig bli färdig.

[---]

Och allt sen den tiden, mång hundra år,
som templet står,
jemt något fattas uppå det.

20 SD V, Kommentar, s. 175.

21 Elam 1985, s. 7.

Der bygges förgäfvets, år ut och år in,
och dertill Finn
är skuld – och ej DomkyrkoRådet.²²

Tegnér kallade själv dikten ”Jätten Finn” en romans med den betydelsen att det är en episk lyrisk dikt av folkvisekaraktär. Mot den definitionen talar den ironiska författarhållningen, och det gör att projektet inte liknar den romantiska episka romansen. Dikten blandar olika genrer som folkvisan och romansen med den humoristiska ironiska dikten, där det är författarhållningen som är ironisk. En viktig del av romantikens poetik är dess betoning av att dikten är en autonom skapelse av det diktande subjektet. Författaren var en mycket central gestalt i romantikens estetik. Den romantiska ironin uppkommer genom den skillnad som uppstår mellan å ena sidan berättarens och/eller karaktärernas synvinkel och å andra sidan författarens synvinkel såsom det kan utläsas ur verkets helhet.

I nästa dikt fortsätter spänningen mellan sagans verklighet och Lunds historiska medeltidsverklighet. Den skildrar nämligen mötet mellan jättedottern Gerda och Axel Hvide. Gerda var dotter till Finn, och Axel Hvide blev så småningom biskop Absalon. Nu får läsaren en ny version av händelseförloppet av Gerda. Hon menar att jätten Finn efter sitt nederlag i Lund inte alls blev förstenad utan att han flydde till Romeleåsen där Gerda befinner sig. På Romeleåsen finns därför Finns grav. Här möts hedendom, Gerda, och kristendom, Axel, i något som uppenbart skulle komma att utveckla sig till en kärlekshistoria. Författarens lekfulla och ironiska hållning blir tydlig i de avslutande raderna, och dikten avslutas liksom ”Jätten Finn” med ett illusionsbrott:

Medan Axel grubblar så,
lampor slockna, stjernor gå –
Gerda vida mer förnuftig,
i sin löfsäng, sval och luftig,
vaggas, slumrar, natten lång,
vaknar – först i nästa sång.²³

I ”Jätten Finn” krokar två olika verkligheter med varandra, nämligen sagans värld och det dåtida Lunds värld, och olika perspektiv på händelseförloppet möts. Författarens kommentar till läsaren, där ansvaret för att Lunds domkyrka inte blir färdig läggs på en fiktiv jätte och inte på domkyrkorådet, bryter illusionen och gör läsaren medveten

²² SD V, s. 26–27.

²³ SD V, s. 45.

om att det lästa är fiktion. Här finns ett metapoetiskt perspektiv. På ett liknande sätt låter författaren Gerda vakna först i nästa sång, och själva skapelseprocessen kommer i fokus och det metapoetiska perspektivet fördjupas. Tegnér avslutar således båda dikterna med romantisk ironi.

SCHLEGELS OCH LORD BYRONS UPPFATTNING OM DEN ROMANTISKA IRONIN

Det var bland andra Friedrich Schlegel som definierade den romantiska ironin i några av sina *Lyceum-* och *Athenäum-Fragmente*. Den romantiska ironin beskrivs på flera olika ställen i hans författarskap, således inte i ett sammanhållet dokument, vilket försvårar bestämningen av vad han egentligen menar med romantisk ironi. I det berömda *Athenäum-Fragment* 116 (1798) beskrivs den romantiska poesin som en progressiv universalpoesi som i sig förenar olika genrer och sätter poesin i förbindelse med filosofin och retoriken. Schlegel nämner inte begreppet romantisk ironi i just det här dokumentet, utan han använder i stället ordet "Witz" två gånger. Han skriver att "Witz" ska poetiseras och att "Witz" är för filosofen vad den romantiska poesin är för konsterna.²⁴ "Witz" betyder många olika saker genom århundradena. I *Metzler Literatur Lexikon* nämns inte något om Schlegels definition, men enligt lexikonet betydde det på 1600-talet ett skämt eller esprit. På 1700-talet kom "Witz" att framför allt gälla språkliga skämt. Kant och även Jean Paul definierade det som en överraskande förbindelse mellan olika heterogena föreställningar, kategorier och normer.²⁵

Ironi är ett proteiskt begrepp som har genomgått många förvandlingar. De flesta forskare som sysslar med romantisk ironi betonar hur svårt det är att definiera begreppet eftersom det beskrivs på många olika ställen som kan vara motsägelsefulla. Även andra författare och filosofer som Novalis och Solger bidrog med definitioner på romantisk ironi. *Nationalencyklopedin* definierar termen så här: romantisk ironi är när "författaren själv bryter illusionen genom att tilltala läsaren och kommentera sitt verk". Ironin framhäver också att dikten är en autonom skapelse av det diktande subjektet.²⁶ Inge Jonsson skriver om romantisk ironi i *Idéer och teorier om ordens konst*, och han betonar dess "djärvt stämningsbrytande effekter" och framhäver att den romantiska ironin för Friedrich Schlegel var "den enda möjliga attityden inför en motsägelsefull verklighet om man nämligen ville fånga in den i dess helhet. Den ironiske intar en klu-

24 Schlegel 1975, s. 22–25.

25 *Metzler Literatur Lexikon* 1990, s. 505.

26 *Nationalencyklopedin*, romantisk ironi. <http://www-ne-se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/romantisk-ironi> (hämtad 30/12 2023).

ven attityd, han är närvarande men iakttar ändå skeendet med distans.”²⁷ Ett verk som under den här tiden i Tyskland ansågs innehålla romantisk ironi var Ludwig Tiecks komedi *Der gestiefelte Kater* (1797), som liksom Tegnérns planerade epos bygger på en saga.

Schlegel använde ordet ”Ironie” bland annat i ”Über die Unverständlichkeit” (1799). Här betonar Schlegel att ironins hemvist är filosofin och att det endast är poesin som kan stiga upp till filosofins höjder, medan den retoriska ironin är begränsad till enskilda satiriska ställen. Även Sokrates ironi är mer upphöjd än retoriken. Romantisk ironi menar Schlegel omfattar mer än bara det retoriska begreppet och utvidgas till att bli en filosofisk, poetisk och existentiell kategori. I detta avsnitt ingår ”Ironie über die Ironie”.²⁸

Under 1960-talet framhävde Ingrid Strohschneider-Kohrs att Schlegels definition av romantisk ironi har utvecklats ur Kants och Fichtes transcendentalfilosofi. Helmut Schanze och Roland Heine undersökte på 1980-talet de sokratiska och retoriska ironibegreppens betydelse.²⁹

Hade Tegnér läst Friedrich Schlegels texter? Enligt Lunds universitetsbiblioteks utlåningskatalog lånade han den 8 mars 1820 Friedrich Schlegels föreläsning ”Ueber die neuere Geschichte” som hölls i Wien 1810. Boken handlade således om modern historia och inte om estetik. Friedrich Schlegel nämns aldrig i Tegnérns brev. Hur mycket Tegnér hade läst av Friedrich Schlegels skrifter på 1820-talet är således svårt att bedöma, men det finns likheter mellan Schlegels definition och Tegnérns användning av romantisk ironi i ”Jätten Finn” och ”Gerda”.³⁰ Samtidigt ingår dikterna i ett ofullbordat versepos, vilket innebär att den helhet som Schlegel bygger sin teori på saknas.

Tegnér läste däremot Lord Byron på 1820-talet, när han planerade *Helgonabacken* och skrev de två inledande dikterna. Romantisk ironi förknippas med Lord Byron i engelsk litteraturhistoria. Martina von Schwerin diskuterade Byron med Tegnér i brev, och han fascinerades av dennes dikter och romanser men svängde i början mellan beundran och avståndstagande. Byron nämns första gången i ett brev till von Schwerin den 2 september 1820. Tegnérns intresse fördjupades i mitten av 1820-talet och i några av hans dikter finns allusioner till Byrons författarskap. I ett brev den 1 maj 1825 till Brinkman nämns Byrons versepos *Don Juan*.³¹ Byron använde sig av den romantiska ironin i bland annat det här verket.³² Genren epos är i det här sammanhanget intres-

27 Jonsson 1971, s. 108–109.

28 Schlegel 1975, s. 102.

29 Oesterreich 2003, s. 352, 355 f.

30 Silow 1913, s. 41, 85.

31 Brev II, s. 142, samt III, s. 248.

32 Baldick 2004, s. 222.

sant därför att romanen enligt Schlegel är den mest passande genren för romantisk ironi. Kanske inspirerades Tegnér av Byron att använda den här typen av ironi i ett epos. Byron ville med *Don Juan* (1819–1824) förändra formen på ett versepos och skapa något nytt. Han hämtade många formella drag från den engelska satiriska romanen, men han inspirerades också av Schlegel och använde sig av den romantiska ironin i *Don Juan*. Stephen Jones kallar *Don Juan* en satirisk roman på vers. Han visar hur Byron inspirerades av pantomim och opera buffa, och Jones menar att Byron skrev satir på ett romantiskt-ironiskt sätt, som han briljerade med i *Don Juan*. I Schlegels text om det obegripliga nämns också opera buffa, som något som höjer människan över det villkorliga ("Bedingte"). Det är svårt att visa på liknande inspirationskällor till det ofullbordade eposet *Helgonabacken*. Tegnérns två dikter har emellertid formella egenskaper gemensamt med Byrons *Don Juan*. Det står i Canto 14, dikt nr 97, rad 769–776:

Whether Don Juan and chaste Adeline
Grew friends in this or any other sense,
Will be dicuss'd hereafter, I opine:
At present I am glad of a pretence
To leave them hovering, as the effect is fine,
And keeps the atrocious reader in *suspense*;
The surest way for ladies and for books
To bait their tender or their tenter hooks.³³

I verseposet använder Byron flera formella grepp, som samtiden associerade med den satiriska romanen. Det är svårt att belägga i Tegnérns versepos, men Tegnér har lekfullheten, den fantasifulla fabuleringskonsten och det metapoetiska illusionsbrottet, som innebär att författaren tilltalar läsaren och kommenterar själva skapelseprocessen, gemensamt med Byron.

Friedrich Schlegel menar i "Rede über die Mythologie", tryckt i *Gespräch über die Poesie* 1800, att det finns en likhet mellan den romantiska poesins "Witz" och mytologin. Likheten visar sig i konstruktionen av helheten och inte i enskildheterna. Detta syns i den konstnärligt ordnade förvirringen, den uppfriskande symmetrin av motsägelser och växlingen mellan ironi och entusiasm, som finns i alla led i helheten. Schlegel framhäver att det är början till all poesi att upphäva lagarna för den förnuftigt tänkande logiken och försätta oss i fantasiens sköna förvirring i den mänskliga naturens ursprungliga kaos. För detta känner Schlegel ingen skönare symbol än de gamla

33 Byron 1986, s. 817. Se också Jones 2005, s. 401–405.

gudarnas brokiga vimmel.³⁴ Det finns likheter mellan Schlegels beskrivning och hur Tegnér's två inledande dikter till eposet *Helgonabacken* är skapade. Det är emellertid svårt att referera till någon helhet hos Tegnér, eftersom hela verket inte är färdigt. Uppenbart är att en egensinnig fantasi prioriteras framför mimesis. Jättarna tillhör den nordiska mytologin och i dikten "Gerda" är den nordiska mytologin levande. Kampen mellan de nordiska gudarna och kristendomen är här huvudmotiv.

Peter Oesterreich framhäver att ironin för Schlegel visar på en medvetenhet om föränderligheten i ett oändligt kaos. Ur formell synvinkel uppfattas ironin som en oändlig motsägelse av motsatta ögonblick vars tvetydighet inte ska omvandlas till entydighet och tillåtas lösas. Som ett oupphörligt samspel mellan motsägelser löser ironin inte en polär spänningsstruktur utan förmedlar en känsla av den oupplösliga konflikten mellan det ovillkorliga ("unbedingt") och det villkorliga ("bedingt"). Den romantiska ironin syftar således inte till en syntes av två motsatta teman. Schlegel talar om en oändlig ironi, som inte kan förmedlas genom dialektiken, utan det blir snarare den absoluta syntesen av en produktiv inbillningskraft som ur skenbart oförenliga motsatser låter ett universum uppstå.³⁵ Den romantiska ironin skiljer sig således från Hegels dialektik.

Romantikens estetik värderas musiken högt. Schlegel skriver i *Athenäum-Fragmente*: "Många musikaliska kompositioner är bara översättningar av dikten till musikens språk."³⁶ De olika, motsatta teman som karakteriserar romantisk ironi liknar stämmorna i den polyfona musiken, där det finns två eller flera självständiga stämmor som samverkar till en helhet i ett musikaliskt verk. Stämmorna bildar ingen syntes utan existerar jämsides med varandra.

Tegnér låter i de två dikterna olika stämmor, som sagans och Lunds medeltida verklighet, tillsammans med olika narrativ finnas i dikternas universum. Författarens kommentar bryter illusionen, och två motsatta verkligheter, sagans och Lunds, finns bredvid varandra i Tegnér's text och skapar en ny gemensam värld.

TEGNÉR'S PLANER PÅ ATT FULLBORDA OCH AVSLUTA *HELGONABACKEN*

Tegnér planerade att fullfölja och avsluta *Helgonabacken* och breven från Brinkman efter riksdagen 1829 manade på honom. Brinkman tyckte att det här var ett lysande uppslag, men Tegnér's arbete som biskop och riksdagsman samt hans periodvis åter-

34 Schlegel 1968, s. 318–319.

35 Oesterreich 2003, s. 356–358.

36 Schlegel 1988, s. 171.

kommande melankoli satte käppar i hjulet. Vissa år skrev han få dikter. År 1831 skrev han bara en dikt, och följande år fyra.³⁷

Tegnér hade skrivit en plan redan på 1820-talet för hur han skulle fortsätta *Helgonabacken*, och han menade själv att det mesta var redan avklarat med de två första dikterna. Det skulle bara vara två dikter till:

3. Saxos ring.

Stjernor blicka ner på slätten. Trägen i klostercell
sitter Saxo vid sin lampa långt i den sena quäll.

Gamla runobalkar ligga strödda på ekebord,
men i Romarspråket skref han sagan om väldig Nord.

Bispen står bakom och läser, glädes åt skön Latin,
och ur drifna silfverkannen bjuder han ädelt vin.

Gerda sitter med och lyssnar, vitter i vittert lag,
gillar sagan, men för sången vill hon Fornyrdalag etc.

4. Farväl.

Saxo är stoft och Absalon sjelf och Gerda desslikes,
sjelf af dess murar hon byggt står ej ruinen en gång etc.

Några anteckningar i handskriftens marginal är också daterade till 1820-talet:

1:sta Sången. Axel i berget

2:dra. Axel och Gerdas kärlek. G. vill ej öfverge hedendomen. A. beslutar att för hennes omvändelse uppoffra sitt hopp och bli prest.

3:de. Axel (Absalon) i Paris. Studerar under Abälard. Episod om Abelärd och Heloisa.

4:de Bisk. Eskild afsäger sig embetet i Lunds Domkyrka. Valdemar den Store, närvarande, utnämner dertill Absalon. Gerdas omvändelse. Grundar klostret på Helgonabacken.³⁸

³⁷ SD VI, Efterord, s. 306.

³⁸ SD V, Kommentar, s. 168–169.

Det är omöjligt att dra några slutsatser angående formen på de planerade avslutande dikterna. Skulle det till exempel finnas samma typ av illusionsbrytande ironi som i de två första? Det fantasifulla fabulerandet verkar emellertid fortsätta också i de två sista sångerna.

AVSLUTNING

Det finns humor, satir och ironi i Tegnér's dikter och epos. Att det är ett ämne som är värt att undersöka visar dikterna "Halkan" och "Oppositions-Talare" samt de två dikterna "Jätten Finn" och "Gerda", som skulle inleda ett epos kallat *Helgonabacken* eller *Minnen af Lund*. Dikterna som analyseras här är skrivna mellan 1819 och 1829. Den första dikten, "Halkan", är en satirisk dikt i 1700-talsstil, medan de två sista skulle ingå i ett fantasifullt romantiskt projekt. Tegnér utvecklades mycket som diktare under 1820-talet och närmade sig den tidiga tyska romantiken. Lord Byron blev också en förebild för honom, och förmodligen var det han som inspirerade Tegnér att använda sig av den romantiska ironin i "Jätten Finn" och "Gerda".

Tegnér arbetade med *Helgonabacken* i omgångar. Under vistelsen på en så kallad Irrenanstalt i Schleswig 1840–1841 var han intensivt sysselsatt med *Helgonabacken*, som han nu kallade en rimsaga med namnet *Gerda*, och 1842 blev den färdig. Nu omfattade den tolv sånger i stället för fyra och nytt material hade lagts till. En av sångerna var en översättning av Popes heroid *Eloisa to Abelard* (1717). Kärleken mellan Gerda och Axel fick också större utrymme. I tidigare planer hade kampen mellan kristendom och hedendom varit huvudmotiv.

Tegnér fortsatte visserligen efter 1829 att skriva storslagna och beundrade dikter, men han kunde inte fullfölja alla sina uppslag. Som biskop med ansvar för kyrka och skola och som riksdagsman hade han en stor arbetsbörda, och hans tidigare ganska omfattande produktivitet som författare minskade drastiskt. Härtill bidrog också hans återkommande melankoli och nedstämdhet. Det var först när Tegnér blev sinnessjuk-förklarad och vistades på Irrenanstalt i Schleswig som han började författa mer än någonsin tidigare. Han skrev nu också färdigt *Helgonabacken*. Resultatet motsvarade inte de högt ställda förväntningarna.

T A L,
HÄLLET
PÅ
KONGL. CAROLINSKA LÄROSALEN
I LUND,
VID
JUBEL-FESTEN 1817,
af
ESAIAS TEGNÉR.

Andra Upplagan.

Carl Eklund.

STOCKHOLM,
ELMÉNS och GRANBERGS Tryckeri, 1818.

.

I sitt tal vid jubelfesten i Lund 1817 ställde sig Tegnér vid sidan av den samtida litteraturdebatten samtidigt som han politiskt pläderade för en liberal ordning i den franska revolutionens efterföljd. Talet blev så omtalat att det trycktes i en andra upplaga 1818. (Foto: privat.)

Tegnér, en man av upplysningen

En diskursiv ordning, förankrad i det diskursiva fält som 1700-talets upplysnings-tänkande inrättat, präglar Tegnér's dissertation om skrattet från 1802.¹ Detta är min akademiska slutsats. Ordvalet är inte Tegnér's. Han hade nog ersatt "diskursiv ordning" med "tänkesätt", ett begrepp han själv gärna använder utan att närmare ange dess innebörd. Associativt bör det vara nära förknippat med begreppet "räknesätt". Tegnér var för övrigt styv i matematik. Begreppet "tänkesätt" kan sålunda uppfattas som en uppsättning systematiskt verkande idéer och föreställningar, vilka tillsammans formar en intellektuell disposition som på olika sätt omsätts i handling. Enligt Tegnér omvandlas idéer regelmässigt till handlingar; det sker, för att citera honom själv, "förr eller senare".² Dissertationen om skrattet kan ses som ett exempel på en sådan förändring av ontologisk status, flera gånger dessutom. Upplysningsidéer, härbärgerade i ett medvetande, omsätts i skrift och blir sedan föremål för muntligt tankeutbyte under en disputation.

Ett annat tänkesätt, avsett att omvandlas till social och politisk handling, ska det fortsättningsvis handla om. Återigen gäller det Tegnér's anknnytning till upplysningen, men nu gäller det den inspiration som utgått från upplysningstidens ultimata politisk-ideologiska yttring: den franska nationalförsamlingens *Déclaration des droits de*

¹ Hänvisningen rör mitt bidrag "Tegnér om skrattet och dess orsaker" i denna volym.

² AS I, s. 21 et passim. Tegnér skiljer, när det passar honom, på allmänt och specifikt tänkesätt. Det senare kan lämpligen förknippas med den konceptualisering jag här gjort, medan allmänt tänkesätt löst kan förknippas med upplysningstänkande som ett diskursivt fält, där olika idéer och föreställningar cirkulerade, sammanhållna av vissa allmänna föreställningar som upplysning, framsteg med flera.

l'homme et du citoyen av den 26 augusti 1789.³ Under sin tid i Lund, som han lämnade först 1826, var denna text (i det följande *Deklarationen*) en utgångspunkt för hans politiska ställningstaganden. Syftet med denna artikel är att påvisa detta starka samband över tid och samtidigt beakta andra inslag i hans politiska åskådning.⁴

Undersökningen knyts till några på sin tid mycket omtalade tal från Tegnér's tid i Lund: jubelfestalet 1817, inträdestalet i Svenska Akademien 1819, Oscarstalet 1823 och det första skoltalet i Växjö 1824. Talen har det gemensamt att han pläderar för politisk-sociala förändringar i liberal, frihetlig riktning. Det är just dessa inslag som är intressanta i detta sammanhang, medan talens övriga delar i stort lämnas därhän. I skoltalet är detta inslag tämligen svagt, men talet försvarar sin plats. Det avslutar ett politiskt tema som han inledde i jubelfestalet och tog upp i de andra talen med nya infallsvinklar.

Publiken skiftade. Vid de båda högtidstalen i Lund utgjorde åhörarna en socialt blandad skara. Akademiker, ämbetsmän och företrädare för Lunds borgerskap var på plats. Till högtidssammankomsten i Svenska Akademien var hovet och representanter för huvudstadens övriga akademier inbjudna. I Växjö talade han inför lärare och gymnasister.

*

Ären före jubelfestalet var bedrövliga ur Tegnér's synvinkel. Han ogillade Karl XIV Johans uppslutning bakom Heliga alliansen, han ogillade den indragningsmakt som införts 1812 och han ogillade den romantiska skolan i litteratur och allmän debatt, därför att den saknade den konkretion i uttryck, den klarhet i tanke han själv eftersträfvade. Till yttermera visso hade den verkat polariserande. Inte heller slöt han upp bakom de kritiserade gustavianerna. Tiden hade gått dem förbi. Något nytt behövdes. Till den änden hade han försökt starta en tidskrift för intellektuell debatt, men projektet strandade redan på planeringsstadiet.

TAL VID JUBELFESTEN DEN 4 NOVEMBER 1817

Med sitt tal till Luthers minne, som inte innehåller mycket om Luther, fullföljer Tegnér på egen hand sin ambition att väcka nationen till insikt om det nödvändiga i att gå

3 Deklarationen är tillgänglig på nätet (<https://www.legifrance.gouv.fr/contenu/menu/droit-national-en-vigueur/constitution/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>). Kommentarer i Doyle 1989, s. 118–223; Israel 2011, s. 904–913 och 2014, s. 77–85.

4 Om hans tidiga förankring i upplysningstänkande och mer specifikt *Deklarationen* före jubelfestalet, se Gravier 1943, s. 9–28 et passim och Jansson 1948, s. 7–10.

vidare; det gällde att komma bort från den polarisering som uppstått. Till den änden gör han först upp med de två tänkesätt som han anser ha präglat den offentliga debatten och litteraturen, varpå han avslutar med en plädering för politisk frihet, inspirerad av den frihetens genius han anser ha framträtt med Luther och reformationen.⁵

Var tid har en inre, andlig sida och en yttre politisk, vilka påverkar varandra. Det är Tegnér's utgångspunkt. Reformationens betydelse förbinder han i första hand med den inre, andliga sidan, då religion och förnuft befriades från sina bojor, vilket sin tur hade banat väg för vetenskapliga framsteg. Även yttre förändringar följde. Ett borgerligt stånd framträdde, tävlande med de gamla i förmögenhet, i bildning och praktisk "behändighet var det dem överlägset".⁶

I nuet identifierar Tegnér ett stort behov av intellektuell förnyelse. Han gör upp med upplysningens "torra och hjärtlösa materialism" och romantikens "huvudlösa svärmeri", som båda inverkat menligt på religion, vetenskap, litteratur och konst. Vad han vill sätta i stället blir inte klart. De positiva värdeorden – renhet, enkelhet, klarhet, begriplighet, fromhet – är instuckna som motinstanser till allt det "andelösa" i tiden, och saknar därför de fasta konturer och den gripbara konkretion som kunnat verka upplysande. Han tycks förtrösta på "tankefriheten" och dess samverkan med förnuftet.⁷

När han övergår till att tala politik börjar han med att konstatera att den yttre verkligheten uppvisar en "märkvärdig sida". Den sammanhänger med Napoleonkrigen och den politiska omvälvningen i Europa.⁸ Frihetens genius har slagit följe med förnuftet. Folken i "Norr och Söder" ställer legitima krav, ty det handlar om "folkens eviga rätt" och "staternas djupaste och väsendtligaste grundvalar". Innebörden av det senare friläggs genom det som möjligen kan kallas en övertalningsdefinition, låt vara given med negativa förtecken.⁹

Stater har en högre syftning. De ska, var och en och i enlighet med sin "natur", vara en *bildningsanstalt för Menskligheten* (min kursivering). Vad detta innebär preciseras

5 AS I, s. 16–38. Flera litteraturhistoriker har kommenterat talet och visat intresse för hans uppgörelse med tidens vitterhet, medan de i stort avstått ifrån att närmare analysera den politiska delen genom att blott karakterisera den som liberal eller dylikt. Olsson 1931, s. 328–350; Gravier 1943, s. 81–88; Böök 1946, I, s. 264–269; Jansson 1948, s. 81–87; Werin 1974, s. 198–199. Johanneson (2003, s. 105–126) undersöker det i ett retoriskt perspektiv.

6 Inledningen om reformationen är kort (s. 16–20), närmast en förevändning för den utläggning som kommer.

7 AS I, s. 20–35. Den absolut största delen av talet ägnas denna uppgörelse med framför allt vitterheten.

8 Omvälvningen benämns även "vulkan", "islossning" och i brev samma år "jordskalv".

9 Det politiska partiet omfattar tre sidor. AS I, s. 35–37.

inte. Tegnér väljer i stället att med en bild ange hur en statsbildning inte ska vara organiserad, nämligen som "en Negerplantage med millioner slafvar och en enda Herre med sina underfogdar". Bilden är retoriskt effektiv, men en tydligare begreppsbildning är nödvändig. Alltså, plantagen och dess befolkning utgör ett samhälle, över vilket Herren och hans fogdar i kraft av Herrens äganderätt enväldigt styr; de utövar de statliga funktioner som till exempel regering, riksdag och domstolar utövar i andra samhällen. Plantagen som helhet (styre, befolkning, territorium) utgör en statsbildning, det Tegnér i regel avser med ordet stat.

Den statsbildning Tegnér åsyftar som föredömlig – plantagen representerar, likt Ryssland, dess motsats: despotismen – ska alltså verka som en bildningsanstalt för sina medborgare. Vad det innebär och hur det ska ske sägs inte. Ordet bildningsanstalt tyder hur som helst på att det är något som är institutionaliserat, som erbjuder något utöver formell skolning och som ska berika både människans livs- och tankevärld samt statsbildningens funktionssätt. Det blir anledning att återkomma till denna fråga efter en genomgång av de folkliga krav Tegnér identifierat i tiden. Folken i "Norr och Söder" kräver således, formulerat i klartext:

1. att själva stifta de lagar de ska lyda
2. att själva bestämma över de skatter de ska erlägga
3. att ansvar utkrävs av dem som härskar
4. att yttrandefriheten ska vara så fri och oförkränkt som ordningen och landets säkerhet medger, emedan den är frihetens "andedräkt". Den som onödigtvis inskränker den, skär tungan ur statsbildningens mun, och förråder att han, Orientens tyranner lik, vill betjänas endast av stumma slavar¹⁰
5. att man inte lurar undersåtarna med ett "tanklöst hjärnspöke" om rättigheter, ärvda inom en enda släkt, vilka aldrig kan förverkas vare sig genom missbruk eller oskicklighet
6. att ett liberalare förhållande ska gälla mellan stånden
7. att säkerhet för den enskilde (och hans egendom) garanteras¹¹
8. att respekt för de rättigheter som *naturen* (min kursivering) givit varje mänsklig varelse upprätthålls.

10 Fler friheter skulle aktualiseras under 1800-talet, såsom religions-, mötes- och organisationsfrihet.

11 Texten nämner bara ordet "säkerhet", vad som ligger i det ordet är min tolkning givet sammanhanget.

I den sista punkten hänvisar Tegnér till naturrätten och de rättigheter denna garanterar envar människa som människa. Poängen med denna avslutning är uppenbar. Till naturrätten räknar han de krav (1–7) han just identifierat. Samtidigt återknyter han till upptakten, där han meddelat att det ytterst handlar om ”folkens eviga rätt” och ”staternas [statsbildningarnas] djupaste och väsentligaste grundvalar”. Avsnittet får därmed en universell inriktning samtidigt som kraven gör klart att en statsbildnings politiska legitimitet ytterst utgår från folket.

Den betydelse Tegnér tillmäter en fri politisk debatt är, kan man notera, formulerad med eftertryck. Kravet upptar sex av kravlistans fjorton rader i den senaste utgåvan av talet. Pläderingen kan ses som ett stöd för tryckfrihetsförordningens status som grundlag. Indirekt tjänar den också som ett memento gentemot missbruk av indragningsmakten, införd 1812. Krav fem är särskilt kontroversiellt i en svensk kontext, eftersom anmärkningen i praktiken är riktad mot släkten Bernadottes maktställning. Här sägs att en olämplig företrädare för kungamakten måste kunna ersättas och att ingen släkt därför bör ha ovillkorligt monopol på statens högsta ämbete. Regeringsformen av 1809 tiger på denna punkt.¹²

Inspirationskällan för detta manifest – utan att vara direkt citerad – torde vara *Deklarationen*, det vill säga den franska nationalförsamlingens *Declaration des droits de l'homme et du citoyen* av den 26 augusti 1789.¹³ Överensstämmelserna mellan dem är slående:

Krav 1 återgår på artikel 6, där det bland annat står att alla medborgare har rätt att delta, personligen eller genom sina företrädare, i utformningen av lagen.

Krav 2 återgår på artikel 14, där det står att alla medborgare, personligen eller genom sina företrädare, har rätt att fastställa nödvändigheten av en skatt, att fritt bevilja den, att följa dess användning med mera.

Krav 3 återgår på artikel 15, där det står att samhället har rätt att av varje offentlig befattningshavare kräva räkenskap för dennes förvaltning.

Krav 4 återgår närmast på artikel 11, där det står att det fria utbytet av tankar och åsikter är ”en av de mest värdefulla av mänskliga rättigheter” (*un des plus précieux droits de l'Homme*) och att varje medborgare därför fritt får tala, skriva och trycka sina åsikter men är ansvarig för missbruk av denna frihet i de fall lagen fastställer. Även artikel 10 kan aktualiseras. Ingen ska antastas på grund av sina åsikter, vilket går igen i formu-

12 Jag vill tacka f.d. hovrättspresident Johan Hirschfeldt och juris doktor Gunnar Petri för synpunkter.

13 Deklarationen är, som framgått, tillgänglig på nätet (<https://www.legifrance.gouv.fr/contenu/menu/droit-national-en-vigueur/constitution/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>).

leringen: yttrandefriheten ska vara så "fri och oförkränkt som ordningen och landets säkerhet medger".

Krav 5 aktualiserar närmast artikel 3, där det sägs att all suveränitet "i grunden" (*essentielllement*) ligger hos nationen. Ingen sammanslutning eller individ kan utöva laglig makt som inte uttryckligen kommer därifrån. Även artikel 15 aktualiseras. Implicit ryms i den rätten att från ett ämbete skilja den befattningshavare som missköter sitt uppdrag.¹⁴

Krav 6 anknyter till tre artiklar: 1. Social åtskillnad får bara grundas på den gemensamma nyttan; 6. Alla medborgare har såsom varande lika inför lagen lika tillträde till alla offentliga värdigheter, positioner och arbeten efter förmåga utan annan åtskillnad än den som grundar sig på deras dygder och talanger; 13. Skatt ska fördelas "lika" (*également*) bland alla medborgare i proportion till deras tillgångar.

Krav 7 återgår på artiklarna 7–9 och 17, där den personliga säkerheten och äganderätten skyddas.

Krav 8 återgår på inledningen, där utfärdarna beslutat att i "en högtidlig deklaration" (*Déclaration solennelle*) redogöra för "människans naturliga, oförytterliga och heliga rättigheter" (*les droits naturels, inaliénables et sacrés de l'Homme*), vilka sedan konkretiseras i de sjutton artiklar som följer, varav tolv, enligt mitt förmenande, på olika sätt givit nedslag i det manifest Tegnér presenterar som folkens krav.

*

Tegnérns inledande utläggning om statsbildningen som en utbildningsanstalt återstår att kommentera. Ett svar må sökas i *Deklarationen*. Enligt sin högtidliga inledning ska den ständigt vara närvarande för alla medlemmar i samhällskroppen (*corps social*), den ska påminna dem om deras rättigheter och skyldigheter, den lagstiftande och exekutiva maktens handlingar ska i varje ögonblick kunna jämföras med målet för varje politisk institution och därmed bli mer respekterade. Med andra ord, den ska som ständigt närvarande tjäna som praktiskt rättesnöre för samhällets medborgare och institutioner. Som offentligt påbjuden och allestädes närvarande bidrar statsbildningen onekligen till att disciplinera dem som ska leva under dessa påbud. I överförd mening kan den också verka som en utbildningsanstalt.

Frågan är om inte Tegnér lägger in något mer i ordet bildning än det som ryms i *Deklarationens* anspråk. Stöd för tanken kan mobiliseras. I Dalins *Ordbok* från 1850-talet står om ordet "bildning" skrivet: "Naturenligt utvecklande och fullkomnande af samteliga människans anlag och förmögenheter", med tillägget: "I vanlig inskränktare me-

14 *Krav 5* saknar en direkt motsvarighet i *Deklarationen* eftersom deklarationen inte är en *constitution* i egentlig mening, men kravet ryms inom dess föreställningsvärld.

ning brukas det endast om själens förmögenheter.” Om ordet bildningsanstalt heter det: ”Inrättning för bibringande af bildning i ordets mest omfattande bemärkelse, dvs. kunskaper, konstfärdighet och sedlig förädling.”¹⁵ Begreppet tycks innefatta mer än det *Deklarationen* erbjuder, vilket Dalins ordbok ger vid handen.

En som hyllade både den amerikanska och den franska revolutionens idéer men principiellt avvisade våldsam, revolutionär förändring i en rättsstat var filosofen i Königsberg, Immanuel Kant, som integrerade många av upplysningens politiska idéer i sin *Rechtslehre*.¹⁶ Notabelt i vårt sammanhang är att de krav Tegnér identifierat som folkens krav har sin motsvarighet i Kants syn på det ”borgerliga samhället”, där ”rättsstaten” (*Rechtsstaat*) enligt Kant fått sin historiskt sett mest utvecklade (förnuftsbestämda) form.¹⁷ I denna rättsstat är lagstiftningen medborgarnas ansvar, liksom beslut om skatter; likhet inför lagen gäller; envar har som fullmyndig medborgare rätten att uttrycka och förmedla sina åsikter; olämplig regent kan ersättas och så vidare. Som överordnad instans skyddar staten äganderätten och garanterar envar medborgare dennes personliga säkerhet. Rättsstatens idé är för Kant en frihetens ordning, där envars frihet också är allas frihet i kraft av lagar som tillsammans utgör en grund för författning och samhällsordning.¹⁸ Också rättsstaten har en historia.

När människor en gång slog sig samman, därtill manade av förnuftet, för att säkra beskydd och inre säkerhet under en gemenskap krävdes samarbete och reglering av åtaganden. Med detta första fördrag har frihet under lag ersatt laglös frihet. En förnuftigare ordning var därmed införd, ty hot och osäkerhet var ersatta av fred och trygghet, en förutsättning för mänsklig och samhällelig utveckling.

Alltså: Lagen, rättsstatens grundbult, reglerar och normerar i sin borgerliga utformning människors interaktion. Den verkar civiliserande genom att ange ramar för en social interaktion, byggd på ett ömsesidigt hänsynstagande, där den enskildes frihet också är den andres frihet. Inom denna rättsordning, gemensam och likvärdig för alla, kan envar som autonom, ansvarskapabel individ bäst utveckla sina färdigheter och

15 Dalin I, s. 175.

16 *Rechtslehre* och därmed samhöriga skrifter är samlade i Klenner 1988. Om Kants syn på revolutioner, se Williams 1983, s. 208–214 och Byrd & Hruschka 2010, s. 181–184; detta arbete är en ingående kommentar till *Rechtslehre*.

17 Det är inte den nutida betydelsen (borgerlig som motsats till socialistisk) som är aktuell hos Kant. Ett alternativ vore att använda ett ord som ”civil” i stället, vilket förekommer i engelskspråkig litteratur, liksom i Sparr 1995. Och när Kant uttrycker sig på latin använder han ordet ”civilis”. Här har ordet ”borgerlig” bibehållits, eftersom Tegnér använder just det ordet.

18 Den ”nödvändiga idén” om denna ömsesidiga frihet (min frihet är också din) finns uttryckt redan i *Kritik der reinen Vernunft* (1781), bok 2, avd. 2, s. 316.

söka sin lycka.¹⁹ Också denna rättsliga ordning kan i överförd mening uppfattas som en statsbildningens utbildningsanstalt.

*

Tegnér nämner inte *Deklarationen*, inte heller Kant, och uttrycker sig medvetet svävande om den idéhistoriska bakgrunden till sin kravlista. Några hävdar, konstaterar han, att 1700-talets upplysning åstadkommit den stora politiska omvälvningen. "Om så är, så är det utan tvivel dess bästa arbete." Men grunden ligger djupare, lägger han till, "som bland annat äfven Englands historia bevisar". Med den senare hänvisningen torde han närmast avse *Bill of Rights* (1689). Svårare är det att avgränsa upplysningens "bästa arbete". Det är knappast en enskild insats som avses utan en kollektiv. Av den allmänna kontexten att döma inkluderar han *Deklarationen*. Denna var i sin tur påverkad av den amerikanska *Declaration of Independence* (1776).²⁰ Sambandet var knappast okänt för Tegnér. Båda deklARATIONERNA var inspirerade av naturrättsliga idéer, liksom den engelska *Bill of Rights*. Amerika apostroferas också favorabelt mot slutet av detta politiska manifest: "Dit har Europa redan skickat många af sina bästa förhoppningar, dit skall Menskligheten rädda sina husgudar, liksom Eneas räddade sina ur det brinnande Ilium."²¹

En hypotes må framföras som förklaring till Tegnér's omskrivningar. De tre dokument som apostroferats hade alla tillkommit som inledning till eller avslutning på politiska revolutioner. Tegnér har sannolikt inte velat påminna om detta samband. Det är frihet och fredlig förändring han apostroferar i anslutning till Lutherminnet och den reformation som firas. I början på det politiska avsnittet hävdar han: "Hvarhelst en förnuftig tankefrihet finnes, finnes därför alltid en dylik borgerlig frihet" och "hvarifrån daterar sig all förnuftig Tankefrihet i Europa, om icke från den Lutherska Reformationen."²² I avslutningen tar han åter upp denna tanke men turnerar den anorlunda: "Frihetens, äfven den borgerliga frihetens sak, är icke något främmande

19 Kort introducerande är Sparr 1995, s. 330–346 och Höffe 2004, s. 202–233. Bland specialstudier hänvisas till Williams 1983, kap. 7, 8 och Byrd & Hruschka 2010, där kap. 7 och 8 ägnas staten som idé resp. praktik, medan kap. 3 ägnas Kants frihetsbegrepp och kap. 1 hans distinktion mellan privat och allmän lag (§ 41, 42 i *Rechtslehre*) som är en utgångspunkt för hans tänkande i detta sammanhang.

20 Den delstatliga *Virginia Declaration of Rights* från samma år var knappast känd.

21 AS I, s. 37.

22 AS I, s. 35.

ämne för dagens högtidlighet. Lagbunden Frihet, under vad gestalt som helst, är vår Trosförvandt, en född Lutheran, likasom vi.”²³

Väld är med andra ord ingen framgångsväg. Den andra fasen av franska revolutionen är således utesluten som förebild. Valet av ordet ”borgerlig” är medvetet. Ofta är det vid denna tid synonymt med ”liberal” i politisk mening, det vill säga en för tiden radikal ideologi, samtidigt som Tegnér också förknippar ordet med ett särskilt stånd, som, enligt honom, först gjorde sin entré under reformationen.

”Lagbunden frihet” får mig också att associera till Immanuel Kant och hans nyckelord: ”frihet genom lagen”; det är den frihet som under beskydd av lagen befördrar framsteg, individuellt och samhälleligt. När Tegnér tillägger förklaringen ”under vad gestalt som helst” markerar han primärt att den åberopade företeelsen inte behöver ha med Luther eller reformation att göra. Det är, såvitt jag kan förstå, ett sätt att inkludera Kants filosofi utan att nämna den. Till det blir det skäl att återkomma.²⁴

*

Tegnér är vid detta tillfälle optimistisk. Franska revolutionen är alls inte passé. ”Endast hans yrsel är slutad, han har sovit ruset av sig, och med full sansning och lugna blickar går han ännu fram genom Historien.”²⁵ Samma tanke hade han haft i juni samma år, då han skrev till sin förtrogne kyrkoherde C. P. Hagberg i Stockholm. Vi lever under jordskalvet av den franska revolutionen, det är onekligt, noterar han. Särskilt enfaldig finner han den tanken vara att revolutionen är över eller att den ens nalkas sitt slut. Ty vad den ”*till en början*” (min kursivering) åsyftat är inget annat än ”politisk frihet” som efterfrågas såväl i norr som i söder. På det tyder kraven på representativa statsförfattningar, ett liberalare förhållande mellan regent och undersåte, en mindre skarp åtskillnad mellan stånden med mera.²⁶ I det perspektivet blir jubelfesttalet i vissa avseenden en utvidgning och en radikalisering av begreppet politisk frihet samtidigt som den intrikata frågan om den politiska representationen förbigås.²⁷ Med preciseringen ”till en början” anknyter Tegnér till revolutionens inledande fas och tar

²³ AS I, s. 37.

²⁴ Se nedan under Oscarstalet. Nilsson (1913, s. 54–56) spårar Kant i Tegnérns kritik av upplysningen och romantiken i huvudavdelningen av jubelfesttalet, särskilt i uppgörelsen med upplysningen.

²⁵ AS I, s. 37.

²⁶ Brev I, nr 241.

²⁷ Få, allra minst Tegnér, fann den adekvat. Hans gynnare och likatyckare, brukspatron Myhrman, tillhörde en grupp som inte var representerad förrän de valdes in i bondeståndet.

avstånd från dess senare urartning. I talet markeras detta också genom påpekandet att "lagbunden frihet" gäller.

Talet väckte uppseende och stor debatt utlöstes, vilket förde det goda med sig att talet kom i tryck och i omtryck. Till Tegnér's påhejare hörde excellensen Lars von Engeström, utrikesminister och universitetskansler.²⁸

FRÅN JUBELFESTEN TILL OSCARSTALET

Kravet på ett liberalare förhållande mellan stånden blev ett moraliskt, politiskt och kollegialt dilemma när Tegnér 1818 valdes in i Svenska Akademien. Får ståndshänsyn övertrumfa förtjänst vid inval av nya ledamöter? Frågan hade kulturpolitisk relevans. Svenska Akademien vart hårt kritiserad av Nya skolan (romantikerna) för sin efterblivenhet.²⁹

Tegnér hade en hög tanke om vad denna institution skulle kunna vara. I brev till C. P. Hagberg från samma år hävdar han att Akademien borde vara "en naturlig samlingsplats för Nationens snillen, en sångschola i högre bemärkelse, en depôt för alla idéer som med landets vittra bildning ägde något sammanhang".³⁰ I sitt inträdestal tar han i än mer.³¹

I talets inledning, som utgör ett slags programförklaring, hävdar han att språket är "ett folks dyrbaraste egendom", ett "sammandrag af alla dess minnen och hela dess historiska lif" [...] "det naturliga måttet för hela dess odling". Vitterheten, fortsätter han, måste anknyta till "allt det högsta och ädlaste hos människan", så att den blir en del av "mänsklighetens stora uppfostringsverk". När den, som här, är knuten till ett enskilt folk och dess språk är denna strävan en "Nationalangelägenhet". I denna passus ger sig (i vårt sammanhang) ett nytt inslag i Tegnér's tankevärld till känna. Han markerar det själv när han säger: "Man börjar inse ...". Och vad man börjar inse är två ting: 1. att ett folks kollektiva erfarenhet ligger lagrad i dess språk och 2. att ett folks litteratur vittnar om dess högsta strävan. Ståndpunkterna påminner otvetydigt om Herders tankar om folkens språk och deras vitterhet.³²

Ett annat inslag förefaller bekant. Den aningen ger sig till känna när Tegnér gör den svenska vitterheten till en del av nationens "uppfostringsverk". Ordet "uppfo-

28 Se Ljunggren 1895, s. 173–184; Holmberg 1965, s. 116–117; Wrangel 1932, II, s. 167.

29 Schück 1936, s. 342–404; Holmberg 1965, s. 128–152; Segerstedt 1981, s. 94–97.

30 Brev II, nr 48.

31 AS I, s. 39–92. Nedan berörs i princip bara s. 40, 41.

32 Relationen berörs på flera ställen i Herders skrifter (1877–1913) såsom i del XI, s. 225, del XVII, s. 59, del XVIII, s. 346 och del XXX, s. 8. Tegnér's bekantskap med Herder gick tillbaka till 00-talet, men hans lån av Herder från universitetsbiblioteket skedde främst under den andra hälften av 1810-talet. Silow 1913, s. 70.

ringsverk” är att uppfatta som en synonym till jubelfeststalets ”bildningsanstalt”. Stöd för slutsatsen finner vi åter i Dalins *Ordbok*. Där anges ”uppfostran” som en synonym till ”bildning” och ordet ”uppfostran” som en variant av ”uppfostning”. Ordet ”uppfostningsverket” avser i sin tur ”allt hvad som angår ungdomens uppfostran i ett land, med dithörande offentliga anstalter”. Tegnér använder formen ”uppfostningsverk”; i sin obestämda form får ordet en mer allmän betydelse.³³

Ska Akademien kunna fullgöra denna sin höga uppgift krävs en reform. Det är Tegnérns övertygelse. Vid inval måste litterär förtjänst vara den probersten som kandidater provas emot och som avgör deras lämplighet för uppdraget. Denna ståndpunkt innebär inget avsteg från *Deklarationen*. Artikel 6 stadgar ju att undantag från likhetsprincipen finns i den ”åtskillnad” (*distinction*) som är förknippad med ”dygder” (*vertus*) och ”talanger” (*talents*). Vem avgör litterär förtjänst? Tegnérns svar är utmanande i sammanhanget: knappast Akademien ensam, ty den verkar inte i suverän upphöjdhet. En vitter stiftelse, hur offentlig den än må vara, kan inte ingripa i ”det allmänna omdömet frihet”, och den kan inte heller vara ”ett påtvunget förmynderskap för allmänheten”. Och det allmänna omdömet kan i vittra mål vara djupare och riktigare än stiftelsens eget. En stiftelse måste följa med sin tid. Om så inte sker, kan det allmänna omdömet växa ifrån stiftelsen. När så sker, är innebörden given: stiftelsens makt är störtad. ”I tankens värld gifves det ingen annan makt än den som är erkänd, det gifves inget annat tvång än övertygelsens.” En stiftelse må därför ”stå öppen för en hvar som på något sätt förtjent att däruti upptagas”. I brev till förtrogna dryftar han liknande åsikter.³⁴

Akademiens kritiker är utan att särskilt nämnas närvarande i talet. Tegnér har inte velat ge dem (fosforisterna, Nya skolan) detta erkännande. De finns på samma förstulna sätt med i den berömda *Epilog till magisterpromotionen* från 1820, där han återknyter till jubelfeststalets antitetiska grepp. Nu är det inte upplysning mot romantik som gäller utan ljuset, sanningen, klarheten mot det mörka, det dunkelt sagda i vetenskap och dikt och politik. Kant kallade det senare *Schwärmerei*. De utpekade mörkmännen fanns i Uppsala. Det visste man i Lund. Även världspolitiken, striden mellan Heliga alliansen och liberala reformrörelser i tiden, aktualiseras kort med en vädjan till de promoverade att ansluta till ljusets skyddskår:

33 Dalin I, s. 175, II, s. 640–641.

34 I brev till sin förtrogne, Jöran Adlerbeth, frågar han: ”Kan Akademien verkligen bestå då man oupphörligen trotsar Opinionen? Är ett välde i Vitterheten möjligt utan Opinionens biträde, som i detta fall både hyllar och kröner.” Brev II, nr 56. Frågan framstår som retorisk. Det undertryckta svaret är förstås: Nej! En akademi, hur upphöjd den än anser sig vara, verkar i ett socialt sammanhang som den ytterst är beroende av för sin legitimitet. Exempelen på bristande anpassning inom Svenska Akademien och följderna därav skulle som bekant bli fler, ända in i vår tid.

”Det murkna gamla, det omogna nya / med blind förbittring kämpa nu om världen. / Hvert striden lutar, det vet menskan ej [...] men ljusets vän vet lätt sin plats i striden.”³⁵

I Svenska Akademien hade ingen ändring inträtt. Gällande praxis bestod, trots att den, enligt Tegnér, var besvärande dysfunktionell. Man beredde plats för grevar och andra aristokrater (”bleka hofnäsor”) med svaga litterära meriter (omdömet har stått sig), medan några av nationens främsta författare och lärda, som Agardh, Atterbom och Geijer, alla ofrälse, länge förbigicks.³⁶ Social status ersatte således litterär och lärd förtjänst, vilket väckte Tegnérns vrede: ”Den outsläckliga kärleken till stora Herrar ruinerar Akademien och hvad mera är, Svenska Vitterheten.”³⁷ Inte bara invalen irriterade, också Akademiens utmärkelser gick, enligt hans förmenande, alltför ofta till svaga litteratörer, vilket tärde på Akademiens anseende.³⁸

Efter några år var Tegnér både frustrerad och bitter, men Akademiens reformabstiniens tände gnistan att opponera. Det är nu, i början av 1820-talet, han ibland kallar sig jakobin, som tidigare varit ett allmänt skällsord i finare kretsar. Som sådan sympatiserade han med det inledande skedet av revolutionen, då feodaltidens privilegiesamhälle monterades ned. Avgränsningen gör han tydlig i brev: ”Hvem fördömer Franska Revolutionen för Robespierres, eller Christendomens för några dumma munkars skull?”³⁹

Under tiden pågick en omorientering i Tegnérns tankevärld. Inte så att han övergav sin tro på de liberala värden han apostroferat i talet vid jubelfesten och som blev ljusets och sanningens i *Epilogen*. Dem stod han fast vid. I stället handlade det om en breddning av det ideologiska perspektivet. Det gällde att även beakta de praktisk-politiska förutsättningarna för en framgångsrik liberal politik. Sitt fulla uttryck fick detta dubbla perspektiv i talet på Oscarsdagen 1823.

OSCARSTALET DEN 1 DECEMBER 1823

Vid universitetet firade man i början av december 1823 kronprins Oscars förmäling med Josefine som hade ägt rum redan under sommaren samma år. Tegnér hade städslats att den 1 december hålla ett högtidstal som inledning på festligheterna. Förväntningarna var stora, även damer var inbjudna. Det blev ett tal som de ansvariga

35 SD III, s. 77. I *Epilogen* framträder också, kanske än mer, enligt Werin (1934, s. 367–379) hans idealism.

36 Geijer invaldes först 1824, Agardh 1831 och Atterbom så sent som 1839.

37 Brev II, nr 52.

38 Brev II, nr 46, 51, 56, 61, 90, 95, 101, 106, 108, 112, 117, 144, 152, 154, 155, 159, 164 et passim.

39 Brev II, nr 91, 140, III, nr 95.

knappast väntat sig, ty Tegnér tog bladet från munnen och gav *sin* syn på det svenska statsskicket och dess eventuella värde för undersåtarna.⁴⁰

Det samhällseliga nuet är hans utgångspunkt, men perspektivet vidgas så att detta nu relateras både till ett förflutet och till en framtid. Det gör talet ideologiskt laddat, särskilt som han infogar en vädjan till kronprinsparet, som inte var på plats, att inse vad som är legitimt och livskraftigt i ett framtida samhälle. Tilltaget är onekligen djärvt och initialt förutskickat.

Tegnér börjar med att vädja till åhörarnas välvilja och pekar på den förväntan, de varma förhoppningar det svenska folket så tydligt knutit till kronprinsparet. Han drar nu på eget bevåg den slutsats som till synes ger honom *carte blanche*: "Det vore därför i sanning förödmjukande om ett tillfälle som detta för någon enda ibland oss ej skulle ha annat värde än blotta nyhetens."⁴¹

När detta är sagt övergår han till att tala politik. Han nämner först den politiska oron i Europa, anger vad den orsakas av och hävdar att lösningar finns. Även historien bär på en lärdom, men det mesta och bästa, sakligt sett, står att finna i den statslära som Tegnér sympatiserar med. Ensam duger den ändå inte. Den behöver ett komplement så att den på sikt ska kunna verka för ett fritt, rättvist och livskraftigt Sverige. Detta perspektiv utvecklar han sedan i sin avslutning på talet.

*

"Vi lefva i oroliga tider." Så börjar han. En "olycklig" spänning "söndrar nästan öfverallt" folk och regenter. På sikt är denna situation ödesdiger. Inre animositet undergräver statsbildningarnas grundvalar. Mångenstädes uppträder kontrahenterna fientligt mot varandra. I förlängningen hotar kaos, men detta kan undvikas, ty lösningen finns. Statsbildningens två huvudelement, de styrande och de styrda, måste helt enkelt komma överens om hur de ska umgås med varandra.⁴²

Av hänsyn till det höga föremålet för dagens firande utvecklar Tegnér först ett väl-villigt perspektiv på monarkins betydelse i den svenska historien. Monarkin anser han vara sprungen ur "fadersväldet" i det länge sedan förgångna.⁴³ Den byggde på ett moraliskt band av förtroende och kärlek mellan kung och folk, vilket också en modern

⁴⁰ AS I, s. 93–110.

⁴¹ AS I, s. 93.

⁴² Jfr Jansson 1948, s. 120–122, 125–127.

⁴³ Uttrycket benämns hos Kant *imperium paternale* och döms ut som despotiskt, därför att suveränen ensam bestämmer, vilket innebär att befolkningen behandlas som barn, oförmögna att reda sig själva. Klenner 1988, s. 260–261. Jfr Sparr 1995, s. 335. Enligt Jansson, se föregående not, följer Tegnér i stället Geijers uppfattning om fadersväldet.

statsbildning behöver för att fungera väl. Och förtroende kan inte återvinnas med våld, inte heller går det att med ”bajonetter inplantera kärlek i folkets hjärtan”. Här tar han, utan att säga det rent ut, avstånd från Heliga alliansen och furst Metternichs polisvälde på kontinenten. Ämnet var brännbart med tanke på att Karl Johan slutit upp bakom Heliga alliansen.

Förtroendet var, fortsätter han, grundat på en folklig insikt om regenternas duglighet. Inte alla var förvisso dugliga och kritik har funnits, men i ett fritt land måste tänkesätten vara delade, klandret måste påminna den maktägande om ”menschlighetens allmänna lott”. Trots positiva apostroferingar, för dagen givna och obligatoriska, anser han den monarkiska principen av äldre datum vara obsolet. Andra styresformer krävs, därför att samhället är förändrat.

*

Bland tidens statsläror urskiljer Tegnér två extremer som han avvisar. Enligt den ena utgår all makt från regenten; enligt den andra utgår den i stället från folket. Den förra likställer han med despoti, den senare med anarki. De sansade inser (med Tegnér) att de två storheterna, regent och folk, bör förenas. Skälet är enkelt. Tillsammans utgör de själva statsbildningen (staten i Tegnér's terminologi). Ur denna insikt härleder han en rad påståenden:

1. För sin andel i ”statsmakten”⁴⁴ äger folket rätt att kräva räkenskap av den styrande; denne själv eller hans rådgivare är ansvariga för sitt styre inför folket.
2. Lagen uttrycker den allmänna viljan och är ”det högsta Majestätet i Staten”, det vill säga statsbildningen, inför vilket alla måste vara lika.
3. ”Samhället” kan ej erkänna andra anspråk och företräden än dem som grundar sig på antingen personliga förtjänster eller olikheter, naturliga och nödvändiga för samhällsordningen.
4. Staten måste skydda envars yttre förmögenhet, varav följer att folket beskattar sig självt.
5. Staten måste även skydda envars inre förmögenhet, varav följer att medborgaren äger rätt att själv eller genom sitt ombud yttra sin övertygelse om ”de allmänna ärendernas gång”.

44 Begreppet måste väl avse de resurser som är knutna till de institutioner och ämbeten inom ett samhälle som är förbundna med samhällets ledning och styre. I så fall används begreppet ”stat” här i den mer restriktiva mening än den hos Tegnér vanliga, som är ”statsbildning”.

Förändringarna från jubelfestalet 1817 är i vissa avseenden påtagliga och likafullt är en inspirationskälla gemensam, en uppsättning artiklar ur *Deklarationen*.

Till sin allmänna karaktär är de tre texterna olika, vilket beror på att de tillkommit i olika omständigheter och med olika syften. *Deklarationen* är den franska nationalförsamlingens principförklaring om mänskliga fri- och rättigheter, som skulle leda fram till en författning.⁴⁵ Jubelfestalet sägs – i här aktuell del – vara en folkens kravlista (på politisk frihet) efter Napoleonkrigen, medan de just anförda delarna ur Oscarstalet uppges representera en samtida statslära. Som sådan skiljer den sig från de andra texterna. Till det blir det skäl att återkomma. Uttrycksformerna varierar således, eftersom de kommenterade objektens principiella status skiljer dem åt. Det är nu inte primärt formerna som ska uppmärksammas. Jämförelsen mellan dem inriktas i stället på de grundläggande rättigheter som de tre texterna lyfter fram. Utgångspunkt i den sammanställning som följer är ordningsföljden i Oscarstalet:

1. Den styrande ska avge redogörelse för sitt styre. Detta gäller även 1817 (krav 3) och i *Deklarationen* (art. 15); i den senare har bestämmelsen en större räckvidd i och med att varje offentlig befattningshavare har att rätta sig efter denna skyldighet, medan den ”styrande” inte nämns. 1823 (men inte 1817) motiveras bestämmelsen med att folket har denna rätt ”för sin andel i statsmakten”.

2. Lagen uttrycker ”den allmänna viljan” och är ”det högsta Majestätet” i statsbildningen (”staten”) inför vilket alla är lika. Av det följer, fastän det inte sägs, att även regenten är underställd lagen, liksom att ståndsprivilegier inte existerar. Likhet inför lagen gäller också i *Deklarationen* (art. 6). Inte heller den säger något om regenten; regenten är över huvud taget inte en storhet som *Deklarationen* uttalar sig om. Å andra sidan har – att döma av den högtidliga inledningen till *Deklarationen* – de uttalade principerna generell giltighet; de gäller ”alla medlemmar av samhället” (*à tous les Membres du corps social*). Implicit förutsätts således denna ordning gälla även en blivande regent. Artikel 3 deklarerar vidare att all suveränitet i grunden ligger hos nationen. Ingen korporation eller individ kan utöva laglig makt som inte härrör från den. 1817 är det underförstått att politisk legitimitet utgår från folket.

Uttrycket Högsta Majestät (1823) i statsbildningen kan tänkas svara mot *l'Être suprême* (”det Högsta väsendet”)⁴⁶ i *Deklarationen*. I Sverige gick det inte an att åberopa en så allmän icke konfessionell instans. Ersättningen ”Högsta Majestät” kan i det sammanhanget framstå som lyckad. En skillnad finns dock. Begreppet Högsta Majestät markerar att lagen är högsta auktoritet i statsbildningen, medan Högsta väsendet avser den gudomliga instans i vars hägn nationalförsamlingen utfärdar sin proklamation om

45 I konstitutionen av 1791 ingår *Deklarationen*.

46 Den deistiske gud som åberopas vid revolutionens inledning.

de mänskliga och medborgerliga rättigheterna. Denna skillnad är fundamental. Formuleringen "Högsta Majestät" markerar att denna instans, lagen, inte kan övertrumfas av en regerande kung, det vill säga av hans Kungl. Majestät.

Inget av detta tycks ingå i kraven 1817, men indirekt är uppfattningen att alla är underställda lagen aktualiserad, då det påpekas att ätten Bernadottes arvsrätt är oreglerad. Det är inte konstitutionellt reglerat hur en eventuellt inkompetent företrädare för ätten Bernadotte ska ersättas.

Ett vidare samband, inte direkt uttalat, kan också anas. Lagen sägs (1823) uttrycka "den allmänna viljan", men hur den kan göra det sägs inte. Formuleringen 1823 är näst intill (bara syntaxen avviker genom en inskjuten sats i den svenska texten) ett ordagrant citat av den första meningen av artikel 6 i *Deklarationen*. I denna artikel följer en mening som säger att varje medborgare har rätt att själv eller genom sitt ombud delta i författandet av lagen. Här finns uppenbarligen det efterfrågade orsakssambandet. Lagen uttrycker "den allmänna viljan", därför att alla medborgare har deltagit i dess utformning. Krav 1 av 1817 säger att folken har rätt att stifta de lagar som de ska lyda under. Detta krav från 1817 torde således vara underförstått 1823.

3. Andra anspråk och företräden än de som grundar sig på personlig förtjänst eller olikheter, naturliga och nödvändiga, för samhället erkänns inte. Denna bestämmelse saknar motsvarighet 1817 men återgår på artikel 1 och sista delen av artikel 6 i *Deklarationen*, där den är direkt förknippad med bestämmelsen om likhet inför lagen.

4. Staten måste skydda envars yttre förmögenhet, varför folket beskattar sig självt. Detta kan tolkas sålunda: Ska medborgaren betala skatt och därmed avstå från en del av sina tillgångar, ska han i samråd med andra avgöra om bidrag i form av skatt ska ges. *Deklarationens* artikel 17 stadgar att ägandet är en "okränkbar" (*inviolable*) och "helig" (*sacré*) rättighet. I *Deklarationen* specificeras i vilka fall denna rättighet kan åsidosättas (art. 12, 13). En sådan saknas 1823. Krav 2 av 1817 deklarerar kort och gott att folken bestämmer över de skatter de ska erlägga. Det gemensamma här är att skatt beslutas av dem som ska betala den. Men en skillnad finns. Skattedragarna är inte desamma. Ingen grupp åtnjuter skattefrihet enligt *Deklarationen* eller i 1823 års manifest. 1817 nämns inte eventuella undantag för någon grupp, inte heller ojämlika uttag.

5. Staten har att även skydda envars inre förmögenhet (förmåga). Begreppet förmögenhet kan tarva en förklaring. I dåtidens psykologi delade man in de psykiska företeelserna i de tre själsförmögenheterna förstånd, känsla och vilja och deras produkter och yttringar såsom tankar, fruktan, önskningar. I 1823 års manifest uppfattas de tre aspekterna som en enhet.⁴⁷ Skyddet av denna inre förmögenhet har ett allmänt sam-

47 Uppgifterna hämtade från SAOB under uppslagsorden *själsförmögenhet*, *-förmåga* och *-kraft*, som hänvisar till ett arbete av filosofen Daniel Boëthius, en kantian, verksam i Uppsala, från 1782.

band med artikel 10 och 11 i *Deklarationen*. Den förra säger att ingen får trakasseras för sina åsikter, inte ens religiösa, under förutsättning att yppandet av dem inte stör den allmänna ordningen fastställt i lag. I en svensk kontext var tillägget om religiösa åsikter inte tillämbart. Allmän religionsfrihet är en senare företeelse.

Artikel 11 garanterar ett allmänt fritt åsiktsutbyte (i tal och skrift), vilket Tegnér med enfaz pläderade för 1817 (krav 4), men i 1823 års statslära snävas perspektivet in till att gälla politisk yttranderätt. Den enskilde medborgaren har 1823 själv eller via sitt ombud rätt att yttra sig om de "allmänna ärendernas" gång. Orsakssambandet (mellan inre förmögenhetsskydd och politisk yttranderätt) förklaras inte. Tegnér ser kanske detta som en parallell företeelse till den yttre förmögenheten, som ägaren kan disponera efter eget skön, givet hänsyn till gällande lag. Det handlar hur som helst om rätten för den enskilde att utifrån sin övertygelse yttra sig om den politik som förs i rikets allmänna angelägenheter. "Sitt ombud" torde avse en riksdagsman eller innehavaren av en förtroendepost i ett politiskt sammanhang. Tegnér förutsätter här ett samband mellan medborgare och regent som är ostört av ståndshinder. 1817 (krav 6) är genomförandet av ett liberalare förhållande mellan stånden bara ett folkligt desideratum. I brevet till Hagberg 1817 anser han att även kravet på ett liberalare förhållande mellan regent och undersåte har framtiden för sig.⁴⁸ Det måtte vara det han nu tagit fasta på och pläderar för.

En nära kommunikation i åsiktsfrihetens namn mellan den enskilde medborgaren och dennes politiska ombud är sålunda förutsatt. Tegnér torde i denna relation ha en vidare implikation för ögonen. Den kan bli en kanal för den påverkan (i detta fall nedifrån och uppåt) till politisk förändring han anser nödvändig på sikt och som han delvis tar upp i talets tredje avsnitt. Men detta kommunikativa utbyte i politiska angelägenheter av medborgerligt intresse inrymmer något mer, det har ett värde i sig, ty att göra sin röst hörd, att självständigt nyttja sitt förnuft, är att träda ur sin omyndighet. Just det är enligt Kant det specifika med upplysningen, dess unika, civilisatoriska uppgift.⁴⁹

*

48 Brev I, nr 241.

49 I Kants skrift *Was ist Aufklärung?* definieras omyndighet inledningsvis: *Unmündigkeit ist das Unvermögen, sich seines Verstandes ohne Leitung eines anderen zu bedienen*. Klenner 1988, s. 213–222. Kants motto i sammanhanget, *Sapere Aude*, "Våga veta", är ett citat från Horatius, *Epistolae*, I, 2, 40.

Oscarstalet är annorlunda organiserat, koncipierat och kommenterat än de folkliga krav Tegnér presenterat 1817. Ett resonerande inslag har i viss mån ersatt den excellens i retoriskt tankeprål hans begåvning lockat honom till 1817. *Deklarationen* finns alltså med som inspirationskälla – en strikt avgränsning visar att sju av artiklarna är gemensamma⁵⁰ – men en påtaglig skillnad finns. Staten och samhället har trätt in som garant för företeelser som 1817 i anslutning till *Deklarationen* uppfattas som allmänna fri- och rättigheter i kraft av naturrätten. Det stora ordet är inte ”frihet” som 1817 utan ”lagen” som uttrycker den ”allmänna viljan” (*la volonté générale*) och som alla medborgare är underordnade, ty lagen är det ”högsta majestätet i statsbildningen”. Bakom förskjutningen anas filosofisk inspiration.

I sitt försvar för Oscarstalet använder Tegnér ordet ”statslära”. *Deklarationen* var en principdeklaration och ingen statslära i egentlig mening. Det ligger mer i ordet ”statslära” än man tidigare tänkt sig, ty Tegnér anspelar på Kants politiska filosofi, vilket än mer understryks när han hävdar att Oscarstalets ”läror” är grundade i begreppet ”stat såsom ett rättstillstånd”. Dessa läror tycks, fortsätter han, i sin enkelhet ”innefatta en sådan borgen för sin sanning att man kunde vara frestad att anse dem som politiska axiomer”. Inte heller är de nya utan snarare lika gamla som det mänskliga förnuftet. Ordet ”axiomer” är lätt att associera med Kants sätt att bedriva filosofi, men det strategiska begreppet är ”staten som rättstillstånd” (*der Staat als rechtlicher Zustand*). I Kants politiska filosofi är detta en grundsten som i sig inbegriper de andra värdeord som nämns, liksom begreppet ”lagbunden frihet” (*Freiheit durch Gesetze*) från 1817. När Tegnér sedan hävdar att den lära han utlagt inte innebär något ”upproriskt” utan tvärtom innebär ”lagens seger över våld och godtycke”, så är också det helt i linje med Kants politiska filosofi.⁵¹

Sambandet med Kant kan stärkas ytterligare. Tegnér påstår avslutningsvis (i det aktuella stycket) att idén om staten som ett rättstillstånd är *lika gammal som det mänskliga förnuftet* (min kursivering). Även till den övertygelsen har Kant kunnat bidra. I *Rechtslehre* hävdar denne att ”statens väl är högsta lag” (*salus reipublicae suprema civitatis lex*), en anspelning på Ciceros dictum ”folkets väl må vara högsta lag” (*salus populi suprema lex esto*), som Kant således omformulerar. Den nya utsagan passar in i hans resonemang. Den får samtidigt förhöjd status genom att anspela på Ciceros kända ut-

⁵⁰ Artiklarna 1, 3, 6, 11, 14, 15, 17.

⁵¹ Om statsbegreppet, se Williams 1983, kap. 7, 8 och Byrd & Hruschka 2010, kap. 7, 8. En kort presentation av Kants politiska idéer i Sparr 1995, s. 330–346.

saga. Genom latiniseringen placerar han den mänskliga insikt som han aktualiserar i förkristen tid.⁵²

Oscarstalet vittnar således om dubbel inspiration. *Deklarationen* och Kants filosofi var inte oförenliga storheter inom den ram Oscarstalet upprättar. Kant sympatiserade med nationalförsamlingens principdeklaration. Republik var för övrigt den statsform han ansåg vara den ideala. Det finns ett annat begrepp i Oscarstalet som är gemensamt för *Deklarationen* och Kants filosofi och som Tegnér hänvisar till: "la volonté générale" (moment 2 i statsläran). Begreppet lanserades av Rousseau i *Du contrat social* och inflöt senare i *Deklarationen*.⁵³ Kant mötte det först hos Rousseau, vars verk han beundrade, och senare i *Deklarationen*, där Tegnér för sin del mötte det första gången och som han hänvisar till i brev från 1799.⁵⁴

*

Varför har denna förträffliga statslära mött så mycket motstånd, undrar Tegnér retoriskt, varpå han genast levererar ett övertänt svar. Det beror inte på fel i konceptet utan endast på dess "förtidiga tillämpning på redan bestående och fiendtliga former".⁵⁵ Vad han åsyftar är detta: Statsbildningar har ett historiskt ursprung som präglar människors tänkesätt. Detta måste man inse och förhålla sig till när man vill förändra något. Det har inte alltid skett och de förväntade effekterna har också uteblivit, inte minst i Frankrike:

Men Revolutionens största fel var att den räknade för mycket på den abstrakta klarheten af sina läror, och gjorde för lite afseende på det historiska Elementet i Staten. Man omskapar ej verlden och tusenåriga inrättningar med en blott Theorie, vore den än så påtaglig; det abstracta måste öfverallt vika för det bestående, spekulationen för verkligheten.⁵⁶

52 Klenner 1988, s. 132 med kommentar s. 451. *De legibus* (III, iii, sub 8). I ett annat arbete formulerar Kant sin ståndpunkt något annorlunda: *Salus publica suprema civitatis lex est*. Jfr Byrd & Hruschka 2010, s. 40–41.

53 Begreppet förekommer flerstädes i *Du contrat social*. I detta sammanhang är böckerna 3 och 4 av primärt intresse; i utnyttjad upplaga av Rousseau från 1865 omfattar de s. 337–389.

54 Brev I, nr 7–8.

55 AS I, s. 100–101.

56 AS I, s. 101.

Tegnér är ändå övertygad om att den statslära han presenterat har framtiden för sig. Idéerna är inte "skimrande misstag" och en metod anvisas för deras implementering: uppfostran, utbildning; de leder om de genomförs systematiskt till bestående resultat: "Hvad som skall *vara* länge, måste länge förberedas." Ett sätt att nedifrån påverka uppåt för att nå de statsbärande institutionerna har Tegnér anvisat i den statslära han presenterat. Medborgaren ska själv eller via sitt ombud meddela sin uppfattning om de "allmänna ärendernas" gång, det vill säga punkt 5 (om den inre förmögenheten).

Ett längre stycke ägnas den reaktion mot de liberala idéerna som Heliga alliansen stod för och som Tegnér avskydde.⁵⁷ Ur den striden kan ändå något gott komma. "När Elementerna kämpat ut, då klarnar himlahalvvet; och människosinnet klarnar sedan dess åskor drabbat tillsammans och urladdat sig." Då uppkommer nämligen "de moderatas parti". "Moderat" är här ett annat ord för "måttfull", ty Tegnér har Aristoteles etik i tankarna. Enligt denna lära är den måttfull som i en given situation väljer "medelvägen", det "rätta lagom" mellan fördärliga ytterligheter.⁵⁸ När Tegnér inledningsvis presenterar sin "statslära" är den en medelväg mellan ytterligheterna anarki och despoti. Nu väljer han ett annat perspektiv, den rätta avvägningen mellan abstrakt och konkret. De moderata förstår värdet av den "abstracta sanningen" i de konstitutionella lärorna, men de inser också den betydelse som de gamla lärorna äger genom sitt historiska ursprung. Långsam, successiv förändring är den enda vägen för att undvika kaos. Ty, fortsätter han sitt tal:

[...] en billig jemkning är det enda som kan rädda världens lugn och Europas bildning. Vi lefva, tänka de, under en övergångsperiod; den närvarande tiden måste nöja sig med provisoriska åtgärder; stellaget faller, när huset innanföre är färdigt. [...] all verkelig politik är i världens närvarande skick en förmedlande, den är en förlikningsdomstol mellan det nya och det gamla: *Försoning*, med ett ord, är icke blott religionens, utan äfven Statslärans hemlighet.

Det gäller således att ställa till freds. "Försoning" är ordet för dagen. Efter trekejsarslaget vid Austerlitz 1806 hade Tegnér anbefallt försonlighetens dygd, försoningens

57 I brev till Martina von Schwerin, några dagar efter festligheterna, berömmar han sig av att han i sitt tal "ej skonade den Heliga Alliansen och de infama principer som nu styra världen". Han kan också stolt meddela att excellensen De la Gardie och många andra excellenser funnit talet alltför dristigt och skarpt. Sin gamle kumpan Chr. I. Heurlin låter han meddela att närvaron av ett "hovkryp" som De la Gardie fått honom att säga "rätt skarpa saker". Brev II, nr 238, nr 248.

58 "Medelvägen" (*mesotes*) definieras i *Nicomachiska etiken* (2, 6) och blir hos Horatius "gyllene" (*aurea mediocritas*). Oden 2, 10, 5.

andliga förutsättning. Men det är samma sak han nu vill uppnå: förlikning, en medling mellan motsatser.⁵⁹

*

Den europeiska oron förblir. Sverige är än så länge skonat. Men situationen kan snabbt förändras. Sverige är inget isolat. Det vore en fåfång tro, fortsätter Tegnér:

Hur avlägsna vi äro utgöra vi dock en del av det stora Statsförbund som omfattar den bildade världen, vi äro ett Capell byggt på skogen under den allmänna Europeiska Moderkyrkan. Det gifves, som världen nu är, ingen bildad stat som är fullt enstaka, hvarje skakning i medelpunkten kännes, ehuru till äfventyrs som en lättare dallring, äfven i de yttersta delarna.⁶⁰

Det gäller att vara vaksam, att vara medveten om vad som kan hända och hålla ihop, samverka, inte söndra: Endast dåren säger till friden: du är min eller till olyckan: du är omöjlig. Alltså, äfven i vår fjällstängda Nord, äfven i det äldsta örnbo som lagbunden frihet byggt sig i toppen på Europa, äfven der har den politiska försoningen sin plats. På henne, på sans och måtta, beror nu mera all yttre och inre sjelfständighet, all möjlig öfvergång till ett bättre.⁶¹

I den avslutning som följer apostroferar han först den blivande drottningen som en symbol för denna försoning mellan gammalt och nytt. I sin person förenar hon historisk tradition och revolutionens nyordning.⁶² Därpå vänder han sig till kronprinsen med ett allvarsord och som sig bör en förhoppning:

I en stormig tid träder Du inför Historiens anlete som pröfvar med skarpa ögon och ristar sin dom i ovanskliga taflor. Du äger att upprätthålla icke blott din kungliga Faders vidtfräjdade namn, utan även det ej mindre vidtfräjdade

59 Jansson (1948, s. 120–153) har pekat ut de idéströmmar i tiden som han anser påverkat Tegnérns nyorientering och som framträder i Oscarstalet. Det visar sig, som väntat, svårt att peka ut vilken enskild författare han läst och tagit intryck av. Det liberala manifestet är utelämnat från Janssons analys och Kant nämns inte.

60 AS I, s. 108.

61 AS I, s. 109.

62 Joséphine av Leuchtenburg, prinsessa av Bologna och hertiginna av Galliera, var dotter till Napoleons adoptivson Eugène de Beauharnais och prinsessan Augusta Amalia av Bayern.

Nordens, der stora minnen sväfva omkring thronen och *ingen Konung sofver sig till sin ära*. Ett nytt tidehvarf blickar upp till dig, tvenne Nationers förhoppningar bära endast dina färger. Derföre, var stark som de ungas mod, var vis som de gamlas erfarenhet.⁶³

Med frasen "ingen Konung sofver sig till sin ära" (min kursivering) har Tegnér markerat att han inte är ett "hovkryp". Allt nog, talet mottogs favorabelt vid hovet. Kronprinsen som gillat Tegnér's versberättelse *Axel* hade, enligt hörsägen, inga invändningar, och Leopold försåg kungen med det i sammanhanget lämpliga. Han fick i Leopolds franska version den harmlösa dikt med vilken Tegnér avslutat sitt tal.⁶⁴

FRÅN OSCARSTALET TILL AVFÄRDEN FRÅN LUND

I januari 1824 får Tegnér brev från universitetskansler Lars von Engeström i vilket denne uttrycker sin uppskattning av Oscarstalet, som han just läst och nu återsänder. I sitt svar hävdar Tegnér att han i sitt tal varit nödsakad att "mera antyda än utveckla" sina tankar. "Ett Tal för tillfället kan ej vara en afhandling." Och han fortsätter bekänna att han "i Politik, som i Vitterhet" alltid bekänt sig till "moderata grundsatser, lika långt från Jacobinism som Despotism". Härigenom har han haft "olyckan att misshaga begge extremiteterna, hvilka nu skrikande föra ordet i vårt lands politiska Litteratur, liksom de för några år sedan gjorde i den poetiska".⁶⁵ Här syftar nog Tegnér i första hand på debatten efter talet vid jubelfesten; ett tal som också hade tilltalat von Engeström.

En motsatt läsarreaktion skulle strax komma. Den säregne kyrkoherden David Munck af Rosenschöld var mindre bevågen och beskyllde Tegnér för jacobinism, när han samma år översatte Oscarstalet till danska och i Köpenhamn även lät trycka det. I brev till sin svåger Gustaf Billow konstaterar Tegnér att kyrkoherden gjort sig "onödigt besvär" att göra honom till jacobin, "helst min salige fader, Gud fröjde hans själ, gjort det förut".⁶⁶

Klart är att han tillskrivit sig två förhållningssätt. Det är inte så märkligt. Hans offentliga persona är mittenmannens. I rådande politiska läge pläderar han i Oscarstalet för en balanserad hållning, präglad av försiktighet och kompromissvilja på det att nationen måtte hålla samman inför de utmaningar han anser hota dess existens. Men

63 AS I, s. 110.

64 Jfr Jansson 1948, s. 157–164. SD III, s. 180.

65 Brev III, nr 4.

66 Brev III, nr 56, 70, 95.

talet vittnar också om att han hade sitt hjärta till vänster i politiken. Det framgår av det liberala manifest han presenterar och hans kommentarer i brev. I det avseendet hade Munck af Rosenschöld rätt, men han såg alldeles förbi avsnittet om den praktiska politikens nödvändiga orientering mot mitten.

*

Privatim är Tegnér alltjämt liberal. Heliga alliansen är det stora hatobjektet, en "hydra" som mitt i Europa inrättat ett "augiasstall" och som kväver folkens frihet och det stora arvet från den franska revolutionen, definierat som frihet och upplysning, konkretiserat i liberala författningar. Det konservativa, servila attentatet mot detta arv är på sikt dömt att misslyckas, ty de liberala idéerna låter sig i längden inte kuvas, eftersom de är ljusets och mänsklighetens. Detta är Tegnér's credo. I nuet saknar han den stora personligheten i den liberala rörelsen, mannen som kan definiera sin tid och visa en väg framåt som människor väljer att följa.⁶⁷

En man av annat skaplynne hade, dessvärre, förstått att ta på sig den uppgiften: Klems von Metternich, den europeiska reaktionens huvudman, för Tegnér en mörkrets furste som han stilenligt omdöper till Mitternacht. Han tillåter sig även ett raljeri om Metternichs vackra hustru, riktat mot sin förtrogne Brinkman, och om Metternichs sekreterare Gäntz, som ges alternativnamnet Gans ("gås").⁶⁸ Metternichs nattväktarstat är ändå dömd att gå under. Inom några decennier har den monarkiska ordningen mist sin legitimitet. Om det är han övertygad.

*

Oscarstalet innehöll ett annat inslag, värt att uppmärksamma, då det återknyter till ett redan känt tema: statsbildningen som bildningsanstalt.⁶⁹ Denna gång är Tegnér i tillfälle att knyta idén till platsen för sitt framträdande: "Är han [statsbildningen] icke egentligen det stora Universitetet der Menskligheten tager sina grader?" Sambandet universitet–samhälle liknar han vid relationen mellan orsak och verkan: "den allmänna bildningen är öfverallt det populära resultatet af en vetenskaplig". En precisering följer: "Det gifves ingen vettenskap som icke förr eller sednare, på ett eller annat sätt ingår i massan af Nationens odling, och småningom verkar på det allmänna

⁶⁷ Brev II, nr 197, 198, 238, III, nr 35, 141, 197 et passim.

⁶⁸ Brev III, nr 28, 36, 38. Men Brinkman är inte med på noterna, han finner att Metternich är en utmärkt politiker. Det är därför Tegnér antyder att denna förvillelse kan ha med Metternichs vackra fru att göra.

⁶⁹ AS I, s. 97–98.

tänkesättet.” Och en slutsats levereras: ”Universiteten äro eller borde vara, de högsta representanterna af Statens [statsbildningens] utbildning.”

Han ställer en fråga till: ”Är icke människosläktets Historia i sig sjelf något annat än historien om dess utbildning?” Denna retoriskt ställda fråga leder vidare till hans första skoltal som biskop och efor givet på Växjö gymnasium i maj 1824. Efter vackra inledningsord om den egna rollen som en stiftets ”lärare” tar han upp det gamla temat utan att i förstone nämna det.

Ett gymnasium har att verka för det högsta av ändamål: ”sinnets utbildning till kunskap och dygd”. Rättskaffenhet och kunskap är tillgångar som är goda i sig själva. ”De äro mätare på lifvets värden.” Och båda utvecklas genom uppfostran. Människan kommer ”medvetlös” till världen med mer eller mindre rika anlag och förmågor. När dessa vaknar träder hon in i erfarenhetens skola. Tiden är människans första och sista läromästare.⁷⁰ En slutsats följer. Förstår man med uppfostran allt det som bidrar till att utveckla människans förmågor, så är hela människolivet en uppfostran; vad som rymms mellan vaggan och graven är i detta avseende ”en scholetid”.

Med andra ord, livet självt är en bildningsanstalt, ett uppfostringsverk att foga till de företeelser Tegnér tidigare räknat dit: en liberal rättsordning, nationens vitterhet, skolor och universitet. Kyrkan är i vårt sammanhang inte alls omnämnd, bara antydd, när Tegnér inför Växjö gymnasium presenterar sig som ”lärare”. I den rollen är han inte unik, ty lärarens roll är överallt densamma: ”Han åsyftar ljusets seger öfver mörkret, det godas seger öfver det onda; han åsyftar släktets upplysning och förbättring.” Vad kyrkans specifika bidrag är går han inte närmare in på. Sitt tema summerar han sålunda: ”Denna evigt pågående uppfostran kan ej tänkas utom staten (statsbildningen). På jorden är den en uppfostringsanstalt för folkslagen. Genom skolor och institutioner har den att sörja för släktets andliga fostran.”

Och nu, i anslutning till idén om livet som en fostran, ger han svaret på den fråga han lämnat obesvarad i Oscarstalet: det finns en idé om en högre fostran. Om den enskilda människan får sin fostran genom ett helt människoliv, så äger människosläktet sin egen fostran genom summan av de enskilda människornas liv. Den ena generationen måste vara den andras uppfostrare, all närvarande bildning måste utveckla sig ur en föregående och i sin ordning förbereda en efterföljande. Alltså: människosläktets historia är i sig sjelf inget annat än historien om dess utbildning.

Så infogar han eleverna och deras studier i ett vidare sammanhang. I bakgrunden anas Herders historefilosofi men också Kants idé om statsbildningen som en liberal

⁷⁰ Frasen har gått rakt in Frithiof Ponténs *Grekisk läsebok* för det gamla gymnasiet, där den första meningen lyder: ”Tiden är människornas lärare” (Ο χρόνος διδάσκαλος τῶν ἀνδρώπων ἐστίν).

rättsordning, vilken civiliserar det mänskliga umgänget och utvecklar medborgarnas praktiska förnuft.⁷¹

AVSLUTNING

Tegnér var trogen sin ungdoms övertygelse. Den franska nationalförsamlingens *Deklaration om människans och medborgarens rättigheter* av den 26 augusti 1789 förblev hans politiska riktmärke, från mötet med den konservativa ordningen på Värmlands nation 1799 (inte behandlad här) till avskedet från Lund och färden till Växjö och episkopatet 1826. Men *Deklarationen* nämns aldrig. Inte heller är det *Deklarationen* i dess helhet han aktualiserar utan ett urval artiklar han funnit lämpligt att åberopa i det svenska sammanhang han agerar i.

Artiklarna handlar i kvalificerad mening om mänsklig och medborgerlig frihet, direkt förknippad med en samling rättigheter som tillkommer gemene man: rätt att medverka vid lagstiftning, rätt att bestämma över skatteuttag, rätt att kräva ansvar av de styrande, rätt att uttala sin åsikt och att trycka den samt rätt att åtnjuta säkerhet till person och egendom. Detta rör enligt känd begreppsbildning "positiva friheter" eller "friheter till något". Även "negativa friheter" eller "friheter från något" aktualiseras såsom förtryck och godtycke i olika former; till dem hör ståndsprivilegier, ogrannlaga beskattning, censur och oreglerad maktutövning.⁷² Dessa fri- och rättigheter ansåg Tegnér vara så självklara, så givna, så universella att de inte kan förbigås, de visar framåt, mot framtidens samhälle. I Oscarstalet inför han ett nytt moment, implementeringens förutsättningar. Förändringar måste ske stegvis och oförhastat och med hänsyn till samhällets historiskt givna förutsättningar. I Oscarstalet ger sig också inflytande från ett annat håll till känna, förstulet antytt 1817, nämligen Immanuel Kant, som förstått att göra rättsfilosofi av *Deklarationen* och andra idéer som ingick i upplysningstidens tänkande.

"Lagbunden frihet" var ett av Tegnér's ledord med inspiration från monoliten i Königsberg. Därmed var det sagt att hans ideologiska övertygelse inte hade något gemensamt med franska revolutionens urartning. Visserligen kallade han sig då och då "jacobin", men det skedde privatim och var mest ett sätt att hålla distans till den konservativa reaktion han avskydde. En gång kallade han sig även "jacobin av födsel". Såvitt jag kan förstå uttrycker det i allt väsentligt ett klassmedvetande, format av hans ursprung

71 Herder 1887–1913, XIII, s. 345–346. Det sambandet utpekats av Jansson 1948, s. 144–145. Om Kant i ett sådant sammanhang, se Waldron 2006, s. 179–200.

72 De två begreppen är numera förknippade med Isaiah Berlin (1984), men redan Kant använder dem i sin *Rechtslehre*, se Byrd & Hruschka 2010, kap. 3.

i ett Fattigsverige, där han blev satt på undantag. Hans far, kyrkoherden, hade meddelat familjen att man bara hade råd att skicka hans två äldre bröder till högre studier. Esse, som han kallades en famille, var nummer tre. För honom gällde det således att finna bärning hemmavid.

Så blev det också under några år. Men Esse hade turen att möta två personer, kronofogde Jakob Branting, vars skrivbiträde han var efter faderns död, och brukspatron Christoffer Myhrman, som båda insåg att Esse var ämnad för något annat. Med deras stöd sändes han, utan föregående gymnasieutbildning, till Lund där ett nytt liv började. I universitets hägn kom hans begåvning till sin rätt. Akademiska skrifter på välartikulerat latin över knepiga ämnen i Kants filosofi och estetik befordrade hans akademiska karriär. Hans dikter och tal blev kända och omdebatterade i en bredare krets än den Lundaakademien erbjöd. Officiella erkännanden kom honom även till del. Innan han fyllt 40 år invaldes han i Svenska Akademien. Men livet som uppburen *academicus* hade ett slut. År 1826 lämnade han Lund för att bli biskop i Växjö. Allt blev inte bättre. I efterhand framstod akademiären som den lyckliga, den ljusa tiden.

BARBRO WALLGREN HEMLIN

Att för livstiden vara dömd att hålla tal för bönder

Esaias Tegnér som kyrklig talare

I en antologi som i huvudsak handlar om Esaias Tegnér's latinska skrifter kommer här en artikel som i stället handlar om hans kyrkliga tal, vilka förstås var på svenska.¹ Det kan också omedelbart slås fast att Tegnér var en alldeles för god retoriker för att låta sina kunskaper i latin och även grekiska ge avtryck i dessa tal. Han talade mestadels till skånsk och småländsk allmoge, och det latin och den grekiska som förekommer i de kyrkliga sammanhangen inskränker sig till enstaka fraser i några få tal.² I ett dop-tal från 1839 inom ramen för en betraktelse av vitt som "himmelrikets nationalfärg" talade han till exempel om att "dö i 'hvita vadum', in albis", det vill säga att våra tidig-kristna förfäder "anlade" (tog på sig) sina dopkläder på "sotesängen" (dödsbädden). Här kompletterade Tegnér det fornnordiska uttrycket med ett latinskt.³

-
- 1 Med Tegnér's *kyrkliga tal* avses i det som följer såväl predikningar som de tal han i egenskap av biskop höll vid andra typer av kyrkliga förrättningar, det vill säga kyrkoinvigningar, visitationer, prästvigningar och kyrkoherdeinstallationer.
 - 2 Tegnér använde latinet mycket sparsamt i de kyrkliga talen, och detsamma gäller grekiskan. Detta gäller även innehållsligt stoff hämtat från det klassiska Rom och Grekland. I det som följer kommenteras nästan bara Tegnér's användning av latinet, men det mesta som sägs gäller också hans användning av grekiskan.
 - 3 Dop-talet finns tryckt i SS VIII, s. 80–82, men kommer snart i ny textkritisk version i *Esaias Tegnér's kyrkliga tal* (KT) IV, som tal nr 75.

Ett annat exempel finns i det tal som Tegnér höll den 15 oktober 1837 vid lektorerna Nils Lindgrens och Anders Melanders prästvigning.⁴ Talet är hållet helt på vers och innehåller följande strof:

Tyngdpunkt blifver och är i lifvet den höga Religio,
går som en åder af gull genom det jordiska slagg.

Sekvensen är tillagd i marginalen i manuskriptet och Tegnér har valt det latinska ordet *Religio*, förmodligen i betydelsen 'kristendomen' (eller kanske 'kristna livsföringen' eller det mer allmänna 'tron'). Han visste förstås att han hade en bildad åhörarskara framför sig vid denna prästvigning av två av Växjö gymnasiums lektorer. Vid en annan prästvigning, en odaterad (från 1831 eller senare), talade han liksom ofta på ett vidsynt sätt om uppenbarelsen och sköt in ett latinskt ord, *Ancilia*.⁵

Det är i sanning en besynnerlig föreställning, att Uppenbarelsen skulle ha fallit alldeles enstaka, alldeles naken ner ifrån himlen, lik de sköldar som genom ett under fallit från himlen (*Ancilia*) och som Romerska Sagan omtalar.

Det latinska ordet *Ancilia* är dock som framgår satt inom parentes och kanske yttrade Tegnér det inte ens. Att han, som i exemplet ovan, anknöt till romerskt stoff förekommer, men också det är ovanligt och då det skedde handlade det nästan i samtliga fall om prästvigningar, där han kunde räkna med att åhörarna var kunniga i den romerska historien. Vid sidan av exemplet ovan kan nämnas hans lovprisning av de "Gamle Romarne" vid en prästvigning den 10 april 1831 (tal nr 41).⁶ Han berättade där att dessa "efter ett stort nederlag som hotade Staten med upplösning, offentligligen tackade den Härförare som föranledt och likväl öfverlefde det, derföre att han ej förtvivlade om Fäderneslandets räddning".⁷

4 Prästvigningstalet finns tryckt i SS VIII, s. 22–25, men kommer snart i ny textkritisk version i KT IV, som tal nr 68.

5 Prästvigningstalet finns tryckt i SS VIII, s. 45–51, men kommer i ny textkritisk version i KT IV, som tal nr 80.

6 De nummer som anges i anslutning till citaten ur Tegnér's kyrkliga tal visar vilket nummer det aktuella talet har i utgåvan *Esaías Tegnér's kyrkliga tal*.

7 KT III, s. 88. Tegnér syftade i sekvensen på romarnas totala nederlag mot Hannibal och kartagerna. Av de båda härförarna för striden, Lucius Aemilius Paullus och Gaius Terentius Varro, överlevde bara den senare. De flesta antika författare lägger skulden för nederlaget på Varro, men trots detta berättas det att han efter förlusten välkomnades med glädje och tacksamhet i Rom. Skälet ska, precis som Tegnér sa i sitt tal, ha varit att han inte förtvivlade om statens räddning. Mottagandet av Varro omtalas i Livius 22.61.14–15 samt även 25.6.7–8. För vidare

Men i stort sett lyser latinet, liksom de innehållsliga exemplen hämtade från antiken, med sin frånvaro i de kyrkliga talen.⁸ Och som redan konstaterats är det bara ett tecken på att Tegnér visste till vilka han talade och anpassade sina predikningar och andra typer av kyrkliga tal efter dessa. Han var en kunnig retoriker som visste att anpassning, *aptum*, är en av talarens yttersta dygder. Kanske kan man säga att han, likt Karlfeldts Fridolin, talade ”med bönder på böndernas sätt men med lärde män på latin”.⁹

I det som följer kommer just detta perspektiv, *aptum*, anpassningen till mottagarna, att vara i blickfånget. Det finns inget viktigare än detta för den retoriker som vill lyckas i sin strävan att nå fram till och övertyga sina lyssnare, för att i slutändan kanske till och med få dem att inte bara tänka utan också handla på avsett vis. Tegnér förefaller oftast ha varit väl medveten om betydelsen av *aptum* och det är tydligt att han ansträngde sig för att anpassa innehåll, disposition och språk efter mottagarna och deras förmodade intressen och förståelsehorisont. Men lätt var det med säkerhet inte för denne högt bildade man, ibland kallad intelligensaristokrat, att helt sätta sig in i sina mottagares referensram och ibland misslyckades han kapitalt i sitt retoriska värv. Det kommer nedan att ges exempel på både lyckosamma och mindre lyckosamma insatser av den kyrkliga retorikern Tegnér.

Att Tegnér inte alltid var så förtjust i att hålla alla dessa tal och predikningar för allmogen framgår av ett brev till Christopher Isac Heurlin den 6 oktober 1837. Tegnér hade varit på en lång ämbetsresa i Östra Härad, beskriver sig som ”utorerad” och utbrister: ”Gud hjälpe den som för lifstiden är dömd att hålla Tal för Bönder.”¹⁰ Det ska sägas att han då verkligen hade orerat en hel del. Inom loppet av fjorton dagar hade han invigt kyrkorna i Skirö, Skede och Södra Solberga och därtill hållit visitation i Karlstorp. Dessutom hade han den 20 augusti invigt Nottebäcks kyrka i Uppvidinge härad och hållit ett strängt och mycket omskrivet tal, där han skällde på den närliggande församlingen Granhults invånare. Dessa hade vägrat att göra biskopen till viljes, det

information, se KT III, s. 97–98. (Tack till prof. Ida Östenberg för uppgifterna om Varro och slaget vid Cannae.)

8 Det ska dock sägas att det grekisk-antika stoffet ingalunda lyser med sin frånvaro i ideologiskt avseende. Tvärtom är den kristendom som Tegnér predikar genomsyrad av platonismen och dess preexistenstanke. Med Tegnérns egna ord: ”Jag är som är ett hittebarn på jorden, och vet icke hvarifrån jag kommer eller hvart jag går?” (Tal nr 52, KT III, s. 341.) Det är inte för inte som det har ifrågasatts om Tegnér ens var kristen. För ytterligare diskussion av detta, se Hidal 2020, bland annat s. 50–58 och 131–136 och all den litteratur som anförs där, samt Hidal 2023, s. 143–159.

9 Karlfeldt 1898, s. 46.

10 Brev VIII, s. 164.

vill säga att riva sin egen kyrka och i stället satsa på sammanbyggnad med Nottebäck. Tack vare deras motstånd står Granhults medeltidskyrka kvar än i dag, som Sveriges äldsta helt bevarade träkyrka.¹¹

Men innan vi går in på konkreta framgångar och misslyckanden i Tegnér's karriär som kyrklig retoriker följer lite allmän information om Tegnér's prästerliga karriär, vad vi vet om hans retoriska skolning och några mer generella iakttagelser av honom som kyrklig talare.

TEGNÉR – SKALD, PROFESSOR, PREBENDEPRÄST OCH BISKOP

Tegnér är naturligtvis främst känd som poet. Under sin livstid var han en oerhört uppskattad diktare, och Christina Svensson har liknat hans popularitet vid den som i dag kan gälla till exempel popstjärnor. Också utanför Sveriges gränser var han berömd och han var, vid sidan av Jöns Berzelius, sin tids internationellt mest kände svensk. Hans bestseller *Fritthofs saga* översattes till minst femton språk, varibland, förutom förväntade språk som danska, norska, engelska, tyska och franska, kan nämnas armeniska, latin, polska, tjeckiska och ungerska.¹² Dessutom var han en skicklig och flitig brevsribent, politiker (motvilligt), akademiledamot (invalid 1819) och professor i grekiska vid Lunds universitet. Det var i anslutning till denna akademiska tjänst som han fick de skånska församlingarna Stävie och Lackalänga som prebende, det vill säga ett slags lönetillägg för akademiska lärare, och efter att ha blivit prästvigd den 20 december 1812 kunde han verka som kyrkoherde i sina församlingar. Den 6 juni 1813 inträdespredikade han i Stävie.¹³

Men Tegnér skulle avancera i den kyrkliga hierarkin, och den 30 maj 1824 vigdes han i Uppsala domkyrka av ärkebiskop Carl von Rosenstein till biskop för Växjö stift. Under de första två åren som biskop bodde han kvar i Lund, men på våren 1826 flyttade han och familjen till Växjö, först till den lilla gården Tuvan och sedan till biskopssätet Östrabo, där han bodde ända fram till sin död den 2 november 1846.

Tegnér's kyrkliga tal, det vill säga hans predikningar och alla de tal som han höll i sin roll som biskop vid till exempel kyrkoinvigningar, visitationer och prästvigningar, finns bevarade i ganska stor mängd. Det handlar om 1 182 handskrivna manuskriptsidor, fördelade på 114 olika manuskript, 77 olika fullständiga tal och 12 unika frag-

¹¹ Ullén 1996, s. 99.

¹² Enligt *Nordisk familjebok* (Uggleupplagan) 1919, bd 28, s. 647.

¹³ Inträdespredikan (tal nr 1) finns i KT I, s. 185–197.

ment. Hela detta material ges just nu ut av mig och Tegnérssamfundet i en textkritisk utgåva. Tre volymer är hittills publicerade (2017, 2019 respektive 2022) och den fjärde är under arbete.¹⁴ Flera av talen har inte varit utgivna tidigare och många tidigare odaterade tal har kunnat få en säker eller nästan säker datering.¹⁵

TEGNÉR SOM KYRKLIG RETORIKER – EN ÖVERBLICK

Tegnérss kyrkliga tal har ännu inte varit föremål för någon mer omfattande undersökning, även om de under senare år utgjort underlag för bland annat Hidals studie av Tegnér och kristendomen¹⁶ och tidigare även använts för att belysa olika aspekter av Tegnérss liv och ståndpunkter.¹⁷ När det gäller det retoriska perspektivet saknas studier av honom som kyrklig talare nästan helt. Tegnérssamfundets symposium 2001 om Tegnér som retoriker mynnade dock ut i antologin *Tegnér och retoriken*,¹⁸ där ett par forskare (Håkan Möller och jag själv), belyste Tegnérss kyrkliga talekonst. Antologin innehåller också studier av bland annat Tegnérss retoriska skolning (Christina Svensson), Tegnérss jubelfesttal från 1817 (Kurt Johannesson) och Tegnérss förhållande till nyhumanismen (Bo Lindberg). Också Tegnérssamfundets antologi *Texter och läsningar* från 2011 innehåller en artikel som kan sägas ha retoriskt perspektiv, nämligen Anders Jarlerts ”Hördes ljuset?” som tar sikte på receptionen av Tegnérss kyrkliga tal (se not 39 nedan). Till samlingen av retoriskt inriktade ansatser kan också läggas min

14 Denna fjärde volym blir sannolikt den sista volymen som innehåller tal, men den kommer förmodligen att följas av en volym för kartor och register.

15 För närmare information om Tegnérss kyrkliga tal och principerna bakom utgivningen av dem, se KT I, s. 25–94.

16 Hida 2020.

17 Alla som har gjort insatser som Tegnérbiografer och som ur olika perspektiv har belyst Tegnérss liv och verksamhet har förstås, vid sidan av annat material, använt hans kyrkliga tal. Fokus på Tegnérss kyrkliga verksamhet har till exempel Göransson (1959) i sin avhandling *Biskop Tegnér i traditionen och verkligheten*. Wärendh (1939), Lindblom (1946) och Hida (2020) har teologiska perspektiv i centrum för sina framställningar, och i dessa används predikningar och andra kyrkliga tal ymnigt. Också mer allmänna biografier som Bööks (1946), Werins (1974, 1976) och Hidals (2023) ger rikhaltiga exempel på Tegnérss predikokost och detsamma gäller för Janssons (1948) avhandling om Tegnér som politiker. Men någon större undersökning inriktad på Tegnérss som kyrklig retoriker finns alltså inte. Detsamma gäller hans profana retorik, det vill säga hans akademiska tal och skoltal. Dessa finns utgivna av Ulla Törnqvist i *Esaias Tegnérss tal I* (1982).

18 Vinge red. 2003.

artikel om Tegnér som lov- respektive klandertalare i kyrkorna runtom i Växjö stift¹⁹ samt en del kommentarer i utgåvan av de kyrkliga talen.

En viss överblick av Tegnér som kyrklig retoriker har jag dock skaffat mig under det långvariga arbetet med att ge ut hans kyrkliga tal, och allmänt kan sägas att han var noggrann och ambitiös. Talen är väl genomarbetade på alla plan, till innehåll, disposition och språkligt uttryck. Dispositionen av predikningarna följer alltid det traditionella tematiska upplägget. De inleds med ett ingångsord ur skriften samt en inledande utläggning (*exordium*). Därefter följer Fader vår, uppläsning av den aktuella söndagens evangelietext och angivande av temat för predikan (*propositio*). Sedan utläggs temat i olika avdelningar (*partitio*), och någon gång även i underavdelningar (*subpartitio*), och predikan avslutas med en sammanfattning av budskapet (*conclusio*). Ofta skrev Tegnér ut *Propositio*, *Proposit.* eller *Prop.* framför angivelsen av temat i sitt manuskript (lite latin alltså, men inget som hördes för lyssnarna), och han markerade alltid de olika delarna med till exempel I), II) och III) eller A), B) och C). Någon gång, såsom i hans allra första predikan, den från Stävie den 6 juni 1813 (tal nr 1), hade han även underavdelningar, *subpartitio*, som han angav explicit. Kanske var han extra noga när han förberedde och framförde denna sin allra första predikan?²⁰ I varje fall verkar det som om han ville ha lite stöd och hjälp inför denna premiär. Kvällen innan skrev han ett meddelande till sin i det prästerliga ämbetet mer erfarne vän, hovpredikanten och andre stadskomministern i Lund Anders Peter Gullander. Meddelandet har citerats många gånger förut, men är roligt och förtjänar att återges igen. Det lyder som följer:

Jag vet, min Bror, att du är djup;
men min predikan är det icke.
Kom hit uppå en morgonsup,
hvarpå en flaska öl vi dricke.
Predikokonsten är mig svår,
ty min talang är ej Gullanders;
kom hit och lär mig Fadervår,
ty annars går det rent till fanders.

¹⁹ Wallgren Hemlin 2007.

²⁰ Inträdespredikan (tal nr 1) finns tryckt i KT I, s. 185–197. På s. 99–101 i samma volym finns information om den tematiska dispositionen och även en tydlig uppställning av just inträdespredikans disposition.

Sist i meddelandet fanns också ett P.S.:

Tag Handbok med och Liturgi, med mera:
Jag har, Gud nåd' mig, ingendera.²¹

Men han fick trots allt ordning på sin första predikan och den är, som framgått, väl genomarbetad och dessutom mycket lång, kanske till och med längst av alla (det går inte att säkert fastställa förrän alla de kyrkliga talen är utgivna). Sannolikt talade Tegnér i cirka 35 minuter, men vid framförandet ingick också unison psalmsång (av psalm 182 i 1695 års psalmbok), Fader vår (inklusive förbön) och uppläsning av den aktuella evangelietexten, och han höll sig gott och väl inom ramen för den föreskrift angående predikans längd som han senare gav i Växjö domkapitels cirkulär nr 289:1830 (§ 4) under rubriken ”Om predikningars längd och beskaftenhet”.

Cirkuläret föranleddes av att domkapitlet ”med missnöje förnummit att predikningarne, helst af yngre prestmän, någon gång utsträckas öfver den föreskrifna tiden af en timma”. Detta stred mot kyrkolagens föreskrifter och dessutom var syftet med predikan att undervisa att uppbygga och inte att ”vara en theologisk afhandling” eller att ”omfatta hela systemet af vår Salighetslära”. Tegnér betonade också att för långa predikningar tröttar ut lyssnarna: ”Hvarje känsla, äfven den heligaste, förslappas i den mån hon förlänges öfver höfvan, och det öfverretade hjertat faller hastigt åter i sin dvala.”²² Att åhöraren tröttnas ut av för långa tal är ju en allmänt känd sanning. Retorikens dödssynd är *taedium*, att vara tråkig, vilket förstås är en risk om en talare blir långgrandig. Och själv höll Tegnér sig alltså gott och väl inom den givna tidsramen. Hans predikningar och övriga kyrkliga tal tog troligen mellan 20 och 30 minuter att framföra (exklusive Fader vår, uppläsning av evangelietexten, unison psalmsång eller andra inslag som kunde förekomma inom ramen för predikan).²³

Vad gäller språket och stilen kan sägas att Tegnér uppenbarligen, för det mesta, lade ned stort arbete på utformningen av sina predikningar och tal. Där finns passager som är svindlande vackra och en rikedom av metaforer, liknelser och stilfigurer. Han var poet och det märks också i de kyrkliga talen. Exempel på detta finns längre fram i artikeln. Men språket är också ofta ganska rakt och enkelt, till synes väl anpassat för allmogen som oftast var mottagargruppen. Det framgår också, om man studerar de ändringar han gjorde i sina manuskript, att han filade och slipade på sina formuleringar.

21 SD II, s. 115, efter en avskrift av Gullanders svärson L. P. Holmberg, Saml. Tegnér, Es. 3.1., Lunds universitetsbibliotek; se även Wrangel 1932, II, s. 224–226 samt *Lunds stifts herdaminne*, Serie II:2, s. 85–86.

22 Cirkuläret finns i *Wexjö Dom-Kapitels Cirkulär-Bref* nr 289, 1837 och 1838, s. 530–532.

23 För resonemang om längden på Tegnér's predikningar och kyrkliga tal, se KT III, s. 521–522.

ar.²⁴ Men trots detta tvivlade han nog på att han alltid nådde fram till sina mottagare. Det verkar i varje fall vara en sådan känsla han ger ord åt i sin så kallade ”Predikobön”, som ofta ingick i hans kyrkliga tal. Den första fullständiga version som finns bevarad av dikten lyder så här (med min kursivering):

Fader, du som sändt ditt Ord till gruset,
du som sjelf uppöfver stjernor bor,
lys mitt öga med det helga ljust,
styrk mitt hjerta att jag tror!

Det är skönt att skaka på den dvala
som vill sofva fast en verld förgås.
Det är skönt att för det Högsta tala
äfven om man ej förstår.

Derför låt mig för din lära kämpa
för allt skönt på jorden, för allt sant
nu med manlig stränghet, nu med lämpa
som din Andes anförvandt! Amen!²⁵

VAD VISSTE TEGNÉR OM KLASSISK RETORIK?

Att Tegnér hade en god skolning i den klassiska retoriken framgår av Christina Svenssons artikel om hans utbildningsgång i ämnet.²⁶ Han undervisades först av sina bröder och redan som tioåring ”Explicerade och imiterade” han enligt vad han själv uppger

24 Alla ändringar Tegnér gjorde i sina manuskript finns noterade i utgåvan av de kyrkliga talen i den så kallade variantapparaten. Där kan den intresserade studera tillkomstprocessen för talen, vad som ursprungligen stod och vad som blev resultatet efter Tegnér's ändringar. Ett exempel på hur Tegnér bytte ut ord och filade på den språkliga stilen finns i not 47 nedan.

25 Dikten ”Predikobön” förekommer i många av Tegnér's kyrkliga tal. Inledningsfrasen, ”Fader du som sändt etc.” finns redan i predikomanuskript från 1813 och 1814 (tal nr 2 och tal nr 3, KT I, s. 215 respektive 236), men i sin helhet förekommer dikten inte förrän i manuskriptet till visitationstalet i Älgshult 1831 (tal nr 42, KT III, s. 116–117). En i många avseenden avvikande version av dikten finns i manuskriptet till det tal Tegnér höll vid invigningen av Gårdsby kyrka 1837 (tal nr 61, kommer i KT IV). Denna version lät Tegnér 1841 själv trycka i *Tal vid särskilda tillfällen* (II:202–203). För en utförlig kommentar till dikten i dess olika versioner, se SD II:372–374.

26 Svensson 2003, s. 56.

Ciceros brev.²⁷ När han som sjuttonåring kom till Lunds universitet 1799 undervisades han av bland andra Johan Lundblad och Matthias Norberg, båda professorer, den förstnämnde i latinsk vältalighet och retorik, den sistnämnde i orientaliska språk. I undervisningen ingick bland annat Ciceros tal, hans verk *De oratore* och retoriska övningar av olika slag. Tegnér gick dock sällan på Lundblads föreläsningar, eftersom hans ”föredrag från Lärostolen var alldagligt, hackande och stundom löjligt”, men deltog gärna i hans skrivövningar, där han ofta fick sina uppsatser upplästa från katedern eftersom de ansågs föredömliga med avseende på språket.²⁸ Tegnér berörde även retoriken i sin egen undervisning vid universitetet, då han 1808 föreläste i poetik och kom in på förhållandet mellan poetik och retorik.²⁹

I det tal Tegnér höll vid prästmötet i Växjö 1836 gick han ganska noggrant in på hur en god präst bör predika. Av det han sa framgår tydligt att han hade retorisk skolning. Predikan är ”en konst, följakteligen fri, men har derjemte sina regler”, säger han i talet och tillägger att dessa regler ”hjälpa hvad de kunna för att förekomma misstag, och inhämtas ur Läroböckerna”.³⁰ Troligen var det huvudsakligen Johan Möllers *Afhandling Om Et Rätt Prediko-sätt* han avsåg när han talar om ”Läroböckerna”, och denna bok var dessutom den första utförliga läroboken i retorik som skrevs på svenska.³¹ Tegnér hade Möllers bok i sitt bibliotek,³² och av det han sa i sitt prästmötestal är det också tydligt att han både hade läst och tagit intryck av den.

TEGNÉRS EGNA PREDIKOANVISNINGAR

I prästmötestalet 1836 gav Tegnér också själv råd och föreskrifter om hur en god präst bör predika. Att predikningarna inte skulle vara särskilt långa har redan framgått. Han framhöll också att de inte skulle vara för ”känslosamma och blomsterrika” för ”Blomsterspråket hör till Orienten”.³³ Men han varnade för det torra, kärva, vardagliga, kanske till och med vårdslösa språket och gav sitt ideal för predikans stil: Språket

²⁷ Brev I, s. 9.

²⁸ Svensson 2003, s. 56–60. Citaten är hämtade ur Tegnérns självbiografiska anteckningar som finns tryckta i SS VIII, s. 325.

²⁹ För utförlig information, se Svensson 2003, s. 60.

³⁰ KT III, s. 495–496.

³¹ Wallgren Hemlin 2022a, s. 120–122.

³² Klemming 1847, s. 16, post 328.

³³ KT III, s. 496 respektive 497.

bör vara ”värdigt, men ej stelt, lämpadt efter innehållet men ej derföre ojemt och brutet, klart men ej vattenaktigt, lifligt men ej kringsväfvande, enkelt men ej alldagligt”.³⁴ Dessutom skulle prästen vara kunnig på många områden:

Med Bibeln, som är Himmelrikets Hufvudbok, måste han först och främst vara förtrogen. Dertill fordras att han känner dess språk, åtminstone Nya Testamentets. Men om han också känner språket, så förstår han dock icke Bibeln som sig bör. Han måste äfven vara hemmastadd i den fornverld hvars färger den bär, han måste ha sett sig om i Katakomberna der en för-gången Tid hvilat, en mäktig Mumie med sin rulle af papyrus, fullskrifven med heliga runor. Ty heliga äro de, äfven om de skulle kallas för hedniska, Christendomens nycklar ligga strödda öfverallt ibland dem.³⁵

Men därtill kom också kunskaper om teologi, om vetenskap i allmänhet och om ”frågorna för dagen om samhället och styrelsen”. De allmänna kunskaperna var viktiga, ty, konstaterade Tegnér, ”[v]år tid älskar ej Presterskapet” men ”den bör åtminstone icke missakta oss derföre att vi ej äro nog hemmastadde på dess egen allmänning”.³⁶

Tegnér uppfyllde sina egna krav på predikan – inte för lång, inte för blommig, definitivt inte kärv och vardaglig och givetvis var han var kunnig på många områden. Ytterligare krav var till exempel att prästerna skulle vara väl förberedda, att de inte skulle slösa med bibelcitaten, akta sig ”för det flinthårda, det abstrakta”³⁷ och inte skrämma upp folk:

Det är olämpligt, ja ovärdigt, att i tid och otid uppskrämma blödiga och enfaldiga sinnen, fylla deras Inbillning med de gräsligaste bilder, och alltid vara till hands med ett stycke helvete.³⁸

Också dessa krav uppfyllde Tegnér själv som kyrklig talare. Inte minst är hans tal vanligtvis ljusa. Visst förekommer det passager om både synd och död, men generellt var det en ljus kristendom han predikade och han kan inte ha uppskrämt ”blödiga och enfaldiga sinnen”.³⁹ Dessutom är både hans predikningar och övriga kyrkliga tal som

34 KT III, s. 497.

35 KT III, s. 493. Se även s. 505 där avsnittet kommenteras kortfattat ur retoriskt perspektiv.

36 KT III, s. 494.

37 KT III, s. 496.

38 KT III, s. 496.

39 När det gäller ljuset i Tegnér's kyrkliga tal i en annan bemärkelse, se Jarlert 2011, där diskussionen handlar om huruvida Tegnér's lyssnare hörde, uppfattade och förstod hans frekventa referenser till *ljuset* i olika betydelser. ”Hördes ljuset?” undrar Jarlert. Och svaret kan nog

framgått noggrant utformade och ofta vackra. Enligt Böök var hans predikningar "litterärt sett mästertliga, värdiga och manliga, klara och rena i tonen" och de tjänade "den religiösa uppbyggelsen".⁴⁰ Men Tegnér var inte på långt när en lika god predikant som sin samtida ämbetsbroder Johan Olof Wallin, menar Böök, och hans predikningar grep inte "själarna" med samma kraft som hans poesi och hans profana prosa. Kanske var förklaringen att Tegnér inte själv blev lika gripen av sina kyrkliga tal som av sin poesi och dessutom, skriver Böök, kunde de småländska församlingarna inte "utgöra något stimulerande auditorium".⁴¹ Troligen har han rätt. Vi såg ovan hur Tegnér efter sin ämbetsresa 1837 beklagade sig över att "för lifstiden" behöva "hålla Tal för Bönder" och även hur han i sin "Predikobön" befarar att han "ej förstås".

Men också om Tegnér's kyrkliga tal med Bööks ord var "litterärt sett mästertliga, värdiga och manliga, klara och rena i tonen" och med mina ord ljusa till innehållet, rika på konkretion, välformade, välformulerade och ofta vackra, så var de *retoriska* tal. De var argumenterande och hade till syfte att övertyga. Och när det gäller denna aspekt är det uppenbart att Tegnér inte alltid lyckades. Det är tydligt att han vanligtvis lade stor möda i arbetet med manuskripten till sina kyrkliga tal, men utfallet blev ändå inte alltid det önskade. Vi ska strax se närmare på några konkreta exempel där Tegnér lyckades olika bra som kyrklig retoriker. Ofta kan man tydligt se att det var anpassningen till lyssnarna, *aptum*, som avgjorde om ett tal blev framgångsrikt eller inte. Men det ska också tilläggas att försök att anpassa och att lirka med åhörarna inte alltid hjälpte.

Dessutom, innan vi tar oss an exemplen är det bra att påminna sig om att det handlar om tal, vilket gör att vi förstås inte fullt ut kan bilda oss en uppfattning om hur de lät eller vilken effekten blev när Tegnér framförde dem i de skånska och småländska kyrkorna. Vi vet inte mycket om hur han var som talare. Hans röst sägs ha varit något nasal med lätt skorrande r. Inte anmärkningsvärt vacker eller klangfull.⁴² Om hans

sammanfattas med ordet "tveksamt". Sannolikt, menar Jarlert, var det svårt för allmogen att fullt ut förstå vad Tegnér menade, eftersom han, också i kyrkorummet (ljusreferenser är vanliga i Tegnér's poesi), lät *ljuset* stå för såväl det yttre ljuset (alltså ljus som fysiskt fenomen) och det inre ljuset i *teologisk* mening, som för det inre ljuset i *profan* mening (det vill säga för upplysning, såsom vi i dag vanligtvis förstår detta ord). För Tegnér handlade ljusreferenser och ljus-metaforer ofta om förnuft och utökade kunskaper i, med Tegnér's eget uttryck, "det verldsliga". Detta var en främmande och annorlunda tolkning för hans lyssnare. Att förstå innebörden av det inre ljuset i teologisk mening var däremot enkelt, mot bakgrund av deras förtrogenhet med psalmboken och katekesen.

40 Böök 1946, II, s. 130.

41 Böök 1946, II, s. 130.

42 P. G. Ahnfeldt, som hade Tegnér som lärare vid universitetet i Lund, skrev till exempel i sina "Studentminnen" om Tegnér's röst att den var "icke egentligen behaglig, ty den hade väl mycket af nasalljud, men uttrycksfull och lefvande". (Citerat i Palmborg 1958, s. 40.)

actio vet vi ännu mindre. Någon gång framträder dock talaren Tegnér i manuskripten och vi kan, genom att läsa hans manuskript, liksom se honom i aktion. Det gäller till exempel det tal han höll i Virestad 1830 (tal nr 37), som kommenteras nedan.

I Virestad handlade ett avsnitt av talet om kyrkans altartavla, och av Tegnér's manuskript till talet framgår hur han själv var placerad i kyrkorummet. Han står "inunder en tafla" eller han har tavlan "bakom" sig. I talet styr han också genom frågor lyssnarnas uppmärksamhet till olika delmotiv på tavlan: "Sen I icke det andeliga högmodet ...", "Sen I icke hur hopp och fruktan ...", "Märken I quinnan ..." I just det talet får man en känsla av *talaren* Tegnér och hans framförande. Men i övrigt måste vi alltså hålla till godo med de skrivna versionerna av talen (och de ändringar han gjorde i manuskripten) för vår bild av den kyrkliga talaren Tegnér. Och vad han verkligen sa när han stod framför sina lyssnare vet vi inte säkert, även om till exempel hans föreskrifter om att prästernas predikningar skulle vara väl förberedda, liksom det faktum att han slipade noga på formuleringarna i sina manuskript, talar för att han låg nära sitt manuskript när han framträdde.

AGUNNARYD OCH KARLSTORP

De första exemplen är hämtade från de båda församlingarna Agunnaryd (tal nr 38) och Karlstorp (tal nr 65) som Tegnér besökte vid visitationer 1830 respektive 1837.⁴³ I båda fallen var skolan en viktig fråga, för tvärtemot vad som ofta hävdas var Tegnér en tillskyndare av folklig undervisning och han arbetade under sin biskopstid oförtrutet för att barnen ute i de småländska socknarna skulle få tillgång till någon form av ordnad skola.⁴⁴

Det mest kända exemplet på Tegnér's bemödanden för barnundervisningen är den så kallade Agunnarydsstriden. Tegnér ville ersätta en komministertjänst som blivit ledig med en lärartjänst. På så vis skulle det kunna bli bättre ordning på skolundervisningen, menade han. Men Agunnarydsborna satte sig till motvärn. De ville ha det som de alltid hade haft det och behålla sin komminister. Frågan var viktig för Tegnér, och när han i augusti 1830 for till Agunnaryd för biskopsvisitation hade han redan

43 Visitationstalet i Karlstorp var inte nytt när det användes 1837, utan hade ursprungligen skrivits för visitationen i Kvenneberga 1828. Efter vissa ändringar kunde Tegnér göra bruk för det igen i Karlstorp nio år senare. I den här artikeln är det Karlstorpversionen av talet som används och visitationen i Kvenneberga berörs inte mer. Båda talen kommer att tryckas i KT IV, som nr 65 och 65b. De citat av Karlstorpstalet som återges nedan är hämtade ur denna ännu otryckta volym. Talet från Karlstorp, men inte Kvenneberga, finns att läsa i SS VIII, s. 247–255.

44 För information om Tegnér och hans inställning till och arbete för folkskolan, se Wallgren Hemlin 2023 och där anförd litteratur.

bråkat med Agunnarydsborna i två år. Frågan hade varit uppe för behandling vid två sockenstämmor, och såväl Tegnér och konsistoriet som Agunnarydsborna hade skrivit till konungen och hos honom försökt få gehör för sin ståndpunkt. I januari 1830 hade konungen utfärdat en resolution som sa att sockenstämmans vilja skulle få råda, även om han själv egentligen höll med Tegnér. Det hade enligt konungen varit "gagneligt" om komministern hade ersatts av en lärare. Och Tegnér gav sig inte, utan reste i augusti 1830 på visitation till Agunnaryd för att göra ett sista försök att få Agunnarydsborna att ta reson. Talet han höll från altaret i Agunnaryds kyrka har gått till historien som ett av hans strängaste, men också som ett av hans mest misslyckade, om man ser till retorisk effekt.

Tegnér tog i talet sin utgångspunkt i 2 Petr 1:2, "Nåd och Frid föröke sig i Eder genom Guds och vår Herras Jesu Christi Kunskap!", och ur detta bibelord hämtade han sedan sina teman – nåd, frid och kunskap, varav det sistnämnda ledde rakt in i stridsfrågan om komministertjänsten och lärartjänsten. Ett skäl för att lärartjänsten var viktigare än komministertjänsten var, sa Tegnér, att tiderna förändras och med dem kraven på människornas kunskap:

Svenska allmogen behöfver nu för tiden, och under förändrade omständigheter, veta mer än deras Fäder visste; ty Staten har utbildat sig helt anorlunda än fordom, alla mensklige förhållanden äro mera invicklade än förr, den uppfostran som menigheten ger åt sina söner, den borde räcka till både för det andeliga och verldsliga, både för himmel och jord.⁴⁵

Detta får sägas vara sakligt och klokt argumenterat, men redan innan han kom fram till denna del i sin argumentation hade han ökat trycket mot församlingen och frågat vilka åtgärder man hade vidtagit när det gällde barnens undervisning:

Hvilka anstalter äro inom denna Församling vidtagna för den första undervisningen? Jag märker inga. Det heter väl att Föräldrarna sjelfve skola undervisa sina barn: och detta vore rätt och lofligt, det vore naturligt och vackert och christeligt, om endast alla Föräldrar hade insigt eller tid eller vilja dertill. Men *när den blinde skall leda den blinde, då falla de begge i gropena*, säger Syrach.⁴⁶

45 KT II, s. 393. Nästan samma ordalydelse finns även i det visitationstal Tegnér höll i Älmeboda 1828 (tal nr 33), KT II, s. 297.

46 KT II, s. 392.

Detta var ju inte så trevligt sagt och resten av talet går i samma stil. De som ombesörjde den undervisning man ändå hade i Agunnaryd beskrev han som "utlevade, orkeslösa gummor mogna för fattighuset" och som "kringstrykande personer, som komma och gå på obestämda tider", eller sammanfattningsvis "ett löst folk utan seder och bruk".⁴⁷ Och skälet till bristfälligheten i undervisningssituationen var snällhet – man kunde köpa de omtalade personernas "lejda möda för en skilling mindre i veckopengar". Dessutom hade församlingen vänt sig till konungen med sitt ärende: "Inför sjelfva Konungathronen tiggden I Er till den förmån att få behålla Er okunnighet, för Er och Edra söner."⁴⁸

Exemplen kan flerfaldigas. Tegnér's tal i Agunnaryd var raljerande, ironiskt och oförskämt och i slutet hotade han församlingen. De barn som inte hade ordentliga förberedande kunskaper, en "säkert pröfvad Christendoms kunskap", fick inte antas för konfirmationsundervisning.

Det ska sägas att Tegnér framförde denna typ av hotelse vid fler visitationer, men vanligtvis kom den inte förrän vid kyrkorannsakingen, det vill säga sockenstämman som efterföljde visitationsgudstjänsten. Ett exempel är visitationen i Kalvsvik 1828 (tal nr 32). Där hade Tegnér i sitt tal yttrat de ord som ofta använts för att styrka att han var motståndare till folkundervisning, nämligen "half lärdom är sämre än ingen",⁴⁹ men en kort stund senare betonade han vid kyrkorannsakingen sin oro över den osäkerhet han erfarit när det gällde de ungas kunskaper i innantilläsning. Därför förordade han att klockaren mot betalning skulle åläggas att undervisa barnen. Men trots att bland andra greve Posse vid sittande möte förklarade sig villig att stå för en del av denna kostnad ville församlingen inte göra några sådana åtaganden. Och följden blev att Tegnér

47 Intressant när det gäller denna sekvens i talet är att se hur Tegnér under arbetet med talet filade på sina formuleringar och gjorde flera ordutbyten som mildrade eller skärpte tonen i passagen. I två fall har han mildrat och i ett fall skärpt tonen genom utbyten av ord. De utlevade och orkeslösa gummorna var ursprungligen "hämtade", och inte bara "mogna", för fattighuset. Och i stället för löst "folk" stod det ursprungligen löst "pack". De ursprungliga orden var hårdare än dem Tegnér, enligt vad som framgår av manus, faktiskt sa i kyrkan (vad han verkligen sa kan vi förstås inte veta). När det gäller de ambulerande lärarna har tonen i stället skärpts. Av ett ursprungligt kringstrykande "Lärare" har blivit kringstrykande "personer" (se KT II, s. 403). Han ansträngde sig uppenbarligen med utformningen av sitt visitationstal, men borde ha besinnat sig mer om han skulle kunna övertyga.

48 Samtliga citat i stycket är hämtade från KT II, s. 393–394.

49 KT II, s. 278.

hotade: Det barn som inte kunde både Lilla katekesen och den katekesutläggning som användes⁵⁰ utantill skulle inte mottagas till konfirmationsundervisning.⁵¹

I Agunnaryd fick det stränga talet från altaret inte önskad effekt. Vid kyrkorannsakningen var församlingsborna sturskare än någonsin. Sin ”rättighet” att som församling bli ”betjänad” av komminister tänkte de inte avstå, och de avsåg att ”hädanefter såsom hitintills sjelfva skaffa sina barn undervisning hvar helst de kunna och för de lindrigaste villkor, oaktadt alla varningar och föreställningar som gjordes dem af Herr Biskopen, om otillräckligheten för deras barn af den kunskap som vanligen på detta sätt inhämtas.”⁵²

Och det var inte så konstigt att det gick dåligt. Att vara ironisk och oförsämd mot en självmedveten och stolt allmoge var förstås inte det bästa sättet att få sin vilja igenom. Tegnér hade helt glömt bort anpassningen till mottagarna, *aptum*, och dessutom en annan av retorikens grundstenar – vikten av att väcka välvilja, *captatio benevolentiae*. Man når som retoriker långt med vänlighet och respektfullhet.

I den artikel jag 2001 skrev om Agunnarydsstriden inför Tegnérssamfundets symposium om Tegnér och retoriken (se ovan) diskuterar jag förutsättningarna för Tegnérns visitationstal.⁵³ Hade han, med tanke på vad som föregått visitationen, alls någon chans att lyckas som retoriker i Agunnaryd? Och trodde han ens själv att det skulle gå? Kanske behövde han bara få utlopp för sin frustration och ilska genom att läxa upp allmogen i Agunnaryd, eller med andra ord, kanske var hans syfte med talet snarare *expressivt* än *direktivt*?⁵⁴ Jag besvarade i min artikel den första frågan jakande. Nog hade Tegnér, genom att använda sig av en mjukare, mindre mästrande och respektfull ton, kunnat nå fram till Agunnarydsborna. Det var verkligen ingen lätt uppgift, men vi ska strax se hur han vid en annan visitation, den i Karlstorp 1837, uttryckte sig när det gällde skollfrågan. Där var tonen och de retoriska verktygen av ett helt annat slag.

När det gäller den andra frågan blev svaret att han visst hade ett direktivt syfte. Talet är mycket väl genomarbetat, med systematisk och stabil argumentation och genomtänkt disposition. Dessutom har vi sett (se not 47) att han filade på formuleringar och bytte ut ord för att få fram den nyans han eftersökte. Så nog ville han få lyssnarna att ändra ståndpunkt och följa hans direktiv. Men han glömde, kanske på grund av sin ilska och frustration, att noggrant analysera det som brukar kallas *den retoriska situatio-*

50 Den katekesutläggning (i folkmun kallad ”långkatekes”) som användes var den så kallade lindblomska katekesen, som kom ut 1810 och var ärkebiskop Jacob Axelsson Lindbloms bearbetning av ärkebiskop Olof Svebilius katekesutläggning från 1689.

51 Riksarkivet Vadstena, Växjö domkapitel, FIIa:9, § 36, 108v–109r samt 138v–139r.

52 Riksarkivet Vadstena, Växjö domkapitel, FIIa:9, § 35, blad 248.

53 Wallgren Hemlin 2003, s. 201–203.

54 Melin & Lange 1995, s. 20.

nen, det vill säga att grundligt göra klart för sig vilka hans mottagare var och hur bakgrundssituationen såg ut, och att sedan anpassa sin retoriska framtoning efter detta. Agunnarydsbornas skrivelser i frågan, till konsistoriet och till kungen, vittnar inte om okunnighet, enfald eller halsstarrighet. Tvärtom är skrivelserna välformulerade och retoriskt väl uppbyggda och visar tydligt på avsändarnas beslutsamhet och självkänsla. En sådan grupp måste bemötas med respekt och välvilja. Men Tegnér valde en annan väg och det gick inte bra.

Men som redan framgått kunde Tegnér, till exempel i skolfrågan, visa upp en helt annan retorisk stil. Vid visitationen i Karlstorp 1837 var skolan en viktig fråga. Tegnér var inte nöjd med situationen i församlingarna, och precis som i Agunnaryd ville han få församlingarna att vidta åtgärder för att säkra barnens undervisning. Men i motsats till i Agunnaryd gick han mjukt fram. Ett exempel på detta är den passage som handlar om föräldrarnas egen undervisning av barnen. I Agunnaryd innehöll den som framgick ovan ett skarpt ifrågasättande av föräldrarnas kunskaper och förmåga. Det hade varit "rätt och lofligt" och till och med "naturligt och vackert och christeligt" med föräldraundervisning, om alla föräldrar hade "insigt eller tid eller vilja dertill". Men det hade de inte enligt Tegnér som avslutade sekvensen med ett citat ur Syrak: "när den blinde skall leda den blinde, då falla de begge i gropena".

I Karlstorp lät det i stället så här:

Men, skall Läraren kunna verka på detta sätt genom sin undervisning, så måste han deri understödjas af Eder, I Föräldrar och Husbönder, I födde, I närmaste Lärare för de unga och oerfarna som äro anförtroddes åt Eder vård. Kunnen I sjelfva med säkerhet vägleda dem i undervisningens första grunder, så är det visserligen så mycket bättre. Det är skönt att se en Far eller en Mor som under de långa vinterquällarna samlar omkring sig sina små, och lär dem de första bokstäfverna af salighetens kunskap, och förklarar och uttyder allt, och bilägger hvarje ord med en tillsats af faderlig erfarenhet eller moderlig hjertlighet. Det är skönt att se huru föräldrakärleken uttyder Guds kärlek, och hur m[enni]skans förhållande till Gud upplyses genom barnens förhållande till Fadren. Det är utan tvifvel det riktigaste och naturligaste om den offentlige Läraren emottager de unga, på detta sätt förberedda, ur föräldrar-nas hand. Men flere torde sakna kunskaper till ett sådant värf, andre sakna tid, andre sakna vilja och håg för att göra det med det besked som erfordras.⁵⁵

55 Se not 43 ovan. Sekvensen finns i SS VIII, s. 250. De hakparenteser som återfinns i många citat markerar att tecknen inte finns utskrivna eller på något sätt döljs i manuskripten.

Som vi ser utmynnar utläggningen i samma invändning, innehållsligt sett, som i Agunnaryd. Kanske (eller troligen?) har föräldrarna inte tillräckliga kunskaper, tid eller vilja för att undervisa sina barn. Men där betänkligheten i Agunnaryd utmynnar i en oförsämdhet, är den i Karlstorp i stället mjukt formulerad och dessutom underbyggd med en varm, positiv, detaljrik och sannolikt välviljeskapande beskrivning av hur föräldraundervisningen kan gå till.

Att Tegnér uttalade sig positivt om föräldraundervisningen får dock förmodligen ses som ett retoriskt knep. Han skulle snart nå fram till sitt egentliga ärende, att församlingen skulle satsa på en ordentlig skola, och den vänliga och respektfulla beskrivningen av föräldrarnas undervisning hade nog till syfte att skapa välvilja och bereda vägen för ett positivt gensvar när det gällde skolan.

Det är minst lika intressant att se hur han fortsatte. I denna sekvens handlade det om att hantera det huvudsakliga hindret för en förbättring av barnundervisningen, nämligen kostnaden. Tegnér var välbekant med detta, för argumentet ”det är för dyrt” återkom vart han än vände sig i sitt stift. I Agunnaryd fanns detta tema som framgått med. Församlingen där anlitade enligt Tegnér undermåliga personer för undervisning- en eftersom den kunde köpa deras ”lejda möda för en skilling mindre i veckopengar”. Men i Karlstorp lät det på ett annat sätt:

Det [att det saknas ordentlig undervisning för barnen i församlingen, min kommentar] är i sanning en väsendtelig brist, ty barnskolan är Församlingens hjerta, och på få ställen slår det hjertat som det borde. Det är sant att detta kan vara förenadt med någon kostnad: men den är så ringa, den utgår så småningom och oförmärkt att den icke kan besvära någon, icke en gång den fattigaste; och hvad I sålunda kosten på Edra barn, det är dock väl icke förlo- radt, det grönskar opp i välsignelse på Edra grafvar; och deras framgång, deras lycka, deras bildning till menniskor, till christne, till medborgare, den är väl dock Er glädje i lifvet, den blir den bästa minnesvården på Ert stoft.⁵⁶

Tegnér känner som redan nämnts till huvudinvändningen, kostnaden, så den tar han upp och bemöter, men i milda och förminskande ordalag. Att ordna en skola ”kan vara” förenat med ”någon” kostnad, men den är i så fall ”så ringa” och den kommer ”så småningom och oförmärkt” att den inte ”kan besvära någon” – inte ens ”den fattigaste”. Och sedan lockar han. Det Karlstorpsborna kostar på sina barn i detta avseende är inte förlorat, utan det ”grönskar opp i välsignelse” på deras gravar. Och barnens ”framgång”, ”lycka” och ”bildning till menniskor, till christne, till medborgare” blir i

⁵⁶ Se not 43. Sekvensen finns tryckt i SS VIII, s. 250–251.

slutändan föräldrarnas ”glädje i lifvet” och ”den bästa minnesvården” när de en gång inte längre är i livet.

Det är en retoriskt oklanderlig uppvisning i övertalning som Tegnér ger i Karlstorp. Han smickrar (*delectare*) när det gäller föräldraundervisningen, han lägger fram och bemöter motargument och förminskar dessa (*refutatio*) och han lägger fram lockande argument för sin sak (*confirmatio*), vilka handlar om heder och ära, två viktiga så kallade *topiker* inom retoriken.

Men den tråkiga sanningen är att han lyckades inte ändå. Av protokollet från kyrkorannsakningen framgår att Karlstorpsborna tyckte att de anstalter de redan hade gjort när det gällde undervisningen var fullt tillräckliga. Barnen undervisades av klockaren och av föräldrarna och dessutom hade de tillgång till söndagsskolan, som inrättats av kyrkoherde Pehr Magnus Palmberg. Där fick barn mellan 12 och 15 år varje söndagseftermiddag under sommarmånaderna undervisning i ”innanläsning och Kristendoms-kunskap”. Konstigt nog nöjde sig Tegnér med detta. Han tackade helt enkelt kyrkoherden varmt för hans ansträngningar och uppmanade församlingen att flitigt nyttja söndagsskolan.⁵⁷ Kanske ansåg han att argumentet, ”det är för dyrt”, var för starkt och faktiskt inte gick att övervinna i just Karlstorp vid just denna tid.

PJÄTTERYD

I en framställning som bland annat handlar om Tegnér's kyrkliga tal och missbedömningar av den retoriska situationen finns det ett tal, förutom Agunnaryd, som inte kan förbigås. Det gäller det visitationstal Tegnér höll i Pjätteryd i oktober 1830 (tal nr 40), alltså bara ett par månader efter Agunnaryd. Även detta tal är mycket känt och jag kommer därför bara att beröra det kortfattat.⁵⁸

Också Pjätteryd hade funnits på Tegnér's lista över problem under en längre tid. Men där gällde det inte skolan utan i stället ett kyrkobygge som var beslutat sedan länge, men som inte hade kommit igång. Den gamla medeltidskyrkan hade blivit utdömd redan 1790 och beslut om att bygga en ny hade fattats 1795. Men sedan hade bygget förhalats och trots att både Tegnér's föregångare, biskop Mörner, och Tegnér hade drivit på för att det skulle komma igång hade det hela gått i stå. För Tegnér's del hade visitationen föregåtts av en segdragen strid med kyrkoherden i Pjätteryd, Per Bråkenhielm, och enligt Tegnér var det både kyrkoherden och församlingen som var skuld till att bygget inte blev av. Vad gäller Bråkenhielm hade bråket gått så långt att Tegnér

⁵⁷ Riksarkivet Vadstena, Växjö domkapitel, FIIa:9, § 30, 424r och § 16, 421v.

⁵⁸ För grundlig information om Pjätterydsstriden, se t.ex. (striden är mycket omskriven) Göransson 1959, s. 152–202, Wallgren Hemlin 2007, s. 267–271 samt Hidal 2023, s. 160–164.

i augusti hade sett till att han fräntogs pastoralvården, något som naturligtvis gjorde Bråkenhielm synnerligen upprörd.

Tegnérns avsikt hade varit att hålla visitation i Pjätteryd redan i augusti, i anslutning till den i Agunnaryd, men han hade blivit tvungen att skjuta på den eftersom Bråkenhielm anmälde sig sjuk (något som Tegnér inte trodde på, eftersom han hade fått pålitliga rapporter om att Bråkenhielm vid tiden för visitationen inte alls hade varit sjuk "utan fullt frisk och gått uppe").⁵⁹ Men i slutet av oktober blev visitationen av och den var sträng. Inte minst gäller det talet Tegnér höll vid visitationsgudstjänsten, där han skällde ut församlingen för deras underlåtenhet i kyrkobyggnadsfrågan.

Det hårdast klandrande partiet är långt och jag ska här inte återge det i sin helhet, utan bara ge ett par exempel på hur det lät. Slående är att se hur väl Tegnér har utformat detta parti. Han måste ha lagt tid och möda på såväl formuleringar som struktur. Inte minst är det, som framgår av citaten nedan, rikt på stilfigurer som retoriska frågor, stegringar och antiteser, liksom på liknelser och metaforer. Och ordvalen är kraftfulla och färgrika. Här kommer ett exempel på hur han beskrev den medeltidskyrka som han och församlingen just befann sig i:

Jag ser henne med förvåning: hon har sannerligen icke sin like i Stiftet, tro-
ligtvis ej i Sverige, knappast i Christenheten. Hvilken utaf Er, åtminstone
bland de mera välmående, skulle vilja bortbyta sitt enskilda boningshus, eller
ens sin ladugård, mot detta bofälliga brädsckjul? Är detta ett Tempel värdigt
en christelig Församling, hon må vara så ringa som helst, är det i en skum lada
som denna, der menniskans högsta angelägenheter böra afhandlas, Guds ord
förkunnas, Sacramenterna utdelas?

Anpassning till mottagargruppen finns förstås i sekvensen. Argumentationen kring Pjätterydsbornas prioriteringar handlar om boningshus, ladugårdar och lador, men tonen är hård och skuldbeläggande. Det är inte vackert att vanhedra Guds ord och sakramenten. Åhörarna klandrades förstås också för sin senfärdighet:

Det säges att ett halft årtusen försvunnit sedan Er kyrka byggdes. Om så är
borden I hafva funnit, redan Edra Fäder före Er borde hafva funnit, att hon
långt för detta tjent ut sin tid och behöfde att gå till hvila. När Edra egna hus
förfalla, då böten I på dem, och nybyggen dem, när de äro alldeles förfallna.
Endast Herrans hus är Er likgiltigt, I sen att det bär femhundraårig massa
på sin panna, men I hoppens att det skall stå ännu i Er tid; och när det faller,

59 Se Göransson 1959, s. 130–131.

som det en gång måste, då hoppens I att det icke skall vara Er som det krossar i sitt fall, utan endast Edra söner; och hvad kan det röra Er?

Att kyrkan bar "femhundraårig mossa på sin panna" stämmer förstås. Pjätteryds gamla kyrka var byggd cirka 1344.⁶⁰ Och precis som i Agunnaryd mer än antydde Tegnér i sekvensen att församlingsborna inte brydde sig särskilt mycket om sina barn. Det var ovidkommande om kyrkan rasade ned över deras efterkommande, bara olyckan inte drabbade dem själva. Därtill var Pjätterydsborna, också i likhet med dem i Agunnaryd, snåla. Pjätteryd var en rik församling, konstaterade Tegnér, och kyrkans förmögenhet anseelig: "Hon [det vill säga kyrkan i Pjätteryd, min kommentar] är för närvarande den rikaste i Stiftet, likasom hon är den uslaste; hon liknar en girigbuk som svälter ihjel på sina skatter." Och åter som i Agunnaryd hotade han församlingen. Om de inte gjorde honom till viljes och insåg "nödvändigheten att med endrägtig skyndsamhet godtgöra den allt för långa försumelsen", utan fortsatte med sina "onödiga invändningar" och "tillkrånglade undflygter", så skulle han bli tvungen att anmäla missförhållandena till "högre ort", något som han betvivlade att församlingen skulle vinna på.⁶¹

Skuldbeläggning och anklagelser om ljumhet i tronen, bristande omsorg för sina efterkommande och snålhet. Det var ett verkligt strafftal som Tegnér höll i Pjätteryd och han spelade, som i Agunnaryd, ut sin auktoritet och överhöghet. Man kan då tänka sig att resultatet också skulle ha blivit som i Agunnaryd, det vill säga att församlingens motstånd skulle växa på grund av uppläxningen, men så blev inte fallet. Tvärtom gick man i Pjätteryd helt Tegnér's väg vid kyrkorannsakingen efter visitationsgudstjänsten⁶² och 1834 stod den nya kyrkan färdig. Detta förvånande utfall förklaras av att Tegnér inte heller denna gång hade tydliggjort för sig själv vilka mottagarna var och inte heller vilken åsikt de hade i frågan. För egentligen var det ingen som var helt emot kyrkobygget. I stället handlade det om att församlingen och kyrkoherde Bråkenhielm hade olika åsikter om *var* kyrkan skulle byggas. När det lutade åt att kyrkan skulle byggas på den tomt Bråkenhielm förordade höll församlingsborna emot och vice versa.⁶³ På så sätt förhalades kyrkobygget år efter år. Men i kyrkan på visitationsdagen fanns inte Bråkenhielm med. Han visade sig faktiskt inte någon gång under visitationen, och eftersom Tegnér förordade den tomt församlingen ville ha, så höll han sitt livs sträng-

60 Ullén 1983, s. 86.

61 Samtliga citat i stycket är hämtade från KT II, s. 433.

62 Riksarkivet Vadstena, Växjö domkapitel, FIIa:9, blad 263–268.

63 Göransson 1959, s. 145–148.

aste tal för en mottagargrupp som var på hans sida. Man kan undra hur han tänkte när detta gick upp för honom vid kyrkorannsakningen.⁶⁴

VIRESTAD

Men även om talen i Agunnaryd och Pjätteryd visar på dålig medvetenhet om både *ap-tum* och *captatio benevolentiae* ska sägas att Tegnér i stort sett anpassade sina kyrkliga tal väl efter olika situationer och olika mottagargrupper. Predikningarna, som hölls i hans prebenden, var innehållsligt ganska enkla och anknöt ofta till teman och händelser som låg lyssnarna nära. I Hemmesjö 1831 (tal nr 43) på Johannes Döparens dag, det vill säga den ljusaste dagen på året, tog Tegnér upp mörka teman. Det handlade om ”dyr tid” och hunger: ”fattigdomen är i de fleste hus, och nöden i många och den ene kan icke hjälpa den andra”.⁶⁵ Och så låg det till för folket i Hemmesjö, eftersom året innan hade gett dålig skörd i bland annat Växjö med omnejd. Men han talade också om ”Pesten”, det vill säga koleran som sades vara inte långt borta, ”... och bryter den in, under sådana omständigheter som nu, då går efter menskligt utseende, en ny digerdöd öfver vårt olyckliga land”.⁶⁶

På samma sätt hämtade Tegnér motiv ur åhörarnas vardag och nära livsvillkor när han argumenterade i olika frågor. Det kunde till exempel, som vid visitationen i Lekar-ryd 1831 (tal nr 47), handla om att åhörarna uppmanades att inte be till Gud om ”yttre och tillfälliga fördelar” i tron att man kan ”dagtinga med Gud” och ”föresätta honom vissa villkor, och förmå honom att till vår fördel upphäva eller ändra Naturens oför-

64 Striden mellan Tegnér och Bråkenhielm var dock inte över i och med visitationen och beslutet om kyrkobygget. I stället tilltog den och fördes också inför konungen. Den handlade till stor del om att Bråkenhielm hade fråntagits pastoralvården, men dessutom hakade den i en annan strid som handlade om Bråkenhielms son, löjtnant Per Reinhold Bråkenhielm, Riddarhuset, en motion om indragandet av vissa helgdagar och Tegnérns smädedikt ”Oppositions-Talare”. Men detta ska inte behandlas här. För information hänvisas i stället till Göransson 1959, s. 119–202, Jansson 1948, s. 297–302 samt KT II, s. 425–442 (där Pjätterydstalet också finns i sin helhet) och III, s. 83–84.

65 KT III, s. 148.

66 KT III, s. 148. Då Tegnér höll sin predikan i Hemmesjö 1831 visste han att koleran fanns i angränsande länder. Hösten 1830 hade den nått Moskva och Petersburg och under våren 1831 även Polen. I juli samma år, alltså kort efter Tegnérns predikan i Hemmesjö, inträffade de första fallen i Finland. Men till Sverige nådde sjukdomen inte förrän 1834, då den slog till med förödande kraft i vissa delar av Sverige. I Jönköping dog en sjättedel av befolkningen. (Arvidsson 1972, s. 17 och 33, se även KT III, s. 48–50 samt 155–156.)

änderliga lagar”.⁶⁷ Argumentationen för att detta är rätt och riktigt gav Tegnér formen av en rad stilistiskt väl uppbyggda och vackra liknelser med motiv ur vardagen:

När Solen är uppe på sin klara sommarhimmel, då måste hon ju skina, äfven om hon skulle förbränna ditt åkerland. När molnens urnor äro fyllda, då måste de ju rinna öfver och utgjuta sig, äfven om de skulle fördränka din gröda. Är mannens lifskraft ute, då måste han ju dö, äfven om makans och barnens hjertan ville brista af sorg deröfver.⁶⁸

Men det kunde också handla om händelser, nära eller långt borta. Just i Lekaryd tog Tegnér till exempel upp brott som blivit begångna i trakten. ”Öfverdådiga [det vill säga ’övermodiga’, min kommentar], vildsinta, skamlösa ynglingar” hade ”med oförskämd fräckhet flera gånger stört allmänna vägfriden och öfverfallit den fredlige och oskyldige Vandraren”. Också gamla och fattiga fanns bland offren och brotten hade dessutom förövats ”oförsynt midt på dagen, midt på landsvägen och i allas åsyn”.⁶⁹ Vad det handlade om var förstås välbekant för dem som fanns i kyrkan under visitationsgudstjänsten och det var säkert samhörighetsskapande att Tegnér tog upp det, inte minst eftersom hans indignation över det skedda var så tydlig.⁷⁰

Men i många fall sökte Tegnér sig längre bort – till Napoleonkrigen (Stävie och Lackalänga 1813, tal nr 1), till julirevolutionen (i Agunnaryd 1830, tal nr 38), till det polska novemberupproret eller till upproren i Belgien respektive Italien (alla tre i prästvigningstal från 1831, tal nr 41). Den kristna missionen behandlas i en oerhört vacker metaforisk passage vid kyrkoinvigningarna i Skatelöv 1825 (tal nr 23) och igen vid kyrkoinvigningen i Södra Hestra 1835 (tal nr 55, där han till stor del återanvände talet från Skatelöv).⁷¹ Anknytningar av denna typ var mindre vanliga i Tegnérns predikningar än i tal som han höll vid visitationer, kyrkoinvigningar och prästvigningar. Kanske tänkte Tegnér att det fanns fler lyssnare vars referensramar sträckte sig långt bort vid den senare typen av förrättningar än vid en vanlig söndagsgudstjänst?

Vanligtvis anpassade Tegnér alltså sig väl efter situation och lyssnare, och nog verkar han ha haft båda dessa aspekter i åtanke när han skrev sina kyrkliga tal. Men ibland räckte det inte. Trots ordentligt arbete i förväg kunde det krångla till sig när han väl var på plats.

⁶⁷ KT III, s. 220–221.

⁶⁸ KT III, s. 221.

⁶⁹ KT III, s. 223.

⁷⁰ Att döma av vad Tegnér sade i sitt tal var brottslingarna gripna och det borde gå att hitta rättsfallet i domböcker eller liknande. Trots idoga försök har jag dock ännu inte lyckats med detta.

⁷¹ Sekvensen behandlas i Wallgren Hemlin 2022b, s. 114–116 samt i KT II, s. 133–134.

Ett underbart exempel på ett sådant tillfälle, där det verkligen krävdes en mycket snabb anpassning av innehållet efter situationen, är det tal Tegnér höll vid sin visitation i Virestad 1830 (tal nr 37), då han också invigde församlingens kyrka. Denna hade stått färdig redan 1800, men hade aldrig blivit invigd på "gammalt lofligt sätt".⁷² Så när Tegnér ändå skulle dit på visitation slog han två flugor i en smäll och invigde samtidigt kyrkan. Visitations- och kyrkoinvigningstalet hade han skrivit i förväg, antagligen hemma på Östrabo, och ovanligt nog blev kyrkans altartavla ett viktigt motiv i talet.

Altartavlan var målad av Virestadssonen Pehr Hörberg (1746–1816), och av manuskriptet till talet att döma hade Tegnér i förväg fått uppgifter om att tavlan föreställde "Jesu intåg i Jerusalem". Detta blev också ett viktigt tema i inledningen till talet, där han tog sin utgångspunkt i Ps 118:26: "Välsignad vare Han som kommer i Herrans namn; vi välsigne Eder som af Herrans hus ären!" och det likalydande bibelordet i Matt 21:19.⁷³ Det var alltså ovanligt att Tegnér lät altartavlan, konsten i kyrkan, få en huvudroll i sina tal, men så var det i Virestad och efter inledningen beskrev han tavlan livligt och konkret. Han placerade sig själv i rummet (vilket också var ovanligt): han står "inunder en tafla" som föreställer "just detta uppträde ur Försonarens, ur den store Gudasonens lefnad" – alltså Jesu intåg i Jerusalem. Han talade om sättet tavlan var målad på ("efter konstnärns vana, i raska och lefvande drag, icke noggrann i småsaker"), och om hur glada Virestadsborna skulle vara över att så ofta de ville kunna betrakta sådan "målad uppenbarelse" som dessutom var målad av deras "Landsman". Och där-efter kom en noggrann beskrivning av hur tavlan såg ut. Det handlade om hur Kristus var avbildad, vilket vi snart ska återkomma till, men också om motivet som helhet.⁷⁴

Och folket sedan som omgifver den intågande. Sen I ej fröjden och jublet och dyrkan i deras blickar? Märken I ej kläderna som strös på vägen, och palm-bladen som sedermera gifvit namn åt Palmsöndagen? Tycken I Er icke höra ur de öppnade munnarna: *Hosianna, Davids son! Välsignad vare Han som kommer i Herrans namn!* –⁷⁵

⁷² KT II, s. 369.

⁷³ KT II, s. 366.

⁷⁴ Avsnittet som refereras och delvis citeras finns i KT II, s. 366–367. Ett par ordalydelser har dock ändrats i manuskriptet och för att hitta dem får man gå till förteckningen av varianter på s. 379–380.

⁷⁵ Största delen av den citerade sekvensen har Tegnér i sitt manuskript till talet bytt ut mot en annan ordalydelse. För att kunna läsa den citerade sekvensen som helhet får man därför gå dels till KT II, s. 367, dels till s. 370–380, variant till rad 46.

"Jesus lärar hvar dag i templet", altartavla i Virestads kyrka. Pehr Hörberg 1800. (Foto: Anders Svensson.)

Avsnittet beskriver konkret hur tavlan ser ut och vi kan nog alla se den framför oss. Intåget i Jerusalem är ett motiv som avbildats åter och åter igen, och de viktigaste detaljerna finns på plats i Tegnér's beskrivning: den intågande själv, kläderna och palmbladen på marken, och även folkets hänförelse över det de får uppleva.

Tegnér's inledning till talet var välskriven, såväl till form som till innehåll, men problemet var bara att när han väl kom till Virestad och gick in i kyrkan fick han på altartavlan, i stället för intåget i Jerusalem, se det motiv som syns på bilden ovan.

Altartavlan i Virestads kyrka föreställer inte alls "Jesu intåg i Jerusalem", utan har i stället motivet "Jesus lärar hvar dag i templet" (målade av Pehr Hörberg 1800). Det är svårt att förstå varifrån Tegnér hade fått uppgiften om att motivet var just intåget i Jerusalem, för någon sådan altartavla har Hörberg inte ens målat, trots att han var en mycket flitig kyrkomålare. I vilket fall som helst ställde missförståndet till det för Tegnér, som blev tvungen att ganska snabbt anpassa sitt tal så att det fungerade i det rum där det skulle hållas. Och detta klarade han galant.

Jag har noggrant beskrivit hans tillvägagångssätt i en konferensskrift utgiven av Nordiska nätverket för editionsfilologi⁷⁶ och ska därför inte redogöra för alla detaljer här, men vad som kortfattat kan sägas är att Tegnér mycket snabbt och elegant lyckades justera den ursprungliga texten, så att det ursprungliga temat om Jesu intåg i Jerusalem i stället kunde knytas till det motiv som verkligen finns på Hörbergs tavla i Virestads kyrka. Den direkta kopplingen mellan bibelordet från Ps 118:26/Matt 21:19 och altartavlans motiv hade han ursprungligen formulerat på följande sätt:

Christelige åhörare! Jag står här inunder en Tafla som föreställer just detta uppträde ur Försonarens, ur den store Gudasonens lefnad.

Detta fungerade ju inte i den nyuppkomna situationen, men Tegnér behövde inte många ord för att smidigt vrida sekvensen så att den tydligt knöts till Hörbergs altartavla:

Christelige Åhörare! Jag står här inunder en Tafla som *väl* föreställer *ett annat* uppträde ur den store Gudasonens lefnad *men hvori man dock lätteligen kan igenkänna den som kommer i Herrans namn. Det är Christus som lärer i Templet*. [Tegnér's ändringar markerade med kursiv.]⁷⁷

Nu var han på rätt spår, men också beskrivningen av tavlan behövde bytas ut för att talet skulle fungera. Den nya beskrivningen är mycket längre än den ursprungliga, och det är tydligt att Tegnér skrev den efter att noggrant ha studerat tavlan inne i kyrkan. Den är så pass detaljerad att han kanske till och med skrev den *inne* i kyrkan, med tavlan framför ögonen.

Och folket sedan som omgifver *Honom!* Der gifves i den stora mängden intet drag som ej är betydningsfullt, ej ett penselstrek som ej har en djup mening. Sen I icke det andeliga högmodet, den sjelfförnöjda inbilskheten, det trångbröstade tänkesättet måladt på Öfverste Prestens och Fariseernas anleten[?] Sen I icke hur hopp och fruktan och tillförsigt blanda sig i de hjälpsökandes, de blindes, de lames, de vanföres uppsyn[?] Märken I quinnan, huru fromt och stilla och christeligt hon i en vrå offrar sin penning, utan att ana att Gud på så nära håll ser hennes gerning[?] Och Barnen sedermera, dem M[enni]skones Son hade så kära: sen I icke huru de stå vid hans fötter och blicka opp till Oskuldens Herre

⁷⁶ Wallgren Hemlin 2022b, s. 106–112.

⁷⁷ Citaten som följer är hämtade ur KT II, s. 366–367.

och Beskyddare, sen I icke, hur deras späda läppar äro öppnade likasom för att utropa: Hosianna, Davids son! Välsignad vare Han som kommer i Herrans namn! – [Tegnér's ändringar markerade med kursiv.]

Den nya beskrivningen fogades smidigt in i den gamlas ställe och talet hade på så vis enkelt anpassats till den nya situationen. Men intressant är också att studera vad som *inte* ändrades. Det gäller beskrivningen av hur tavlan är målad (se citat ovan), men också den av hur Kristus framträder på tavlan. Vi ska titta närmare på den sistnämnda skildringen, som är mycket väl genomarbetad i stilistiskt avseende och som alltså fungerade också i den nya situationen med den verkliga altartavlan.

Betrakten huru han [Hörberg, min kommentar] här bakom mig har aftecknat den Gudasände sådan som han utan tvifvel mången gång uppenbarat sig för honom i drömmen, eller i de stilla, de ensliga stunder då himmelen stiger ner i konstnärns hjerta, och Evigheten visar honom sina under. Sen I icke hur det **menskliga** är *förklaradt* i hans anlete, liksom en gång på Thabor, sen I icke hur det *Gudomliga* deri är **mildradt genom innerlig välvilja, genom öfverseende kärlek, genom menskligt förbarmande?** Så måste den **Menniskones son** se ut[,] i hvilken all *Gudomens fullhet* bodde[,] så måste **jord** och *himmel* smälta tillsammans i en blick, på en panna! [Mina markeringar.]

Denna beskrivning är alltså skriven *innan* Tegnér hade sett tavlan i Virestads kyrka, och även om det är Hörbergs bild av Kristus som Tegnér säger sig skildra kan man kanske våga anta ett det i stället är Tegnér's egen bild som vi här får ta del av.

Som redan nämnts är den aktuella sekvensen oerhört väl komponerad, och innan vi lämnar Virestad vill jag lyfta fram att vad vi ser i sekvensen är något så exklusivt som en kvadrupel antites, som dessutom till största delen är kiastisk. Den grundläggande antitesen visar Kristus som samtidigt mänsklig (i citatet ovan markerat med fetstil) och gudomlig (i citatet ovan markerat med kursiv stil). I den första antitesen ges människan Kristus gudomliga drag genom att hans ansikte ses i ett förhålligat sken ("det **menskliga** är *förklaradt* i hans anlete") och i den andra får gudomen Kristus på motsvarande sätt mänskliga drag ("hur det *Gudomliga* deri är **mildradt** ...") genom de mänskliga omsorger Kristus visar människorna som har samlats omkring honom. Antitesen fortsätter i ytterligare två led ("Menniskones son" – "all *Gudomens fullhet* bodde" samt "**jord**" och "*himmel*"). De tre första antiteserna är uppställda som kiasmer, det mänskliga och det gudomliga byter plats med varandra, men i den avslutande antitesen, "himmel och jord", har Tegnér i stället låtit ordningen vara densamma som i den tredje antitesen och sekvensen avslutas i en parallellism. Det är vackert och kanske

är den väl genomarbetade och konstfulla kompositionen en förklaring till att Tegnér avstod från att ändra i sekvensen. Kanske var han helt enkelt så nöjd med den att han inte ville förändra den alls, trots att han var tvungen att göra andra ändringar i inledningen till sitt kombinerade visitations- och kyrkoinvigningstal?

AVSLUTNING

I ett brev till Göteborgsbiskopen Carl Fredrik af Wingård, skrivet den 10 november 1831, beskrev Tegnér sig själv som "en svag Homilet" som höll "långtråkiga predikningar från altaret". Det aktuella avsnittet i brevet handlar om alla de visitationer han genomfört under sommaren och hösten, hela sex stycken (vilket gjorde 1831 till "visitationsåret"; han genomförde inte så många visitationer något annat år), och de långtråkiga predikningarna från altaret hade han alltså hållit vid visitationsgudstjänster.

Men kanske hade han inte så stor tilltro till sig själv som kyrklig talare i allmänhet heller. För detta talar att han under sin livstid bara lät trycka sju av alla sina kyrkliga tal och att de som trycktes mestadels var tal som han hållit vid mycket speciella tillfällen, nämligen Gustav Adolfsfesten 1832 (tal nr 50), professor Samuel Heurlins jordfästning 1835 (tal nr 57), prästmötet i Växjö 1836 (tal nr 60) och sin högt skattade invigning av kyrkan i det egna prebendet Gårdsby 1837, där han, enligt Böök, för första och enda gången nådde det "sublima" också i sin kyrkliga talekonst⁷⁸ (tal nr 61). I utgåvan, som hade titeln *Tal vid särskilda tillfällen*, finns, förutom den predikan han i egenskap av kyrkoherde höll vid Gårdsbyinvigningen, till exempel inga vanliga predikningar och inga visitationstal. Dessutom skrev han den 26 november 1832 till vännen Carl Adolph Agardh att han "långt för detta tagit det beslut att aldrig låta trycka något homiletiskt".⁷⁹ Han hade då från vänner utsatts för påtryckningar att trycka det tal han några veckor tidigare hållit vid Gustav Adolfsfesten och han höll sig till detta beslut ända fram till 1841, då han i det andra bandet av *Tal vid särskilda tillfällen*, vid sidan av sju skoltal, lät trycka sex kyrkliga tal. Och ett av dessa var som framgått just talet från Gustav Adolfsfesten. Prästmötestalet kom ut året därpå, då han gav ut prästmöteshandlingarna i sin helhet.⁸⁰

Men jag, som får sägas ha ganska god överblick över Tegnér som kyrklig talare, tycker att han var ganska orättvis mot sig själv. För även om han i sina kyrkliga tal inte uppvisar samma geni som i sin poesi, så är det en kompetent och kunnig retoriker som

78 Böök 1946, II, s. 131.

79 Brev VI, s. 308.

80 Det ska dock sägas att det dröjde innan Tegnér alls gav ut några tal, det vill säga något på prosa. Men den första delen av *Tal vid särskilda tillfällen*, som innehåller akademiska tal och skoltal, kom trots allt ut 1831, alltså tio år före del två, som också innefattade kyrkliga tal.

framträder också i denna del av hans efterlämnade verk. Det är också tydligt att han inte tog lätt på sin uppgift. Tvärtom är det uppenbart att han var noggrann och ihärdig i sina förberedelser oavsett om det gällde predikningar i prebendena eller tal som skulle hållas vid kyrkliga förrättningar som visitationer, kyrkoinvigningar eller prästvigningar. Och även om jag i den här artikeln har lyft fram ett par exempel på när han misslyckades som retoriker, så förefaller han ha varit väl medveten om vilka han talade för. Anpassningen till åhörarna, såväl när det gäller innehållet som språket, är vanligtvis god. Han anknöt till den vardag som var allmogens i såväl exempel som metaforik och språket var i stort sett enkelt när det gäller ordval, men ändå ofta påfallande vackert och stilistiskt väl övertänkt. Nog visade sig poeten Tegnér också i de kyrkliga talen. Och ibland vände han sig utåt, mot den stora världen med krig och konflikter, men oftare vid visitationer och prästvigningar än vid gudstjänster i prebendena. Kanske var också detta en övertänkt strategi, eftersom han vid dessa typer av förrättningar kunde förvänta sig fler lyssnare från sitt eget samhällsskikt? Att det inte gick bra för honom i Karlstorp, trots hans retoriskt sett (åtminstone på pappret) klanderfria argumentation och mycket välövertänkta formuleringar, känns nästan lite orättvist. Men argumentet "det är för dyrt" kunde han tydligen inte rå på.

I inledningen till den här artikeln konstaterade jag att Tegnér som kyrklig talare är ett förvånansvärt utforskat område.⁸¹ Och det är synd, för också denna sida av den kulturhistoriska giganten Tegnér förtjänar att lyftas fram och studeras. Det var ingen lätt uppgift denne lärde och frade poet och professor ställdes inför när han skulle "hålla Tal för Bönder", men så långt min undersökning sträcker sig kan ändå konstateras att det förmodligen gick ganska bra. Genom en grundlig studie kan vi få veta mer. Vilka grepp använde den kyrkliche retorikern Tegnér i sina försök att nå fram till och övertyga den skånska och småländska allmogen? Och i vilken mån lyckades han?

81 Som framgått (not 17) har inte heller hans profana tal studerats systematiskt ur retoriskt perspektiv. Också denna forskning väntar alltså på att bli gjord.

Bibliografi

OTRYCKT MATERIAL

Lunds universitetsbibliotek

Saml. Tegnér, Es. 3.1. (Dikt till stadskomminister Anders Peter Gullander.)

Brevsamling Tegnér 1829.

Esaias Tegnér's papper, vol. 7: Quaeritur an jure statuitur, quae ex pulchritudine nomen habeant artes ad hominem omni ex parte perficiendum non minus prodesse quam quas vocant disciplinae severiores? (Nr 588 i Palmborg 1946, s. 791.)

Bibliotheca Nova II. Catalogus Bibliothecæ Novæ in Regia Academia Lundensi, Ser. A IV b, nr 2.

Riksarkivet Vadstena

Växjö domkapitel, FIIa:9. Protokoll förda vid visitationer, kyrkoinvigningar, kyrkoherdeinstallationer samt sammanträden om kyrkobyggnationer 1819–1831.

TRYCKT MATERIAL

Skrifter av Esaias Tegnér

Latin och svenska

Tegnér 1913 = *Filosofiska och estetiska skrifter*, utg. Albert Nilsson och Bert Möller, med inledande avhandling av Albert Nilsson, Stockholm: Norstedt.

Latin

Tegnér 1802a = *Dissertatio de caussis ridendi* quam ... pro laurea exhibet Auctor Esaias Tegnér, amanuensis biblioth. extraord., die XII Jun. A. MDCCCII, Lundae/Lund [1802].

Tegnér 1802b = *An sperandum est, fore ut disciplinae et literae saeculo undevicesimo tanta capiant incrementa quanta saeculo duodevicesimo ceperunt?*, ingår i hans *Filosofiska och estetiska skrifter* 1913, s. 428–437.

Tegnér 1802c = *Dissertatio de fabula æsopica* cuius partem primam ... exhibent Esaias Tegnér et Jacob Auren, Lund: Litteris Berlingianis.

Tegnér 1802d = Esaias Tegner/Paulus Cronsten, *Commentationem quaestionis an congruenter praeceptis suis ponere res per se animum afficientes cel. Kantius possit* exhibent Esaias Tegnér ... et Paulus Cronsten, Scanus, in Lycae Carolino die XX Dec. MDCCCII.

Tegnér 1804 = *Dissertatio de Diis Iliadis*, quam ... exhibent Esaias Tegnér ... et Gustavus Adolphus Gjertz in Lyceo Carolino die XX Junii MDCCCIV, Lundae/Lund [1802].

Tegnér 1808 = Esaias Tegnér/Martin Elmgren Collin, *Dissertatio de officiis, quae colidi dicuntur* ... quam ... praeses Esaias Tegnér ... eruditorum censurae modeste permittit die XXX Aprilis A. MDCCCVIII respondente Martino Elmgren Collin, Blekingo, Londini Gothorum/Lund [1808].

Tegnér 1809 = Esaias Tegnér/ Andreas Lignell, *Aphorismi*, quos ... edidit Esaias Tegnér ... & publice defendet Andreas Lignell, Vermelandus, in Lycae Carolino die XVII Junii MDCCCIX, Lundae/Lund [1809].

Tegnér 1810 = Esaias Tegnér/Jonas Sandell, *Aphorismi*, quos ... edidit Esaias Tegnér & publice pro exercitio disputaturus defendet Jonas Sandell, Smolandus, die XXI Dec. MDCCCX, Lundae/Lund [1810].

Tegnér 1811 = Esaias Tegnér/Johannes Ekstrand, *Dissertatio de Gnosi ejusque in Novo Testamento vestigiis*, quam ... p[ublice] p[ermittit] Esaias Tegnér ... respondente Johanne Ekstrand, Smolando. MDCCCXI, Lundae/Lund 1811.

- Tegnér 1820 = *De Platone, artem poëticam improbane* (opaginerad), Lund: Litteris Berlingianis. Omtryck i Tegnér 1875, s. 106–120.
- Tegnér 1823 = Esaias Tegnér/Esaias M. Tegnér et Magnus Ullman, *In imagines graecas. Ex anthologia, I et II*, Lund (diss.).
- Tegnér 1875 = *Opuscula latina, primum 1801–1820 edita* 1875, utg. (? Esaias Tegnér d.y.), Stockholm: Beijer.

Disputationer med Tegnér som preses men inte som författare

- Tegnér, Esaias (praes.) – Jacob Ekelund (resp. et auctor) 1814, *De oraculo Dodoneo* (diss.).
- Tegnér, Esaias (praes.) – Reuterdahl, Henrik (resp. et auctor) 1817. *Monumenta graecorum ex anthologia, graece et svehice*, Lund (diss.).
- Tegnér, Esaias (praes.) – Retzius, Carl Gustaf (resp. et auctor) 1817. *Sapphus vita et carmina*, Lund (diss.).

Disputation med Tegnér som preses och medförfattare

- Tegnér, Esaias (praes.) – Palmqvist, Lars Gustaf (resp. et auctor) 1820. *Hymnus home-ricus in Pana graece et svehice*, Lund (diss.).

Svenska

Antologi 2014. Stockholm: Mimer.

AS, *Akademiska tal, Skoltal* 1982 I. Red. Ulla Törnqvist, förord Bernt Olsson, Tegnérssamfundet, Stockholm: Almqvist & Wiksell.

”Avhandling om den esopiska fabeln” 1994. Övers. Arvid G:son Elg, *Vetenskaps-societeten i Lund. Årsbok*, s. 77–85.

Brev I–XI 1953–1976. Red. Nils Palmborg, Tegnérssamfundet, Malmö: Allhem.

Filosofiska och estetiska skrifter 1913. Utg. Albert Nilsson & Bert Möller, inledande avhandling av Albert Nilsson, Stockholm: Norstedt (i denna volym ingår även texter på latin).

”Frågas: huruvida om man med rätta påstår att de sköna konsterna icke mindre än de allvarsamma vettenskaperna bidraga till människans fulländade odling?” 1913. I Tegnér 1913, s. 164–171.

KT, *Kyrkliga tal I–III* 2017–2022. Utg. Barbro Hallgren Hemlin, Tegnérssamfundet, Skellefteå: Artos.

- Levnadsteckning över Anakreon* 1981. Övers. från latinet, jämte inledning och noter av Arvid G:son Elg, *Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok*, s. 5–29.
- ”Om skrottets orsaker”. Övers. från latinet Arvid G:son Elg, *Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok*, s. 5–18.
- ”Plato och poesien” 1913. I Tegnér 1913, s. 409–423.
- SD, *Samlade dikter* I–VII 1964–1996. Red. Fredrik Böök, Åke G. Lundkvist & Christina Svensson & Tegnérsmfundet, Lund: Gleerup.
- SS, *Samlade skrifter* I–10 1918–1925. Utg. Evert Wrangel & Fredrik Böök, Stockholm: Norstedt.
- SS, *Samlade skrifter* 1–7 1882–1885. Jubelfestupplaga, Stockholm: Norstedt.
- Smärre samlade dikter* I 1828. Stockholm: Nordström.
- Tal vid särskilda tillfällen* I–III 1831–1842. Stockholm: Joh. And. Nordström, Växjö: Joh. P. Lönnegren.

Skrifter av andra

- Adelung, Johann Christoph 1784. *Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers Allgemeinem Gelehrten-Lexico, worin die Schriftsteller aller Stände nach ihren vornehmsten Lebensumständen und Schriften beschrieben werden* I, Leipzig: Gleditsch.
- Afzelius, Fredrik Georg (praes.) – [9 respondenter] 1848. *Aristoteles’ kategorier* I–IX, Uppsala (diss.).
- Ahnfeldt, Paul Gabriel 1963. *Studentminnen*, i urval samt med inledning och kommentar av Per Erik Wahlund, Stockholm: Natur & Kultur.
- Akujärvi, Johanna 2011. ”Innovatörer och traditionalister. Om tidiga svenska klassikeröversättares syn på sin roll i det svenska litterära systemet”, i Per Erik Ljung utg., *Transformationer. Valda texter från International Association of Scandinavian Studies (IASS) 28:e konferens i Lund 2010*, Lund: Centre for Scandinavian Studies Copenhagen-Lund, s. 231–246.
- Akujärvi, Johanna 2014a. ”Suethice. Dissertationer, disputationer och dissertationsöversättningar under 1800-talet”, *Aigis* 14/1 2014, <http://aigis.igl.ku.dk/aigis/2014,1/JA-Suethice.pdf>.
- Akujärvi, Johanna 2014b. Appendix. Förteckning över dissertationsöversättningar under 1800-talet. *Aigis* 14/1 2014, <http://aigis.igl.ku.dk/aigis/2014,1/JA-Suethice-app.pdf>.
- Akujärvi, Johanna 2015a. ”Svenska filologer och översättning inom och utanför universitetet. Exemplet dramaöversättning på 1800-talet”, i Eric Cullhed & Bo

- Lindberg red., *Klassisk filologi i Sverige. Reflexioner, riktningar, översättningar, öden*, Stockholm: KVHAA, s. 158–175.
- Akujärvi, Johanna 2015b. "An epic battle. Aesthetic and poetical struggles over the Swedish *Iliads*", i Adam Goldwyn red., *The Trojan wars and the making of the modern world*, Uppsala: AUU, s. 161–183.
- Akujärvi, Johanna 2017. "Suethice. On 19th century Swedish university translations of ancient literature", i Arne Jönson & Gregor Vogt Spira red., *The classical tradition in the Baltic region. Perceptions and adaptations of Greece and Rome*, Zürich/New York: Georg Olms Verlag, s. 253–274.
- Akujärvi, Johanna 2021. "Translation in university dissertations. A study of Swedish (and Finnish) dissertations of the 19th century and earlier", i Meelis Friedenthal, Hanspeter Marti & Robert Seidel red., *Early modern disputations and dissertations in an interdisciplinary and European context*. Leiden: Brill, s. 779–813.
- Akujärvi, Johanna 2023. "Hvad är bästa sättet att översätta ett Skaldestycke?" Om svensk översättning av antik poesi c. 1750–1850", *Aigis* 23/2 2023, <http://aigis.igl.ku.dk/aigis/2023,2/Akujarvi.pdf>.
- Alexanderson, Aron Martin 1868. *Septem Aeschylea suethicis versibus expressa et commentario illustrata*, Uppsala (diss.).
- Andersen, Vilhelm 1948. *Horats IV:1*, Köpenhamn: Gyldendals bohandel, Nordisk Forlag.
- Annerstedt, Claes 1909, 1913. *Uppsala universitets historia* II:2, III.1, Uppsala & Stockholm.
- Aphthonios m.fl. 1670. *Aphthonii Sophistae Progymnasmata. Item Theonis Sophistae Progymnasmata. Accedunt Prisciani Praeexercitamenta Rhetorica*, utg. Johannes Schefferus, Uppsala: Henricus Curio.
- Arvidsson, Sven-Ove 1972. *De svenska koleraepidemierna. En epidemiografisk studie*, Stockholm: Karolinska institutet.
- Ask Lund, Jonas 2008. *Humor i romantisk text. Om Jean Pauls estetik i svensk romantik: C.F. Dahlgrens Mollbergs epistlar (1820), C.J.L. Almqvists Amorina (1822) och C. Livijns Spader Dame (1825)*, Critica Litterarum Lundensis 9, Lund (diss.).
- Aspelin, Gunnar 1958. *Tankens vägar I*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Aspelin, Gunnar 1974. "Världsanden verkar genom människokrafter". Ett tanke-motiv hos Tegnér", *Insikt och handling* 11, s. 4–7.
- Atterbom, Per Daniel Amadeus 1811. "Charakteristik. Skaldestycken af Axel Gabr. B Silverstolpe", *Phosphoros. Månadsskrift*, s. 55–68.
- AUU, Acta universitatis Upsalensis.
- Baldick, Chris 2004. *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*, Oxford: OUP.

- Beard, Mary 2014. *Laughter in ancient Rome. On joking, tickling and cracking up*, Sather Classical Lectures 71, Berkeley: University of California Press.
- Berg, Ruben G:son 1905. "Stilistiska sträfvanden hos Tranér och Adlerbeth", *Språk och stil* 5, s. 205–233.
- Berger Peter L. 1997. *Redeeming laughter. The comic dimension of human experience*, Berlin & New York: De Gruyter.
- Berlin Isaiah 1984. *Fyra essäer om frihet*. Stockholm: Ratio.
- Betänkande af Comitén för öfverseende af Rikets Allmänna undervisningsverk 1929*. Stockholm.
- Blomqvist, Jerker 1989. "Esaias Tegnér och Grekland". *Hellenika* 50, 1/12 1989.
- Blomqvist, Jerker 2016. "Tegnér, grekiskan och andra språk", i Karin Blomqvist red., *Gracerna talte som du. Om Esaias Tegnér och bildningens betydelse för undervisningen. Fem föreläsningar*, Studia Paedagogica Graeca et Latina Lundensia 4, Lund, s. 7–21.
- Bohman, Svante 1933. *Esaias Tegnér's tänkesätt och idéer*, Uppsala: Lundequistska bokhandeln.
- Booth, Wayne C. 1983. *The Rethoric of Fiction*, Chicago: Chicago University Press.
- Brahe, Per 1971. *Oeconomia eller Hushållsbok för ungt adelsfolk*, utg. John Granlund & Gösta Holm, Stockholm: Nordiska Museet.
- de Bruyn, Günter 1991. "Richter, Johann, Paul, Friedrich", i Walther Killy Hrsg., *Literaturlexikon. Autoren und Werke deutscher Sprache*, Bd 9, s. 434–441.
- Byrd, B. Sharon & Joachim Hruschka 2010. *Kant's Doctrine of right. A commentary*, Cambridge: CUP.
- Byron, Lord 1986. *The major Works*, ed. Jerome J. McGann, Oxford: OUP.
- Böök, Fredrik 1917. *Esaias Tegnér I. Till 1814*, Stockholm: Norstedt.
- Böök, Fredrik 1946. *Esaias Tegnér I–II*, Stockholm: Bonnier.
- Camerarius, Joachim 1679. *Fabellae Aesopicae quaedam notiores et in scholis usitatae, partim excerptae de priore editione, partim post composatae à Joachimo Camerario*, Leipzig: Frommann.
- Carlquist, Gunnar & E. Steffen 1949. "Carl Christian Eberstein", *Svenskt biografiskt lexikon*, urn:sbl:16565. Hämtad 5/2 2024.
- Carlsson, Sten 1964. *Svensk historia II. Tiden efter 1718*, andra uppl., Stockholm: Svenska Bokförlaget/Bonnier.
- Ceccarelli, Fabio 1988. *Riso e sorriso. Saggio di antropologia biosociale*, Torino: Einaudi.
- Cederschiöld, Fredrik 1821. *Allmän inledning till apriorisk, eller rationel, pligt-lära*, Lund: C. Fr. Berling.
- Cicero 1928. *De re publica, De legibus*, ed. Clinton Walker Keyes, Loeb Classics, Cambridge, Massachusetts: HUP.

- Cicero 1951. *De officiis*, ed. Walter Miller, Loeb Classics, Cambridge, Massachusetts: HUP.
- Cicero 1996. *De oratore* I–II, ed. E. W. Sutton & H. Racham, Loeb Classics, Cambridge, Massachusetts: HUP.
- Cullhed, Anders 2015. Ovidius *Metamorfoser* tolkad och kommenterad av Ingvar Björkeson med inledning av Anders Cullhed, Stockholm: Natur & Kultur. CUP, Cambridge University Press.
- Dahl, Christopher (praes.) – Knös, Gustaf (resp.) 1797. *Pindari olympiorum ode quinta*, Uppsala (diss.).
- Dahl, Christopher (praes.) – Örnberg, Carl Jacob (resp.) 1797. *Pindari olympiorum ode undecima*, Uppsala (diss.).
- Dahl, Christopher (praes.) – [6 responderter] 1790–1806. *Tyrtæi quæ supersunt Graecæ et Latine* I–VI, Uppsala (diss.).
- Dalin, A. F. 1850, 1855. *Ordbok öfver svenska språket* I–II, Stockholm.
- DKP, *Der kleine Pauly. Lexikon der Antike* 1–5 1979. Hrsg. Konrad Ziegler m.fl. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Dorpius, Martin 1528. *Fabularum Quæ hoc libro continentur interpretes, atq; authores sunt hi. Guilielmus Goudanus. Hadrianus Barlandus. Erasmus Roterodamus. Aulus Gellius. Laurentius Valla. Angelus Politianus. Petrus Crinitus. Ioannes Antonius Campanus. Plinius Secundus Nouocomensis. Nicolaus Gerbelius Phorcensis. Laurentius Abstemius. Rimicius Iam denuo additus. Aesopi uita ex Max. Planude excerpta, & aucta. Indicem Fabularum in uestibulo reperies*, Zwickau: Gabriel Kantz.
- Douglas, Alan Edward ed. 1966. *M. Tulli Ciceronis Brutus*, Oxford: Clarendon Press.
- Doyle, William 1989. *The Oxford History of the French Revolution*, Oxford: OUP.
- Eberstein, Carl Chr. (praes.), [9 responderter] 1813–1818. *Theogonia Hesiodi svethice Reddita* I–IX, Lund (diss.).
- Ek, Johan Gustav (praes.), [3 responderter] 1850. *Poëmatis Tegneriani quod inscribitur Frithiofs Saga carmen septimum Latinis asclepiadeis refinxit* I–III, Lund (diss.).
- Elam, Ingrid 1985. "--- i kärleken blott hjälte ---" *Den romantiska versberättelsen i Sverige 1820–1850*, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet, Göteborg (diss.).
- Eliäson, Åke & Tobias Norlind 1946. *Tegnér i musiken. Bibliografi och musikhistoria*, Lund: Gleerup.
- Esser, Andrea 2008. "Kant on solving moral conflicts", i Monika Betzler ed., *Kant's ethics of virtue*, Berlin: De Gruyter, s. 279–302.
- "Fabel om Lambet och Wargen". *Nyköpings Weckoblad* 13/10 1780, nr 42.

- Fallbacher, Karl-Heinz 1998. "Nachwort", i Christian Fürchtegott Gellert, *Fabeln und Erzählungen*, Hrsg. Karl-Heinz Fallbacher, Stuttgart: Reclam, s. 229–251.
- Faxe, Jacob (praes.) – [4 responderter] 1820–1822. *Platonis Menexenus, graece et svethice* I–IV, Lund (diss.).
- Fehrman, Carl 1984. *Lärdomens Lund. Epoker – episoder – miljöer – människor*, Malmö: Liber Förlag.
- Ferm, Olle 2002. *Abboten, bonden och hölasset*, ReM, Stockholm: Atlantis.
- Ferm, Olle 2008. *Det visa leendet och det narraktiga gapskrattet. Skrattet och den medeltida kyrkan*, ReM, Opuscula 11, Svenska humanistiska förbundet 122, Stockholm: Sällskapet Runica et mediævalia.
- Florian, Jean-Pierre Claris 1792. *Fables*, Paris: Didot l'ainé.
- Fowler, Alastair 1982. *Kinds of literature. An introduction to the theory of genres and modes*, Oxford: Clarendon Press.
- Franzén, Frans Michael 1866. "Levnadsteckning över Esaias Tegnér", i *Minne af Esaias Tegnér. Med Tegnér's porträtt och grafvård*, Stockholm.
- Frängsmyr, Carl 2010. *Uppsala universitet 1852–1916* I–II, Uppsala: Uppsala universitet.
- Frängsmyr, Tore 1993. *Sökandet efter upplysningen*, Stockholm: Wiken.
- Fröding, Gustaf 1925, urspr. 1890. "Om humor", *Samlade skrifter* 9, Stockholm: Bonnier.
- Förteckning öfver Framl. Biskopens i Wexjö Herr Doctor Esaias Tegnér's efterlämnade boksamling* 1848. Wexjö.
- Geier, Manfred 2010. *Worüber kluge Menschen lachen. Kleine Philosophie des Humors*, andra uppl., Reinbek bei Hamburg: Rowolt.
- Gellert, Christian Fürchtegott 1744. *De poesi apologorum eorumque scriptoribus*, Leipzig: Breitkopf.
- Gellert, Christian Fürchtegott 1746. *Fabeln und Erzählungen*, Leipzig: Johann Wendlern.
- Gellert, Christian Fürchtegott 1772. *Abhandlungen von den Fabeln und deren Verfassern und vor das Rührende in der Comödie aus dem Lateinischen übersetzt. Nebst Dorats Versuche von der Erzählung*, Leipzig: Johann George Löwe.
- Gellert, Christian Fürchtegott 1966. *Skriften zur Theorie und Geschichte der Fabel. Historisch-kritische Ausgabe*, Hrsg. Siegfried Scheibe, Tübingen: Max Niemeyer.
- Gellert, Christian Fürchtegott 1994. *Gesammelte Schriften. Kritische, kommentierte Ausgabe 5. Poetologische und Moralische Abhandlungen*, utg. Bernd Witte m.fl., Berlin & New York: De Gruyter.
- Geymonat, Mario ed. 1973. *P. Vergili Maronis Opera*, Torino: Paravia.

- Gezelius, Johannes 1669. *ΜΥΘΟΙ ΤΟΥ ΑΙΣΩΠΟΥ ΕΚΛΕΚΤΟΙ, Ἑλληνιστὶ καὶ Ῥωμαιστὶ. Fabulae Aesopi Selectae Graecè & Latinè. In usum Scholarum Trivialium, Magni Ducatus Finlandiae Editae*, Åbo: Johan Winter.
- Gierow, Krister 1971. *Lunds universitets historia III 1790–1867*, Lund: Gleerup.
- Glimstedt, Peter 1855. *Första boken af Diophanti arithmetica. Algebraisk öfversättning*, Lund (diss.).
- von Goethe, Johann Wolfgang 1981. *Goethes Werke*, Bd 3, *Dramen I*, München: Beck.
- Gomperz, Heinrich 1904. *Die Lebensauffassung der griechischen Philosophen*, Jena & Leipzig: Eugen Diederichs.
- Graf, Harald 2010. ”Kung och bonde äro bröder’. Schillers tidigaste reception i Sverige (1790–1794)”, *Samlaren* 131, s. 108–168.
- Gravier, Maurice 1943. *Tegnér et la France*, Paris: Aubier, Éditions Montaigne.
- Grubmüller, Klaus 1977. *Meister Esopus. Untersuchungen zu Geschichte und Funktion der Fabel im Mittelalter*, München: Artemis.
- Gylden, Nils Abraham (praes.) – Söderholm, Johan Albert (resp. et auctor) 1849. *Pindari olympiorum ode prima in sermonem suecanum conversa*, Helsingfors (diss.).
- Gyllenborg, Gustaf Fredrik 1795. *Sednare vitterhetsarbeten. Oder. Inträdes-Tal. Fabler*, Stockholm: Johan A. Carlbohm.
- Göransson, Carl Ernst 1959. *Biskop Tegnér i traditionen och verkligheten. Några urkundsstudier*, Stockholm: Diakonistyrelsen.
- Hallgren, Stig 1988. *Jean Paul och Sverige. En undersökning av hans betydelse för svensk romantik 1800–1840*, Skrifter utgivna av litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 19, Göteborg.
- Hammarsköld, Lorenzo 1818. *Första grunderna af grekiska språkläran för begynnare*, Stockholm: Hedmanska tryckeriet.
- HUP, Harvard University Press.
- Hasubek, Peter 1994. ”Tugendspiegel und Lasterschelte. Gellerts Fabeln im soziokulturellen Kontext”, i Theo Elm & Peter Hasubek Hrsg., *Fabel und Parabel. Kulturgeschichtliche Prozesse im 18. Jahrhundert*, München: Fink, s. 157–174.
- Helander, Hans 2012. ”Latin”, i Bo Andersson & Raimo Raag red., *Från Nyenskans till Nya Sverige*, KVHAA, konf. 78.
- Henrikson, Paula 2015. ”Fortiden framför oss. Om antiköversättningarna i *Phosphoros*”, i Eric Cullhed & Bo Lindberg utg., *Klassisk filologi i Sverige. Reflexioner, riktningar, översättningar, öden*, Stockholm: KVHAA, s. 133–157.
- Herder, Johan, Gottfried 1877–1913. *Sämmtliche Werke I–XXXIII*, Hrsg. Bernhard Suphan, Berlin: Weidmann.

- Herodotos 1946. *History I, Books I–II*, ed. A. D. Godley, Loeb Classics, Cambridge: HUP.
- Hesselgren, Brynolf (praes.) – Lindström, Johan Peter (resp.) 1796. *Ode prima pythiorum Pindari, versione et notis illustrata*. Uppsala (diss.).
- Heurlin, Christoffer Isak 1918. "Ur Heurlins självbiografi", i Ewert Wrangel utg., *Gamla studentminnen från Lund. Samlade och utgivna*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, s. 90–116.
- Hidal, Sten 2020. *Tegnér och kristendomen*, Skellefteå: Artos.
- Hidal, Sten 2023. *Esaias Tegnér. Skalden och biskopen*, Skellefteå: Artos.
- Hildebrand, Bengt & Elof Åkesson 1964–1966. "Matthaeus Fremling", *Svenskt biografiskt lexikon* 16, s. 486–490.
- Holmberg, Olle 1946. "Tegnér och Leopold", i Olle Holmberg & Algot Werin red., *Esaias Tegnér. Studier till hans person och verk*, minnesskrift utgiven av Lunds universitet den 2 november 1946, Lund: Gleerup.
- Holmberg, Olle 1965. *Leopold och det nya riket*, Stockholm: Bonnier.
- Home, Henry (Lord Kames) 1993. *Collected works. Elements of criticism*, vol I, London: Routledge.
- Hutcheson, Francis 1971. *Collected works*, vol. VII, *Opera minora*, faksimil, ed. Bernhard Fabian, Hildesheim: Olms Verlagsbuchhandlung.
- Hügli, Anton 1980. "Lächerliche (das)", HWP, sp. 1–9.
- HWP, *Historisches Wörterbuch der Philosophie* 1–13 1971–2007. Hrsg. Joachim Ritter m.fl., Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Høffding, Harald 1916. *Den store humor. En psykologisk studie*, Kjøbenhavn: Gyldendal.
- Höffe, Otfried 2008. *Immanuel Kant*. Stockholm: Thales.
- Höglblad, Johan (praes.) – Wulff, Salomon (resp.) 1815. *Commentatio academica de epigrammate graeco*, Lund (diss.).
- Höijer, Joseph Otto (praes.) – Rydqvist, Johan Erik (resp.) 1822. *Poematia ex anthologia Graeca Constantini Cephalae svethice reddita*, Uppsala (diss.).
- Höijer, Joseph Otto (praes.) – Sjöberg, Eric (resp. et auctor) 1824. *Amatoria quaedam Meleagri poematia svethice reddita*, Uppsala (diss.).
- Israel, Jonathan 2011. *Democratic enlightenment. Philosophy, revolution, and human rights 1750–1790*, Oxford: OUP.
- Israel, Jonathan 2014. *Revolutionary ideas. An intellectual history of the French revolution from The rights of man to Robespierre*, Princeton: Princeton University Press.
- Jansson, Göte 1948. *Tegnér och politiken 1815–1840. En skalds syn på sin tids samhällsproblem*, Uppsala (diss.).

- Jarlert, Anders 2001. *Sveriges kyrkohistoria. 6. Romantikens och liberalismens tid*, Stockholm: Verbum.
- Jarlert, Anders 2011. "Hördes ljust? Den kyrkliga receptionen av Esaias Tegnér", i Jerker Blomqvist red., *Esaias Tegnér. Texter och läsningar*, Lund & Ödåkra: Tegnérsmfundet & Retorikförlaget, s. 69–83.
- Johannes Cassianus 1886. *Ioannis Cassiani Conlationes XXIII*, Hrsg. M. Petschenig, Wien: Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum XIII.
- Johannesson, Kurt 2003. "Tegnér och jubelfestalet 1817", i Louise Vinge red. 2003, s. 105–126.
- Jones, Stephen E. 2005. "Satire", i *Romanticisme*, ed. Nicholas Roe, Oxford, s. 390–408.
- Jonsson, Inge 1971. *Idéer och teorier om ordens konst. Från Platon till strukturalismen*, Lund: Gleerup.
- Juringius, Zacharias (praes.) – Cronhjelm, Salom. Gust. (resp.) 1806. *Svecanae interpretationis e Meleagro conamen*, Uppsala (diss.).
- Kahl, Achatius 1851. *Tegnér och hans samtida i Lund*, Lund.
- Kahl, Achatius 1868. *Tegnér och hans samtida i Lund*, andra tillökade uppl., Lund: Berling.
- Kant, Immanuel 1907. *Die Metaphysik der Sitten*, Hrsg. Paul Natorp, Kants gesamlade skrifter VI, Berlin: Akademie Verlag, s. 205–493.
- Kant, Immanuel 1983. *Werke I–V*, Hrsg. Wilhelm Weischedel, Darmstadt: Insel Verlag.
- Kant, Immanuel 2003. *Kritik av omdömeskraften*, övers. Sven-Olov Wallensten, Stockholm: Thales.
- Karlfeldt, Erik Axel 1898. *Fridolins visor*, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Kaster, Robert A. ed. 1995. C. Suetonius Tranquillus, *De Grammaticis et Rhetoribus*, Oxford: Clarendon Press.
- Kellgren, Johan Henric 1995. *Skrifter I–II*, red. Carina & Lars Burman, inledning Torgny Segerstedt, Stockholm: Atlantis.
- Klemming, Gustaf Edvard 1847. *Förteckning öfver framl. Biskopens i Wexjö, Herr Doctor Esaias Tegnér's efterlemnade Boksamling, hvars försäljande på Stockholms Bokauktionskammare börjas och fortsättes följande auktionsdagar*, Wexjö: A. G. Deurell.
- Klenner, Hermann Hrsg. 1988. *Kant. Rechtslehre. Schriften zur Rechtsphilosophie*, Berlin: Akademie-Verlag.
- KVHAA, Kungliga Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.
- Källquist, Eskil 1939. "Tegnér's Det eviga. En studie i diktens äldsta gestaltning". *Sammlaren* 20, s. 93–118.

- Labrouse, Ernest 1967. "La société du XVIIIe siècle devant la révolution", i Roland Mousnier, Ernest Labrouse & Marc Bouloiseau, *Le XVIIIe siècle. L'époque des "lumières" (1715–1815)*, Paris: PUF, s. 353–449.
- Laertios, Diogenes 2016. *Berömda filosofer liv och läror*, övers. Johan Flemberg, Stockholm: Atlantis.
- Lagerlund, Henrik 2020. *Den svenska filosofins historia*, Stockholm: Thales.
- Lagerlöf, Erland 2012. Lagerlöfs Homeros. *Iliaden*. Erland Lagerlöfs klassiska översättning utgiven av Jan Stolpe och med inledning av Jesper Svenbro, Stockholm: Atlantis.
- Lagus, Anders Johan (praes.) – Mollerus, Abraham (resp.) 1796. *Simonidis quae supersunt, graece et latine, cum animadversionibus*, Åbo (diss.).
- Lamm, Martin 1918–1920. *Upplysningstidens romantik. Den mystiskt sentimentala strömningen i svensk litteratur I–II*, Stockholm.
- La Motte, Antoine Houdart 1719. *Fables nouvelles*, Paris: Gregoire Dupuis.
- Le Monnier, Guillaume-Antoine 1773. *Fables, contes et épitres*, Paris: Jombert & Cellot.
- Leidesdorff, Carl Christoffer Leonard 1856. *Pomponii Melae jordbeskrifning, öfversatt och jemförd med geographiska och ethnographiska uppgifter från antikens öfriga författare. Första delen, innehållande den allmänna öfversigten af verldsdelarne*, Lund (diss.).
- Lenhammar, Harry 2000. *Sveriges kyrkohistoria 5. Individualismens och upplysningens tid*, Stockholm: Verbum.
- Lessing, Gotthold Ephraim 1759. *Fabeln. Drey Bücher. Nebst Abhandlungen mit dieser Dichtungsart verwandten Inhalts*, Berlin: Christian Friedrich Voß.
- Lessing, Gotthold Ephraim 1793. *Sämmtliche Schriften* 18, Berlin: Vossische Buchhandlung.
- Lessing, Gotthold E. 1973. *Werke IV. Dramaturgische Schriften*, Hrsg. Karl Eibl, München: Hanser Verlag.
- Lidbeck, Anders 1811. *Om fabeln*, Lund: Berling.
- Liedzén, Sven Magn. (praes.) – Brandelius, Joh. Christ. (resp.). 1810. *Dissertatio theoriae epigrammatis percensens*, Uppsala (diss.).
- Lindberg, Bo 1987. *De lärdes modersmål. Latin, humanism och vetenskap i 1700-talets Sverige*, Gothenburg studies in the history of science and ideas 5, Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Lindberg, Bo 1987. *Humanism och vetenskap. Den klassiska filologien i Sverige från 1800-talets början till andra världskriget*, Uppsala: Almqvist och Wiksell.
- Lindberg, Bo 1993. *Europa och latinet*, Stockholm: Natur & Kultur.
- Lindberg, Bo 2003. "Tegnér och nyhumanismen", i Louise Vinge red. 2003, s. 71–73.

- Lindberg, Bo 2022. *Disputation, dissertation, avhandling. Historien om en genre*, Stockholm: KVHAA.
- Lindblom, Johannes 1946. *Tegnér och bibeln*, LUÅ, N.F, avd. 1, bd 42, nr 1, Lund: Gleerups.
- Linde, Ebbe 1959. *Horatius, Satirer och epoder. Svensk tolkning med inledning och förklaringar*, Stockholm: Forum.
- Lindskog, Erik 1910. *Tegnér och antiken. Årsredogörelse för Visby högre allmänna läroverk läsåret 1909–1910*, Visby: Gotlänningen.
- Livius, Titus 1909–1959. *Livy in fourteen volumes*. Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts: HUP.
- Ljunggren, Gustaf 1895. *Svenska vitterhetens häfder efter Gustaf III:s död. Femte delen. Striden emellan Gamla och Nya Skolan 1815–1921*, Lund: Gleerup.
- Ljunggren, Torsten 1952. *Lorenzo Hammarsköld som kritiker. Med särskild hänsyn till hans förhållande till Tegnér*, Lund: Gleerup.
- Lotass, Lotta 2013. "Striden mellan Gamla och Nya skolan", essä publicerad på Litteraturbanken, <https://litteraturbanken.se/presentationer/specialomraden/StridenMellanGamlaochNyaSkolan.html>.
- Lucretius 2018. *De rerum natura. Om tingens natur*, övers. och kommentar Ingvar Björkeson, förord Anders Cullhed, Stockholm: Bokförlaget Faethon.
- Lunds stifts herdaminne från reformationen till nyaste tid. På uppdrag av Lunds stifts domkapitel utgivet av Gunnar Carlquist 1943–2006. Serie I (bd 1–2) och serie II (bd 1–14), Svenska kyrkan, Lunds stift.
- Lundvall, C. J. 1840. *Om romerska vältaligheten vid Uppsala universitet under 17:e och 18:e seklerna*, Uppsala: Norstedt & söner.
- Luther, Martin 1767. "D. Martin Luthers Företal til Esopi Fabler", i *Allehandia Sedolärande Fabler, Til Nöjsamma Tidsfördrif, Samlade och Förswenskade*, övers. Magnus Orrelius, Västerås: Johan Lauritz Horrn, s. 3–10.
- Luther, Martin 1914. *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe* 50, Weimar: Böhlau.
- LUÅ, Lunds universitets årsbok.
- Lyth, Per Gustaf 1912. *Tegnér-studier*. Stockholm: Nordiska bokh.
- Malmström, Petrus (praes.) – Krogius, Gabriel (resp.) 1789. *Specimen poëseos Pindaricae in latinum conversae*, Åbo (diss.).
- Marklin, Gabriel 1820. *Catalogus disputationum in academiis Scandinaviae et Finlandiae Lidenianus continuatus. Sectio II. Disputationes Lundenses 1963. Annis MDCCCLXXXVIII.--MDCCCXIX. Disputationes Christianenses 3. Ab anno MDCCCXVI*, Uppsala: Reg. Academiae typographi.

- Marklin, Gabriel 1856. *Catalogus disputationum in academiis Sveciæ et Fennici habitantium Lidenianus iterum continuatus*, Uppsala: Wahlström.
- Marshall, Peter Kenneth ed. 1968. *A. Gellii Noctes Atticæ*, vol. 2, Oxford: Clarendon Press.
- Martens, Wolfgang 1983. "Hochmut kommt vor dem Fall. Zu Gellerts Fabel 'Das Pferd und die Bremse'", i *Gedichte und Interpretationen 2. Aufklärung und Sturm und Drang*, Hrsg. Karl Richter, Stuttgart: Reclam, s. 163–178.
- McGann, Jerome J. ed. 1986. *Byron*, Oxford: OUP.
- Melin, Lars & Sven Lange 1995. *Att analysera text. Stilanalys med exempel*, Lund: Studentlitteratur.
- Metzler Literatur Lexikon. Begriffe und Definitionen 1990, Hrsg. Günther & Irmgard Schweikle, Stuttgart: Metzler.
- Michel, Alain éd. 1962. *P. Cornelii Taciti Dialogus de oratoribus*, Paris: PUF.
- Mjöberg, Josua 1939. *Studier i språkets konst*, Lund: Gleerup.
- Mogren, Jan 1963. *Antik poesi i svensk översättning. Två studier. 1. Traditionalism och förnyelse inom översättarkonsten. 2. Om Anacreontea*, Lund: Gleerup.
- Mogren, Jan 1971. *Tegnér's översättningsverksamhet*, Lund: Gleerup.
- Morreall, John red. 1987. *The philosophy of laughter and humor*, Albany: University of New York Press.
- Munck af Rosenschöld, E. Z 1812. *Ad inagurationem viri celeberrimi atque amplissimi philosophiæ doctoris Dni Esajæ Tegner... invitat E.Z., Munck af Rosenschöld*, Lund.
- Murdoch, Iris 1997. *Existentialists and mystics. Writings on philosophy and literature*, London: Chatto and Windus.
- Mynors, Roger Aubrey Baskerville ed. 1958. *C. Valerii Catulli Carmina*, Oxford: Clarendon Press.
- Möller, Håkan 2003. "Själen's röst. Magnus Lehnberg, Esaias Tegnér och Johan Wallin som Predikanter", i Louise Vinge red. 2003, s. 127–173.
- Möller, Johan 1779. *Afhandling om Et Rätt Prediko-Sätt, Uppgifwande De Grunder, Hwarefter så wäl Predikningar böra författas och hållas, Som Riktiga Omdömen deröfwer fällas*, Stockholm: tryckt hos Anders Jacob Nordström.
- Nationalencyklopedin, "romantisk ironi", <http://www-ne-se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/romantisk-ironi>. Hämtad 2/2 2023.
- Nevelet, Isaac Nicolaus 1610. *Mythologia Æsopica. In qua, Æsopi Fabulæ Græcolatine CCXCVII. Quarum CXXXVI. primum prodeunt. Accedunt Babriæ Fabulæ Etiam Avctores. Anonymi Veteris Fabulæ, latino carmine redditæ LX ex exsolutis editionibus & Codice MS. luci redditæ Hæc omnia ex Bibliotheca Palatina.*

- Adiiciuntur insuper Phædri, Avieni, Abstemii, Fabulæ. Opera & Studio, Isaaci Nicolai Neveleti Cum notis eiusdem in eadem*, Frankfurt: Hoffmann & Rosa.
- Nilsson, Albert 1905. "Schellings inflytande på Tegnér och Tegnérns samtid", *Samlaren* 26, s. 9–60.
- Nilsson, Albert 1911. "Tegnérns uppfattning om de klassiska studiernas bildningsvärde för skolan", i *Skrifter tillägnade Pehr Gustaf Eklund*, Lund: Gleerup.
- Nilsson, Albert 1913. Inledande avhandling, i Tegnér 1913.
- Norberg, Elsa 1946. "Diskussionen om den unge Tegnérns filosofiska åskådning", i *Studier tillägnade Anton Blanck den 29 december 1946*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet 30, Uppsala: Svenska litteratursällskapet.
- Nordin, Svante 1987. *Romantikens filosofi*, Lund: Doxa.
- Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi* 1904–1926, bd 1–38, andra uppl. (Uggleupplagan), Stockholm.
- Nozick, Robert 1989. *The examined life. Philosophical meditations*, New York: Simon and Schuster.
- Nyberg, H. S. 1966. *Esaias Tegnér d.y. som språkman och bibelöversättare*, Svenska Akademiens minnesteckningar, Stockholm.
- Nyblaeus, Axel 1881. *Den filosofiska forskningen i Sverige från slutet af adertonde århundradet*, del 2:1, Lund: Gleerups förlag.
- Nyblaeus, Axel 1882. *Esaias Tegnér, hans öfvertygelser i religiösa och filosofiska ämnen jämte en öfversikt af hans uppfostringslära*, Lund: Gleerups förlag.
- OLD, *Oxford Latin Dictionary*. Ed. P.G.W. Glare (1982 och senare), Oxford: Clarendon Press.
- Olsson, Bror 1946. "Tegnér som akademiker", *LUÅ*, N. F., avd. 1, bd 42, s. 317–351.
- Olsson, Henry 1931. "Tegnérns tal vid jubelfesten 1817", *Edda* 31, s. 328–350.
- Ovidius 2015. *Metamorfoser*, tolkad och kommenterad av Ingvar Björkeson, inledning av Anders Cullhed, Stockholm: Natur & Kultur.
- Pagrot, Lennart 1962. "Almqvist och den romantiska ironien", *Samlaren* 83, s. 135–175.
- Palmborg, Nils 1946. "Bidrag till en förteckning över Esaias Tegnérns bevarade manuskript", i *Esaias Tegnér. Studier till hans person och verk. Minnesskrift utgiven av Lunds Universitet den 2 november 1946*, Lund: Gleerups förlag.
- Palmborg, Nils red. 1958. *Esaias Tegnér sedd av sina samtida*, en antologi utgiven av Tegnérnsamfundet och redigerad av Nils Palmborg, Lund: Gleerups.
- Pelikan, Jaroslav 1971. *The Christian tradition. A history of the development of doctrine. 1. The emergence of the Catholic tradition (100–600)*, Chicago: University of Chicago Press.

- Perry, B. E. 1940. "The origin of the epimythium", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 71, s. 391–419.
- Phaedrus 1667. *Phædri Fabularum Æsopiarum Libri Quinque. Cum Annotationibus Joannis Schefferi Argentoratensis. Accedunt V. C. Francisci Guyeti Notæ. Nunquam antea publicatæ. Editio Secunda Emendatior et Avctior, In qua nunc jungitur, Interpretatio Gallica cum Notis & Index Latinus uberrimus*, utg. Johannes Schefferus, Uppsala: Henricus Curio.
- Phaedrus 1962. *Fabler*, utg. & övers. Gerhard Bendz, Stockholm: Natur & Kultur.
- Plutarch's Lives. Themistocles and Camillus, Aristides and Cato Major, Cimon and Lucullus* 1914, ed. Bernadotte Perrin, Loeb Classics, Cambridge: HUP.
- Pontén, Frithjof 1954. *Grekisk Läsebok för nybörjare*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Pope, Alexander 1752. *The works of Alexander Pope Esq*, vol. VII, *First of his Letters*, London: J. and P. Knapton.
- Popper, Karl 1966. *The open society and its enemies*, vol II, London: Routledge & Kegan Paul.
- Pousette, Carl (praes.) – Öhrström, Hans (resp.) 1790. *Odam secundam Pindari olympiorum in latinum conversam*. Uppsala (diss.).
- PUF, Presses universitaires de France.
- ReM, Runica et Mediaevalia.
- Reuterdaahl, Henrik (praes.) – Ahnfelt, Nils Otto (resp. I) & Lagerlöf, Anders Daniel (resp. II) 1817. *Epigrammata Platonis, graece et svethice*, Lund (diss.).
- Reuterdaahl, Henrik 1920. *Ärkebiskop Henrik Reuterdaahls memoarer*, Lund: Gleerup.
- Ricklefs, Jürgen 1927. "Lessings Theorie vom Lachen und Weinen", i Fritz Braun & Kurt Stegmann von Pritzwald Hrsg., *Dankesgabe für Albert Leitzman*, Jena: Fromansche Buchhandlung.
- Ross, W. D. 1930. *The right and the good*, Oxford: Clarendon Press.
- Rousseau, Jean Jacques 1865. *Oeuvres complètes*, tome troisième, Paris: Hachette.
- Rudberg, Gunnar 1930. *Esaias Tegnér. Humanisten och hellenen*, Stockholm: Diakonistytelsen.
- Rudberg, Gunnar 1942. "Randanteckningar till Tegnér's program och epilog 1820", i *Tegnérstudier tillägnade Algot Werin på 50-årsdagen den 19 oktober 1942*, Lund: Gleerup, s. 157–168.
- Rudberg, Gunnar 1946–1947. "Johan Spongberg. Några anteckningar", *Lychnos*, s. 213–245.
- SAOB, *Svenska Akademiens ordbok*.
- Sahlstedt, Abraham 1765. *Samtal och fabler, till undervisning i latinska språket för barn*, Stockholm: Kongl. Tryckeriet.
- Santesson, Carl 1913. *Tegnér's reflektionsdiktning 1801–1805*, UUA, Uppsala.

- Scheibe, Siegfried 1966. "Überlieferung", i Christian Fürchtegott Gellert, *Schriften zur Theorie und Geschichte der Fabel. Historisch-kritische Ausgabe*, Hrsg. Siegfried Scheibe, Tübingen: Max Niemeyer, s. VIII–XVI.
- Schiller, Friedrich 1904. *Sämtliche Werke* 11. *Philosophische Schriften* I, Hrsg. Oskar Walzel, Stuttgart & Berlin: Cotta'sche Buchhandlung.
- Schlegel, Friedrich 1968. "Rede über die Mythologie", i *Gespräch über die Poesie, mit einem Nachwort von Hans Eichner*, Sammlung Metzler 70, Stuttgart, s. 311–322.
- Schlegel, Friedrich 1975. "Athenäum-Fragment 116", i *Die deutsche Literatur in Text und Darstellung. Romantik I*, Stuttgart: Reclam.
- Schlegel, Friedrich 1988. *Kritiska Fragment, Athenäums-fragment* (båda i urval), i *Texter i Poetik. Från Platon till Nietzsche*, red. Per Erik Ljung & Anders Mortensen, Lund: Studentlitteratur s. 163–172.
- Schnur, Harry C. 1978. *Lateinische Fabeln des Mittelalters*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Schwartz, Eugène 1903. *Esaïas Tegnér's ställning till vissa pedagogiska och vittra tidsströmningar*, Stockholm: Norstedt.
- Schück, Henrik 1936. *Svenska Akademiens historia III. Akademien 1809–1819: Rosensteins sista tid*, Stockholm: Norstedt.
- Schönbeck, Henrik 1927. *Prelater. Ur prosten Henrik Schönbecks memoarer från 1800-talets förra hälft*, utg. H. Schönbeck, med förord av Nils Erdmann, Stockholm: Bonnier.
- Segerstedt, Torgny T. 1937. *Moral sense-skolan och dess inflytande på svensk filosofi*, LUÅ, Lund: Gleerup.
- Segerstedt, Torgny T. 1981. *Nils von Rosenstein – samhällets människa*, Stockholm: Norstedts.
- Seneca 1928. *Moral Essays* I, ed. John W. Basore, Loeb Classics, Cambridge, Massachusetts: HUP.
- Shackleton Bailey, David Roy ed. 1977. *Cicero, Epistulae ad familiares*, vol. 2, Cambridge classical texts and commentaries 17, Cambridge: CUP.
- Silow, Alvar 1913. *Tegnér's boklån i Lunds universitetsbibliotek. Bibliografiska anteckningar i Tegnér-forskningens tjänst*, UUÅ:1, Uppsala.
- Sjödin, Alfred 2018. "Brev från de döda. Tegnér's mediekritiska heroid", i Alfred Sjödin & Jimmie Svensson red., *Efter Tegnér. Experiment med traditionen*, Absalon 35, Lund, s. 21–43.
- Sjödin, Alfred & Jimmie Svensson red. 2018. *Efter Tegnér. Experiment med traditionen*, Absalon 35, Lund.

- Sjöström, Axel Gabriel (praes.) – [17 responderter] 1821–1826. *Anthologium epigrammatum graecorum, graece et svehice*, 3 volymer, 17 delar, Åbo (diss.).
- Sparr, Martin 1995. "Kants politiska idéer och deras betydelse för 1809 års män", *Statsvetenskaplig tidskrift* 98:3, s. 330–345.
- Stolpe, Jan 2015. *Tegnér och Platon*, Lund: Tegnérsmfundet.
- Strand, Johnny 1984. *Latin och grekiska i Tegnér's brev*, Lund: Tegnérsmfundet.
- Stålmarm, Torkel u.å. "Vilhelm Fredrik Palmblad, 1788–1852", *Svenskt översättarlexikon*, https://litteraturbanken.se/översättarlexikon/artiklar/Vilhelm_Fredrik_Palmblad. Hämtad 5/ 2 2024.
- Svanberg, Nils 1939. *Tegnérstudier. Stildrag i lyriken till 1826*, Stockholm: Geber.
- Svensson, Christina 1987. *Anders Lidbeck och 1700-talets estetik*, Lund: Lund University Press.
- Svensson, Christina 2003. "Retorik – ett slags negativ poetik? Tegnér's utbildningsgång i retorik", i *Tegnér och retoriken*, red. Louise Vinge 2003, s. 55–70.
- Svensson, Christina 2020. "En genre i förändring. Esaias Tegnér's tillfällesdiktning", i *Att dikta för livet, döden och evigheten. Tillfällesdiktning under tidigmodern tid*, red. Arne Jönsson m.fl., Göteborg: Makadam förlag, s. 87–105.
- Svensson, Christina 2023. "Epilog vid magisterpromotionen 1820", *Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund. Årsberättelse 2020–2021*, Lund, s. 83–106.
- Söderhjelm, Werner 1895. "Axel Gabriel Sjöström och hans vittra värksamhet", *Förhandlingar och uppsatser* 9, s. 55–180.
- Tave, Stuart M. 1960. *The amiable humorist. A study in the comic theory and criticism of the eighteenth and early nineteenth centuries*, Chicago: Chicago University Press.
- Taylor, C. C. W. 1976. *Plato. Protagoras*, translated with notes, Oxford: Clarendon.
- Tegnér, Elof utg. 1882. *Ur Esaias Tegnér's papper. Urval af samtida bref till Esaias Tegnér*, Stockholm: Beijer.
- Tengström, Emin 2014. *Broar till antiken. Antikens inflytande på svenskt samhälls- och kulturliv 1780–1850*, Acta Regiae Societatis scientiarum et litterarum Gothoburgensis, Humaniora 47, Göteborg.
- Thomas ab Aquino 1888–1906. *Summa Theologiae. Opera omnia* 2, Hrsg. Roberto Busa, Stuttgart.
- Tranér, Johan (praes.) – [6 responderter] 1807–1810. *Prima Iliadis homerice rhapsodia Helvetice reddita* I–VI, Uppsala (diss.).
- Tranér, Johan (praes.) – [5 responderter] 1833–1835. *Juventus Eucharistica, poëma Tegnerianum, Latino carmine refictum* I–V, Uppsala (diss.).

- Trigger, Bruce G. 1998. *Sociocultural evolution. Calculation and contingency*, Oxford: Blackwell.
- "Twenne Fabler utur Esopus". *Nytt och Gammalt* 8/2 1786, nr 3 & 4.
- Ullén, Marian 1983. *Medeltida träkyrkor I. Småland samt Ydre och Kinda härader i Östergötland*, Sveriges kyrkor, vol. 192, Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Ullén, Marian 1996. "Under kyrkans höga valv", i Marian Ullén red., *Under det höga valvet. En Tegnérbok. Sammanställd av Smålands Akademi*, Stockholm: Norstedts, s. 91–102.
- UUÅ, Uppsala universitets årsbok.
- Vail, Curtis C. D. 1936. *Lessings relation to the English language and literature*, New York: Columbia University Press.
- Vinge, Louise 1978. *Morgonrodnadens stridsmän. Epokbildningen som motiv i svensk romantik 1807–1821*, Lund: Gleerup.
- Vinge, Louise 1991. "Satiren och eftervärlden", *Tidskrift för litteraturvetenskap* 20:3, s. 21–30.
- Vinge, Louise red. 2003. *Tegnér och retoriken*, Lund & Åstorp: Tegnérnsamfundet & Rhetor förlag.
- Waldron, Jeremy 2006. "Kant's theory of the state", i Pauline Kleingeld red., *Rethinking Toward perpetual peace and other writings on politics, peace, and history*, New Haven: Yale University Press.
- Wallgren Hemlin, Barbro 2003. "Sträng biskop visiterar. Tegnér talar i Agunnaryds kyrka 1830", i Louise Vinge red. 2003, s. 175–206.
- Wallgren Hemlin, Barbro 2007. "Bland högvälvda tempel och bofälliga brädsckjul. Biskop Tegnér lovprisar och klandrar", i Karin Milles & Anna Vogel red., *Språkets roll och räckvidd. Festskrift till Staffan Hellberg den 18 februari 2007*, Stockholm Studies in Scandinavian Philology, New Series 42, Stockholm: Institutionen för nordiska språk, s. 264–275.
- Wallgren Hemlin, Barbro 2022a. "Att predika med 'upeldadt hjerta' och 'helig nit'. En artikel om Johan Möllers *Afhandling Om Et Rätt Prediko-sätt* från 1779", i Lisa Källström & Anders Sigrell red., *Är man två har man alltid en publik. Festskrift till Lennart Hellspong*, Studia Lundensia Rhetorica 7, Lund, s. 119–137.
- Wallgren Hemlin, Barbro 2022b. "Utgivningen av Esaia Tegnérns kyrkliga tal – både textkritik och kulturhistoria", i Annette Lassen, Krista Stinne Greve Rasmussen & Kirsten Vad red., *Kildeudgivelse og tekstkritik i forskellige traditioner*, bidrag til en konference afholdt af Nordisk Netværk for Editionsfilologer 8.–10. november 2019, Skrifter 14, Odense: Syddansk Universitetsforlag, s. 95–121.

- Wallgren Hemlin, Barbro 2023. "Tegnér och folkskolan i Växjö stift". *Årsberättelse. Kungl. Humanistiska vetenskapssamfundet i Lund/Bulletin de la Société Royale des Lettres de Lund*, Lund, s. 107–138.
- Waquet, Françoise 1998. *Le latin ou l'empire d'un signe*. Paris: Albin Michel.
- Weibull, Martin 1868. *Lunds universitets historia* I, Lund: Gleerup förlag.
- Weibull, Martin & Elof Tegnér 1868. *Lunds universitets historia 1668–1868*, II, Lund: Gleerup.
- Wexjö Dom-Kapitels Cirkulär-Bref från och med år 1788 till och med April år 1838, utg. S. G. Mellin, Wexjö: Joh. P. Lönnegren 1837 och 1838.
- Werin, Algot 1934. *Esaias Tegnér. Från Det eviga till Mjältsjukan*, Lund.
- Werin, Algot 1974, 1976. *Tegnér 1782–1825, 1826–1846*, Lund & Stockholm: Dictum.
- Werners, Bernd 2012. "Friedrich Schiller (1759–1805) und die Medizin. Der Mensch als innigste Mischung von Körper und Seele", *Deutsches Ärzteblatt* 2012 nr 18, s. 913–918.
- Widengren, Geo 1944. "Gnostikern Stagnelius". *Sammlaren* 25, s. 115–178.
- Wieselgren, Peter 1929. "Om academien i Lund. Bref till en förtrogen", i *Lunds akademi på 1820-talet. Personskildringar i brevform*, Lund, http://www.gamla-lund.se/arsbocker/gamla_lund_1929.pdf.
- Williams, Howard 1983. *Kant's political philosophy*, Oxford: Blackwell.
- Wistrand, Erik 1981. *Tegnér och antiken*, Lund: Tegnérssamfundet.
- Witte, Bernd 1990. "Die Wahrheit, durch ein Bild, zu sagen'. Gellert als Fabeldichter", i Bernd Witte Hrsg., *"Ein Lehrer der ganzen Nation". Leben und Werk Christian Fürchtegott Gellerts*, München: Fink, s. 30–50.
- Wrangel, Ewert 1916. *Tegnér's kärlekssaga. Den Myhrmanska kretsen och den första Tegnérska tiden på Råmen*, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Wrangel, Ewert 1919. *Oppositionstalarne. En skämtdikt av Tegnér med förspel och efterspel skildrade av Evert Wrangel*, Göteborg.
- Wrangel, Ewert 1932. *Tegnér i Lund I–II*, Stockholm: Norstedt.
- Wärendh, Ture P:son 1939. *Tegnér och teologien. Idéhistorisk undersökning*, Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelses förlag (diss.).
- Zillén, Erik 2020. *Fabelbruk i svensk tidigmodernitet. En genrehistorisk studie*, Göteborg & Stockholm: Makadam.
- Åkesson, Elof 1974. "Några fakta ur Matthaeus Fremlings liv", *Insikt och handling*, s. 61–83.
- "Åsnan och Kalkon-Tuppen. Fabel". *Lunds Wecko-Blad* 11/6 1777, nr 24.
- Oesterreich, Peter L. 2003. "Ironie". *Romantik-Handbuch*, Hrsg. Helmut Schanze, andra uppl., Stuttgart: Kröner, s. 352–366.

- Örneholm, Urban & Krister Östlund 2013. *De linguis dissertationum academicarum Suecicarum annis 1600–1855 prelo mandatarum*, Uppsala.
- Östlund, Krister & Urban Örneholm 2000. "Avhandlingsspråk vid Uppsala Universitet 1600–1855", *Lychnos* 2000, s. 180–182.

Elektronisk utgåva

- Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1798*, <https://www.legifrance.gouv.fr/contenu/menu/droit-national-en-vigueur/constitution/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>.

Medverkande

JOHANNA AKUJÄRVI är docent i grekiska och den grekiska traditionen vid Lunds universitet. Hennes forskningsintressen gäller antikreceptionen, i synnerhet i Sverige; dels de antika texternas återbruk, särskilt vad gäller översättningar och deras bruk i exempelvis skolundervisningen, dels det grekiska språkets studium och användning i en svensk (ut)bildningskontext.

MONIKA ASZTALOS är professor em. i latin vid Universitetet i Oslo. Hon arbetar för närvarande med den romerske filosofen Boethius kommentarer till Aristoteles, men hennes forskningsintressen innefattar även romersk poesi.

MARTINA BJÖRK är fil.dr i latin vid Lunds universitet och har disputerat på en avhandling om Ovidius *Heroides*. Hennes forskningsintressen är klassisk poesi, mytologi och litteratur samt västerländsk kultur- och idéhistoria.

OLLE FERM, professor em. i historia, disputerade på avhandlingen *Högadliga gods vid mitten av 1500-talet*. Om ett annat intresse, humor, vittnar monografin *Abboten, bonden och hölasset* och artiklar i internationella antologier. Ett alltjämt pågående projekt är svenskars utlandsstudier; 2021 utkom *Swedish students at the University of Paris I–II*.

HANS HELANDER är professor em. i latin i Uppsala. I sin forskning har han ägnat sig dels åt det klassiska latinets grammatik, syntax och semantik, dels åt den tidigmoderna epokens litteratur. På det området har han gett ut skrifter av Swedenborg och publicerat en större studie av latinlitteraturen i Sverige under stormaktstiden. Andra arbeten är kommentaren till Johannes Magnus *Goternas och svearnas historia* och flera studier om vetenskaplig nomenklatur och terminologi, bland dem *Latin och grekiska i naturvetenskaperna*.

STEN HIDAL är professor em. i bibelvetenskap, särskilt hebreiska, vid Lunds universitet. Han har även varit verksam som översättare vid Bibelkommissionen i Uppsala. Hans forskning är inriktad mot den bibliska receptionshistorien, särskilt i fornkyrkan och under svenskt 1900-tal. Han är ordförande i Tegnérsmfundet och har gett ut två monografier om Tegnér.

HENRIK LAGERLUND är professor i filosofins historia vid Stockholms universitet. Han var tidigare professor och prefekt vid University of Western Ontario i London, Ontario, Kanada. Han forskar främst på medeltiden och renässansen men har också skrivit boken *Den svenska filosofins historia*. För närvarande skriver han på en bok om filosofin i Norden från medeltiden till nutiden för Oxford University Press.

BO LINDBERG är professor em. i idé- och lärdomshistoria. Hans forskning har rört sig inom den universitetshistoriska sfären med studier av latinets användning, humanioras öden samt de olika akademiska genrernas historia: föreläsningen, disputationen, avhandlingen. Han intresserar sig också för begreppshistoria.

EVA ODELMAN är professor em. i latin vid Stockholms universitet. Hennes forskning har inriktats mot medeltidslatinet och innefattar lexikografiska och editions-filologiska studier, ofta grundade på handskrifter från Sverige. Odelman har översatt flera av de latinska Tegnértexter som kommenteras i denna volym.

CHRISTINA SVENSSON är docent i litteraturvetenskap vid Göteborgs universitet. Hennes forskningsintressen har framför allt varit 1700- och det tidiga 1800-talets estetik och retorik, Esaias Tegnér och Carl Fredrik Hill, sjukdom och kreativitet samt textkritik.

GUNHILD VIDÉN är professor em. i latin vid Göteborgs universitet. I sin forskning har hon ägnat sig åt det klassiska och senantika latinet, bland annat kvinnoframställningar, tidigkristen identitet och antikens förhållande till kropp och askes. Hennes senaste publikation är en utgåva av en fransk 1500-talsöversättning av Vergilius *Aeneiden*, resultatet av ett samarbete mellan två klassiska filologer och en romanist.

BARBRO WALLGREN HEMLIN är docent och universitetslektor i svenska språket vid Göteborgs universitet. Hon är editionsfilolog och arbetar nu med den fjärde volymen av den textkritiska utgåvan *Esaias Tegnér's kyrkliga tal*. Hon undervisar och forskar också om retorik och har bland annat skrivit om barns argumentation och om modern och äldre homiletik.

ERIK ZILLÉN är docent och universitetslektor i litteraturvetenskap vid Lunds universitet. Han har framför allt forskat om det moderna genombrottet i svensk litteratur – i synnerhet Gustaf Frödings författarskap – och på den aisopiska fabelns svenska och europeiska historia. Han är ledamot i Tegnérsmfundets styrelse.

Hösten 1799 skrev Esaias Tegnér (1782–1846) in sig vid Lunds universitet. I juni 1802 disputerade han vid den filosofiska fakulteten. Ett halvår senare blev han docent i estetik. Sin förmåga att skriva latin och behandla ämnen inom forngrekisk litteratur hade han också visat prov på, och 1810 utnämndes han till regius professor i grekiska. Två år senare blev han ordinarie professor i ämnet. Professuren var inrättad för honom. Man var angelägen att behålla honom vid akademien, där han blev kvar till 1824, då han utnämndes till biskop i Växjö.

Boken uppmärksammar skrifter från Tegnér's tid som akademiker. De fördelar sig på tre genrer: latinska dissertationer, tal vid solenna tillfällen och predikningar. Dissertationerna rör framför allt estetik och kantiansk filosofi. De vände sig till specialister, medan de tryckta högtidstalen nådde en vidare krets. Predikningarna har att göra med hans tjänstgöring som präst, ett led i finansieringen av professuren i grekiska. De blev sedan en ofta praktiserad genre under tiden i Växjö.

ISBN 978-91-88763-60-0

ISSN 0348-1433

vittherhetsakademien.se
vittherhetsakademien.bokorder.se